

M. T. R. COLLEGE, SURAT

Manuscripts Library

No. ^{Ref.}
Sur. 411

Title: *Vrindavan Mahatmya*
(*Adi Suman*)

Three

411

वृंदावन चारित्र्य from
आदि पुराण

Vrindavana Mahatmya		Title
:	from Adi Purana	Author
:	:	Editor
:	:	Year, Vols.
:	:	Publisher
411	:	Remarks

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीकृष्णाय नमः ॥ जयति यशोदा सुतु यो हि समस्ताय यमासी ॥ नवन
यतिचयनिचयहत्तौ शरणागतानां वादकश्चेति ॥ १ ॥ नखलुबलविलाससांतमापुर्विदधा
कमजलजप्रवमुरमास्तेजयान्नचित्रा ॥ स्वयमपि निजवनेति नूनं सजयति निजनक्रप्रे
मेवापीमशालः ॥ २ ॥ इदं पुराणं परमादिनृतं यतो न किंचित्तरमस्ति पूर्वं ॥ श्रीनारदेनाभिनि
वेदितं तद्वृक्षालवेवै दिजशो नकाय ॥ ३ ॥ एकदा नारदो लोकान्पश्यंश्च यदृष्ट्वा ॥ शो नका
दीनमुद्दिश्य गतो नैमिषमालयं ॥ ४ ॥ दृष्ट्वा तमागतं दृशन्मुनयो दीर्घसन्निभः ॥ कृतं सुरवा
गतं तस्मै प्रसुप्ता नादिनिस्तथा ॥ ५ ॥ समर्पयित्वा ते प्रोचुर्मनेनायोदयं महत् ॥ तस्माकं दृश
नादेव विगतं दृढगतमः ॥ ६ ॥ अद्य नो जन्मसा फलमद्यास्माकं परंतप ॥ योगेश्वरणां दुर्दृशं
यमोदगोचरो नवान् ॥ ७ ॥ मायावलवती विद्वामेदिष्याः सर्वजंतुषु ॥ प्रवर्तते महाघोर
हामुनेवारणं कथं ॥ ८ ॥ अजयानियतं बद्धामुनयः कोटिशो वने ॥ रुष्योनियतं बद्धा योगिनो

रमः

योगमोहितः ॥ ९ ॥ केकेन वंचिताः कृष्णमायामोहितचेतसः ॥ आसक्ता देहगेहादिष्वधमायांति वैत
मः ॥ कचिद्योगरता मूढा केचिद्वनदयापरा ॥ केचिक्लृप्तपरावजा वंचिताश्चाजमायया ॥ ११ ॥
॥ श्रीनारद उवाच ॥ विष्णुमाया स्वरूपं तु उघटं ब्रह्मवादिभिः ॥ तत्त्वतः कथितुं नात्र ह्यमं
विष्णुपरायणाः ॥ १२ ॥ विमोहाय स्वरूपाणि कृतानि च यथा जया ॥ नामैवाहं प्रवक्ष्यामि मुन
यः श्रोतुमर्हथः ॥ १३ ॥ प्रथमं देवतामेवादितीयं वनीतारतिः ॥ तृतीयं धनं कोशेति तुर्यं विधु
समागमः ॥ १४ ॥ न जानाति महामूढो केदेवैः सेवितैः सुरैः ॥ सिद्धांगुलं समाश्रित्य वारिधि
तत्र मिच्छति ॥ १५ ॥ देवांतररता ये च पापिणः कर्मिणो धमाः ॥ पतितस्तथा नार्यः प्रयांति नरेके
ध्रुवं ॥ १६ ॥ देवाश्च कर्मसिचिवा न च कर्तृसमाकियत ॥ अपकारपरा स संदेहविद्वन्नाशक
॥ १७ ॥ ये ये संसेविता देवा ध्रुवं ते न हि कं मताः ॥ यथा संसेव्य हंसवैयं गुप्ताश्चानुगोचरवत
॥ १८ ॥ शिवसेवां समासाद्य ह को नामास्यंगतः ॥ नामागोवा दुनाशादिप्राप्तः कृष्णप्रकाप
तः ॥ १९ ॥ विश्वरूपः सुरपती संतोष्य निधनंगतः ॥ विशेधो राधनामो वैनाशो नवतिनाम

ह० मा०

२

या॥२०॥राजा नमो गजो नाम दुर्गं संसेव विदुजा॥ जा नश्च मूकशे मूढो विनिहः सुतराः नमः॥
२१॥अमेवांका कथा विप्रा देवानां न जने च॥ योति नरकधोर विना हरि पदाश्रयात्॥२२॥अ
यस्त्री संगे मे दोषान् कथया मिमुनीश्वरः॥ अष्टा ध्वंश्रया शश्वरे का प्रमुन सो न घः॥२३॥
श्रुति स्मृति पुराणेषु संगः स्त्रीणां मया कृतः॥ य संगे अंशयं याति पुमान् प्रिगतो यथा॥२४॥र
चिता हव मये यं विमोदाय जनस्य हि॥ विना स्त्री संगे मानो न जनेषु हि दृश्यते॥२५॥स्त्री सं
गा जायते पुंसां सुता गा रादि संगमः॥ यथा वीजा कुरा द्भोजायते फलपत्रवान्॥२६॥एक
या यो पिता लोकां धेत मसि पातिताः॥ यथा गजो मरो नमः करिणो नितरं मतः॥२७॥अ
दो विमोद स जनस्य पश्यतां कथं प्रवृत्तो मुनि संघ एषः॥ पश्यन्ति पाते प्रमदा प्रकाणा द्यथा पते
गः खलु रूपवंचिताः॥२८॥तजति नरखलु मूकः कामको तानिरुहः हरति निजयो यदि हस्त प्रवा
हः॥ अहि निशि विद्या पाशव क्षिया यो रविजगणगतो सो याति चो धंत मिश्रः॥२९॥अ
दो नयो किं न कृत मनर्थ पुरुषेषु पि॥ या निर्विशं समानिता रवरया पुत्रदारया॥३०॥स्त्रिया श

रमः

२

स्त्रिक यामदाः सर्वे कितवंचिताः॥ कंठ सेद मिवो म्नीता के लनिधने गताः॥ बालो यथा हन द क्रिद
ष्टा चो र्वमितो न वेत॥३१॥दुहुहुः स्वन जानाति स्ति यं दृष्टतया पुमान्॥३२॥वरं मन्त्र पुरीषैश्च न
रितं मनुते तनुं॥ स्त्रियां मे दो स्ति मजो कं मो दितार मते धिकं॥३३॥यथा विदुः समूह तः कीर
श्च क्रीडते निशां॥ तद्वद जायते धलिस्तथा देह स्त्रिया रंते॥३४॥तया निवे शितो मो दंत दूता
न गहं॥ यथा बाला श्रयं ल ध्या याति प्रसरणं दु मे॥३५॥तमो देन मद्रा दुःखी तडः खमिव
दुःखितः॥ सुख वरु ते वा शा धनार्थ प्रसरणं दु मे॥३६॥तस्य या न व वा हि णा जडी न तो ज
न रुतः॥ नात्मनो हि हितं वेति दिशो धाव स ह निशां॥३७॥स्त्रा न्या वै द्य मय्यां दि प च ती हर व
लियथा॥ विशद चंदने धां सित या याति जनु र्वया॥३८॥हा धनं क धनं द्रव्यं क विनं च मुहु
र्वन॥ प्रिया प्राण हरं संत्का डरा शां प्रति वंचित॥३९॥न जाति सुकं लोकं न भ्रूलोकं गति॥ न ह्य
नीहार न ह्यशो वयो योति न पश्यति॥४०॥न वंधु न पिता माता न तस्या स्ति स हो दरा एक मेव

तांग

ब० मा०

३

वपरं चित्रं बंधादिपरि मंस्ते ॥४१॥ यदर्थं सजति प्राणा न्ना तबंधुस दोशान् ॥ धर्मं स तं दयां
दश दने दान जहाति दि ॥४२॥ प्रातरुच्छाय मूले यं दिशो याति दश स्वर्गानि दतो पद्माने नु पु
रुष दुम समाश्रितः ॥४३॥ येषां छाया विविदिता सद्दिदं रति स्मृता ॥ समासाद्य ततो यावत्
धर्मं दीन वन्न दत्त ॥४४॥ जनयो पाजितै विन्नै रनि सै श्व विन श्वरे ॥ ज्यो न जायते कश्चिद नि
सः स्या ध्रुवात्मनः ॥४५॥ कं ऐरु पाजितै विन्नै जायते नो गवा मना ॥ पोष्याः पुत्र कलत्राद्याः देव मे
मः सुखं मया ॥४६॥ अयं कुर्यादन्न तद्वनं स्वीय छलेन दी ॥ न सा धुमः कदा विद्वेदा तु मजं स
मुज्जहेत् ॥४७॥ यद्दिना सिग्द्वे चित्रं विदादिक्रते धमः ॥ कुर्यान्ना वेन कायं दिप्रतिष्ठा वाप
नोनिया ॥४८॥ कालो हि दु रतिक्रान्तो न्नातो बंधुः समागतात् ॥ जानाति पुत्र तमो दं दो दाम्ना
विनश्यति ॥४९॥ गदं कस्य सुताः कस्य कस्य मित्राणि बांधवाः ॥ शरीरं केवलं विप्रश्वापायम
धिगच्छति ॥५०॥ मुनयः संति लोकस्मिन् ॥ तपसा कालं वचिताः ॥ शक्तिता घोर संसारवि

रुमः

३

नरां वर्ममाश्रिताः ॥५१॥ कंचिद्वरि पदं प्राप्ताः परावृत्तान् चतुर्ध्वजे ॥ न किन्ना वविलिना स्ते पावशि
ः संनिधौ स्थिताः ॥५२॥ न स जंति सणं रुद्धं न यांति कापिके वलं ॥ तस्माद्वै काम निश्चात्र लोकां
कूट कर्मिणां ॥५३॥ कृषय ऊचुः ॥ मुने त्वं पावशि नो हि मुरेया मित्र गवत्तम ॥ रुद्धं हि त्वा क
यं लोका स्मृति पुर्यं न तव ॥५४॥ श्री नारद उवाच ॥ ज्ञस्मिन् विले संपतितं जगं हि स्रस्त
कृदनादिविषये मूर्खी ते क्षणं च ॥ काला हिना प्रसमिती ददृष्टा कारुण्यमा प्राप्तमन मोहि वृत्तिः
॥५५॥ मोहश्चतुर्धा विधिनो यमस्यः स्वरूप नृतः परमो यजायाः ॥ निवारणाय प्रवदा मुपा
यं विप्राश्चरु धं विदितं वचो मे ॥५६॥ नदिकश्चिदुपायो न न गवतं हरि विना ॥ सदा स
खा सह चरन् प्रवृत्ता स्वनुवर्तते ॥५७॥ येन पित्रोश्च संयोगं निमित्री रुतवारिणा ॥ गते
संवर्द्धितो जीवस्तथा दे प्रवदा मुदं ॥५८॥ यदेव जायते गर्भः शुक्र शोणिनयो हि रिद ॥ पित्रोः
संबंधमात्रेण तदारभ प्रवर्द्धते ॥५९॥ इत्यरूपं तदेका कः कलिले जायते तव ॥ बुद्धेः

व० मा०

९

नाकचिमेहोदेहात्संतिसर्वेकरदयः॥स्वहृत्त्रिषुनवर्ततेकथंमोहस्तुपाकृतः॥८२॥यदितेन
सहमेहोहरिणाचगृहादिषु॥कथंमोहस्तुतःकायोंयतोहिनरकंजनेत॥८३॥तस्मान्नित्तं
सनगनमेवःसत्पुरुषैरयं॥नत्वात्वनमयाविद्याःसेवोब्रह्मशिवादिभिः॥८४॥येयथातं
प्रपद्यंतेतास्तथैवजसयं॥यथाकल्पतरुःसाक्षादाश्रितेभोयदो नवेत॥८५॥बन्धुनिके
दिनियुक्तैर्नितरांबहिमैषिभिः॥कर्तुंनशक्नातेयत्राद्येह्यारुद्धिर्नवेत॥८६॥उच्चापयतिप
तिनाचुष्टितामातयासरि॥क्षणाद्वर्ज्यतेवंशोतथापायंक्षणादपि॥८७॥चितितंपुरुषैःसर्वै
र्यत्रैश्चपरिरक्षितं॥नानोपायैर्विरचितंयातितेनविनाशिनं॥८८॥तृणीकरोतिवैमेरुंतृणा
मेरुंकरेवै॥अद्येद्यंहेदयत्याशुअनेद्यंनेत्यसपि॥८९॥अहितंक्षितंक्रुपार्द्धंनरिस
मानपि॥गरंविशिष्टंपथ्यंवाधमधर्ममपिदत्तं॥९०॥ब्रह्माहुनांचकोरिनास्वष्टाचेक्षमा
व्रतः॥संहर्तापालकश्चैकस्ततःकेनानवेदिनुः॥९१॥येसंश्रितास्तसदमेवनकास्तरुक्ति

रमः
९

नावेनसुखंनिविः॥स्वर्गादिमर्वपरिहृतदरादानंसमसंतमसंमंतंदिः॥९२॥ननाकपृष्ठंनवि
नृतयोवोविनृतयोवोविरंचिलोकंनचवक्तवर्त्तितां॥सर्वजगन्कालविचालितंकिंत्वानंसमे
षामपिनाराफमात्रं॥९३॥नयस्यलक्ष्म्यारुमिस्त्रितापिप्रियानईशोनविधिःप्रियश्च॥अनंत
भोगानसंस्तितोपिप्रियोस्यनक्तो न जतेनिशंयः॥९४॥लोकेस्मिन्स्वामिनःसंतिसेवकैःप
रिरक्षिताः॥तथायंनहरिःस्वामीपातिनृत्तान्सुयंयतः॥९५॥ऊषयऊचुः॥केनक्ताःका
क्रियातेपाकिंतेषांलक्षणेमुने॥कथंहि न जनविद्योयतेःप्रीतःस्वयंप्रनुः॥९६॥नारदउ
चुः॥अनम्यशरणःशंताःसाधवःसाधुनृषणाः॥यशोमुरारेःशृण्वंतिकथयंतिगरं
तिते॥९७॥येकलत्रगृहप्राणमुत्रवित्रेक्षिमंषर॥सक्तंशरणं प्राःकथंतांस्तत्कुमुसदेत॥
९८॥अहर्निशंप्रियोयेषांहरिःसाक्षात्सतागतिः॥नामंतेहिनजानंतिविनाप्राणप्रियंहरिं
॥९९॥तद्रक्ताबाधवायस्यनक्तानांवाधवोगतिः॥ममैतेतान्हरिर्ब्रूतेतेक्रवंतिहरिममो॥

ब्र० मा०

६

॥९७॥ यादृशी चक्रीयातेषां शृणुध्वं विजसत्तमाः ॥ यदर्थे गृहकार्याणि देहागारसुतादयः ॥ ९८ ॥
प्रियो हि नितरां रुद्रः श्वराणां कीर्तनं तथा ॥ वार्चगायंति तद्धीनां कर्माभ्यां न दृशा क्रतिः ॥ ९९ ॥
पश्चात्तत्रैव गमनं करुणां मंदिरक्रिया ॥ न ध्विगेहा च चक्षुसां नासांतं रुंधे सवनं ॥ १०० ॥ त
दृसगात्रं संस्पृशति या पादोदके क्षणं ॥ मनसा स्मरणं शश्वत्तैवेद्यं उदरे हरेः ॥ १०१ ॥ निमित्यति
लकं नाले तुलस्याः शिरसि स्थितिः ॥ एषा क्रिया हि न क्तानां लक्षणा निव दाम्यहं ॥ १०२ ॥ लोक
श्रुतिविनक्तानि सर्वशास्त्रादृणा निच ॥ दृश्यं ते या निनक्तैषु तैरिहाति प्रियो हरिः ॥ १०३ ॥ सिप्र
वमानिताः शश्वत्तादिताः पीडिता अपि ॥ न विक्रियंते प्रभवः प्रतिकारे हरि प्रिया ॥ १०४ ॥ हितं
कुर्वंतिसर्वेषां करुणादीनवमलाः ॥ तितिश्च श्वात्पवचनाः मुह्यंतो लोकपावनाः ॥ १०५ ॥
भजनं विशयं येषां न क्तिना वेन चासक्ताः ॥ पुसां न पुरुषार्थैः न जन्मादिति संस्मर ॥
दानयोगो न च संख्या च न दानं न तपक्रिया ॥ नैष्टिकं नैष्टिकं शश्वत्परं दोषाय केवलं ॥ १०६ ॥

राम०

६

याज्विकानां फलं स्वर्गस्ति पसश्च तपो गृहं ॥ सारययोगेन विशदं ज्ञानं ब्रह्मेकादशानं ॥ १०७ ॥ क्रि
या फलं ममुत्रापि सुखं च क्ता पुनः पुनरेव ॥ तस्माद नित्यमखिलं हरतः परिवर्जयेत् ॥ १०८ ॥ इष्ट
पूत्रादिकं कृत्वा लब्ध्वा मुत्र फलं सुखं कालं प्राप्य पुनर्मृतो निपतेत् पुनरनव ॥ १०९ ॥ इतस्माद नि
रासं सर्वं त्वचिरमाशिव ॥ सुखस्य करणं विद्यो भजनं परमो विधिः ॥ ११० ॥ जन्मतश्चो न नं ज
तोः कर्माणि स मुना न च ॥ आयुर्धनो वचो विद्विसेभ्यते हितं रुद्रि ॥ १११ ॥ कर्मेष्टं शस्त्रो विज्ञादो नि
रंतरं यावेव गोविंद कथा प्रविष्टो ॥ गात्रं च तदृसशरीरं लिङ्गितं पादोदके नापि सुपावितं स्पृ
त ॥ ११२ ॥ इदं पात करणं न मितं यत्तच्छिरोति विहिमनु जानां ॥ देवकी तनय पादयोः परं नो न
मेतदपि नारमिवात्र ॥ ११३ ॥ यानवति हरि कीर्तनं पसंसाहि ने करसनान् तव ध्वनी ॥ किं करो
कनककुंडलां तो तत्कथाति विमुखा वपिकर्णे ॥ ११४ ॥ केवलं फलि विजा विव नष्टो नष्ट
गविव नष्टो ॥ विदप कथा श्वराणां पयुष्टो केवलं तमसि पातक हेतु ॥ ११५ ॥ मुद्रिकारजत

दृ० मा०
७

नृपराकांतो यो कर्णेन कुतः परिचर्यो ॥ श्रीहरिशाखावेवमुक्तमखिलैरविशिष्टैः ॥ १८ ॥ केकि
पितृसदृशेनयनेतेयेहरेरविलुप्तसौचमिधुं ॥ पउपतो न विशादंगमनिष्टं केवलं न सफलेफ
लरिक्ते ॥ दग्धनूरुहचुविप्रतिमो तोयो न विह्वलसदमेव जतो वै ॥ मातुषस्य हि पदौ फलरिक्तावे
वमुक्तमखिलैरविशिष्टैः ॥ १९ ॥ किवदामिबहुशो मुनिसंघाद्यत्पवाका कथनालमिहैव ॥ नाग
संघञ्जखिलः किल विह्वलः क्विद्वर्जित उचैति फलं सः ॥ २० ॥ मुतयऊचुः ॥ कास्ते हि नितरां
रुह्यक्रीडनं कदरैः सदाः ॥ काश्चमिकापुरीश्रेष्ठा को गिरिः कासरिदरा ॥ २१ ॥ काग्रामः
किं वनं विद्वन्तं तत्राद्रहितपोधन ॥ एवं पृष्टो मुनिः श्रेष्ठः प्रतिपूज्यवचोब्रवीत् ॥ २२ ॥ इत्यदि
शरो श्रीमद्गदिरचिते मुनिनारदसंवादे प्रष्टविशेषो नाम प्रथमोऽध्यायः ॥ ॥ मुनिस्त्वा
चा ॥ न स्थान सदृशं स्थानं यत्रास्ते मित्रहा हरिः ॥ सर्वलोक न तो लोको वैकुण्ठोपि समो न हि
॥ १ ॥ न नमिः कल्पितास्त्रयानकालकलितो जनः ॥ योगीनां दुर्लभतरं मुनीनां न जतामपि

रामः
७

मउलं मायुरं शश्वद्विशतियोजनं स्मृतं ॥ चक्रं सुदर्शनं नाम तस्योपरिविरजते ॥ ३ ॥ अस्ते सत्र
हरिः साक्षात्संनिहतस्वयं ॥ न मुंचतिकचा द्वै स्थानं स्वीयं सदा प्रियं ॥ ४ ॥ तत्रैकाविंशति
साक्षात्पुरीमधुपुरीपरा ॥ सरिद्वचयमुना कालेदीप्तिसमाया ॥ ५ ॥ हेमन्तधरश्रेष्ठो गोवर्द्ध
न इति श्रुतः ॥ यत्र गोवर्द्धनधरो गोपजः रुह्यरूपधक ॥ ६ ॥ काननं नंदयापालं हंदावनमनु
त्तमं ॥ गोपराजगहं यामो नंदग्राम उदाहृतः ॥ ७ ॥ वासोस्ति गोपगोपीनां यत्र मुक्तिरिच्छ
ता ॥ सिद्धयोद्योवशकिरणः प्रवेष्टुं न क्षमो नयः ॥ ८ ॥ न सृष्टि विषयाणां हि सृष्टुवा विवि
धेरिह ॥ न शिवस्य न वैलक्ष्म्याः प्रवेष्टुं न कदाचन ॥ ९ ॥ न जतां तु बहुनां वै वैकुण्ठमुक्तिना ज
नं रूपं चतुर्जं स्वीयं मुने दत्त्वा नृणां न वेत् ॥ १० ॥ योगीनां योगसंसिद्धिकामं दत्त्वा तु कामि
नां ॥ मुनिनां परमां मुक्तिं हरिदत्त्वा नृणां न वेत् ॥ ११ ॥ केकेन वेचितां शश्वत् दत्त्वा नीच
मनेह जं ॥ मायुरं मलयैश्च ततो वंदावनं वरं ॥ १२ ॥ न दानेन तपो निश्चये योगादिभिः

ब्र० मा०
८

या॥ प्रक्रियायिरहंतददवनमनुत्तमं॥१३॥ वनानि द्वादशबुधैः कथितानीहमंलो॥ नामानि
तेषां शृणुतवदास्पदेशतः स्फुटा॥१४॥ वनं मधुवनं चैकं द्वितियं तालमेव च॥ तृतीयं कुसुदं
नाम बहुलं रयचतुर्थकं॥१५॥ रविरिंपंचमं चैव षष्ठं विश्वमेव च॥ सप्तमं जोरसं जंतुनां
रिंचाष्टमं स्मृतं॥१६॥ नवमं नदकं नाकामिकं दशमं वनं॥ एकदं शंछत्रवनं वंदावन
मनुत्तमं॥१७॥ द्वादशं सर्वविपिनेषतदेव परं मतं॥ नेतत्समं वनं कापि प्रभूतं न विष्य
ति॥१८॥ कृषय ऊचुः॥ कुतो वंदावनमिदं महन्मायुरमंदले॥ किं करोति हरिस्तत्र कीं क्रीडा
तावदाश्रुतः॥१९॥ श्रीनारद उवाच॥॥ शृणु धर्मो विजय श्रेष्ठ सुगोप्यं वचनं मम॥ ने
दं मया विकथितं गुह्यं ह्युत्तरं यतः॥२०॥ कितु वक्ष्याम्यहं पुमान् कुर्वतस्त्वाहं यतः॥
पनियं न वद्विश्चयतश्चेदमनुत्तमं॥२१॥ पुरा व्रतं तु मुनयः न ददं मे महद्भुतं॥ एकदा हं
प्रयातो स्मिंश्चेत विपमनुपमं॥२२॥ यत्रास्ते भगवान् साक्षाद्विनष्टमयं वपुः॥ दृशनाथं

रमः
८

ध्या

भगवतो ह्यनिरुद्धास्य चात्मनः॥२३॥ दृष्ट्वा मामनिरुद्धो पि नाराड उवाच॥ अहं यित्वा ब्र
वीक्षीं प्रसुप्तानां निस्तदा॥२४॥ दृष्ट्वा च स्वागतं शश्वत्सु नेलोकेषु का कथा॥ किं स्मिन्
यादुतं ददं मनुत्तमं वदाश्रु मे॥२५॥ दृष्ट्वा हं ते न मुनयोजगदिशे न नास्वता॥ तमेवोचमिदं विष्णो
लोकवृत्तं विश्वं॥२६॥ कापि स्थिरतो मेति चित्तं मे विषदाकृते॥ चरलोकांस्तवो ज्ञायन्तीता
मुवनयावनी॥२७॥ अनुत्तमं शृणु विनोय किं विन्नेधुना हरे॥ नारते विध्य पादोते सरोवरं म
नुत्तमं॥२८॥ अगाधमविशं तत्र ददामे मुनयो दश॥ ध्यायंतः परमात्मानं गुणतितं गुणोदयं
॥२९॥ करंगानां तु तसां धैरितानां तु कारयः॥ न शृण्वन्ति न पश्यन्ति न वदन्ति परंगताः॥३०॥ स्थितो
स्महं चिरंतनं कदाचित् प्रवदंति चेत्॥ नाक्रवन् ब्रह्म समग्राज्ञागतो हंत तो धुना॥३१॥ त
द्विदं रुषी केशकथं सति तं बुधाः॥ करं नाकानां कथं पातः केषां ते वदमां विनो॥३२॥
॥३३॥ अनिरुद्ध उवाच॥॥ नाराद उत मे तच्च कथनीयं न मे क्वचित्॥ तथा पितवु सुमेहात् कथ

वृमा०

९

वानु

मिष्या॥मितल्लुग॥३४॥तेध्यायंतिमहात्मानः॥हृत्संदावनेश्वरं॥गोपिकारमरांकातंपरंलावनाज
नं॥३५॥कदाचिद्यायमानानामाविशसिचतुर्भुजः॥तदष्टापरमानंदंवेत्तुंतेश्वरमापतिः॥३५॥
अद्वैतामहात्मानःप्रसुष्ठानादिनिस्तदा॥प्रसन्नो न गवांस्तेषां तपसा राधितो यतः॥३६॥
यदनिष्टं वरं शश्वदरपधं महत्तमाः॥महर्षेर्न हि तानां श्रेयसां परमो वधिः॥३७॥महत्तमा
उचुः॥॥यदितं वरं रोविष्टो वदसं वचो धुना॥किं ते रूपं ये तदस्य द्यापि महत्तमं॥३८॥कलो
कः का प्रिया नमिः कनिवा सो वदश्रुना॥यदि नः श्रुतये योग्यं ततो ब्रह्मि सनातना॥३९॥
॥॥श्रीनगवाच॥॥अस्मि मे परमं रूपं यदंशां न वो मम॥सनि संकीर्तयेन्न वद्वन्वी
गुणवेष्टितः॥४०॥न लोके नारते वर्षे मयुगमडलोद्भव॥नमिः प्रिया सुनितरं तत्र वंदाव
नं महत्तमं॥४१॥गोवर्द्धनो गिरिवरो नंदो मनिवासनः॥प्रियारश्मिदशयत्र कालिदीपमुनाय
वा॥४२॥इसाकर्णमुनिश्चेष्टः साकं वादशो नोद्यताः॥ततस्मान्न वीदितुमर्थावो मनसो

रमः

९

गतिः॥४३॥यादृशेनाद्यतपसा सम्यगा राधितोऽस्महं॥एतादृशानां कोटीनां तनुसागान्न लभ्य
ते॥४४॥इत्युक्ता तर्हितो विष्णुः स्वलोकं नास्व रंततः॥ततो मनः समाधापध्याने च कुरंतं दिताः॥
४५॥पुनःस्ततो तितपतां विष्णुध्यानं रतात्मनां॥पतितानि शरीरणि गहितानि पुनः पुनः॥न क
मज्जनिता मेव तपसा सिंचितानि हि॥अस्थानीन विनश्यंति देहांतरमनु क्रमात्॥४६॥कालो
हि गमितो यावान्करंकाः कति संति हि॥तदहमि मुनिश्चेष्टश्च वदितो धुना॥४७॥
एकैकस्य शरीरणि कोटिकोटि समानि च॥पतितानि मुनेश्चेष्टकल्पे कल्पे विपर्ययं॥४८॥
॥एतावन्ति गमिष्यंति शरीरणि यदा मुने॥तदा वंदावनं प्राप्य तपसा मे भविष्यति॥४९॥
प्रेम नक्ति रतानां हि शरीरणि नवानि हि॥गृह्णित्वा विपिने तस्मिन् सुखं प्राप्स्यति शाश्वतं
॥५०॥इसाकर्णमुनिश्चेष्टः सुकृतिरितो नवतः॥स्मरन् वंदावनं नृयो न स यो न स योति
जगाम ह॥५१॥त्वमाज्ञापय गच्छामि स निरुद्ध मया ब्रवीत्॥कथं सुनेत्तरा जाता नृकृते

वृमा०

१०

तत्कारणं परं ॥ ५३ ॥ प्रयाहितं महरणे स्नात्वा मानसं रोचरे ॥ तदा हि भगवान् रुद्रो दर्शनं दत्ता
स्पतिस्वयं ॥ ५४ ॥ इत्युक्तो लोक रुणानारदो मुनि सत्तमः ॥ जगाम मधुगवीणां वादयन् कीर्त
यन् हरि ॥ ५५ ॥ गत्वा ह मानसं सिद्धं तत्र महत्सरः ॥ महत्तमः प्रखपयंस्त्रिवातपरि
सिवितं ॥ ५६ ॥ हंसकारं उवाकीर्त्तयन् नानाद्रुमलताकुलं ॥ विचित्रकमलाचासं नतद्रुमसं
कुलं ॥ ५७ ॥ विभो काहमती प्रीतो ह्यविशंतत्र देवहि ॥ स्नानं नाथं स्नानतः पश्चत्किनाहम न
वतदा ॥ ५८ ॥ परं न विस्मृतिश्चासीदुद्धिगम्यमापि हि ॥ कमातत्वा विनिस्तः परं मे विस्म
यो ह्यनृत ॥ ५९ ॥ तदा कन्या स्वरूपेण घटमेतदचितयन् ॥ कुतोपे संस्तिता कंसा कोपि स
हा घटो मम ॥ ६० ॥ एवंचितयती मां हि पश्यंती च दिशो दश ॥ अकस्मादागता काचिन्नखी
रुद्र प्रणोदिता ॥ ६१ ॥ दृष्ट्वा च कंसा सापि चापृच्छादिदमद्रुतः ॥ कात्वं कस्यासि वा मां
गिकि मयि मिह तिष्ठति ॥ ६२ ॥ किमन्वेशयसीदत्वं विस्मृतं तेषु ना ॥ च किं ॥ कथयाश्रुम

रमः

१०

मां ह्येव यत्रे मम सिवर्त्तते ॥ ६३ ॥ एवं पृष्ट्वा तदा हं वे प्रावोच मतिविस्मिता ॥ न जानासि कुतः कंसा माता
कः पिता मम ॥ ६४ ॥ कास्मिन्नमिरियवाले त्वंकुतश्च समागता ॥ यदिते त्रिवासा स्त्रिर्विदव
गनने ॥ ६५ ॥ कोधिकारिनिवसति किं सुखं ते वरगनने ॥ अद्य ते दर्शनात्पीतिर्मनसोतिप्रवृत्ति
ता ॥ ६६ ॥ इत्याश्रुतवचस्तस्याः कस्यायास्तत्र गानदा ॥ उवाच च नं चारु कंसा मां मनसो द्रवा ॥
६७ ॥ अहं ते गुणसंपन्ना जातास्मि वशवर्त्तिनी ॥ अतो दाहं प्रकथयेय दृष्ट्यपरिवर्त्तते ॥ ६८ ॥
अहमेव च नं तीरुतव वाग्निर्वशीकृता ॥ वृथा वनकथान्मिः रुद्रो हं दवा वने श्वरा ॥ ६९ ॥ अ
मां गमुदरः साक्षाद्विपि विहावतं सकृत् ॥ पीता वरधरः स्वर्वासाक्षान्मम यममयः ॥ ७० ॥ कोरि
डुहं सविशदा गोपिका हं दसंवृतः ॥ क्रीडन् वने रेहा याति शयिका वृषजानुजा ॥ ७१ ॥ याचको हि
यया धिनो मीनो वारिविनायया ॥ सरां नो परमेतत्र क्रीडते च शिवानिशं ॥ ७२ ॥ कुंजे कुंजे ल
ता पुंजे शयाः कुसुमनिर्मिताः ॥ कुटीरकीरना दोषिज्ञानं दानवदेदिता ॥ ७३ ॥ दुहिणाननुमु

सुभा०

११

क

खानानप्रवेशः कथंचन॥ के योगिनो वराका हितपोदनपराश्च के॥ १४॥ नक्तानां श्रीपितेश्वा
र्यत्रनप्रवेशः कथंचन॥ इतिकाः सुवितासितोद्योस्युः परिचारिकाः॥ १५॥ ताश्चास्मिन्व
नेरम्याविचरंतिसुदानितागोपीनां क्रीडनेसिमादेवनद्योयतः॥ १६॥ अमापोदस्तलेप्रा
प्यक्रीडागोपिनिरचिता॥ जलस्तुलवनक्रीडागसलीलाविनेहतः॥ १७॥ नाग्रेगण्योस्तिगो
पीनां महाकल्पतरुं प्रति॥ वृषभानुसुतायत्रक्रीडनेनसखीजनैः॥ १८॥ चपलानां तुकोटीनां
रविचंद्रमसामपि॥ कृशानुकामकोटीनां समतानप्रयांतिहि॥ १९॥ गोरंगीनीलवसना
नसनारत्नमंडिता॥ सनूपुरपदाघाते सुपांया विमनोभवः॥ २०॥ किमहं वक्ष्येवाले
यस्तुखं विद्यते मम॥ किं रोमितवाद्याहं वक्ष्यन्मनसीमिनं॥ २१॥ कस्योवाच॥ वृंदावने
श्वररमे निवेदय ममागमं॥ नहीश्वरणां नवने प्रवेशः स्वयमेव हि॥ २२॥ कथयित्वा पुन
वाकं निवेदय ममागतः॥ सखीचचालवचनाजित्वा रुक्षमुवाच ह॥ २३॥ रुक्ष रुक्ष रुक्ष प्रा

राम०

११

सिंधोगोपिका प्राणवध्न॥ अणुवचनं वाग्निर्दहं यन्मे महा दुतं॥ २४॥ चरंती विपिने कमा
दृष्टमानसरोवरे॥ रूपमस्तुतंतस्याः कथमेव कथंतव॥ २५॥ ननु तलेन पातालने देवचु
वनं क्वचित्॥ श्रुयते न सु रूपं तत्पथा तस्याः प्रतिष्ठितं॥ २६॥ रणं किं न जानामि कथं तत्रास्ति
ताशुना॥ सर्वं त्वं वेदिमेनाथयथा रुचि कुरु प्रभो॥ २७॥ सखी वचनमाकर्ण्य मुदितो नग
वानुहरिः॥ ब्रजस्त्रियोपि मुदिताः दृष्टुमुत्कंठितास्ततः॥ २८॥ रुक्षं विजापयामासुरतिप्राय
नकर्मणा॥ ततः प्रोवाच ताः रुक्षः शृणु ध्वं ब्रजयोवितः॥ २९॥ स्त्रीणां चलस्वनादोपंको
तुकाय मनोन्नतिः॥ नचांगवस्त्रस्मरणं शिरोधृत्वा चलंगतिः॥ ३०॥ कस्यकाचा दुताक
चितवनं दृष्टं समागता॥ समस्तगुण संपन्ना लावण्यादिषु संमता॥ ३१॥ यदियास्यथसा
उपहस्य गमिष्यथः॥ तस्मान्नयाद्यगं नवतीनिः प्रयन्नतः॥ ३२॥ दृष्ट्वा संमोहनं याति विस्मि
तान्नपितानवेत्॥ तस्मै मुखं प्रदातव्यं सर्वमस्मानिरेव हि॥ ३३॥ कुरुध्वं मंडलं गोप्योपाद

मासविलासनं॥चलधृतत्रतां दहं मया सह संततः॥१५॥ ततो मंदलमध्यस्थो विरेजे नगवा
तस्वयं॥यथा रसनिषाः शश्वत्तया जातास्तदीहया॥१६॥ वनं कुसुमितं तावत्गायका वम
जगुः॥रसोपयिकमेवासीत देवविपिने महन॥१७॥ रुषय ऊचुः॥कति गोपः कथं ह्येव
द्वीनिः क्रीडनं कथं॥एको वा बहुरूपो वा शिष्टाचारं वदामुनः॥१८॥ कदा क्रीडासमारधा सदा
कलतोपि वा॥के सश्ववर्तिता पूर्वं रुषेतन्नो निवेदया॥१९॥ अस्माकं महदाश्रयं त क्रीडाश्र
वले सवः॥तदत्र श्रद्धा नाना ब्रह्मि च रूपया मुने॥२०॥ ॥इत्यादि पुराणे श्री नारद उवा
च॥न कसं वा देहितीयोऽध्यायः॥ ॥श्री नारद उवाच॥ ॥एकदा हं प्रयातो स्मि सलोकं सना
तनं॥तत्रोपदिष्टं सदसी श्रुतीनां मूर्तिधारणं॥१॥ पितरः सर्वज्ञास्तं सर्ववैशं सपारंगं
॥विनयेना निसंगम्य हृष्टमेवं मुनीं श्वराः॥२॥ तत ऊचुः पुरातनं मद्यं स नगवानजः॥तद
हंत सवक्ष्यामि शृण्वन्मुमुनिसत्तमाः॥३॥ संकसे दं जगत्सर्वं सुप्रशक्तिरधोऽसजः॥मयी

लीनमिदं चास्ति बहिर्निःसारयामितत्॥४॥ इष्टा तदा न वेत्तन्नयदृश्यः प्रवर्तकः॥बहुस्यामहमे
कोत्र इत्यालोचितवान् स्वयं॥५॥ तदा तत्रानि सदना दृष्ट्वा सीदनुत्तमं॥ततो नवं महाभाग प्रती
तः संस्तुतो दके॥६॥ दिशो विलोकयान स च त्वारिव दनामिमे॥बह्वचुरतिनीतस्य तदामे विस्म
यो नवन॥७॥ किं करोमि कुवक्ष्यामि को मे साहायक इवेन॥कस्मादकं हं प्रवृत्तो स्मि नाम दृष्टो द
मि कगटा॥८॥ किमेतद्वृत्तं सुजले प्रदृश्यते यद्यस्त्रितस्याधः प्रमोहवः॥स्वजन्मदातारमि
देवता तं विलोकयेहं प्रचुरनिवेश्य॥९॥ तदप्रना नी निरहं प्रविष्टमंतजले तं पितरं विचिन्वन्
॥गतश्चिरं कालमहो न दृष्ट्वा एकालं शरणांशतमे॥१०॥ तदा स्वयं नंगपति स्वरूपः स
माजगामानि मुखो ममैव॥सृष्टवान् जवप्रत्नं किं स्वं किमर्थं कमलांतरस्तु॥११॥ नाहं
विहमीहममानि धाकिकस्मात्प्रजातो स्मि शिली मुखाद्यस्वजन कर्तुः सदनां तदृशी कस्व
ममाद्येव निवेदयांतं॥१२॥ यद्यस्त्रिते गम्य महो प्रपारं तदा स वाक्ता किं यया शुभं ह्य॥श्रु

त्वामुखात्रेयविचार्यामिगह्यामिचाप्रेषयवानयामि॥१३॥ उवाच नंगाधिपतिर्विभुर्माविचः
 शृणुष्यावहितोममाद्य॥ अर्वागिदोवस्यगतस्यकालोगतोमहान्मेनगतिः पशत्मा॥१४॥ वर्षा
 णिदिव्यानिगतानिमद्यमन्वेषमाणस्यगतिर्नलेध्या॥ संख्याप्रदिष्टानियुतानिविद्वन्न
 वेदकश्चित्परमेश्वरं तः॥१५॥ अहंवहमीगतितदीयां रूपद्वयं निसमतोस्यविज्ञोः॥ एकेननि
 संनियतोविहारस्तथाद्वितीयेनजगत्सदृतिः॥१६॥ जगत्सदृत्ताजगदीश्वरसतस्यैवनात्र
 ससोऽग्रमेतत्॥ तस्मात्प्रवृत्तस्त्वमिहाद्यविद्वन्सजाश्रुतलुक्त्रिमवाप्यसहि॥१७॥ तस्मात्
 रिष्टादुपविश्यनिश्चलश्चिरं समाधायमनः स्वकीयं॥ विज्ञोऽधीषोजगदात्मकेतौड
 हतदातंपरमेश्वरं हि॥१८॥ ततोहमूचेनगवंतसेव नंगादिशजंपरमेश्वरं च॥ वदंश्चुमे
 निसविहारिणो हरेः क्रीडाकृत्वास्मैव कथं विनोदः॥१९॥ वैकुण्ठलोके ह्ययवाप्तिसमे
 लोकांतरेवाचुविनागलोके॥ पातालदेशे यस्मात्तलेवानिसं समाक्रीडती कुन्विष्णुः

॥२०॥ इमेवमाश्रमवचोविरंचे रथो जगादादिशिनी मुखेशः॥ पुरा कथायानिजमंदिरे नृत्तिलीमु
 र्वात्कीरवराय पृच्छते॥२१॥ एवमेवंपुरा पृच्छो वैकुण्ठे नृमराधिपः॥ कीरेण मुनिना तत्र पक्षि
 रूपेण नास्वाता॥२२॥ इदं ममाश्चर्यकरं रहस्यं निवेदयिष्यामि तवाधुनैव॥ नंगाधिपेनानि
 निवेदितं तद्वां दालवेकीरवराय विद्वन्॥२३॥ नयत्र मत्सुर्भजरानशोको न ह्यस्मि सत्त्वं न
 जस्तमश्च॥ नाजातवायुर्न दिवाकरो विधुर्विराजयः स्वरूचा स विष्णुः॥२४॥ तस्यैव वैकुं
 ठपुरे वरेयेव संतितस्कोत्तिपरायणास्ते॥ प्रवृत्तं दिव्याकृतयः समस्ता देवाः खगावावनिताः
 पुमांसः॥२५॥ गायंति किर्तिप्रचुरं मुरार्यथा यथा त्रसमाजमध्ये॥ वक्रासजातिजयनेष्ट
 पीतिसंदेवतेषां न जनानुमोदः॥२६॥ सुतरां सुगोपं परमं रहस्यं प्रहृकीरो मधुपो न माय
 ॥ अघपुतः प्रअयवातपिष्ठे वैकुंठवासात्प्रकरोऽनुवाण॥२७॥ की२ उवाच॥ किपरं हं मस्ती
 ह विष्णोर्नगवतः प्रभोः॥ चंचरीकः समाख्यादिकालीला नगवत्प्रिया॥२८॥ कुत्र क्रीडानिजं

वृ० मा०
१४

तातको लोको वनिरुत्तमा ॥ सरिका प्रवरो ग्रामः काश्चि सरति व्रजेत ॥ २९ ॥ तत्राश्चर्यमथाधीन ह
तिवर्गवानपि ॥ जनेवने रस्यदे लीला नेदं प्रशंशमे ॥ ३० ॥ वैकुंठे कुंठ मूर्तिश्चेदनुमो नमसेवना
॥ किमस्मत्तमो वापि नगवानतीति हति ॥ ३१ ॥ तदति नैव जामंति मुद्यं सपिविपश्चितः ॥ प्रचुले
नीतिसेवायामनु रागेन वर्द्धते ॥ ३२ ॥ स्नेहातिशयनावेपिशं कास्यासु धामनि ॥ कदाचिदाग
कालेपि द्वारपाविवविच्युतिः ॥ ३३ ॥ तस्मादपि विकुंठा दैतदारमातिनीरिह ॥ प्रेमशशिपदं धि
ह्यममदस्तिनवाक्चित् ॥ ३४ ॥ कुत्रानुरागविह्वले रनावः संप्रवर्तेते ॥ यत्रानुरक्ता सततमुद
मायां सविच्युता ॥ ३५ ॥ नगाधिप उवाच ॥ इदं गुह्यं तमेकीरत्वेया पृष्टं मुह्यते ॥ तथापि तव व
क्ष्यामि मेवास्मक्या प्रियः ॥ ३६ ॥ रासकांताः प्रियाः सर्वा रमो न पविशेयवान् ॥ वक्रो वरंगनाः
पादसांसे न संति केवलं ॥ ३७ ॥ तानमानादिता नैश्च वाघैर्नानाविधैरपि ॥ समकांतकलापु
रो मूर्तिमानममयो यतः ॥ ३८ ॥ कीरावुवाहत्यादु रागपरायणं ॥ रसमतुल्यं यस्मात्तानेदेयम

रामः
१४

तो बुधैः ॥ ३९ ॥ वेग्रहं च विधिर्वेत्ति नारदो वा कुमारकः ॥ अनिरुद्धो निशं वेत्ति नानेषामत्र विसदं ॥ ४० ॥
॥ वदंति साधवः स्वांतं निजवित्तं न वै क्वचित् ॥ शश्वद्वर्धयितारं दिदृशयितिततो धनं ॥ ४१ ॥ सेव
तिरसमिधुश्च यत्राधीन गतिविर्तुः ॥ विनुतमपि विस्मसतं त्रैव सति केवलं ॥ ४२ ॥ वनं वंद्य वनं ना
ममद्यशादिधनं खग ॥ किं शोरमूर्तेः रुद्रस्य रस्यं वदति स्थलं ॥ ४३ ॥ विज्ञातिर्यो जनानां हि मायु
रं मंडलोत्तमं ॥ एकादशवनानां तु द्वादशं वनमुत्तमं ॥ ४४ ॥ निसक्रीडपरस्तत्र गोपीनिगोपिवेश
धक ॥ न रूपसदृशं रूपं न स्त्रियोगोपिकामता ॥ ४५ ॥ स्वविवप्रतिविंबेन क्रीडते विपिने निशं ॥
कथयंति महात्मानः संख्यातासां वदामि ते ॥ ४६ ॥ तत्राती वरहोरमं वदिष्ये येति वक्ष्ये नं ॥ य
स्मै त्रैश्वमया रुसति ह्यसाधिनवद्विभुः ॥ ४७ ॥ काचित् कलानिधिः प्रागावक्ष्ये नावक्ष्ये नो गि
ता ॥ माधवी मधुरा काशतनां जानंति पंडिताः ॥ ४८ ॥ तिस्रः कोटो वक्ष्ये नानासमाजस्रमध्ये तु
वक्ष्ये वस्तुत्तरूपः ॥ काश्चिन्नासंवाद्यविद्याप्रगल्भाः शश्वच्चामागानवेदप्रवीणाः ॥ ४९ ॥ काश्चिन्ना

हंमा०
१५

सांवीटिकादानदक्षाश्याविज्ञाननेयप्रकर्त्तः॥कश्चिन्नासांवाद्यविद्योरुविज्ञानत्रकोयास्तान्न
तारप्रकर्त्तः॥५॥तत्रसञ्चान्नसकसप्रज्ञासां कुर्वन्मासांषयसात्मनाया॥एवंतानिःकृत्वा
वानुरूपःकत्रतित्रज्ञापिकात्रावनाना॥५॥सर्वप्रथमसंख्यानेत्रानित्रीणिविन्नमैः॥तिथि
तेनियतेमुष्मासासानामानिमेय॥५॥विधुतुराविधिमतारगमरंगाउसुरागिणी४काम
कंटा५सुनेदाचनंदिनी७नादनंदिनी५नेत्रसौजापसुनगा९मोदमाला१०मनस्वनी११
मनोनवा१२पिरागीच१३हृद्गुण१४रतिप्रदा१५॥५॥धनीधनेश्वरी१७धामा१८नामा१९
नावप्रमोदिनी२०मुक्ता२१मनोहरा२२माध्वी२३मालती२४मलयाश्रया२५॥५॥मंदालसा
२६मनोनीला२७मनोजारमानसीवला३०चित्रावेत्रवती३२नीमा३३नावनेदविदा३४
चाला३५५५चंचला३६चपला३७काता३८काला३९कामप्रमोदिनी४०कनिजा४१निष्टा
४३कलावती४४५॥५॥ज्ञानंगनडा४५५विधता४६मनयोदयपंजिका॥४७कामकंटा४८

राम०
१५

नंदाच४०नंदिनी५०नयनोसवा॥५१५८कनकांगीकुरंगासी५३चंद्रया५४चंद्रमंगला५५मानो
त्रतामनोसादा५७हंसी५८हंसगतिस्त्रया५९५९कंदर्पमंजरी६०वेला६१बलिष्ठा६२बलना
षिणी६३वरंगदा६४विशालासी६५विशाला६६विशाला६७रुक्मा६८रुक्मावती६९नावा
७०नयनेदप्रदग्निनी७१नवांग७२नववासांता७३नवीना७४प्रेमकारिका७५६९सारि
का७६सरला७७शांता७८कांतकामप्रयायिनी७९प्रेमवती८०नागरिका८१नवीनार८२न
वमंजरी८३॥नेदनावा८३विशिष्टाच८४धन्मा८५साध्वीच८६गोमती८७अनंदा८८चाय
नंदाच८९प्रमोदा९०मुदितामन९१६३मानसाध्वी९२मधुमुरवा९३मनोजामंदगामिनी९५
रामनीरमितारमा९८रतिनेला९९रुद्रांगदरी१००६४वरंगना१५विवोरी२वेला३विल
यक्षणा४वक्षवी५विनिता६ब्राह्मी७वरनेदा८विनोदिनी९६५वलोन्नता१०बलाका
चा११पावनी१२पत्तिकापरा१३परेदया१४दया१५देवी१६देवती१७ललनालता१८६॥अनं

वृ.मा.
९९

गना ५६ वना मोरा ५९ वनबंधु ५८ वनोमवा ५९ ॥ ८४ ॥ वननामा ६० वनमता ६१ वनमंजुव
नांबुजा ६२ वनन ६४ वनजा ६५ घोषा ६६ ॥ घोषमंजु ६७ व्रजावला ६८ ॥ ८५ ॥ व्रजांगना ६९
व्रजवधू ७० व्रजकेव्रजोमवा ७१ ॥ ७२ ॥ व्रजवाला ७३ व्रजेशच ७४ व्रजेशपरमप्रिया ७५ ॥
८६ घोषवृ ७६ घोषलता ७७ घोषमजविनासिनी ७८ घोषानंद ७९ नंदनं कंदा ८० नित्या
नंदविनोदिनी ८१ ॥ ८२ ॥ नानुवृ ८२ चंद्रवृ ८३ कामवृ ८४ कलापटुः ८५ किशोरी ८
हनागरी ८७ नेना ८८ नयकांतार ८९ नयानुगा ९० ८८ नीतिवाकुनयताकांता ९२ अनेषा ८४
नयोदरी ८५ सर्वयप्रधानांच ८६ परयापनोदिनी ९० ८९ विज्ञेयाविषा ९१ गुणा १३०० ॥
इसाद्यायमुरयाश्चयेलक्षान्निधेमनः ९० ॥ अथपराधिकयाः सरयः शम्भुमनोरमाः
विमताशधिकान्नीहितामातापरासना १९१ ॥ तथाष्टोसदृशास्तस्याः किंचिन्नानुवृति
चेतनासां नामानिकमलिवस्त्राणिविधानि च १९२ ॥ अथवचनकीरकथ्यमानमाया

ह

रमः
९९

धुना ॥ ललीता सुंदरी वागीगोरोचमनिनानना १९३ ॥ मयूरपिखवस्त्री च विशेषाः पिताम
सः ॥ शारदीजननीयस्याः पतिवाक्त्रिकसंज्ञकः १९४ ॥ तावूलक्ष्मकरोप्रगन्नाललीताव
रा ॥ द्वितीया तु विशेषेति देवी विद्युद्विवाहुता १९५ ॥ तारावली च वस्त्राणि पितामस्य सुपा
वनः ॥ यस्य नामा पावनसरः सर्वविधैकपावन १९६ ॥ मातायेदक्षिणातासाः पतिवध्व
वसंजिनः १९६ ॥ सामद्वानततोनेदभयादिष्वतिसंगता ॥ नानावस्त्रप्रयोगे साप्रगन्ना
परमासनि १९७ ॥ तृतीया चंपकलता चंपकांगसुखषणा ॥ नीलपट्टुकुलाचपिता
रमस्तथैव च १९८ ॥ माताचवटिकातस्याः पतिः श्वहाक्षरवच ॥ हनीतं नाधिकारोस्या
पाकनेहाधिकारिणी १९९ ॥ मण्डवसुकैरैवैवद्विप्रीतिकरमता ॥ चित्रदेवी चतुर्था
चक्रकुमांगी मनोहरा १९० ॥ कचवर्त्मसुवस्त्राचपितास्याश्चतुरस्मृतः ॥ मातास्याश्च
चिकानामपतिरस्याचपीठरः १९१ ॥ त्रिकलज्ञानसंपन्ना ज्योतिःशास्त्रविशारदा १९२ ॥

कृमा०
१२

द्याविशधाचमानखानविशंवरा॥३॥ सुगंधकार्येवैशधिकारोन्नसंमता॥ पंचमीतुंगविद्याच
सुगंधकुंकुमोपमा॥३॥ पादुमंदुनवस्त्राचलतिहसामनोहर॥ पितापौधसंज्ञोऽस्यः
मातामेधाचबालिशः॥४॥ पतिस्तस्याद्यधिकृतः सर्वशास्त्रार्थवेदिनी॥ संगीतसंगति
रतावीणाहस्तनिवेशिनी॥५॥ संधिकार्याप्रगल्भेवाक्षरदामुविलासिनी॥ इंदुलेखात
तःषष्ठीहरीतलसमानना॥६॥ सर्वांगशोभाहिसमादादिमीकुसुमांशुका॥ अत्यंत सु
दरीकांतावावटकाविलासनी॥७॥ सागरस्तुपितातस्याः मातावेलासहोदया॥ उव
लस्तुपतिस्तुपतिस्तस्याः कामशास्त्रविशारदा॥ आवशीकरणमंत्रेषुद्यतिमोनाप
यंत्रिता॥ लि-नेसाधारयोदतीकमरणपिविचक्षणा॥१॥ नाशरहस्याविमलाक
मस्विष्टधिकारिणी॥ सप्तमीरंगदेवीतुपद्रुकिंजल्कनासुरा॥१०॥ जातीपुष्पांशु
कातस्याः रंगसारः पितामतः माताचकरुणतस्याः पतिर्वक्त्रेक्षणः स्फुटः॥११॥ अनु

रमः
१८

लेपनगंधेषुधूपयंजनकर्मसु॥ अंगाररचनायातुशधिकारिणी॥१२॥ यमतात्रगिनीतस्याः
राधिकायाश्चतुर्विमा॥ देवबंधुः पितातस्याः सुदेवीजमीशुना॥१३॥ तलरुपातिसुरवक्ष
कोमलांगामनोहरा॥ पतिस्तस्याः खलेंडुश्चकोपनः ख्यातिमाश्रिताः॥१४॥ अंजनाभोगकु
त्रालाकेशसंस्कारकमणि॥ शत्रुनागमवेतत्वेष्टुकसारसपाठने॥१५॥ गंडुषक्षेपयात्रादि
शुधिकाशधिकारिणी॥ इत्यष्टौनायकमुरयाशधिकार्यावनेचराः॥१६॥ चरतिसेहयाशमाकुं
जेकुंजेमनोरमाः॥॥ इतिश्रीआदिपुण्यश्रीनारदसौनकसंवादेरतिरसाविरमाविर
हस्यापदेनामत्तीयोध्यायः॥॥ कीरुवाच॥॥ नंगराजमहाबुद्धेवदधराधिकारकुलं
कस्यवंशममुत्तनाततस्याकोजनकोचुवि॥१॥ कामातात्रातरः केवैद्येतसंविनिवेद
य॥ त्वंदिब्रह्मविश्वविज्ञोद्यहंतनुचरोयतः॥२॥ नंगराजउवाच॥ धृतासित्वमहाबुद्ध
ममानुग्रहकृद्भवान्॥ आर्षिवैद्यमहागोपः पुणसिदितियावनः आर्षिभामवरतस्यवसतिः

ह० मा०
१९

सर्वसंभवे॥४॥तस्यापुत्रो महाभानुःकुंजभानुस्तदात्मजः॥तस्यासिद्धिपुत्रात्मावृषभानुःपरो
दयी॥५॥तस्यात्मजास्तु चत्वारःश्रीरुद्रसखीनःसदा॥वंद्यं धुमनःसौख्यःस्तोकं रुद्रस्त
यापरः॥६॥श्रीदामायचतुर्थस्तुकन्येदेरुद्रवध्नोराधिको यमतावालेनिसुबुद्धिवलो
दये॥७॥नविधेःसृष्टिसंबंधःप्राकृतेन कथंचन॥तत्रापिराधिकाश्वदतिप्राणप्रिया
हरो॥८॥किमहं वर्ययेनायं यत्रमद्यतिपंडिताः॥त्रयादयोपिनविदुःपरमानंमंदिरं॥
कीरुवाच॥श्रीरुद्रस्यान्यं ब्रह्मिपुण्यासुरपुत्रंमम॥येनश्रवणमात्रेणयांयापाः
परां गतिं॥९॥नगरजउवाच॥ननिसवस्तुतो जन्मनचकर्मकुलक्रिया॥तथापिद्य
क्लिमापन्नो जगवानकरोत्स्वयं॥१०॥नक्तिद्वाराद्यनेकात्मास्वयंतत्रस्वरूपजाक
स्वयंपितास्वयंमातास्वयमेवकुलाकरः॥११॥नातितत्रस्वरूपेणनिसरूपेणनिसदा
॥नेदं कुलं कुलमिदंनिसमेतद्विराजते॥१२॥अथापिकथयिष्येत्वांश्रुदयाश्चनृतः

रामः
१९

अनमशरणानां हिरहसं नात्र गोप्यते॥१४॥शृणुश्चावहितः कीरसुगोप्यं मरणं मम॥मया
न कथितं वापि वंशं परमपावनं॥१५॥आनीरभानुगोपेशो वसतिस्ममहावने॥तस्य
त्रश्चंद्रसुरनिस्तस्यासीद्भीलकोमहान्॥१६॥तस्यात्मजो महाभानुस्तपुत्रः कानने च
रः॥कंजना निस्तस्तस्माद्दीरभानुरतः कृती॥१७॥तस्यात्मजो धर्मधीरस्तस्य धर्म
श्रवामहान्॥गोराजो देवकेलिततो नृद्वस्तुतो महान्॥१८॥काननेऽऽकृतितस्मा
कानने दोः सुता दृशा॥जयसेनो जयवल्लो जयकीर्तियशोधनः॥१९॥कं वभानुर्महा
बुद्धिमान्मेरुर्मनोरथः वरंगदश्चिसेनस्तस्य पुत्रान्नावत॥२०॥सनंदश्चोपनंदश्च
महानंदो यनंदनः॥कुलनंदो बंधुनंदः केलिनंदो यमपतमः॥२१॥अष्टमः प्राणनंश्च
नंदो यनवमो महान्॥तस्य पुत्रियशोदाचमहाभापवती शुभा॥२२॥तयोश्च नक्तिना
वेन जगवानवतस्वयं॥श्रीरुद्रः करुणा सिधुस्त्रिधाः सर्वशक्तिधक॥२३॥अ

दृ० मा०
२०

क्रान्तवन्निमापन्नो नित्यानां नित्यदर्शकः ॥ अनेकरूपरूपोमौ चैकरूपः सनातनः ॥ २४ ॥ ब्रजो
ब्रजविनोदीचविपिनोदोविनोदस्तथावेकुंठेकुंठरूपोमौ जलशायिजलेसदा ॥ २५ ॥ सृष्टिरि
ष्टारुताशश्वतसर्वलीलाकरेहरिः ॥ अनाविराविः कुत्रापि न ब्रजे लुप्यते क्वचित् ॥ २६ ॥ घोषे
चमखितिः ॥ साहनेदयंश्च ब्रजो कस्य ॥ क्रीडते हर्निशं गाः स्वाश्वारयन् विनातरे ॥ २७ ॥ स
शवने ब्रजस्त्रीतिः कोटिनिस्सिमितिः सदा ॥ क्रीडनं गमतीलायां नोपगमः कदाचन ॥ २८ ॥
अजो नि कुंजे पुराधिका प्राणवधवः किञ्चोरवेषवात्रिसंकिञ्चो यः केठमंडनः ॥ २९ ॥ सा
चेव हविधारधाः रधा क्रीडकालविनागतः ॥ असावेशाच्चैव यथाहिरहाकुलिता
इवा ॥ ३० ॥ रवंडिता विप्रलंभाचरवाससजा ॥ तिसारिका ४ कलहांतरिता चास्या ५ तथै
वोक्तं रिता ॥ ३१ ॥ साधीनमत्तकाचेव ७ तथा प्रोषितमत्तका ८ संनोगो रवंडिता द्याश्च
नायकाश्चेति वेदिताः ॥ ३३ ॥ यन्निदिता जनितरागविलोहिता स्माकांता न्नखस्तवि

रामः
२०

शेषविचर्चितांगा ॥ यस्याप्रजातसमये गहमेत्यकांतः सानापिकानिगदितारवलुरवंडितेति
॥ ३४ ॥ अहरहरनुगागदितिका पूर्वसंगा मरुत्तुपजातां सैव संकेतगेहे ॥ न मिलितस्यपि
यस्यावधुवोदैवयोगा त्रिगदतिबुधवंदोनापिका विप्रलंभा ॥ ३५ ॥ यावासवेशमनिसुकल्पि
ततत्तमध्येतां वलपुष्पवसनैश्च समं सुलजा ॥ कातस्य संगमरसं समवेशमाणा सा कथ्यते
कविवरैरिदवा सजा ॥ ३६ ॥ उहामममयमहज्वरमवेयितां गीरोमां च कंचुकितगात्रलतां व
दंती निःशुकिनी ब्रजतिमाप्रियसंगमाय सानापिकानिगता तन्निसारिकेति ॥ ३७ ॥ प्राणेश्व
रं प्रणयकोमलमुग्धवाग्निर्यच्चाटुकारमचिरादवधारयति ॥ संदश्यने मदननारनरेण गा
त्रं वाष्पाकुलानुकलहांतरितानुसास्यात् ॥ ३८ ॥ इव रिरहाहृणो नववाराणयानपयंकुलांत
रत्नमानसमुद्ददंती ॥ प्रसेद्वेमयुधनापुलकाचिता गीमुकं रिता वतिता प्रवरः कवी ॥ ३९ ॥
आश्लेषचुंचनशोभैः कुमुमादिशैः प्रेमोद्धमनाधुरकोमलमंजुवाग्निः ॥ यासर्वदा प्रियतम

हं मां
२९

ननिषेयनेसासाधीननर्कपदंप्रकटीकरोति॥४०॥निःश्वासिनीमनीनवसुवपूर्वदंतीहिरीरपि
उपरिपांडुरांडनिःश्रीः॥निःश्रियणाप्रियवियोगमुखःकुःखतासांतांनोषि॥प्रियतमांप्रवदंति
संतः॥४१॥इसहनायिकानातुलक्षणीनिरयकरयक॥वर्षितानिमदाकीरगधिकायाःप
रमया॥४२॥संनोगयोकातेचजायेतेचयकरयक॥सख्यःसंतितयाचाहोमयापूर्वनिवे
दिताः॥४३॥नीलक्रीडानिकुंजेषुकटाचिहिरमेवहि॥अनंतलीलसुहरेस्त्रिधातीलादिनीस
दा॥४४॥कीरउवाचा॥सखायःकतिरुहस्यतयोनामानिकामपि॥ब्रह्मिमधुपाद्येवशि
ष्यायश्रुतितात्मने॥४५॥मधुपवाच॥केरिसंखासखायस्तेतेषांमुख्यादरेःप्रियाः॥शनेक
संख्याखातानामामेषांवदामिते॥४६॥देवधुर्मनसोरखः२स्त्रोकहृत्पस्तथैवच॥श्री
हामावषनामोश्चपुत्राश्चत्वारएवते॥४७॥अनंतनक्षो९वृषन६उजिस्त्री७चवसुयकः॥
देवन६०दिनोदारयो१०सुवत११श्वार्जुनोपरः॥४८॥कामकंदो॥१३मनोसाहः१४प्राणना

रामः
२९

नुः१५समीरणः१६शांतनुः१७परमानंदो१८गंधनेदोप१९चंद्रमाः२०दक्षिणानु२१श्रृंगानु२२जय
नानु२३यज्ञोधरः२४परोदयी२५परोआहोरेद्विधतिः२७श्यामसंगमः२८५०वारिजासो२९
हंसगतिः३०कलकंठा३१मनोहरः३२॥विनेता३३कलबाहुश्च३४वृहदानुरथापरः३५॥५१॥
चारुःसुचारु३६श्चतुरो३७नदचारुथापरः३८के३९सुकैलिः४०सुभगा४१बली४२बलय४४
एकलः४५॥५२॥मारकैलिः४६॥कलोत्तानः४७कलानावा४८कलसनः४९॥श्रीतरश्मि
५०विधुनाति५१नावितो५३॥सावनो५४॥नवः५५॥५३॥रतिप्रियो५६वीरसेनो५७मं
जुबुद्धि५८बलानुगः५९कीर्तिसिधु६०र्मनहोस६१श्वेतनश्चतुराननः६३॥५४॥रेवः६४
परेषो६५रेतारयो६६मनमेरुः६७परंजनः६८पावनीमदनः७०कांतः७१कुंकुमः७२क
मलाकर७३५५॥शतेजः७४शतशक्तिश्च७५शतानंद॥७६समोषणः७७संतोषः७८॥
शंकरः७९साधुः८०शांतिनंदः८१संतावरः८२॥५६॥देवनदः८३सुनक्षोय८४सुदेव

हं मा०
२२

मुखसागरः २५ नागरः २७ परमुगमोदः २८ रजनीकरवचः २९ ॥ ५७ ॥ श्रीनदो ११ नासुरः १२ श्रीद
ः १३ शालिनदो १४ गदो १५ नरा १६ नारायणश्चायो १७ मनाः १८ श्रुतिमुखसया १९ ॥ ५८ ॥
॥ संजयो १०० तीत संजस्य ह्यस सुविनोपरे कीदतोद रिणानि संवने मंचारयंति गाः ॥ ५९ ॥
ततो नरं पतितो को ते वयः परिणतिनिहि ॥ किं शोचय मः सर्वे नितानंदसूरुपिताः ॥ ६० ॥
प्राणोत्रास्य प्रियाः प्राणा इवात्र नियतं तथा ॥ न प्राकृता सुते गोप्यो गावो ब्रजे न वै ॥ ६१ ॥
यणो नंग उवाच ॥ इति ते कथिता ब्रह्म नृपर्वरूपवृत्तिका नितरूपमिदं विष्णोः सदा की
डा परा मुरो ॥ ६२ ॥ ॥ इति श्रुत्वा ततो ब्रह्मा कस्त्वं न मरूपधक् ॥ समाख्याहि स्वरूपं स्वं ममे
परिहृयाय युः ॥ ६३ ॥ इदं नाज्जमहो विदु न न त्वं मधु पुरुषवान् ॥ यथा तथ्य मयो मदा ब्रहि
मे पटिते रुपा ॥ ६४ ॥ नंग उवाच ॥ ब्रह्म त्रिदं व पुमं दृष्ट्वा दानकं यं च न ॥ गच्छाश्रुत्वं पराद
सचितया ज्वदलोपरि ॥ ६५ ॥ इत्युक्त्वा तर्हि तो नंगस्ततोदं विस्मितो नवं ॥ परादृतनमस्त

रामः
२२

स्मेनागतः पुनः ॥ ६६ ॥ तदा ज्वस्योपरिष्ठित्वा ध्यातवा स्म हं चिरं ॥ ततो वर्षसि हस्त्रांते दृष्ट्वा नाराय
णो मम ॥ ६७ ॥ तदा हं स एवानुसृष्टियया पूर्वं महद्भुवा ॥ अनुग्रहान्महाविष्णोः परं मे कथितं
सुत ॥ ६८ ॥ श्रीनारद उवाच ॥ इत्याश्रुतं मे कृषयो नर्वशो विनिवेदितं ॥ मुखारुद्रं नवस्यापि पु
रुषं त्रिमिदं महत् ॥ ६९ ॥ यदा सीदुत तमं कमारूपस्य मे महत् ॥ वृष्टावने नगवता दशि
तं तद्वदामिवः ॥ ७० ॥ इत्यादिपुण्यो श्रीनारदो न क संवादे पुण्यं कथमोना मच
तुयो ध्यायः ॥ नारद उवाच ॥ महत्कोत हतेनेव ज्ञानगामस्वयं प्रभुः ॥ न स्मरंति तनुं तास्तु
गोप्यो रसविमोहिताः ॥ ७१ ॥ प्रतिगोपी घनआमं कामं कंजविलोचनं सर्वतापानां पापानां
स्मरणादपि ॥ ७२ ॥ दृष्ट्वा संमोहितस्तत्र कमारूपो ह मद्भुतं ॥ न मे देहविदं स्फूर्तिरासि तत्र
दिजोत्तमाः ॥ ७३ ॥ न तच्चित्रं दिजाश्चित्रमवशं ह्यदृशने ॥ नवतीह विदो वादे गोपीनिः
सह किपुनः ॥ ७४ ॥ ऐरावतवशाज्योश्चाचयमेव निराकृतं ॥ सोनामिनीशतं प्रोतमं तमा

व० मा०
२३

सीत्रवेवदि॥१॥काचिसममुकुंदेनगायंतीस्वरमुच्चकैः॥काचिरालिगंनंतस्यरुह्यास्याथप्र
कुर्वती॥१॥काचिद्वामभवादासापत्रपंतिवदनांबुजं॥कांतस्यसुखिताशीघ्रंवाहसांपरि
षसुजे॥१॥काचित्करासांचकरोप्रतिगद्यपरसरां॥तालमानमिषेरोवगंडेगंडंमयोज
यत्॥१॥चरतामचरतत्वेष्टावरणांचरेत्रतिः॥आसीत्सीतमुधानोरसरागावितानतः
॥१॥नानावारिन्नघोषेश्वरशनाकोरिजलनैः॥नांतमस्यविलासस्यवल्गुनैविवुधेषपि
॥१॥सामान्यमीमकथनेवर्णनीयोनविस्तरः॥यथासतिवचोरसंगमंनन्निदशेषपि
॥१॥श्रीरुहःसुतरंगीतःपादातांबुजचर्चितां॥काचित्करांबुजशोरेःश्रीताधासुनप
ःशिवं॥१॥नसंतीगायतीकाचिकुर्वतिचकलसनं॥चक्षुसांपरिपश्यंतीरुहसर्वांग
सुंदरं॥१॥वत्तयानांनृणांविशवःपरमोमदान्॥नानोरसविनोदेनगोपीभिःक्रीड
नमदत॥१॥विलोकाद्भुतमसुखेर्विस्मयंपरमंगता॥किमेतद्भुतंतेजःकिमानंदमदे

रामः
२३

नमः॥१॥इहोकथंमयादृष्टंकिमयाचरितंश्रुतं॥इतिसंचितयंतिमहरिणाप्रेषितामखी॥१॥
उवाचवचनंश्रेष्ठश्रुगुकमेवशनने॥यथावक्तव्यमप्यहदीर्घंतेस्नेहयन्त्रिता॥१॥त्वयाह
प्रेषितान्श्रीरुह्यायनिवेदितुं॥श्रीरुहःश्रुतमात्रेयमाजगामतवांकितं॥१॥तंवलोकयच
क्षुसांपानंपात्रतुचक्षुषा॥इतितांकथयंतीतुसक्तागोपीःसमागमत॥१॥किमिदंकिमिदं
नानित्वयिचिन्नवशनने॥विस्मितामिकथंनिरुक्तिरेहमदद्भुतं॥२॥एवंदृष्टायदकमान
शशाकावलेकितुं॥रुत्तासुखमधोकमाकिंवदामितवायतः॥२॥तंमप्राणप्रतिःसम्पु
गतस्त्वमपिजीवनं॥नामंस्मरामिमनसानुचसानवदामिच॥२॥त्वममीपेकयस्थास्ये
तिमेप्रायनंपरं॥नयामिपादमूलात्तेक्षणांयक्ताप्रियोन्नम॥२॥प्राणेशस्त्वमप्राणस्त्व
रायन्नामदेव्यर॥कोजिवतिविनाविष्णुस्तेषांनवः॥२॥तेषांधिगजीविन्नलोकेयेषांत्व
य्यचत्तारतिः॥ननवेदिदविश्वेशगोपिवंदमंदले॥२॥येनदृष्टातवक्रीव्राडातेषांकुलेगता॥

वृ० मा०
२४

धर्मराजातिकेउंआरामसंज्ञामनोरमा॥२६॥अहोहृदयरूपासिंधोममप्राणास्वदाश्रयाः॥
हंदावनविनोदास्तेकथंयत्सामिमान॥२७॥यद्यहंतांनयश्रेयंचक्षुःतांप्राणवध्नन॥
तदा ममदशाश्वन्मुखप्राणांविनातनुः॥२८॥नार्येज्येतिस्तथास्वमित्रवाद्यनयनोदयः
॥२९॥तरुमेननितयंकिमिदंभावतितास्वरं॥३०॥एतावत्कालपर्यंतंवेचितास्मरूपासि
ंधो॥कारिन्ममनुभूतंतेपुनरेवैतन्नकिंरुतं॥३१॥निशाम्यचेतसकुमारिकोक्तरूपागरि
ष्टादतकांतमृत्तिः॥विचार्यदेयंममगुह्यमस्मैयतोवशेषंनपुनःप्रदेयं॥३२॥इत्येवंनि
गदंतीतामदृशोन्नजनादनः॥सखीत्यक्ताममेवांतिगोपीनिःसदकेशवः॥३३॥अंतर्हि
तेनगवतीसंजाताविद्वलानशंरुगेदाचैःस्वरंवाला मगवालविलोचना॥३४॥पतिता
नुवितावेनहानायइतिवाहिनी॥चिरविमृष्टिताद्यासीत्सस्मारतनुतदा॥३५॥विलो
कासासखीतांतुतादृशीमतिविद्वलां॥समुच्छायस्वबाह्यामृचेसांत्वयतीवचं॥३६॥

रामः
२४

किमितीहविषिरांसिदृशयिष्येत्तराहरि॥स्योविहारिणंकांतेसुकांतावशवर्त्तिनं॥३६॥नो
नकउवाच॥॥केयंसखीमुनेनाम्नाकिंकमस्मिनिवेदय॥यासक्तातर्हितोविष्णुगोपी
निःप्राणवध्ननः॥३७॥॥श्रीनारदउवाच॥॥सखीयंनंदनिर्नाम्नाहतीकर्मणिसं
मता॥निसंमनिदताविष्णोःपरमानंदवर्दिनी॥३८॥इतिकालक्षणातीतिवदाम्यद्यदि
जोत्तम॥शृणुष्यावहितःशश्वदहसंपरमाद्भुतं॥३९॥सुवेयताडुःखसहिष्णुताश्च
सुशीलताकामलवाक्यताच॥सन्मित्रताछादितंमंत्रितावच्छेदानुवाचतत्त्वमलक्षि
ताच॥४०॥प्रोसादनंगुणकथाकथनंवलानांविश्रमनंवलताघनदशनंच॥गा
दानुरागरचनंचनस्यसिद्धिःकर्मणिपादुश्रविशंकथयंतिहृताः॥४१॥सप्तविशति
कर्मणिहृताश्वन्महत्तमैः॥निवेदितानिन्येताविलिखितानिदिजोत्तम॥४२॥सदचर्य
पिचैवात्रकथितारमवेदिनिः॥अतिप्रियासमीपस्थाराधामाधवयोमदा॥४३॥प्रोसाद

न१ चार्थनिवेदनं चरुणप्रशंसानि तं प्रतीतिः ॥ तत्राचरुणानि निवेदनं च कलानितो वा
कथनं दयोश्च ॥ ४४ ॥ शार्थप्रकाशं बहुमित्रता च रमुवे शाता ॥ ५० ॥ स्वसहिष्णुता च ॥ १०
बहुक्रिता ॥ ११ ॥ मंत्रनिगुटता वा ॥ १२ ॥ सुसाख्यवाता ॥ १३ ॥ चसुतंत्रता च ॥ १४ ॥ ४५ ॥ उपयज
ता ॥ १५ ॥ कालनिवेदिता च ॥ १६ ॥ देशजता ॥ १७ ॥ वसुदजजता च ॥ १८ ॥ सर्वत्रकर्मण्यसि वि
जता च ॥ १९ ॥ देशाकराष्टालनकार्यपदी २० ॥ ४६ ॥ सुतोदयारया पुनशीलता च ॥ २१ ॥
मोदयपशा ॥ २२ ॥ पिशुनोक्तिदंती ॥ २३ ॥ महक्रिता ॥ २४ ॥ चार्थनिदानवादिता च ॥ २५ ॥
४ ॥ विवेकविज्ञानकथाप्रसंगार २६ ॥ सर्वत्रतत्त्वानि निवेदिता च ॥ २७ ॥ प्रोक्ता च दती स
हचर्यथोपि ॥ २८ ॥ ज्ञानेकविज्ञानवचो निरंजसा नियोजयंती निजकोतयोरपि ॥ २९ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥
दिलक्षणे पुक्ता सुष्ठारनं दनिः सखी ॥ मामुवाचा यस्मिन्नर्या मतिप्रणययत्रिता ॥ ५४ ॥
कथस्मिन्ना सिवामोरुदक्षसित्वमहादुता ॥ मया सहचरवाद्यदर्शयामि जनादना ॥ ५५ ॥

तद्रूपं मे प्रियतमं मसुखं परमं यतः ॥ अमायोदासरश्मिश्च वनं तैप्राणवध्वनः ॥ ५५ ॥ प्राणाप्रि
या सखी निश्चयस्यो निः परमोदया ॥ यस्या गुणा हरहरः स्वाधीनवस्थितः ॥ ५६ ॥ कुंजपुं
जगतक्रीनदावक्री राधिराजते ॥ माननीमानमात्मीयं न जहंतिकदा चना ॥ ५७ ॥ कुलं
वतं रूपशीले गुणमाधुर्यपेशले ॥ कामं कामममावेशा तश्चैरुह्यः सवशो हतः ॥ ५८ ॥
जितः पुनः सोपिरस्यारतिपरायणः ॥ क्षणं सक्तुं न शक्नो प्राणे मोतिगरीयसी ॥ ५९ ॥
राध्यते मानगवता शधा ॥ सनिधा स्फुटं ॥ वषट्पानुसुताकांता गौरांगी सुनगानना ॥ ६० ॥
॥ यस्यैश्वर्येण सर्वे शान्नद्विष्णुपुरोगमाः ॥ ईश्वरानुविकल्पं ते स ईशो राधिका वशः ॥
६१ ॥ यद्गीषावातिवातश्च नानुसपतियाद्रिया ॥ इन्द्रश्च इत्यया कालः स्वैस्वकार्ये चरंति
दि ॥ ६२ ॥ सख्यपरमो विष्णुः श्रीरुद्रारया वशे न वेत ॥ राधिकाया इतीहाद्यदर्शयिष्ये व
शनने ॥ ६३ ॥ नवलोकयितुं शक्ताः पुंसेन पुरुषपनाः ॥ ज्ञतस्तवाधिकारे स्तिस्त्रीरूपस्य

रुमा०
२६

वरानने॥६४॥तवोपरिरुपावालेश्रीरुद्रस्यविराजते॥कटशय्येतोलीलांनिसविह
रिणः॥६५॥मामुक्तांतर्दितःरुद्रस्त्वमेनामानयंतिमेरुःकेलिसुलेनीरुक्मेयंम
त्प्रियायतः॥६६॥एतांमंदशयिष्यामिराधिकांप्राप्यवद्वजनां॥ममप्रेमाध्यमकगल
लितापिजीताधिका॥६७॥विशाषाणसर्वसांकारुण्यमनमेदुगं॥पौर्णमासीप्रयु
प्रेमपात्रीमसन्नितंदिता॥६८॥कुंजाधिराजमहिषीहंदावनविहारिणी॥सदाकिंशो
रिकांगोष्ठयुवराजविलासिनी॥६९॥स्वजन्मरूपितोत्तुंगवपनानुकुलस्तितासवि
द्याव्रतस्नाताक्रीडादिवनकारणो॥७०॥रासोअवपुणेगण्योदशयिष्येसविप्रियां॥इत्यु
क्तांतर्दितोवालेनगवान्ननकवसलः॥७१॥ज्ञतश्चतुमयासाईत्वरश्रीरुद्रमंदिरे
॥नानाकुजात्रिधेकमेससंस्थानेमनोरयाः॥७२॥इत्याश्रुसप्रचलितासदसुव
न्यका॥समुध्वंशुश्रमापोदंततोपश्रमयादुतं॥७३॥तेजपुंजमतिश्रेष्ठं॥७४॥मेवा

रामः
२६

वलोकितं॥सखीसमाजसुखदंश्रीरुद्रानंदवर्द्धनं॥७४॥महाकलतरुनाम्नाहेमन्मिसमु
द्रवं॥सर्वत्रकांचनीरुमिर्नानारत्नात्रिमंडितानरजोनेवमालिनमादशमिवकेवलं॥न
तलेयत्रवसतीराधामाधवयोरपि॥७५॥ज्ञनंतलीलात्रिरतेश्रीमाधवौयतः॥क्रीडा
तोनिसमेवासांमुदंयासितैरवीजनः॥७६॥ज्ञनंतलीलात्रिरतेश्रीराधामाधवौयतः
क्रीडातोनिसमेवासांमुदंयातिसखीजनः॥७७॥सदाविहारीरुद्रस्त्वश्रीराधाप्रेमयंत्रि
तः॥क्रीडन्नवेदचात्मानंप्रिययाराधयाचिरं॥७८॥हावजाववचोनिश्चमानमदनमं
जुनिः॥स्वनायकंचातितरांसुखयमेवनिश्चितं॥७९॥कुंजपुंजविनोदैश्वरतिरागप
योनिधिंकिशोर्याशधयासाईदरिःसंवर्द्धयेत्पि॥८०॥निकुंजवनहंदैश्वरपश्यंतीकन्य
कातदा॥सरस्वसहतरापश्यंतीदादृष्टौमनोहरो॥८०॥सखीप्रोवाचकमावेयाम
हंनिकरंतयोः॥राधामाधवयोरग्रेकथयामितवागमं॥८१॥त्वमत्रैवाद्यतिष्ठेतिप

राधा

व० मा०
२७

उपतिपुनरागमे॥ अहं तद्विचिंतो रघुश्रुत्वा वचनामपि॥ २३॥ कथयिष्ये ह्यनुशेषं सल्लानवमु
चिस्मिते॥ त्वग्नैवान्नकत्रया प्रभृणा गहनोति॥ २४॥ इच्छावलीयसी शश्वतनामा हं प्र
शकाते॥ रहो विनोदसमये प्रवेशते ह्युयानवेत॥ २५॥ इत्याद्यास्य सुखी कन्या मा जगामो
तिकेतयोः॥ राधा माधवयोराश्रुनंदनिः प्रेमसंगता॥ २६॥ चिरं विलोक्य वदनं तयोः सं
क्रीडमानयोः॥ मौनमाश्रित्य सर्वनालेने सुखमनुत्तमं॥ २७॥ तत्सुखं वेत्ति सानित्यं सखी
नंदनि संजिताः॥ न शक्यते वलोकयितुं न्न स रुद्रादिको गणः॥ २८॥ विलोक्य सुचिरं क्रीडं
तयोर्निरममायायोः॥ पश्चात्सा कथयामास कन्यका गनंदरि॥ २९॥ हरः प्राणप्रियप्राण
कन्या प्रणयतीतव॥ आगता सामया सा हं मेदश दप्यवस्थिता॥ ३०॥ पुरा निवेद्य मद्यं त्व
मेतद्वनिमुगादपि॥ तवाज्ञया समानीता त्रुदिमे किं करोम्यहं॥ ३१॥ किं शरस्ता मुवाचे हं
धन्यासित्वं ममानुगा॥ समानय प्रियां कन्यां नि कुं जानि प्रदर्शय॥ ३२॥ मम क्रीडारहस्यं

रामः
२७

चरधिकं मस्त्रियामपि॥ सखी समाजमखिलं श्रीराधा मानमुद्रुतं॥ ३३॥ नि कुं जमंदिरे राधा तिष्ठ
त्वन्निलासिनी॥ मानमात्मीयमासाद्य रसरूपं मनोरमं॥ ३४॥ नि कुं जान रमं हं स्तिवावर्त्तय
मधुना सखि॥ उच्यते रंतरा हती त्वं न वाश्रुतया सह॥ ३५॥ आया हियादिवाक्यानि उक्ता रा
धा तथैव मां विनमे प्रियामा नं कन्यायास्त्वं प्रदर्शय॥ ३६॥ इत्युक्ता नंदनि नेतुं गता कन्या वरान
नां॥ आनीय दर्शयाम स नि कुं जनुवं महता॥ ३७॥ चामीकरमयी नुमिर्वज्र रत्नविमिश्रिता॥ म
णिसंनशतोपेतं वतानशयनासनेः॥ ३८॥ निराजि-विदुमानां सोपानमयमुद्रुतं॥ यत्र
तत्र सरःसंघं वनमुद्रुतशीतलं॥ ३९॥ हंसकारं दुवाकीर्णकलको कितकजितं॥ शीतमंदसु
गंधाद्यं निधावातनिवेदितं॥ ४०॥ आरामोपवनामोदमत्तममराचितं॥ सुगंधनीरसं सि
क्तं श्रीरुद्रागुरुधूपितं॥ ४१॥ मनोरमं सदा स्त्रीणां मनो नयनवद्भवं॥ परमिरेहितं शांत
मनिसद्वयवर्जितं॥ ४२॥ तन्मध्ये राधिकां देवीं सर्वलक्षणसंयुतां॥ नार्सयंती वनं सर्वसा

हृ० मा०
२८

मकांसावराजनां॥२॥अनेकदावनावादिद्योतयंतोवनेश्वरी॥सर्वविशेषज्ञावेनमानितांमृ
गलोचनां॥३॥कलस्वमांकलगीतामवलोकसुविस्मिता॥मननलेतसदृशीमानवीच
मपात्मजां॥४॥सुरेशालोकेसुरजांदेसकन्यापयापिवा॥ननागीमयवासांवा नश्रियं
तुलितामपि॥५॥नकोटिनारसौदमनेचिरंविस्तारामपि॥राधिकासिंहवास्यन्नचानो
पमतामियात्॥६॥महामानवतीवीक्ष्यकन्यामाविस्मिताभवत्॥वनेश्वरीनमस्कृत्य
विलोक्यपुनःपुनः॥७॥वह्नांजलिःसमवेदराधिकंस्नेदयन्निता॥त्वमेवाधीश्वरीमानः
सर्वेशप्राणवध्वना॥८॥स्वभावगुणधैर्येणश्रीकृष्णःस्वनेकतः॥नत्वादशीप्रणयिनी
त्रैलोक्येनविलोकाते॥९॥तदापुनर्जीवनमेतमेवानिप्रियादरः॥ममनाप्यप्रयोगेनच
क्षुर्नामलोकाते॥१०॥यत्रब्रह्मादयोदेवाःप्रविशन्तिनवेकचित्॥नत्वंविनिर्मितानेधा
मावविधिनापिवा॥११॥प्राकृतःसहिरहितानिससर्वांगसुदृशी॥यदिमेरुशनाःकोद्यो

रामः
२८

नवन्तिविशदार्थकाः॥१२॥नत्वावर्णयितुंशक्तास्तेगुणानवेत्तिमाधवः॥अनेकहंसराणां
कानोपमेयाःकथंचन॥१३॥तवांगैकप्रदेशस्यकलानादन्तिशोडशी॥१४॥यस्यानस्वम
णोसर्वधातुशिमिमथोमतं॥१५॥नशोनतेप्रथकृतत्रखद्योतरविरश्मिषु॥यस्यागुण
गणैःरुद्रःसर्वेशोपिवशीकृतः॥१६॥अतस्तेशरणंप्राप्तममोपरिरुताकुरु॥अतिप्रा
णप्रियाविष्टोस्तदायतःस्वयंदरिः॥१७॥क्षणमात्रंत्वममीपान्नापसर्पतिमाधवः॥अ
तस्तेकिकरीश्यामेश्यामःसाक्षादशीकृतः॥१८॥नकेनापिजितःरुद्रस्तवनाम्यमहन्न
मं॥इत्युक्त्वा राधिकांवालाविराममनोरमां॥१९॥नापश्यन्नविश्वेशसखीमूचेकमेप्रि
यः॥सएवास्याःसमीपेवेप्रवेत्तश्यामिसादरं॥तथाकुरुपवित्रांगिद्यनयोःसंगमोभव
त्॥२०॥श्रुत्वाथनंदनिर्वाकंकेनामुचेचलाश्रुगा॥कुंजांतरेप्रवृत्तावःराधिकाप्रा
णवध्ववां॥२१॥नमस्कृत्यततोराधांचलितेत्वरयान्वितेतादृशेकुंजभवनेदृशतेहरि

हृमा०
२९

प्रिया॥२२॥ हृष्टोवाच सखी कृष्ण किं शोभते मुलोपमं के किं पिता वतं संच सुष्टु पी वरा वतं ॥२३॥
॥ दर्शनीयते मृगामंका मंकां जविलोचनं ॥ सुचारु तिर्यकं चारु कुंडलैकं मिंदितं ॥२४॥
सुकपोल विलोचनं सुनामं सुंदरं नृवं ॥ सुकंठनालमाला निःशोभमानं महादुतं ॥२५॥
नमालानि वीतां सुगंधद्रव्यं सुतं ॥ कटिको यवमनं रत्नाना परिमंदितं ॥२६॥ नूपुरैः क
टकैर्नातं मुद्रिका करमंदितं ॥ सुस्मितेनावलोकेन सुखयंतं सखी जनं ॥२७॥ कथं प्राण
प्रिया कृष्ण तन्नो निनाद्यवर्तते ॥ क्षणं न तिष्ठेत्संयत्र या विना कारणं वद ॥२८॥ इत्याकर्ण्य
सखी वाकं न गवानादताः ॥ मनसा कर्मणा वाचाना चरेयम तो प्रिया ॥२९॥ न वेत्ति
कारणं तस्याः निनातायाः मानो रमे ॥ स्त्रीणां चित्रमणु प्रायं क्षणे कोप क्षणे हृषा ॥३०॥
॥ विचित्र विनमसक्तो न विनक्तः कदाचन ॥ तत्समकोप के लियो नाये अग्रः शुभान
ने ॥३१॥ मनो रमकथानिश्चरं जयेयं त्वहर्निशं ॥ तामत्र नियतजत्वा सखि मेव वर्तते धु

रामः
२९

ना ॥३२॥ गच्छाद्युक्तमया सा हं रष्टां विनिवेदय ॥ पुनरागतमामंत्रत्वं हि सर्वगुणाकरा ॥३३॥
॥ इति पृष्ठं स्वचने मत्प्रीया राधिका मिदं ॥ कथं स्तितासि कुं जे सिन्हरि प्राण प्रियं विना
॥३४॥ किं वदिसा कातार करणं रसि स्थिते ॥ जनेकमधुवाला पेश पृष्ठं त्वमना कुला ॥३५॥
हृती विहितवाक्ये समाश्रय मप्रिया ॥ जहं चेन्न गच्छामि मानमाधिका तां व्रतां व्रजेत्
॥३६॥ पतिः प्राण प्रियः स्त्रीणां यत्नो मानो विराजते ॥ कथममत्र कुर्वंति पति धर्मः पति
व्रताः ॥३७॥ सत्यतिः सर्वतः सेव्यः स्त्रीणां मग्रे विराजते ॥ यतस्त्वासां व्रतस्तत्र कः सो
दावनिता कृतं ॥३८॥ जतो या दनया तत्र क मया तत्र क मया सह नंदनि ॥ मुद्रिका
कुसुमादीनि गृहीत्वा गंधना जने ॥३९॥ दत्त्वा वचनं चातु यं सुबुधवधि मं जला क
थयित्वा समाश्रय पुनरागतं प्रति ॥४०॥ जना राध प्रिया गच्छ त्वा घृवं याति वै पति
॥ इति वाक्यं विनोदनिश्चुत्तानं दनिरवतीत् ॥४१॥ कृष्णं कमलपत्राक्षं देहि वस्तु नि

ह० मा०

३०

मेविनो॥ ततो हरिर्दशैतस्यै मुद्रिका कुसुमानि च॥ ४२॥ गंधजा जनमसु च न न न विष्य
ति॥ ततः प्रचलिता देवी नंदनिःकं मया समं॥ ४३॥ समाययो नि कुं जातः राधिकं हरि व ध्र
नां॥ ज्ञाग स विनये नो चै रूचे श्री कृष्ण व ध्र नां॥ ४४॥ किमर्थं मत्र नु व ने स्ति ता द्ये का कि
नी प्रिये॥ माया न रा क ते इ णं वि छे द मु न यो र णु॥ ४५॥ प्राण प्रियं वि ना त्वां वि ना प्रा ण व
ध्र नं॥ ४६॥ न द्य त्रा ग स्त द स्त्री ह ना ग रो न ग य ना र्थ दः॥ ४७॥ स ए वा ति त रं ही न इ व वि
श्व रो हरिः॥ त्व दाय त्रो न व स ति कां तः क म त लो च नः॥ त स्मि न्न रा ज ते मा नो मा नि नी
त्वा द या पि हि वि प्रियं नै व य दि कु र्या ति द प्रिये॥ ४८॥ त ज मा न म यो वृ हि ना व जे नु व ने श
रि॥ ज्ञा धी न ना य के मा ने कु र्व ती न वि रा ज से॥ ४९॥ मा नि नी मा न मे वा त्र कु र्व ती प रि
शो न ते॥ य दि स्या न्ना य को मा नी ना न्य थार ति ने द कः॥ ५०॥ मा नि नी प ट ता मे ति पं त
मा नं प्र कु र्व ती॥ गु ण रा शि र्य दि स्ती स्या त्मा त्वं ना न्य क दा च न॥ ५१॥ य द्य पे ते न ते

रमः

३०

धर्म कित माने न मान दे॥ तथा पि ना य के रु छे न ती क तु मि हा र्ह सि॥ ५३॥ किमत्र कारणं कां
ने ह या मा नो न रा ज ते॥ किमद्य मो न मा श्रिय स्ति ता सी त्नु त्रं न हि॥ ५४॥ एवं वि व द मा ना य
जा तः का ल श्रि रं त नः॥ क थ नो त्र र म द्यै शि य ते मे त्वा या न द्ये॥ ५५॥ इ त्या क र्ण य म द्वा क्य मु द्रि
का गंध ना ज ने॥ ग द्या णा हरि णा द ने प्री ता ह प्रे षि ता य तः॥ ५६॥ इ त्या क र्ण य त तः प्रा ह स
खी रा धा न ना॥ दे हे तु श्या म ता चे त स्या न्न म न से व रा ज ते॥ ५७॥ न व त्रि यो वि तः श श्व र स
चि त्त ह रा नु वि॥ य दि ता सां व शो या ति किं कु र्या त् स र्व ना यिका॥ ५८॥ किं जा ने क्क ग तः का त
ः मा त क्ता तु व नां त रे॥ कि त वः कुरु ते धा ण्ण त्व न्मुखे न रा न ने॥ ५९॥ य दि श्रु दं म न स्त
स्य स्र ये कि मि ना ग तः॥ प रं जा ने त्र चा तु र्यं कु त्रा नि र तो न्य तः॥ ६०॥ स खि रु त्वा ग ज्ञा द्यो
चे दि न यं न वि रा ज ते॥ किमर्थं मा नि नी चि त्तं चो र य ते नि ग ह्य ति॥ ६१॥ त्व रा ग ह्य त या सा
दं क म या च य या ग तां॥ क थ ये त द्द चो द त्वा मु द्रि का गंध ना ज ने॥ ६२॥ इ त्या दि पु रा णे

बृ० मा०
३१

नारदशेनकसंवादे राधिकासखीसंबाहेनामुपंचमोऽध्यायः॥ श्रीनारद उवाच॥ ॥ इत्या
कण्यसखीवाकं राधिकायास्तु राचिता॥ उवाच दत्ताहरये मुद्रिका गंधनाजने॥ १॥ रु
ह्यकांतममप्राज्ञकाकातामा प्रियाभवत्॥ यामाश्रित्य निजं जेस्मिन् स्थितो राधाविहाय च
॥ २॥ बहुधा बोधिताकांता राधिका मेति युक्तिनिः॥ न जाहति निजं मानं त्वयि किं सिद्धता
गमि॥ ३॥ नकांतसदृशीकांता राधिकेत्यतिविश्रुता॥ इत्युक्त्वा ताममतः स्नेहस्तवैव गु
णहानिता॥ ४॥ सत्सं ब्रूहि निजागस्तं नायके धतिनायकः॥ न च समामगुणवानसि
त्वे सर्वसंमतः॥ ५॥ क्षणं नयासितो तत्कप्रियां प्राणसखीमम॥ कथमत्र निजं जेने प्र
वेशस्तां विना भवत्॥ ६॥ यद्यागतस्तया साहं कथं नागम्यते त्वया॥ इति शानिस्तु मह
तीयाना तस्मान्न स्पृष्टि॥ ७॥ न शाने रोषधं किंचित्प्रतीतिर्नोपजायते॥ तस्मात् किम
त्र कर्तव्यं वदसाद्य मनोरमा॥ ८॥ इत्याश्रितसखीवाकं प्राह तामतिरंजयन्॥ हृष्ट

शमः
३१

कमलपत्राक्षो वचोनिःपेशलैः स्मरन्॥ ९॥ अमोयो हस्तलेप्राणप्रवेशो षट्तेकयां यद्दिनाम्ना
परापत्नीवर्तते कमकां विना॥ १०॥ एकत्र कमकाकाचिद्भुतातिवशनना॥ सा त्वयैव गता
नेत्रं त्वतो ह्यविदितं भुवि॥ ११॥ इयं स कौतुकाकमानि स मुक्तं तितायतः॥ निःकामा त्वव
संगे न चरंती विपिने स्फुटं॥ १२॥ इदमावेद्य तांतस्यै पुनर्गत्वा वशनने॥ ममातिपरमा
कांता त्वन्नो न हि कथंचन॥ १३॥ कामा त्वमदृशीकांतवर्तते च वनत्रये॥ न ते वयः परि
णतिर्न रूपवत्संक्षयः॥ १४॥ सदानं गच्छताकांता कलवाकपराश्रया॥ यद्यहं क्ष
णमात्रं हित्व त्रीति विरतो भव॥ १५॥ न मे प्राणाः प्रहर्षं वै याति माना पहारिणी॥ त्वदा
यत्तं ममोये स्मिन्नु तस्मिन्मतस्तव॥ १६॥ आधीनो मीनजलवन्नत्वां तत्कुमिदो सहे
यावद्धारिणि वर्तते तावज्जलचरो न वेत्॥ १७॥ ततश्चेद्भिन्नता मेति न जीवति कथंच
न॥ जीवितं चेक्षणे काले परितापे न जीवति॥ १८॥ तथा मे जीवितं राधावध्नवीवध्न

हं मा०
३२

वप्रिया॥ किमहं वर्णयेत्तस्या गुणपंक्तिपरोदयो॥ १९॥ सैवान्न जीवन्मद्यमुरगस्य मणिर्यथा
॥ न मे केतवह निश्चय ह मे केन सर्वतः॥ २०॥ अनेकरूपरूपोस्मि मत्तो निन्नं न किंचन॥
ऊनाप्यशः कलाकुत्रचित्प्रवर्तते॥ २१॥ अशः शक्तिसमावेशः कलाज्ञानप्रबोधने स
र्वेश्वरो ह मन्त्रैव राधिका प्राणवध्नः॥ २२॥ संतिरूपाण्यनेकानि हरेपेक्षया स्मि चंद्रवत्
॥ अत्रैवाहं पुमानेकः केवलोगम्य ईश्वरः॥ २३॥ स्त्रीद्वितीयात्र राधेव तस्या सरयश्चरति हि
॥ न कस्याश्चिदहं प्रेक्षनत्वं चास्य प्रेयसी॥ २४॥ आवयोरिह सर्वत्र कीडानि संविशजते
॥ कस्मान्मानो विधेयो न यद्यहं नितरां प्रियः॥ २५॥ आयाहि कुंजनुवने मामाकृपु सर्वा
मुरवात॥ अहं चेन्नागमिष्यामि तदा मानः परावधिः॥ २६॥ एवमेव पुनर्गत्वा सखि श
श्वन्निवेदय॥ निवेद्या राध्य मत्सार्धं पुनरायाहिक मया॥ २७॥ सदा त्वतामहं गत्वा तोषयि
ष्ये स दुक्तिनिः॥ इत्याश्रयसखी कृष्णमुरवा वचनमुत्तमं॥ पुनरागततां राधा मुवाचे

रमः
३२

हंसुयं त्रिता॥ ३५॥ कांते कांत प्रियासितं वयामानतस्ति स्तव॥ नायके गुणराशौ च श्रीकृष्णे
प्रेमसागरे॥ ३६॥ राधे राधेति राधेति परमं त्रसुपासते॥ निविष्ट कुंजनुवने एकाकी त्वव
ध्नः॥ ३७॥ अचिन्नचितयसमावाचानवदति स्फुरं॥ नामं कर्मकरोते व मेवं नूतो निशि
त्वयि॥ ३८॥ तवायं कुरुते शय्यामद्भुता सुमनोत्रमा॥ अनेकनावविहिता कथमस्मिन् प्र
कोपिनी॥ ३९॥ ईशाना मीश्वरः कांतयद्वो नुवनत्रयं॥ लोकपाला विरंच्याद्यायस्या देशा
नुवर्तिनः॥ ४०॥ सरवः परमः साक्षादधीशस्तेव शोक्तः॥ न जहाति तवासंगं क्षणमात्रं
कदाचन॥ ४१॥ तवायं कुसुमानां हि संचयं कर्तुमुद्यतः॥ कुंजांतरगतः कृष्णस्तस्मिन्मा
नो नराजते॥ ४२॥ कुसुमानि सुगंधानि संचिता विवरानने॥ तवायं चित्तं न श्रेयस्तसार्धं
तमया कृपया॥ ४३॥ उभयोः संगमो राधेः समाकंपरं सुखं॥ जीवितं हितं तदा समाकंस फ
लं नो विलोकने॥ ४४॥ तं पाहि पाहिरसिकातिमनोरमे मे प्राणा निगच्छत एव देहात्॥ स्वा

ह० मा०
३३

केनिधायरसपुंजनिधिः किशोरः संजीवितं परमवैदित्युनेति मद्यं ॥ ३१ ॥ कंदर्पकोटिकलकेलि
विलासश्रीलेखप्रारब्धसुंदरवरेतवनायके च ॥ सत्कानिमानमनुसन्तुमिहाहंसित्वमेने
मनोभवशरैरनिविध्यमानः ॥ ३२ ॥ ससाधुरो मलयतीति सुनामनुसंधतिवालमग
नेत्रधरे विदग्धे ॥ शशनिधायवरवामकरेकपोलं लोलं तरोचुविनिविष्टपेक्षतेषां ॥
४० ॥ मालासुगंधकुसुमैरचितामनेकैः कंगुलितामपि विलोक्य फणिप्रमेयां ॥ हृत्प
ः स्वयंनुमनुते तव संगमेन विना मनोजे मुदितो न कांत ॥ ४१ ॥ यद्वातिवातस्त्रिविधो नि
कुंजे नागाधिराजगरलं मनुते मुकुंदः ॥ कुंदाज्यं कजसमानमनोभवस्मृतयेषु वृंदान
खिन्नानवैति ॥ ४२ ॥ श्रीखंडसंचर्चितमंगमंगनेतया तितमं मनुते विनात्वा ॥ मृगा रस
भारविभारभारं विचारयत्येकनिरंतरं सः ॥ ४३ ॥ कथं न ते मानमपास्य गम्यते प्रियस्तेषां
रमति चेष्टः ॥ त्वं नामधेया निनिष्ठचित्तोचितं तस्यैव तवागमश्च ॥ ४४ ॥ गुणाकरस्य

रमः
३३

निमता प्रियासि प्रयोगयोगोपचितैरनेकैः ॥ ध्यायन्नयोत्वां स दनेनिकामं मनस्यवशं विश
दो निविष्ट ॥ ४५ ॥ तेनैव नाथेन निवेदिता हंसमागतात्वा मनिने कुमत्रा ॥ प्रसन्नबुधावद
मे सुवाक्यं यथा मनो मे ह्यतिमोदमेति ॥ ४६ ॥ त्वं वाग्निदग्धा नुवनेश्वरी त्वं त्वमेव रूपा
तिशयप्रशस्ता ॥ अस्तास्तुराणं वनिता समस्ता यतो हरिस्ते वशो नुवन्ती ॥ ४७ ॥ नस्त्रीत्वं
मासाद्य पितस्य विष्णोरनादि सिद्धानियतं विदग्धे ॥ ज्ञानंदवधूतकनकांगिकांगिकांते कां
तप्रिया हंसय येन किंवा ॥ ४८ ॥ सदैव हंदा विपिने तिनासुरे तत्रापि कुंजे पुरहः सुले
षु ॥ विलासश्रीले विलसत्यनेकैर्नवैर्मनोजैः परमप्रियस्त्वा ॥ ४९ ॥ न कुरु विलंबं कांते
कांतमनो न वयास्यासीदति ते वनमाली जालिनसोदुंतवां तरं कांत ॥ ५० ॥ कलवचने
रतिशिष्टं दत्वा शश्वनो हिताचाहं ॥ ससाधुरं मनसा वै कांतेन कांत संगमसोदु ॥
५१ ॥ हंसवधाय सुगंधा नावविलस्यै सुवचोसती संनंदनिमानमनो संवचनं मान

मया स्पेवकांता ॥५२॥ सखि संदेहो न हो ना दं धृष्टा मिमा निनी या स्त्री सा स्त्री नित्यं कांता न
 तुर्नावानुसारिणी चेभ्यात् ॥५३॥ यदि जानामि नो जं कृष्ण मवश्यं ममानुरागोक्तं ॥ तद
 विनमानमया संश्रुं नाय गुणा करं सरया ॥५४॥ यदियास्पति तसा म्भेत्वा यानवाच
 मेवमचये ॥ मानमयोद्य सुकांता वदति न मद्यं प्रिय त्रमात्रे ॥५५॥ नायं कामी कांतः क
 रः सर्वेश्वरः स्वामी ॥ ज्ञंतं यं तां तां कर्त्री ब्रह्मा उकोरीनां ॥५६॥ यद्यपि कोटि कृता गस
 मपि नागः करोत एतमात्रं ॥ मयि यर मोक्ष ववादी वेण विनोदी ममानुरागी च ॥५७॥ न
 दनी पत्री मानं सजति यदामियानिकां तं स्वां ॥ लाघवता सुपयाति प्रणय विलासे सुह
 स्पमुपैति ॥५८॥ सहचरं सहसा कांता मानमया सतयाति न त्रारं ॥ मानो मधुर रसो
 दं वेमि न चान्या विलासिनी कोचित ॥५९॥ गत्वा पुनरेवं ब्रह्म विवरे शं सुकांत मद्येव ॥
 वरुधा मेघानुनी तं नानुनयं प्रैति विना त्वामद्य ॥६०॥ या हि यदा ते प्रीतिः केलि पर

शमः
३४

यां प्रियायां च ॥ त्वं ननु रागण वेत्ता तामाराधय निरंतरं विलसस्व ॥६१॥ इत्याश्रय सरसी सानं
 दनियाता सुकलया कांतं ॥ विस्मय मासावा लावी स्वरहस्यं महाद्रुतं विह्वले ॥६२॥ पुनरा
 गत सरसी सा कांत मुवाच वाक् ॥ विविध न योक्ति विलासे हर्दमवश्यं विबुध राधाया ॥
 ६३॥ हाहा कांत विलंबो नाद्य विधेयश्च लासुकांतांतां ॥ त्वदचनै रवबोधा पश्य पस्ते
 स सुखं नेत्रैः ॥६४॥ जयमपि समयः श्रेष्ठः प्रेष्ट प्रेष्ट प्रेयसी मवेत्सुष्टुष्टां ॥ न जकुं जा
 त न विने मद न विनोदेः सुखं नोदेहि ॥६५॥ यदि पश्य वः कांता संगमे तं परेश्वरे वि
 ह्वो ॥ नयन निवेशन मूलत्वा मवलोका पुनर्न मे विपाकः ॥६६॥ तामनुसर मनुजे श्व
 र राधा मसात्मकी कांता च ॥ अनुसरिते त्वपि तस्मां दृष्ट्वा नेत्रे फलानुगे मेस्तः ॥६७॥
 नित्यं क्रीडा युवयो र्वाक्ष्य मनो मे प्रसन्नता याति ॥ मुह्यं दान मिदं ते देय मवश्यं चला
 श्रुत त्वाद्यैः ॥६८॥ इयमपि कन्या मामा युगल क्रीडा विनोद नारैश्वर्य ॥ दृष्टुं मतो सा श्चि

द० मा०
३५

नमस्तुक्तं वा मुपैति नित्यं च ॥ ६९ ॥ अलमलमविचेदकौ ह त्रमिप्राणमंचयं शश्वत् ॥ अल
मात्रं यदियुवयो नित्रविना वः श्यायमे स्यात् ॥ ७० ॥ तस्मादस्यामि नित्यं नित्यविनोदेन
सहचरी तेह ॥ कमाकांतावेनेचलनमतो विधेयमद्यैव ॥ ७१ ॥ इत्याश्रयकलातावच
नमनेकधा सरवा ॥ अतुक्तं चित्तचित्तो चित्तं तस्यास्ति राधिकाकांताः ॥ ७२ ॥ अणुमेनं हि
निवाकांधमा सितं ममातिप्रेषाः ॥ नित्यविनोदावतोरंतासिमेशश्वत् ॥ ७३ ॥ नैयं क्रीडा
गम्यारम्या विश्वेश्वराणामपीह ॥ तव नापोदयपराद्विनियतं तवांतरो नैव ॥ ७४ ॥ इयम
पिकमाप्रेषा पूर्वमनीष्टमनसया नेष्टः ॥ नानाप्रीतिविनागेस्तस्मादस्यै सुखं मेप्रेदेयं
॥ ७५ ॥ गच्छतमाश्रुमनो जेतस्याः पाम्यं निवेदनं कुर्यातां ॥ आगच्छति तव कांतस्तस्या
चादरे कर्षी ॥ ७६ ॥ इत्याश्रयसमसारं नंदिनि रुचे मनोरमं वाकां ॥ नादरकांक्षाकाया
कांतैः कांतामुत्थात्मनस्तत्र ॥ युवयो रेवरहमत्रैव तवावुगानित्यं ॥ सहगमने त्वयि हत

रामः
३५

वतिमामनुतेममेव करणं च ॥ ७८ ॥ धमा हती प्रोदाद्यनयानीतः प्रियो मनोज्ञश्च ॥ तस्मा
दस्याः क्रीडानहिमोष्णकदाचिदत्र ॥ ७९ ॥ दुस्तव धार्यपरे शो सह हता कनया सा हं स्वयं
माजगाम राधामुवने ततानिननमाप्तः ॥ ८० ॥ श्रीराधयामानमपास्य चादतः स्वयं
सकृद्योत्तुवने विष्टः ॥ अनेकनावा निमतां प्रियां स्वारं निभावेन मनोरमा कृतिः ॥ ८१ ॥ अ
नेतकेलिः कुरुतो निषक्तो स्वयंच नावेन परस्परं तो ॥ नमन्मयः प्राकृत एव वर्तते ना
धायपीतसवलनं कदाचित् ॥ ८२ ॥ आनंदवस्त्री कलनावयुक्तानित्यस्वरूपारमती
सुमुक्तः ॥ स्वयंच तस्याः फलरूप एकः स्वयंप्रकाशः परमेश्वरस्य ॥ ८३ ॥ नानंतितस्या
श्वरितं न केचिद्ब्रह्मादयो जावशागः समंतात् ॥ अनेकलीलास्य विलोकनीलां हरे मु
दाय कुमारिका सा ॥ ८४ ॥ श्रीनारद उवाच ॥ ॥ दृष्ट्वा द्रुतं केलिरहस्यमस्य कम्पापरवि
स्मयमापतत्र ॥ कृत्वा प्रणामं वकुशे निमुक्ते मुक्तानंदो वाच हरिप्रपन्नाः ॥ ८५ ॥ वक्ष

ब० मा०
३६

जलिः प्रणयगद्गदया निवाचा जगाद सारहस्यमेतत् ॥ बुधाद्भुतं तस्मिन् हस्यनावं कृत्वा प्रमोदाति
निविष्टचिन्ता ॥ ८६ ॥ कस्या उवाच ॥ धन्या प्रिया ते परमेश्वरययस्यामन्नीहं रमते नृनित्यं ॥ त्व
मेव मे प्राणनिदानबीजं सदैव मे तेतिरहः स्थितिः स्यात् ॥ ८७ ॥ नत्वा महं तत्कुमिहोऽसदृशं
प्रभो न वेत्तन्न विनोदलीलां ॥ बिलोकयेयं नवनोत्तमेन कुंजांतरस्थावनमध्यातश्च ॥ ८८ ॥
धन्यास्ते सुनयो यदर्थमधना तप्यंत उग्रतपो येषां देहसमूह एव पतितो घृष्टा विना न्युग
ताः ॥ धन्यः सोऽस्मि निरुद्ध एव न गवान्यो वेत्ति लीलां परंतप्ये नुग्रहतो नृनगव नृदृष्टं परं
कोऽत्रुक् ॥ ८९ ॥ चिन्तते पहतं समस्तकरणैः कृष्णघटं समदत्तांतांताव विनोदकेलिसदनं
मारापहाशकरं ॥ ९० ॥ धन्या हं करुणानिधे तव कृपा जातानमोऽयं यदो किं मे पुण्य समू
हमत्र नियतं जातेन विश्वेश्वरः ॥ ९१ ॥ नुवनकोऽशिवि नक्तमहाद्भुतं नहि परं कपि
त्रुपरिश्रुताते ॥ यद्विदमत्र हस्यमपेक्षितं नेत्रगोचरमहदति धन्या ॥ ९२ ॥ किं

गमः
३६

माकृतमहो न विदाम परात्मनाद्यत्तु करुणाकरविष्णो ॥ हाहममनुदेहि सदा त्वं वासम
त्रवनिता परतत्वा ॥ ९३ ॥ किं वरैर्विहितजन्म निरमे देव विप्रवरशास्त्रसमूहैः ॥ हाहरे न
रातताद्भुतसंघेष्ठापिरत्र हसि प्रवरंततः ॥ ९४ ॥ कातमत्र क्षययतिमूढांता घनिमानवश
तो न न जंति ॥ ते नियाति मेव सिद्धसमस्ते केवलं निपतिता नरकेते ॥ ९५ ॥ कृष्णकांत
करुणाकरविष्णो विश्वनावन परेश परात्मना ॥ मेतनु न वक्तुं गुल्मलतासु प्राणानां
यद्दमेव समीहो ॥ ९६ ॥ कितपुः किमिह धर्मदधर्मसमूहः कियशा किमयं दानमनंतं
॥ किं जनैः किमिह प्रीतिपुशंगैर्येन लक्ष्मिदमेव रहस्यो ॥ ९७ ॥ हे विनोचिरमहं परि
वर्तुं लोकमेव निवेयं सन्नितो गां ॥ एतदेव सुखसिद्धमनंतं नावलोकितमहो न क
दाचित् ॥ ९८ ॥ नित्यमेव नियतं तव लीला रणधिकावशागतस्य नृदृष्टा ॥ यत्तु स्मरणं न व
तितं विपिनेस्मिन् कोटिकल्पसुखमेति ननु त्वं ॥ ९९ ॥ धन्यं च क्षुर्येन संपश्यमानं ॥ ध

द्वं मा०
३९

मंचसुर्येनसंपश्यमानं॥ध्यावांगीयानिवाकोनमत्र॥धर्मंतेषांजन्मविष्णोरहस्यंये
षांचित्तेचिंसमानंपरंतत्॥१००॥किंसावांगीयानवक्त्रोममत्रकिंतच्चसुर्यनपश्यतनी
दृशं॥किंतज्जन्मजायतेनात्रविष्णोर्कृष्णप्राणप्रेष्टदंदावनेस्मिन्॥१॥प्राण्यविष्णो
देहिमेजन्मयत्तत्तेलीलांनिसमेवानुपश्ये॥दंशरण्यकंतममिप्रवेशेयदृष्टाहं
यामिमोदंष्टपारां॥२॥दृष्टंरहस्यमेतत्तेनावन्निदमद्भुतं॥रसक्रीडास्तुलंचावित्र
जलीलांप्रदर्शयि॥३॥निसाचेद्रजलीलातेमृद्यंदर्शयमानं॥कमारूपेणचेद्विष्णो
दर्शनाधिकृतिर्ममा॥४॥दर्शनादिकृतोसत्साकमारूपमिदंजगत्त्रययाकरणी
यमेवब्रह्मिणपरमेश्वर॥५॥इत्याश्चसवचस्तथ्यकमायाकरुणाकरः॥उवाचवचनेर
म्यकमाकमललोचनः॥६॥किंशोरउवाच॥॥कमेष्टुणवचस्तथ्यपथावक्तयया
मिते॥इतोमध्वनेरम्याश्रीगंगाकृष्णसंज्ञिता॥७॥तत्रस्नानेनपुंस्त्वस्याकमारु

राम०
३९

पस्यतेनव॥पुंस्त्वेनतेनतेलीलांदर्शयिष्येब्रजोऽसवं॥८॥इत्युक्त्वासासमागम्यगंगामानसरोर
ये॥ज्ञातापीत्वापयस्तस्याःपुंस्तं प्राप्तातंदेवहि॥९॥अपश्यताद्भुतंतत्रआत्मानंपुंस्त्वमाश्री
तं॥लेनेमनोरथान्सर्वान्ब्रजंदृष्टुमथाययो॥१०॥नारदेनस्वरूपेणब्रजंदृष्टुमथागमत्
॥ससायंतनवेलायामाविष्टोब्रजमंडले॥११॥दृशयिसमायांतंगेपैर्गोत्रिधंक्षजं॥ब्र
जमेवानुगापद्भिःकीर्त्तिपरमपावनी॥१२॥अथाब्रजाहिनिःसतागोप्यःसर्वादिदक्षवः॥मा
तरश्चयशोदाद्यादृष्टुमात्मसुताचपि॥१३॥बलकृष्णेचसर्वेशोगोपवेषेणकेवले॥
चारयित्वावनेगाश्चब्रजमेवानिजमनु॥१४॥गौरश्यामतनूश्रेष्ठेसर्वविश्वेशवंदि
तो॥अनंतलीलावीशोतोगोपवेषधरावपि॥१५॥निसंकीडातिगोपीनिर्ब्रजपत्नीनिश
त्तवान्॥आलोक्यवनितासर्वाःप्रीताःश्रीकृष्णदर्शिनो॥१६॥एवमारुत्रिकंकृत्वाब्रजं
नीतोब्रजेश्वरः॥ब्रजेश्वरीगह्वरेष्वजस्त्रीनिरयाविशत्॥१७॥नारदोपितथाप्राप्तोत्र

बृ० मा०
३८

जिज्ञासदनं महान्॥ निरीक्ष्य रादयो छाया न गवान् प्रयतां जलिः॥ १९॥ उवाच वचनं च
रुक्मदाया तो महामुने॥ ज्ञेयं नो जन्म साफल्यं मद्ये नो परमं तपः॥ २०॥ नंदपुराण समूहे
न जातं वैदर्शनं तव॥ गोपेरा जगदंधं यन्निविष्टं महामुनिः॥ २०॥ धनं हितं हंतं तेषां
सर्वं तीर्थाकरं महत्॥ गृहस्थानां मयी हास्मिन् यन्निविष्टं महामुनिः॥ २१॥ अथ या त
हृदे यांति प्रसन्नाः सर्वदेवताः॥ न नैवंति नियतं तत्र पादोदकमभीक्ष्णं॥ येषां पादोद
कं तीर्थं तीर्थानामपि पावनं॥ न स्पृष्टं सदं तत्र स्मृता नैव सति ध्रुवं॥ २२॥ न यत्र श्री
विष्णुकथारसाश्रयो न यत्र तेना गवता पुराश्रया॥ न वंति तत्र सृष्टगालमं शिरं निर
र्थकं तद्गृहवासिनो जनाः॥ २३॥ अहो ति धर्मं सदं न वरिष्ठं यस्मिन् स्वयं ते प्रविशं
ति भक्ताः॥ येषां दतीर्थेन पवित्रं ति गृहं गृहस्थं सदं न स्पृष्टं मि॥ २४॥ मुनेनामस्ते व
त देवलोके पराजितः पर्यटनं परंत॥ अहो ह्यसर्वं सफलं प्रजातं यतस्तवैवा गमनं

रामः
३८

गृहे स्मिन्॥ २५॥ नंदोपिता मे जनी यशोराधमस्तरां सा परमत्र धन्या॥ ययौ गृहे त्वं परमोत्र या
वत्प्रविष्टमात्रं सफलं पुनासि॥ २६॥ तस्माद्गृहस्थाद्यकिमर्थमागतः किं नो प्रियं नो कर
वाणिविद्वन्॥ वयं गृहस्थाः सुतरां मपूर्णां स्त्वमेवात्राति निरीहः नास्ते॥ तथा प्रियां च व
दकिकरोमिद्यत्नेन चात्यस्य महत्फलं स्यात्॥ २७॥ त्वत्सारेण श्वनमामि नूनं त्वं साध
वंदे घृतिसाधकं वर्यः॥ यन्मे रहस्यां गणदेहं हृष्टेना तादृतीयां बुक्कलाय मे तत्॥ यद्याह
मस्मीह त्रजाधिराज देहेन नूनं निवसामि नित्यं॥ यथा हि देहा कृतिवत्सरो हं सत्का
नमो देसमुपैति नागः॥ तथा मदेहानुगतिः समं तादृशिनारदे शगतादनीक्षणं॥ न
प्रीतिरागो रक्तानि सर्वेषु तीवरम्या लिनं विति विजः॥ तत्रैव दिष्टे व्रजके लिपश्चा
दतीवरमं तुरहो विहारं॥ गोचारणे मे न पुरो नुरागान मे नुरागः सखिषु प्रसिद्धः॥ मुनी
दृष्टं दाविपिनांतरेवानितं व्रजामात्मतुं प्रदुष्टं॥ ३२॥ जानंति गोपान सुगोप्य मे त

हं० मा०
३९

नरो न गोपी गण रव कश्चित् ॥ जानामि ननु रहो विहारं तस्मिन् तये नि सम हं वन स्तः ॥ ३३ ॥
॥ अतो नितस्तमदती समाज्ञा शब्द धिया युक्तं पयाते ॥ ३४ ॥ ॥ इत्यादि पुराणे ह
रि नारद संवादे षष्ठे अध्यायः ॥ ६ ॥ ॥ इच्छे निशमाशामुनिस्तदा ब्रवीत्प्रभुं परं शं न गव
तमाद्य ॥ ज्ञानं दवाप्याकुलयागि रैव निवेदनीयं कथयेद्य विष्णुः ॥ १ ॥ लीलानिवेद्या प्र
कटीकतां ते वंद्या लये स्मिन् वसता त्वयेव ॥ अयं जसायां श्रवणा निघाता मवेत्स गेहस्य
रतिं छिनत्ति ॥ २ ॥ कोमारना वेनुवने शंते कृता तथा पियोगं उवयः क्रमेवा ॥ जने कवि
स्तारतया कृपालो निवेदया श्रुत्व मतीव मे प्रियः ॥ ३ ॥ यस्मिन् दिने ते जनन प्रतीति
लोकेषु सर्वेषु तथा विरासीत ॥ अजस्य जन्मोत्पत्त्या नाशनाय हे माय लोकस्य चरा
चरस्य ॥ ४ ॥ यथैधसा प्रिमथितो नितस्य ते पुरा प्रसिद्धो पितया न नृपा ॥ संसेयमानः
स्वजनसंगे देपुत्रात्मना क्कानतित्वमाविः ॥ ५ ॥ न ते विकारः करुणा करोस्मिन् प्रकुर्वते

रामः
३९

कर्म कदाचिदेव ॥ यथा करस्नेह विकारवंतो न सृष्टे सारसना कदाचित् ॥ ६ ॥ अतो पलस्योति
विनाम ते यथा रक्ताद्यनेक प्रविवर्णनेदा ॥ न विक्रियां यांति विनिवृत्ता वास्तथा त्वयि मोषधमः
समस्ताः ॥ ७ ॥ जातिर्यथैके दक प्ररितेषु द्यदेधनेकेषु विलोका ते वै ॥ तद्धर्मयुक्त प्रतिचिंति
तस्य नवसुतः खे निगतस्य तस्यात् ॥ ८ ॥ अतो ह्यमेनांति रयायतां गता ह्यनेकधा ते गतिर
ब्रह्म ॥ तस्यादिशि एवं दमे सुलीलात्र जाधिनाथा श्रुत्र ज प्रवृत्ता ॥ ९ ॥ श्रोष्ये परस्मादिति
सिद्धं न तरहो विहारं प्रचुरं तवेष्टं ॥ सकारणं कृष्णकथानु रागा लोवा विरज्ये त विना न
रेतरात् ॥ १० ॥ इत्यावधाय यि जगाद कृष्णस्तथा मुनिं प्रेमनिमग्न चित्रं ॥ शृणुष्व मे यत्सर
मं रहस्यं ब्रजाधिनाथस्य ममाप्त तत्त्वं ॥ ११ ॥ अहं पुरा नित्यविनोदकारी ब्रजश्च नितो ब्र
जवासिनश्च ॥ गवश्च गोप्यश्च स बालवत्सा यपायश्च मानिव संति नित्यं ॥ १२ ॥ अजा वि
मोहाकुल चित्रवत्तयसत्रापिमोहाकुलता सुलोकाः ॥ पश्यंति नैवान्न विनष्टवसुधो विज्ञे

व० मा०
४०

षतो ज्ञानतमो धनुषधयः ॥१३॥ सर्वे जनास्ते विषयेषु रक्ताः सर्वप्रवृत्ता विगताः कथामे ॥ धर्मश्च
ते स हि गतो धिनायं स्मृतिरतीनामनुसारितापि ॥१५॥ विप्राकलो देवविवर्जिताश्च चरन्ति लो
केषु खलु ह्यद्वयतयः ॥ इतस्तत्तस्ते ज्ञानपालनो ज्ञानानिरस्तमत्कर्मसमूहः ॥१५॥ य
न्मे पदाब्जनं जतो नु ह्यत्रायतो ज्ञानानामपि दृश्यंत चरन्ति कर्मणि गता तन्बुद्धयः शुद्धिर्न ते
षां कुपरे शहीना ॥१६॥ किं कर्मया कश्च परत्र होतुः समं तादृह कस्य न स्यात् ॥ अहो ह्यवि
द्या गगनाममैव यथैह लोको ज्ञेयः जडो जडो नृत् ॥१७॥ यत्प्राकृतस्यापि नृपस्य नृत्सो
द्वारि प्रवृत्ते विदितारुणदि ॥ न तद्विदस्तद्विरेव मायामोहेन लोकान् खिलान् नरुण
दि ॥ ये मे पदाब्जनं न जंति मूढाश्चरन्ति देहादिषु रूढभावाः ॥१८॥ स्वप्नोपमेधं धृष्टा
कथायां कथं प्रियत्वे पयि संचरन्ति ॥ कार्याणि कर्मणि जनेर्वदंतो न तद्विपाकं प्रवि
दंति मूढाः ॥१९॥ यदा विरंच्यादृष्टुं न समग्रं मद्रक्तिरेका विशमं धनोति ॥ न तन्ना नुरागो

रामः
४०

व्रजन् प्रदेशे व्रजानुरागाद्विपिने नुरागः ॥२०॥ वनानुरागे नरहो नुरागस्ततो नुरागं पदयो
तिः स्यात् ॥ राधापराङ्मा नुरागान्त्रीक्षं न जामिनि संमुनिव र्यकामे ॥२१॥ ततः परं श्रेयकरं ज्ञा
नामनस्य नावेन पदं गतानां ॥ राज्ञां प्रवृत्तिर्जनदंडताडनैर्गहीत सर्वस्य च डः खरश्चिनिः ॥२२॥
अपात्यमाना विवशाः प्रजास्ताः प्रयाति नृणां गिरिकाननाश्रया वैश्यास्तु नृणानियतं डुरु
रस्ते करपाखंडविलुब्धबुद्धयः ॥२३॥ चरन्ति शश्वत्क्रयविक्रयादौ वदंति मिथ्याश्रयैः
समस्ताः ॥ अज्ञाविधमनिरता वनं तु गोविप्रसेवा विमुखा यदा ते ॥२४॥ तदा धरा नृपति
नारतीता विधाय गोरूपमजं प्रयाति ॥२५॥ प्रयामि ता लतलं विधाताः कषं स हामी स
ति नारमद्या ॥ न धर्मवान्निकथान् विद्वान्किमाश्रयां न विवसामि श्रेष्ठ ॥२६॥ यदित्व
मेवासि सममर्थ ईशानदा निहता सुरवंद पूजा ॥ विधेहि मे शं सुप्रथं प्रवर्तये प्रमाण
शिष्टानि गतं विरंचे ॥२७॥ ततो मया वारणा शक्तिनीलस्तदा ह्यपायं परिचितयाशु

ह०मा०
४१

आश्रयतस्यावचनं प्रयातो मदेशदेवेशद्वतोधितीरे ॥२८॥ गत्वायसूक्तैः पुरुषः प्रधानैः स
स्त्रयविज्ञायमानुदेशा ॥ अदिपदेवानथ गोप्रबोधनेनेदितो मेस्वगहं जगाम ॥२९॥ तत्प्राय
नेनाहमिहावतीरोजिन्यस्तलेदेवकिनेद नोहं ॥ नीतः स्वपित्रावगोपगेदेमायां मदीया
मनुगद्ययातः ॥३०॥ ततः समारम्भसमृद्धिनिर्वाजो विगमानो यतं वनवसंज्ञानमात्रस्य म
होऽसौ न तपि नृगदे किं कथयेद्यतसुखं ॥३१॥ अनेकशोभाः प्रददौ पिता मे गोपांश्च गोपी
प्रतिपूजयन् ॥ विप्रेभ्यश्च वातिगुणाकरेभ्यः शुश्राव चाशीर्वचनानि तेभ्यः ॥३२॥ वादित्र
गीताद्यनितो विनोदो रनेकधा वदन्नापितैश्च ॥ गोपैः प्रहृष्टैरमरोऽसौ न किं वर्यये
यंत वनारहाद्याः ॥३३॥ तत्राविते मागधस्तव दिनस्तदा निशनेः परितपितो स्तेदुस्त
दाशीर्वचनानि नृगिणो नंदेन ते ते मुदमापुरत्रा ॥३४॥ सुमंगल इत्यदधिघृतांबुभिः प्र
सिक्तमानामुदमापुरत्रा ॥ अनेकगोपी गणगानगर्वितो महोऽसौ नृदिविदेव संस्तुतः

रामः
४१

॥३५॥ तदा प्रसन्नो ह मती वनारहो प्रवेशलीला करणोऽमुको नवं ॥ तेषां सुपाथं त्रजवासिनां
च कर्तुं समुद्युक्तं विनोदलीला ॥३६॥ हापरांते कलेरां दौयती ते देशरत्नं ॥ प्रौढपद्यामथा
ह्यप्यानिशये नृजनिर्मम ॥३७॥ तदा मनां सिमाधनां प्रसन्नामनवनृचुवि ॥ दिशिश्च वि
मलास्तत्र वियद्विमलतारकं ॥३८॥ महोऽसौ सवेषां साधनां च गह्वरे ॥ अवराकी
र्त्तनं विष्णोः स्मरणं पादसेवनं ॥३९॥ अर्चनं वंदनं दास्यं सरयमात्मनिवेदनं ॥ सुगुप्तम
पि सर्वं च ज्ञाविगसीजनेषु पि ॥४०॥ सर्वत्र मंडलं नृमो विधर्मो विलयंगतः ॥ रतः सर्व
जगवति नृक्रिनावेन नाविताः ॥४१॥ कल्पे सारस्वते द्यासीन्मम जन्म निमंगलं ॥ देवका
देवरूपिणामनवं सर्वगोऽस्म्यहं ॥४२॥ जनन्यां सेवितः पूर्वं पित्रावा तंतधर्मतः ॥ दिव्य
वर्षसहस्रैश्च साश्च दशानि गुवि ॥४३॥ तयोस्तपप्रभावेन वरदानप्रसंगतः ॥ पुत्रोऽहं पु
त्रयोरेवेन विष्णो नवं सुत ॥४४॥ येन रूपेण च तयो वरदानार्थमागतः ॥ सरवाहं परं रूपमा

हं ० ना०
४२

दायाक्षपयंगतः॥४५॥ दृष्ट्वा मां तो च पितं मामद्भुतं॥ तरो मुदमापतु रक्षुतं॥ दृष्ट्वा प्रदक्ष कर
संपुटः॥४६॥ सनुना व मपोह सविनयानतकंधरः॥ विहितार्थश्च गता नीरस्तो द्विश्चेश्वरं मु
चः॥४७॥ दृष्टं मह इ पमदो ह्यलौकिकं चतुर्भुजं कंजविभो ललोचनं॥ शंखा सिचक्रां बुज
पाणि मद्भुतं किरीटिनं बोधयुतं मनोजं॥४८॥ त्वमेव विष्णुर्भुविनेश्वरस्त्वमनम्यवित्तेष्वधि
रोचमानः॥ इत्यनंतं दंडं दद्यान्नि योजकं प्रविशते धेवपियषिन्मनः॥४९॥ त्वत्तः पृथगो
पलनेयमत्र किंचिन्नृनेमसच्च विद्मो॥ त्वज्जन्तया सर्वमिदं च कास्त्रियथा प्रदीपेन गहं चत
ष्पां॥५०॥ एकस्त्वेको बहुरूपरूपितो ह्यनंतलीलाललितो विनोदी॥ गुणैरनीहो जवसीदम
द्भुतं न व्याप्यते केन चिदमतश्चा॥५१॥ सखविष्णो जमे गदे जातो सिकालावयवो सतां च
॥ सतां सदा धरो न सवेगशश्चक्षुरा गतो ह्य॥५२॥ त्वमेव मारुतमदासुरा इयाद्विनेमिते जन्म
निमित्ततश्च॥ इद्यागमिष्यसुसिपाणि रंधोऽश्रुत्वा प्रतो जातु वनेश्वरं त्वां॥५३॥ यावन्मने

रमः
४२

ववः श्रुत्वा विरगमयस्त्रिवत्रवता॥ वसुदेवो हरितव्रतदाये देवकीश्रुता॥५४॥ एतद्भूपयो गिनेयो
गामं शशधायं सेवयोगप्रपन्नैः॥ यत्र त्यायः सवदंतो पिवेदास्तमे जातः केन विद्मो वदतं॥५५॥
विष्णुं निशांते स्वतनो विनर्षियथा वकाशं सकथं सुतो नः॥ इत्येन लोकस्य विदुं वनेते कथं न
विष्णो न वना नुवीति॥५६॥ विदुं वनेते न न वेद्यथा तथा विधेयमत्रैव तनुं स्वकीयां॥ पुत्रानुरागो
मम कामचेतसो न मे परं शो नु न वेदहायः॥५७॥ याम्या निलायो बहूमानमेति न चेष्टरंतं
मनसा हकांता॥ कंसो यथा वेत्ति न ते त्रजन्मतये ववस्तव मधो स जाद्य॥५८॥ सत्वममां
तर्जवरे निविष्टस्तदोपहास्यं प्रतियास्यसीद॥ तस्मादिदं गोप्यत नु सुगोप्यं कर्तव्यमेवाश्रु
परं ह्यलौकिकं॥५९॥ इह मुने मे कथितं च मात्रा पित्रा प्रजावेन चांता॥ तयोर्निवेद्या ह मनो
नियासे पितः प्रशस्तं व्रजमेव सत्वं॥६०॥ नीत्वा महां गच्छ शीघ्रं च घोषं नंदस्ते वै प्रीतिता भ्रातृ
भावं॥ कुर्वन्ति स्ते यत्र तत्रास्तिकं न्यामन्मायां त्वंचांतयाद्य न्माय॥६१॥ इत्याज मोमां निधा

वृं० मा०
४३

यांकमध्ये शेरि वशिष्ठे गंतु मेवानुबुद्ध्या ले ह्येद्यावत्तावदेवांतरायारणा सन्नाशु प्रांत मार्ग
लिसद्यः॥६३॥ मेघो मंदं मंदं मेवानुबुद्ध्या ले ह्येद्यावत्तावदेवांतरायारणा सन्नाशु प्रांत मार्ग
रमा तदिष्टानीरं नीरुहाति दुर्गः॥६३॥ रात्रिघोरि घोर तोयानदीयं यास्ये विष्टोः पारमस्य
कथंचित्॥ प्राणायासं सव मेवाशु कं सो जातान् सान् प्रेषयिष्यथो नु॥६४॥ नीतस्ते
वयावदेवानि वक्रिता वन्मा गंसा ददो नीतिमासाः जानोः पुत्री सरिपुत्रा य सो विप्रा प्रो
षं गोप गोपी मनोज्ञः॥६५॥ सुप्रान् गोपान नंद गोपी श्वशोरि त्वानंद स्या लयं संप्रविश्या
दृष्टा तत्र श्रीयशोरा नित्ये नीत्वा कथां पुत्रमादाय चागाता॥६६॥ आ गतैवं देवकी तत्पदे
शोधत्वा कंसा तत्र वेवासवदुःपश्चाद्वस्ये तस्य वान्तामि नीलां पूर्वं घोष प्रेमलीलां मृगु
ष्टा॥६७॥ यस्यां रात्रौ नंदगेहे प्रविष्टः प्रातः काले चोत्सवः संबन्धवत्॥ दत्त्वा दानं विप्रवर्षेष्ट
नंतं नत्वा तन्नाचा शिषः संप्रगच्छ॥६८॥ धेनुनां नियुते देवु सव सानां महा मतिः॥ सात

रामः
४३

कारातिगृहीनां ददौ परमया मुदा॥६९॥ त्रिगुणैः शानति प्रीत्या ज्ञातको नां वराह तान्॥ वज्र
रत्न समेतं दत्त्वा दानं मुत्तमं॥७०॥ अहो चित्र मती वा न गोपाः कृपण हृत्तयः॥ मदीयान
ममन सो नंदे नागारकां क्षिणः॥७१॥ स्वाना विक मथो दायं मद्रक्तेषु तिवर्तते॥ मच्चित्रा
नां मनो हृत्तिर्नाम त्ररतिकारका॥७२॥ यत्राहं मम लोकैक मला के कयमाश्रिताः॥ चाह
तानि समा युक्ता प्रीतिस्तं संचवेत्तदा॥७३॥ ततश्चाह य गोपालान् स्वात्मवंश समुद्रवा
न्॥ गोपीश्वकुलजाः सर्वास्तो घोषयत्॥७४॥ ततः समागताः सर्वे नाया पायन पाण
यः॥ नंदालयं प्रमुहिता सुवस्त्रमणि नूषणाः॥७५॥ धौ सा देव च पलाकां तास्तो यदाद्व
गोपकाः॥ आगच्छंतो विरेजुस्ते पृथना वाधनोपमाः॥७६॥ धाता धर्मो येन दत्तः सुतो
यं दृढत्वं वै नंद गोपस्य गेहे॥ नित्यं जीवत्वा शिषः प्रकवं सो गोप्यो हर्षान्तिंद सप्त प्र
विष्टाः॥७७॥ आगत्य मिलिताः सर्वे उ सव यत्कुरुत्तमं॥ नवनीत हरिद्रा नित्यं म

४४

गलवस्तुनिः॥१४॥विलिपं सो निषिचं सो जगुस्तास्ते प्रहर्षिताः॥तदाहं गोषिकारूपमाध्यायादि
शामदुतं॥१५॥गोपीषु गोषु गोरूपो गोपरूपो निरंतरं॥प्रविष्टो विशाहं कीर्तिकालयसमन्वितं
॥१६॥समरूपं उने सर्वं गयिमाने ह्यलक्षिते॥यद्गीतं गोपगोपीषु न ब्रूयधमदामुने॥१७॥
गोषिकावचनायेव हासाम्येवात्र निश्चितं॥सर्वश्रुतिसमेतानि मुनेषा पहराणि च॥
१८॥अहो यशो हेतव पुत्रसंनवो बन्धव नारायण नाम निर्मलः॥अनंतज्ञानंद उघोय
पित्रोर्धर्मं जनुषु वियोरवत्तमौ॥१९॥गतो वयस्येव निहत्त रक्षयो र्यतो जनिप्रोक्त
रकोयं॥अतोत्र वांकेलि निरात्मनस्तु संनंदयिष्यत्पराश्वसवन्॥२०॥यदानुकि
चिद्वनप्रहृतिस्त्यासीत्तदा यंपरिशेष संजः॥तदानचाससदपि प्रलीनं निरीक्ष्य स्तस्मि
न्निदमेव रोक्षता॥२१॥इति शोभमेका नदि दृश्य मन्मत्कथं प्रकाशेन विना प्रकाशः॥अ
हो बहूस्पामिति तन्मनीषया सर्वजगत्मा उरन्त न देव॥२२॥यदि हि यै रिंदिय हतिरेष

रामः
४४

यत्प्राणतः प्राणविना गृह्णन्ति ॥ मनो हि संकल्पविकल्पकं बुधाः प्रवर्तते यन्मनसा विदुस्ते
॥ ८॥ आ एवं प्रकाशन्नपि विश्वमेतद्यत्प्रविश्यापि न लिप्यते स्मिन् ॥ यथा प्रदीपो न वनांतर
स्थो विकाशयन्नेव तमश्नुत स्मिन् ॥ ८॥ तस्यैश्वरस्यैश्वर एव सन्तुः परं बुजानां सन्तु
मानमस्य ॥ यत्रानुरागेन विलोकनेन तत्रासमंतादखिलाश्रियास्तुः ॥ ८॥ वेदेऽस्मि
सन्तुः सुतरां तथास्तु नेतस्मदशो न विता न रतः ॥ मातर्न माता सदशीतवा मा मातुर्धि
यायं परिपोषणीयः ॥ ९॥ पश्याश्रु पश्याश्रु मुखं मनो रं पुत्रस्य मातः सुखं संततिस्ते ॥
पुरेऽप्ये रनेते रिहतस्ममक्षमासीन्न विद्मतीति कृतोदयं किं ॥ ९॥ अहो यशो देकिमिती
हनाग्यं नयस्य जन्मान्निजनिस्तवासीत् ॥ त्वया तपश्चक्षीर्षमिधोक्षजा सुनिं न तानुकेषा
किमु ते सुकर्म ॥ ९॥ नामान्न नंतानितवात्मजस्य कर्माणि जन्मानितयेव मातः ॥ न श
क्यते मे कथिं तु संमंतात्तेनाग्यमतद्भुतमेव मे मतिः ॥ ९॥ एवं गदंती वक्रुधा निगीतं जगो

बृ० मा०
४५

कलंगोपवधुगोपी॥ सरूपमाधाय मनो जमूर्तिरहो मुने कापिन वेत्ति तत्त्वं ॥ १४ ॥ अने तस्याने र
मयप्रगीतं मया तत्र महो जवे च ॥ गोप्यो जगुर्मा मनु स गता स्ता द्यने तगी तेर ति मो द मा पुः ॥ १५ ॥
एवं तु गोपे गोपी द्यवो च मे वा द्यव दामि तु मे ॥ अण प्रयत्ना दयि यत्प्रगीतं श्रुति स्मृती नाम नि
तो ति गु द्यं ॥ १६ ॥ गोप रू प्यु वा च ॥ मनां सिने ने द्यती व द्या न्ना सन्न पी हा द्यन विप्र एत त
॥ किमु सि दस्मिंस्तनये तवा द्यु तं न पुत्र एषः किमयं परेश्वर ॥ १७ ॥ पुत्र पा धु ना त्वं निज धो
षम द्यु तं समस्त संपत्ति च ये समं ता त ॥ विलो क्य ते केवल मत्र सो न गे व कुं व लो का
दधिकं मति मे ॥ १८ ॥ विने श्वरं को नु करो ति चो दयं ब्र जेश वि श्वे श्वर एष बालः समा गम
स्ते स द ने तिल सरो विबु ध्य ते विप्रि रधो स जो यं ॥ १९ ॥ ग हां तं रं या हि म द्वा त्र जेश त दानि
तः संप द ए व नि त्याः ॥ पूर्व न द ह्यः परि तो न च श्र ताः किमे ते दे वा द्य विलो क या मः ॥ २० ॥
गा वस्तु ने ताः प्रति गो द मा स न्पा त्रा नि सर्वा नि सर्वा नि हि रण्य जा नि ॥ य द्मा नं च वि क

रमः
४५

ने वयं किमद्य गोपे श विवि व मा सी त् ॥ १ ॥ इति स्फुरं ते तनयः सुरेशः समागतः साधु जना वना य ॥ तथा
तको दुष्ट जना निघा ती प्रती क्ष्य ते उ स्त एतः समं ता त् ॥ २ ॥ धर्मो द्य नं दो त्रि जने न्म धनो य द्वा ए
षः खलु पुत्र नृ तः ॥ समस्त जापो दय मद्य धने गोपे पु गोपी छु ति चित्र मे तत् ॥ ३ ॥ ग ते व य स्मे व त वा
धु नै व त न्ज उ द्भ त अ धो स जो सो ॥ य द्वा समः सर्व गुणै रधो स ज स्या शु प्र से यो न व ता ब्र जेश
॥ ४ ॥ पुत्रा नु रा गे न नि रं त रे ए नं द द्य नि सं न ज नी य ए षः ॥ अती ह मे त स्पर ति स्त वै व इ ति प्र दि
ष्टं सु वि चार्य का यी ॥ ५ ॥ एवं सु गोपे न नि वे द्य मा नं नि श्र म्प नं दो मु दि तो नु मे ने ज्ञा त्मा ने मा ए ष
मया शि षां वै म द्वा म न्ना श्वा सम द्वा म तिः स ॥ ६ ॥ अतो म द्वा नु स व द्यो ष ज्ञा सी दि श्राम या स्या न्
श्रु नं न श्र ए व तां ॥ सर्व त्रि मां ग ल च या नि द त्तं ज ने पु सा धु धि त रे पु ड्ः खं ॥ ७ ॥ अने त व स्त्रेः परि
तः सु नृ ष रो ब्र जेश पा नि प्र चुरं सु पू जि ताः ॥ ब्र जो कं स स्ते मु दि ता ज गु ह रिं वि वि त्र ली ला नि
च ये व चो निः ॥ ८ ॥ अने क गां नो ह वि धान पं क्रि ति म्दो स वो नृ म द्वा तां मनो स वः ॥ हि रण्य मा

दं० मा०
४६

नाः खलुकं ठमंडलास्तथां वरगा मतिरेचि वस्ताः॥ विरजुरजु प्रचयाति रिक्ता गावः सुवशा
ः सुरुचः समंतात्॥ गावो विचित्रां वरचित्रिताश्च सुधातु निर्गैरिमणिः शिला निः॥ १७॥ लि
पं सो नवनी तैश्च गोप्यश्चिक्रीदिरैचिरं॥ परस्परं प्रमुदिता गोपाश्च दधि मुष्टि निः॥ १८॥ गालि
निः परिहासैश्च जगुः सर्वे मनोरमं॥ तदा हं गोपिका रूपा गोप रूपां निवेदितां॥ १९॥ चवोच मि
दमारया स्पेश्य रक्षैकाग्रमानसं॥ गोपिका मुखवाक्चैश्च सर्वश्रुति मनोहरा॥ २०॥ निमा
नदयुतः शश्वद्वर्तसे वधनात्मना॥ कैतवंतु समाश्रित वचेषा प्रवर्तते॥ २१॥ नते मातापि
ताकश्चित्रचबंधु स होदरः॥ तवात्मजा जडा सा धीय रचित प्रतरिणी॥ २२॥ गहे गहे प्रविष्टे व
लक्ष्यते नुवनत्रया॥ आतावेति न ते करं कर्मयश्च करे विहि॥ २३॥ कया चिद्रामितः पुन्या स्वमोदे
नवशीकृतः॥ आताम आतरं वेति यो वेति स न मुद्यति॥ २४॥ आरूप सममेतो सो विजरो नु वि
गच्छति॥ तवात्मजा कृत छिद्रं प्रविष्टं आतरि स्मृतां॥ २५॥ तदा त्वाम विसमाराख या सक्तो न

रामः
४६

वैद्यचित्॥ एते ते आतरो गोपी तव स्नेहेन यंत्रिताः॥ २६॥ गायं न मनु गायंति न संत मनु न त्रि
॥ वरं तमनु वारे न वरं निवचनामपि॥ २७॥ चलं तमनु गच्छति तव चेष्टा परायणाः॥ नया हं
पिकामध्ये नो वत्तमिह स्फुटं॥ २८॥ अस्मत्प्रीत्या प्रीतिरेवाम स्मद्विज्ञानवर्त्तनं॥ नंद गोप गदे
पुत्रो यशोदागर्भ संभवः॥ २९॥ सर्वेषां गोप गोपीनां नयना नंदना जनं॥ अनेकलीला
नि न विं कुर्वन्नात्र जोकसां॥ ३०॥ सुरेन्द्रास्य सयन्ने न तरिष्य संजसाततः॥ इति तव
प्रगायं तो गोप्यश्चातिप्रद विताः॥ ३१॥ गोपाश्च दधमा पत्रा उच्यं चक्रु र्दुतं॥ गावश्चालं
कृताः सस्मिर्हरिद्रा तैल भूषिताः॥ जांबूनद सुमाला निःसवशाश्चासलं कृताः॥ ३२॥ सु
युजिताः सुविचक्रुः सतमा गधवृदिनः॥ श्रुतिघोषम न्न न हि जानां ब्रह्मवादिनां॥ ३३॥
तया तिड्डुनीनां च वादिनाणां न कत्राः॥ नेरीर्यमदं गानां शंखानक मुखस्वनाः॥ ३४॥
दिवि देव गणा रुद्रास्तदीयाः पुष्पवर्षिणाः॥ शब्दं जयं जये सुहो रश्मि रो निरथो जगुः॥ ३५॥ दि

व० मा०
४७

शाममंगलं न संस्यं देवं च समस्मरुः ॥ गोपा गोप्यश्च देवाश्च महदासीन् तदुत ॥ २८ ॥ एवं यामां
पर्यंतमखंडपरिकीर्तनां ॥ बन्धनं दनवने मुने मोहा निवर्द्धने ॥ ३० ॥ यत्राहं तत्र संपत्तिस्तत्र सो
खमनुत्तमं ॥ सूतमागधवंदिमो वा सोलंकारगोधनेः ॥ ३१ ॥ बंधनां मे कानावश्च बलवी
र्यमनेतकं ॥ नंदो महामना स्ते सो ददौ दानमनुत्तमं ॥ ३२ ॥ रजिताश्चाश्विषः शिशुदुस्ते गु
णजीविनः ॥ ततो गोपानसंप्रज्ज गोपीश्चातिप्रदुर्विते ॥ ३३ ॥ आत्मानं मुदितो मेने सर्वा
नीहं मनोरथैः ॥ परिपूर्णं यज्ञोदापियत्राहं तत्र किं न हि ॥ ३४ ॥ एवं महोऽसवं सर्वे प्रशंसन्तो
गृहं ययुः ॥ जनाः सर्वे प्रमुदिता गायेतः परमेस्वरं ॥ २५ ॥ इत्यादिपुण्यो नारद उवाच ॥ संवा
देन दमदोऽसौ नाम सप्तमाध्यायः ॥ ॥ श्रीनगवानुवाच ॥ ॥ इत्थुऽसुव प्रमुदितो गोपराजो
महामतिः ॥ शुश्रुते परयाकांसा घृणा पाये विधुयथा ॥ १ ॥ एवं यज्ञोदाहं ददौ सुनोम
ममदोऽसवः ॥ कृत्वा निशायां नियतं मुखपुत्रं जे ॥ २ ॥ निशायास्तु गीयेतां गेह्यवशि

रामः
४७

हेय गोपराज ॥ स्वप्रेषत्पत्न्या कंचित्पुरुषं परमाद्भुतं ॥ ३ ॥ किं शौरवे येण मनोहरं तं त्रयामां
दीप्ता बुद्धयश्चरिणः ॥ पीता वरेणातिविराजमानं चतुर्भुजं कंचित्पुरुषं ॥ ४ ॥ हारेण
चानर्घ्यं सुतपरो न विरोचमानं कलयायकां च ॥ विचित्रमुक्ताफलमालयाचकिरीट
केयूरसुकुंडलाभिः ॥ ५ ॥ निरीक्ष्य चोत्थाय नमामसां जलिनं दत्तदोवाच किमर्थमागत
ः ॥ त्वमीश्वरो योगि निरप्यलभं कथं ममाद्यैव सुचक्षुगे चरः ॥ ६ ॥ यागमर्हं वायु सुषु
मिमात्तः किमद्भुतं यन्निचये रत्नं ॥ अहो न वेदीहममातिनाग्यं विलोकोते नेत्रगतं
सुतत्वं ॥ ७ ॥ नारायणाय जगदीश जगन्निवास नृताधिवास परमात्मनमस्तु ॥ वि
श्वशविश्वविलयोऽवविश्वमूर्ते किं ते ममात्मीयमया शुश्रुतां ॥ ८ ॥ अथाह नाराय
ण इत्यादि देवो गोपेश मत्पुत्रकारि वाक्यं ॥ नंदो ददौ ते हं स दने समागतो निवेदितां
त्वामतिनावुष्टः ॥ ९ ॥ त्वया पुण्डरीकं परिसेवितं यदा वसूनां प्रवरः प्रशंसितः ॥ १० ॥

हं० मा०
४८

कयारवातइयंधराखापत्नीतवेष्टाद्यनयातिसेवितः॥१०॥इतोयवानक्रिवशांतरात्मास
मागतोस्मीहसुरेशानाथः॥योहंसुबंधोविहितोमनुश्चश्रीश्चादरेवइहविश्रुतकीर्तिग
सीत॥११॥तस्यात्मजोयश्चहिनीपनामारघुर्वरिष्ठस्तनयश्चतस्य॥तस्मादजस्तस्यम
हामतिःकृतीनिरंतरंदशरथइत्यनीजः॥१२॥तस्यैवपत्यःपतिधर्मश्रुद्धाश्चत्वारपुत्रा
निजमातरस्ताः॥तिस्त्रःसुमित्रायसुकैकयीचकोशक्यकादिश्रुतिनाग्यवासा॥१३॥
कोशल्यायाःपुत्रतामासमाद्यःसोमित्रिर्मसोदरत्वेप्रणीतः॥कैकेयांवैचांशुनतोसु
तोहोशत्रुघ्नोमोनरतोविश्रुतः॥१४॥तन्मात्राज्यकालेषुनिवर्गवचनाद्यावित्तः
सत्यवक्राजंमेपुत्रयोस्त्वैकयपरघुपतेःसानुजस्याधुनेव॥१५॥वासःकांतास
ध्येसदनमतनयासादमाद्योवरोद्भवुक्तौराजनचिरमनुतामासत्तात्रिपितामे॥त
द्दहाकालनांतर्वसतिरनुजेनासपत्न्याचशश्वद्वारैःकालप्रहितनिचयारक्षसांस

रामः
४८

प्रणष्टमायासीताकृतासीदशवदनजनेनापिष्ठमप्रवृत्ता॥तद्धेतोःसेतुबंधःसहबुभग
वरैःसिंधुपारंप्रयातः॥१६॥गत्वालंकांकनकरवितांवानरैराहतांतांकृत्वापश्चाद्विविध
समरेणससैवानरैश्च॥युद्धंधोरंवलियकरणंरक्षसांनाशहेतुर्जित्वालंकांसेमवि
कटदशमुखंसंनिहताशुरजे॥१७॥नीत्वासीतास्वनायांतदनुजमहोरज्यसिंहास
नस्तुंकृत्वायोध्यानिविष्टासकलसुखकरःकैवल्यारामचंद्रः॥नाम्नाश्रीलक्ष्मणेनाय्य
यजनकमुत्तान्पितोदेशलोकेरागसादसनीतोविमलपुस्वरंसंप्रविश्यातिरेजे॥१८॥
तत्त्वमेनंपुत्रप्रणयरसनापाशवद्धेविकुंतादृष्टंनृनंबदनकमलमादिरूपसमं॥इ
त्रायातःप्रथममनुलंभापुंजंतवेदेवकुंवादशनिंमेनिशिशयनगतायापिसंदर्शितं
ते॥१९॥नायंसूनुनायाप्याद्यनाथःसमेतान्निसक्रीडामेवरूपत्रयेणघोषेरणकुंजपुंज
प्रदेशेकुर्वन्नास्तेनिसरूपोमुगारिः॥२०॥एतेवयंयत्रतरुस्वरूपानित्यं वसामःकिलमो

हं० मा०
४८

हृदयः॥ हंदा वनांतर्नयनेः किशोरं तथा किशोरं तथा किशोरी प्रचुरं प्रयत्नाः॥ २०॥ अथ यमि
क किमु रामचंद्रो ममात्मा जस्या प्रिकथां ब्रवीति॥ सर्वं वयं यस्मात्तां शान्तेरागायकार्यार्थ
मथो ब्रजाम॥ २१॥ सरवते सनुरनुव्रजे मदेरादेवेरापंदेरा नी ज्यः॥ यन्नेन पाप्मो विद्वालक
स्ते सपुत्रबुधान च विष्णु रक्षा॥ २२॥ एवं शृण्वन्नतिविशेस्कथा नंद गोपो महात्मा रात्रो स्वप्ने
विहित विहितं विष्णुना संप्रगीतां॥ निद्राया यादिस्य येना तियुक्तः प्राह प्रोयोगो पगोपी पुघो
षा॥ २३॥ अद्य लोके पूर्यतापो ह मस्मिन् घोषे किंचिन्मंगला नान विष्णु॥ साधु प्राप्ते दृष्टिनि
रामचंद्रं सापिचात्राय यो सा ह मद्य॥ २४॥ इत्यावेद्यु गोपी पुगोपे पुच महामनाः॥ पुन
र्दहौ तदा दानं विप्रेभ्यः अहयाम हत्॥ २५॥ एवं हि नेष्टतीतेषु दशास्वपि महासुराः कंस
स्वप्ने ब्रजेरात्रुं ज्ञात्वा प्राह वकानुजो॥ २६॥ देवैरुवेद्यतिप्रेष्य त्वमतीव ममाधुना॥ वा
लुरुपो महास्वप्ने कालदेहो न वद्वजे॥ २७॥ तेनोक्तं मामिदं स्वप्ने त्वं मां हससि के वलां प्रा

रामः
४९

नेद्यदिवसान्मूढवर्षे चैकादशे स्फुटां॥ २८॥ स्वप्ने वा तच्च मिथ्या सिकटा चिमत्तत्तां ब्रजेत॥ च
तस्वयाद्यनुस्येयं ब्रजवाल विहंसनं॥ २९॥ त्वदृष्टिपथमाया तान हि जीवति बालकाः॥ यदि
जीवति कश्चिद्वे निहंतव्यः प्रयत्नतः॥ ३०॥ छलेन छलवेषे रात्रा नृपः पुरा विद्वान्॥ वदंति रा
त्रांधर्मोयं न दोषो विदुषां वधे॥ ३१॥ अतो गत्वा ब्रजे वागात्रिहसागम्य तां त्वरा॥ कुमंदा
स्यामिरत्नानि राज्ये गाननुत्तमान्॥ ३२॥ इत्याश्रयवचः प्राह रत्नना बालघातिनी॥ के
समाना यदेवार्थमधोमुख्यतिशंकिता॥ ३३॥ दुर्निमित्तानि राजेंद्रा न्नो दृष्टानि संघराः॥ कथये
द्यश्रुत्वा श्रुत्वा करिष्ये ते वचस्ततः॥ ३४॥ पीडुस्तन प्रदेशे मे अस्मदमुच्छिता मम॥ बालेन
केन चिद्रात्रोक्तानं प्रपिबता हता॥ ३५॥ पश्चात्तं केचिज्जले स्थितस्ति तत्र सोमे तनुस्त
दारुतिर्वेद्यपित्वाग्नौ निक्षिप्ता संतडुःखिता॥ ३६॥ एवं श्रुत्वा ततः कंसः पुनर्वचनमब्र
वीत्॥ केडवे ते नयं नास्ति देवा हि मः कथंचन॥ ३७॥ बालकानां कथा कात्र मरणं मा

ह० मा०
५०

नवेः कथं न हि स्वप्रगतं शश्वत्तं न विभुमर्हति ॥ ३८ ॥ यद्यसंभावितं किंचिद्वृत्तं स संनत इवेत
॥ मम स्वप्नो सत्यमिव प्रीतो न वति नान्यथा ॥ ३९ ॥ बालकालसुरूपो मे हृष्टस्ते नोदितं वचः ॥
त्वाय नीतिमापन्नस्त्वमेव विनर्तये ॥ ४० ॥ मम यन्माः प्रिया घोरा विद्वारा ससीयतः ॥ ४१ ॥
तस्यात्मजाद्यतिवत्तापूतनात्वं ममानुगा ॥ ४२ ॥ त्वयि मे ह्यतिविश्वासकार्यगौरवसाधने
॥ अतो गच्छाद्यघोषं वै मम कार्यपराजय ॥ ४३ ॥ तदा ह प्रतनाकं संभ्रमिनी मेव कोदरा सुबु
द्धिबलसंयुक्ता दृष्टतां गमनं ममा ॥ ४४ ॥ न विष्यति मराजना व्ययं वतु स्फुटं ॥ इत्युक्त्वा
नुगता घोरा पूतना न गिनी प्रति ॥ ४५ ॥ यप्रभुतां व्रजं यामिवा लंकोपाय देतवे ॥ अद्य स्व
प्रेष्टु नंदं कं सोमां प्रेषय सवि ॥ ४६ ॥ किं करोमिव दशुत्वं विचार्यति गिनी स्फुटं ॥ तदेव
पूतना घोरा न गिनी प्रणया दृष्टि ॥ ४७ ॥ कं सो ब्रूते वनाम्ना ज्ञाया लनीया प्रयत्नतः ॥
अस्माकं कितवोधर्मः कैतवी हतिमाश्रिताः ॥ ४८ ॥ विचराम परदोहे कममुखं सरा

रामः
५०

स्फुटं ॥ इह मुचकटाचिद्वैनास्माकं नयमणवपि ॥ ४९ ॥ विधाय देवं सयात्मास्तनौ गरसमन्वितौ
॥ हत्वा सर्वत्र बाले सोमारयित्वानपस्पृहि ॥ ५० ॥ उग्रसेने परं कार्यं कर्तव्यमधुनैव ते ॥ कं सो
प्रीते प्रजाः सर्वाः प्रीताः सुःसर्वथा वचः ॥ ५१ ॥ न गिनुदितमाकर्ण्य पुतना पुनराययौ ॥ कं
सः कं सानुजानीहि वीरक देहि मे करो ॥ ५२ ॥ हत्वा व्रजं शिशून धृष्टागमिष्याम्यहं पुनः ॥
घटोदरोपतिर्मद्यं पेलिनुं निगंतो बलिः ॥ ५३ ॥ यावदाति क्रीडित्वा पुनर्गहं मत्तः पुरा ॥
आगमिष्याम्यहं शीघ्रं निदेशं देहि मे नय ॥ ५४ ॥ इत्था श्रमवचो मूढो ददौ ते स्ये प्रहर्षितः
॥ वीरकं बहुमानेन प्रेषयामास गोकुलं ॥ ५५ ॥ ॥ इत्था हि पुराणे श्रीनगवान्नारदसंवा
दे पूतना गमनो नामाह मोध्यायः ॥ श्रीनगवानुवाच ॥ यदा प्रचलिता घोरा दृष्टि
गां गेयं देययुः ॥ बन्धवघ्ननाशोपि मत्सुहृत् इवाशुगः ॥ २॥ काचिसमागताकं सहते
सनि निवेदिनुं ॥ पतिनाशं व्याघ्रकृतं पूतनायाश्च सन्मुखं ॥ २॥ तथापि पूतना दुष्टा चलि

बृ० मा०
५१

तासवलितानवत॥पतित्वाधरणीदेशेजातामुक्तजिरोरुहा॥३॥अगणयाश्रुनंप्राप्ताव्रजं
गोकुलमंडितं॥विधायवरमंघोषलोकविमोहनं॥४॥गोपैरियंजलधिजादुं पतिमिवा
गता॥नवाशितायगोपीनिर्जनमेजननीमिव॥५॥मुनेविमोहःसर्वोमेवजेनामविमो
हनं॥इतिसंमोहिताःसर्वेदीक्ष्यमाणान्नजौकसः॥६॥आगतवालरूपमंमीलिताक्षं
केतवात॥अबुधमहलंमहाजगद्वसंतकेतवरा॥७॥तदाविमोहकैर्वाक्यैरुदंतमाम
यावतीत्॥त्वमेप्राणधनंवालमेवंमातास्मितेधुना॥८॥कालकृदगरालिप्तंनमंमप्रददो
शवा॥यदाहंनविवायंगउसंसारोपलालतः॥९॥पुनःपुनर्ययामासाप्रोच्यारयतिवात
जं॥मारवाक्यसमूहेश्वतदासंतोवितोस्मद॥१०॥यत्कर्तृजन्मकोटीनातस्याःस्वप्नानि
पातनैः॥महाकदनमग्रायापूताहनेंगसंगतः॥११॥विहायकेतवंतत्रनिजरूपसमाधि
ता॥यतंसायात्रिगवृत्तिकोशहृदाःप्रवृत्तिताः॥१२॥तस्याःस्वनोमहानासीत्पूरयंतो

रामः
५१

दिशोदशा॥गंध्यामपिचसर्वत्रमहदासीन्नद्रुतं॥१३॥तस्यांनिपतमानायांतीतास्तेनित्रजौक
सः॥स्वरविन्नस्तद्रयानियुतेसितिमंडले॥१४॥विकीर्यकेशाश्चरणौभुजौसानिःस्वनगात्र
सिपतीवकीसा॥ययातन्महावतिपीडितातराममारकहेनगतासुमुक्ति॥१५॥देहश्चतस्या
ःषड्कोशविस्तारतयायत्नमो॥चिरंसमुच्छायतदात्रजौकसोविलोकितंत्रासमथोनिजग
तुः॥१६॥आसंयथात्वांगलदंष्ट्रकीर्णतथेवनासेगिरिकंदरोपमे॥स्तूलोपलोहो गिरित
श्रुताविवस्तनोमुनीन्द्रुतमेतदेव॥१७॥आतप्तताम्रारुणमूर्द्धजंपरंतथाधकृपाक्षमती
वगकरं॥सरिन्नशरोमवतीवसेबुधदूतंतथोर्वक्रिपरंमद्रुतं॥१८॥रुदोदरंतत्रवितोयमद्रुतं
विलोकोतंसमुमुक्तःसमस्ताः॥पूर्वतस्याःस्वनेनैवनिन्नद्रुत्वसमिस्तकाः॥१९॥चिरंतम
स्मरुगोषागोपश्चातिसुविस्मिताः॥तस्याउरसिबवंतंजगद्रुमात्रिगोपिकाः॥२०॥आ
शयमात्रेमांदत्तामृतंपुनरिवागतं॥कुशलावयवंदष्टमातामोदमयाययो॥२१॥गवां

रजो निरास्त्राय गोमन्त्रेण य गोपिका ॥ मिनिताः सुजनेनापि गोपुल्लभा मरणादनु ॥ २२ ॥ संत्रा
ताः स्वस्तु चित्राश्च मासं चक्रुः तं दिनाः ॥ अतमो गेवुर्ध्वं मेयश्चादपि विधानतः ॥ २३ ॥ नाम नि
ममिर्ध्वं स्तुष्टु राधावहिता मुने पादो ते पात्रु विद्यात्मा ज्ञो विष्णुश्च जानुनी ॥ २४ ॥ उरगो य
स्तथोक्तं कटिदेशं तथा च्युता ॥ हयग्रीवो यजवरं वक्षः प्राणेश्वरो हरिः ॥ २५ ॥ सप्राणस्तु रूपा कि
शः पात्रुते वदनं मुकु ॥ तुष्टो नरकजिता तु घ्राणं सोमि त्रिवसल ॥ २६ ॥ नेत्रे देवेभ्य रूपा तु ना
लं नुवनपालकः ॥ केशवः केशवं देवैश्च कृष्णः सर्वत्र रक्षतु ॥ २७ ॥ हाकिनी शाकिनी न तपे त
मा रूपाणां श्रये ॥ कृपां दायेय यस्मा रदे ह प्राणं दिव दुदुः ॥ २८ ॥ सर्वे न रूपा तु तेनात्माना रायणा
मदेन हि ॥ अधस्ते पात्रु क्षीराक्षि रोषणा यो पशिस्तुतः ॥ २९ ॥ ऊर्ध्वं वेकुं वनाय स्ते च तु रिक्षु च
तु नुजः ॥ एवं मासं विधिया वच्चे कु गोप्यः समंततः ॥ ३० ॥ तावद्वापाः शरीरं तं तस्या हित्वा सु
दूरतः ॥ सिप्ता कुठां रदे दिकुः पडं शका हवे हितं ॥ ३१ ॥ दस्यमानस्य देहस्य धर्मो न दति सो र्म

॥ हस्मागुरोरपि महाकृष्णांगस्य शहिनुतः ॥ ३२ ॥ नास्या मुक्ते नमिः कार्यः पापराशे स्मयापि हि ॥ म
दंगस्य शयो गेन केन मुक्तिं गता मुने ॥ ३३ ॥ ये कैरं तमनेस्य वचिंति तो दंतया सकृत् ॥ तेषां मुक्ति
रनृच्छी घ्नं किममां गं स्पृशो मुने ॥ ३४ ॥ न हि वस्तु स्वनावा न्नु बुद्धिने दमये क्षते ॥ यथा गदं ज्ञान
तो पितं मत्वा ह्यमरो न वेत्त ॥ ३५ ॥ बहु संस्पृशं तं ज्ञात्वा दाह करं परं ॥ न वीक्ष्य ते यको मलं
कारि मं वा तथा ह्यदं ॥ ३६ ॥ श्रीनारद उवाच ॥ ॥ देवदेव ब्रजे शाद्य श्रुतं ते वचनं महत ॥
नाश्रय किरस तं तमीश्वरस्याखिलेश्विनुः ॥ ३७ ॥ अहं ते नियतं नत्वा त्वं मेनाथश्चिरंतनः ॥
इति विद्या सना वेन तत्वं एह्यमिते न घ ॥ ३८ ॥ किंपुण्यं पूर्वमस्माति पूतनायाम हो जसः ॥
येनां गस्य शमापन्ना तव योगे शकुलिनं ॥ ३९ ॥ तपस्वि नमस्यो धीरं स्रव यो लोमशा दयः ॥
तपं तोपिन ते प्राप्ता तवांग संस्पृशं निमह त ॥ ४० ॥ ईश विस्मय मस्तीह मम सर्वोत्तमो नमः ॥
ज्ञातस्त्वं करुणा सिंधु ह्येतुमहं स्पृशं पितः ॥ ४१ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ साधु एषं त्वया विप्र

द० मा०
५३

लोकानुसाधनुगृह्णतायेनश्रवणमात्रेणमुच्यतेसर्वतोभयात्॥४२॥पुणसस्वतीतीरेव
सतस्तद्विजोत्तमः॥कक्षीवाक्यपरं ब्रह्मध्यायतां त्वं पश्यणः॥४३॥दिव्यवर्षमेहसंभुतपस्ते
पेसुपुष्करं॥कामीकामसमःपत्नीसमुद्देहमधःशिरा॥४४॥तस्याश्रममनुप्राप्तःकालनी
रुमहातयाः॥सहानीयसुतांरम्यासपत्नीकःस्वयंवरां॥४५॥नाम्नाचारुमतीबालावृज
हृतयेनवरां॥समायांतं समीक्ष्यारुद्धितश्चासनाच्चरां॥४६॥कक्षीयाःकामसंततोपी
क्षकंन्यासुशोभनां॥सापितंचकमेवामासपित्रासादराचिता॥४७॥समीक्ष्यकारुणी
रुश्चसुतायाहादमिदुतं॥ददौतस्मैपुण्यद्वयकक्षीवारव्यापसर्वतः॥४८॥इत्वासपा
रिवदेवुज्ञात्मजामसितेक्षणां॥पुनर्वचोनिशदेहंमुनिमननतत्परः॥४९॥॥काल
नीरुसवाच॥॥कुलकन्यापरित्यागःकर्तव्योनकदाचन॥परत्रनीतैःपुरुषैरितिःस
तवतीश्रुतिः॥५०॥देवविप्रात्रिसंयकात्परिणीताहिजोत्तमेः॥ज्ञातीनामथसां

रामः
५३

निध्यात्रसाज्याकुलजावधः॥५१॥कुलेमहतिसेनतादेवविप्रात्रिसंनिधौ॥परिणीतान्वेसा
ज्यासेताज्यासासुताश्रुतिः॥५२॥निःश्रामेच्छं पुनःप्राप्तकक्षीवान्मुनिसत्तमं॥कालनीरुम
तिश्रेष्ठं सधर्मपरायणं॥५३॥सत्संसाज्यानकुलजादेवब्राह्मणसंनिधौ॥परिणीतायदि
गुरौःश्रुतुक्तैःसंमतानवेत्॥५४॥पतिव्रतापतिगुरोरुपेताद्यनुगामिनी॥सुशीलाम
ससंयुक्तागृहकायानुरागिणी॥५५॥पतिव्रातसुभक्तावज्ञागतेष्वतिथिष्वपि॥असा
दरपरासंनताज्याकुलजावधः॥५६॥पतिधर्मसहायाचहरिनक्तिविशारदा॥मिह
वागनसूयाचनसाज्याकुलजावधः॥५७॥कशेरवाकैःपतिद्वयगोपवनिद्रापराचा
तिथिवज्रवाहिनी॥पुरमहद्वारतामहद्विस्माज्जावधश्चेद्दशसूनुदशपुत्राः॥५८॥
याहीनजासुद्रवनायुधारतामार्गेचलेतीपुरुषानघेक्षति॥अनेकलावण्यछलाति
वाहिनीसाज्यावधश्चेद्दशपुत्रद्वयिनी॥५९॥इसावेद्यमुनिविप्रःसतोष्यवचनैःश्रुतैः॥

वृ० मा०
५४

कमायासुकरंतत्रजगदेविधिनामहान्॥६०॥ कालनीरयानुजापरत्वाकमकागृहं॥ सपत्नी
कः समायातो मुनिनाचानिर्नहितः॥६१॥ प्रस्थितोपितरिप्रादपतिधर्मपरायणा॥ पंचारुस
तीवालाजात्याहस्यपरयणा॥६२॥ हरिरेवैकविश्वेशमेवः सर्वजनेषु॥ स्थावयोः समयो
नयाननसेवोपयोगिकः॥६३॥ शबोहिकिलयश्चानाविनेहानुमतेचुवि॥ सविष्णुजीव
ताननमेवः सद्रतिमिच्छताः॥६४॥ सायत्नीसपतिर्जयोपोहरिर्नजतोनुवि॥ पतिपततिघो
रेवैमुखस्तमसिचप्रभोः॥६५॥ पत्नीपरिग्रहेननपतीनांनरकायवै॥ यद्विहस्योनमसि
धतोविषयलंपटेः॥६६॥ पत्नाप्रबोधितोविप्रस्ततः प्रारण्यनक्तिमान्॥ ज्ञानत्कर्मपरि
सृज्यज्ञात्मनोबधकारणं॥६७॥ नपिवत्संभुमात्रं हि विनापितमहोदया॥ हरिर्त्रैलोक्यना
यंदिप्रसहंतोषयस्यपि॥६८॥ नत्तापतिश्चनगवान्कक्षीवाविप्रसंसितः॥ तोषयामा
सनावेनहरिविष्वगुसंप्रभुं॥६९॥ एवंगच्छतिकालोवैउत्तयोर्नजमानयोः॥ केवलंरुह्यप

रामः
५४

दयोः प्रीतिरामी निरंतरा॥७०॥ स्वयंवृत्तिकथांविष्णोः प्रीतासानुशृणोतिहि॥ कदाचिदैतया
माहंकीर्त्तनेनैवकहिचित्॥७१॥ स्मरणेनकदाचित्तुतथातसाहमेवनेः॥ अर्चनेनकदाचिदैत
दासाहागवदनेः॥७२॥ दास्येनाथसखीत्वेनतयाचात्मापरिचलातयोनिर्निरंत्कालागुते
वमहर्निशं॥७३॥ नजतारथदंपत्योरुनामातोषितोहरिः॥ एकदातीयसिवायेपतिर्गोदाद्विनिस
तः॥७४॥ उपदिश्यप्रियांनयांपातित्रसुवरागतां॥ नकार्योदेहसंस्कारोविनामुद्रानुधारण
॥७५॥ नृषणोपचयेनैवनिनामात्मानुधारणं॥ नोपमेवनकर्त्तव्यंविनाप्रासारिकेकचित्
॥७६॥ स्मर्त्तव्यः सततंरुह्यप्रतिमासुनिरंतरं॥ लीलावतारीतागवान्सदासेयोननिर्गुण
॥७७॥ निराकारेनसेवासिसाकारेनसोगतिः॥ परगेहेनगंतव्यंबंधुनैमित्तिकंविना
॥७८॥ दास्यं पुमानकर्त्तव्यंविनानंदहरेस्मते॥ कौतुकायनगंतव्यंविनारुह्यमनोभवे
॥७९॥ परनिदानकर्त्तव्याद्यात्मकर्मविनाकचित्॥ सतामनादरंनैवकायार्थिमात्मनो

व० मा०
५५

विना ॥२१॥ नातिथिर्विमुखं प्रेष्यो विना विषयवासनां ॥ स्तुयमेव मयोगे हेतुन सशरणात्मना
॥२२॥ वृथा कालो न वेदे योगे यो वाचा हरिः स्फुरा ॥ एवमादिशुभं नारायणं नामाचारुमतीशुभं ॥
॥२३॥ कसीवा तीर्थं सेवाये निजगामगहाद हिः ॥ साकरोति तथा कर्म यथापसु दितं गदे ॥
॥२४॥ एकदा हरिसेवाये फलपुष्पाधिनी गता ॥ कानने स्वाश्रमोपांते पातिव्रतपरायणा ॥२५॥
चिरमाश्रयपुष्पाणि परावन्नामहं प्रति ॥ आगच्छती गहं सा धीरदशागतमंतिके ॥२६॥ को
मिनं केचिदामन्तं शृङ्गं सहनुजिष्यया सोपि दृष्ट्वा महापापी निःकामामप्यकामतः ॥२७॥ समाग
च्छन्मुखं तस्यावालात्तामप्यवाचयत् ॥ बद्धधामोहकैवर्क्यैर्नातिमेवानयत्तुः ॥२८॥ आनि
वाको निविष्टेन्द्रियैरुद्धावहितो मया ॥ देहि नो देहयोगेन विषयाखलु सौरभदा ॥२९॥
आब्रूत कीदृशं यन्ति विषयो निमतो बुधैः ॥ अज्ञादतिवदंसे वकुर्वतो यत्र संचयं ॥३०॥
देहात्तामुक्तिकामास्ते मुक्तिर्दृष्टानकैश्च न ॥३१॥ चुशङ्काकः किल लोमशाश्च द्विजो

रामः
५५

त्रमावेव कदाचिदप्येव ॥ अनेककालं तपसि स्थितास्ते कलंसमीयुः किल नैव मुक्तिं ॥३२॥ तस्मा
न्नकार्यं किदंशं तं वा नोपपन्नं प्राकृत्य तस्तत्तत्प्राप्ते स्वतः पुंसि न देयता स्यात्स्त्रीणां
कदाचिद्विधिसंप्रयुक्ते ॥३३॥ अनेकानां वैर्न जमानिरुदं स्वजीवितस्यैव फलं न जस्व ॥ किं
किं शब्दागमिने प्रनुन्नं न कालकांते पतिनाथ किं स्यात् ॥३४॥ पतिव्रता किं मुनिगौतमस्य
पत्नी अदित्या निजधर्मदात्री ॥ अनुष्ठिता नैव तयोपलब्धमासादतः किं परिदेवनेन
॥३५॥ इत्यादिवाक्यैर्वनिता विमूढा मूढत्वमाप्ता न शशाकधन्वी ॥ इहं मनो वै विषया
नुविष्टा तस्माजधर्मकिल दुष्टसंगात् ॥३६॥ चिरं समागतपतिस्तु तादृशी मन्त्रतत्त्वा
वनिता विलोका ॥ शशायतां वारयितुं न शक्नोयन्नैर्नैर्कैर्विषयानुरक्ता ॥३७॥ प्रयाहि
राक्षसी योनिं दुष्टे दुष्टानुष्ठिता ॥ वंचयित्वा च जंती मा त्वममं कितवानुगा ॥३८॥ कदा
चित्करुणसिंधुः कृष्णः संतारयिष्यति ॥ निजनक्ति प्रभावेन तत्तत्साधूनामवतः ॥३९॥

व० मा०
५६

नवधावृष्टितामक्रिस्तस्य नावेन मोचिता ॥ एतन्ने निहितं सर्वं दृष्टं ते विप्रसन्नम ॥ १० ॥ श्रीनार
द उवाच ॥ ॥ कृष्णस्तस्मै दुष्टाया स्पृशो सिद्धरतो धमः ॥ इन्द्रमारा समर्थो विक्रयं समेधता
मतिः ॥ ११ ॥ कारणां किंचिदस्तीदमने ब्रह्मपा निधे ॥ प्राक्तनातिश्रुतं किं सिद्धं नूनं म
हाश्रुतं ॥ १२ ॥ यथा विनिहताः पूर्वमसुराः कौटिशा स्वया ॥ नतयेयं विनिहतास्तनुपिवता
विना ॥ १३ ॥ श्रीरुद्र उवाच ॥ ॥ कृष्णानोर्वलिनः पुत्रा पुरा कैलाशावा सिनः ॥ शताः स
मासनस्थिता षष्टिमाहस्य संखया ॥ १४ ॥ श्रीनारद उवाच ॥ ॥ कोपराधो नवने पांशिवे
ब्रह्मि महेश्वरे ॥ तदा कस्मात्तज्जास्ते वै संशयं ह्ये नु मदसि ॥ १५ ॥ श्रीरुद्र उवाच ॥ चव
नस्याश्च मे पूर्वतपसागतकल्मषः ॥ मनोपुयो ज्ञातुं च लं सवात्मन्यखितेश्वरिण ॥ १६ ॥ चि
रमेवं प्रतपति मुनो धीरो न मे तदा जग्धुमारे निरेदं साः पाता नतलतवा सिनः ॥ १७ ॥ अ
वनं ब्रह्मनिर्वाण पदवीमाश्रिता त्वरा ॥ श्रुत्वा विराव मुत्तस्तो ह्यिधि निधीति धावत

रामः
५६

॥ १८ ॥ चुकोपोद्दीप्ततनुतः समुत्साद्य बलीयसः ॥ देवान् षष्टिमाहस्यं श्वनिहमुस्तेऽसुरास्तथा ॥
१९ ॥ वक्षो जलिपुराः प्रोचुर्निहतैः ससुरैश्च या ॥ अवनैः किंकराः सर्वे किंकुर्मइति तद्वदः ॥ २० ॥
अवन उवाच ॥ ॥ प्रयातगिरिशं देवमुपाधावत सर्वशः ॥ प्रणम्य पर्याप्ततपान्ताधानं महे
श्वरं ॥ २१ ॥ तत्रोपविष्टः सुचिरमुपांके वीक्ष्य पार्वती जहसुर्हरतो मे त्रेकामकुशमजचेतस
ः ॥ २२ ॥ अतिरूपवती देवी श्रुत्वा नावा तपतिव्रतां ॥ मूर्च्छन्मात्रं मनसा स्मरन् नतन मोहिता ॥
२३ ॥ ततस्तस्मिन् स्मरे देवी गहपतो मनः परं ॥ प्रोचुः परस्परं वान्नाशिघ्नं सद्बुधो नवत ॥ २४ ॥ धि
मनो नः परं शत्रुर्न तमात्रविनिहितं ॥ परिहृत्य परं तत्त्वं प्रयाति हि परस्त्रियां ॥ नूनं ते पतिता
लोके मनसा चिरं वैरिणा ॥ दृष्ट्वा परस्त्रियं मोहमाप्नुवंति महाधमाः ॥ २५ ॥ परस्त्री स्मरण
त्वापमनो गादपि वै नमः ॥ जायते हि नृणां मत्रः ॥ तस्य सवती श्रुतिः ॥ २६ ॥ अतः प्रसाद
पिष्यामः शिवं सर्ववशेश्वरं यदा तस्मैति वै ध्यानं देहस्मृतिमया गतं ॥ २७ ॥ एवं ते विष्णोः

द्वं० मा०
५७

स्तुवीर्यं तो ध्यानमोचने ॥ गते वर्षसिद्धसां हि संखे ध्यानमस्य जत ॥ १९ ॥ शिवश्चात्मस्त्रि
यं श्रुत्वा यावत्पश्यति ते सुराः ॥ बद्धजलिपुराः प्रोचुरपराधमहाकृतं ॥ २० ॥ शृणु यावद्विहो
देव वयं ते दर्शनायित ॥ च वनांगसमुद्रताड्या गतास्तन्निद्रेशतः ॥ २१ ॥ चिरं स्मिता देव वरा
सावती रूपमोहिता ॥ मुहूर्तमात्रं दुर्बुद्धिर्वागाः किल कामिनः ॥ २२ ॥ विनेमस्तेन पापम
समुद्धर्तुमिह मियथा नैव पुनः कर्मकर्मोदं विधियतां ॥ २३ ॥ इत्याश्रयमहादेव सु
हस्तानि तु वाच ह ॥ न विषयकृशानोस्तु पुत्रा यूपमदो जसः ॥ २४ ॥ इति दर्शान् नमस्य पित
स्वानदानेन पूतना ॥ राक्षसगोकुलं यास्यते पितृदात्रेये तदा ॥ २५ ॥ कंसप्रमोहिता महाहर्तु
नंदात्मजं हरि ॥ विविष्य गरमस्तु मेस्तनयोः कालजालकं ॥ २६ ॥ तदा यास्यति तस्याश्रुस्तनय
च हरिः स्वयं ॥ नवतीतावशिष्टमुक्तिं यास्य केवलं ॥ २७ ॥ इति नक्तवचः स संकल्पं मेव तदा
मुने ॥ स्तनयाने मतिर्जाता मुक्तये पूर्वया पिना ॥ २८ ॥ पापादिमोचिषु चैव कश्चिन्नेशो दिजो

रामः
५७

तमः ॥ न कर्मबंधनं पाशं ह्येतुमर्हति कश्चन ॥ २९ ॥ श्रीनारद उवाच ॥ यदा ते विदिता साधी
पूतना बालघातिनी ॥ तदा नंदः पिता विमोहजैवायत्रवागत ॥ ३० ॥ रातमेव हि विष्टे शपरं को
न दलं हि मे ॥ कथं यातस्य नामानि न त्वया कथितं क्वचित् ॥ ३१ ॥ श्रीरुद्र उवाच ॥ मम जन्मरि
ने विप्रकृत्वा जन्मोऽसंबं पिता ॥ दिनेष्टसतीतेषु गोपैः कतिपये हतिः ॥ ३२ ॥ बाबिकं नो
जरा जायकं दंष्ट्रं पुरी गतः ॥ तदा त्रावुबितः श्रोतो विश्रामार्थमयो हिते ॥ ३३ ॥ रवो
नरांगते गत्वा न त्वा राजे कैरं ददौ ॥ न उरपतये पश्चादा जगामावमोचनं ॥ ३४ ॥ अ
त्वा शो रिः समायां तं नंदमात्मनियंतदा ॥ राजे दत्तकरं ज्ञात्वा त्वा तं ददु माययो ॥ ३५ ॥
॥ ततो विलोक्य सदसा उमा उच्चापारणमागतं वसुदेवं सुरसुतं सखं जप्रेमविकल
ः ॥ ३६ ॥ चिरं विमुच्य रूपा दुपवेश्वा वरासेने ॥ वसुदेवमुवाचे दं किं पृच्छे कुशलं तव ॥
३७ ॥ जीवितं ते दुतं चातः कंसे जीवति नि निश्चितं ॥ बहवो हि नितायेन शिशवः पावको

ह० मा०
५८

पमाः ॥ ३८ ॥ अथ शिष्टा सुता चैकसापिनेन गृहे स्तिता ॥ तदाप्यहीतुपाश्रितुः खं नायं न
ते कचित् ॥ ३९ ॥ यद्दिदेवैर्न दीयंते तदा पुत्रादयो न हि ॥ ददाति हि पुनर्देवैर्न ददाति सुतसं
गमः ॥ ४० ॥ कदाचिदथ कालेन ममापि विरहः सुतैः ॥ सदापि जायत कश्चित् कोपि
माजिनुमीश्वरः ॥ ४१ ॥ वसुदेवविशं बुद्धिर्न मोहाय न वेदिह ॥ देवतं त्रिमिदं जातानं त्वं
शोचिनुमहीमि ॥ ४२ ॥ पिता माता सुता नारायणात्मा माराधनादयः ॥ उत द्युते विलीयंते
तेषु कापरिवेदना ॥ ४३ ॥ स्वबुद्धेर्वैविचार्याश्रितत्वं शोचिनुमहीमि ॥ इक्ष्वरेणाकृतं पुन
द्यत्न इव तिनामया ॥ ४४ ॥ इति नंदनवाहो रिः श्रुत्वा वचनमुत्तमं ॥ विहाय शोकं मो
हं च नंदमाहाय मां स्मरेत् ॥ ४५ ॥ वसुदेव उवाच ॥ दिष्ट्या नंदप्रवयसः पुत्रस्ते जनि
नारयणा ॥ यशोदयापरा प्रीतिर्ममासीन्मनसः परा ॥ ४६ ॥ कथयाश्रुममाद्यत्वं नृप
बुद्ध्या वीरध ॥ अनामयमपि ज्ञातं अस्ति यत्रास्ति ते स्ति ति ॥ ४७ ॥ अनया प्रश्रक

शमः
५८

यया गहमानो निजांतरं ॥ एषवानुगोणपुत्रयोः परमं शिवं ॥ ४८ ॥ तदनस्य नृणां गावश्चरं स
पिबिबन् पयः ॥ गव्यं पयः पितृं मेव यशोदाद्याश्च गोपिकाः ॥ ४९ ॥ यशोदायाश्च रोहिणाः पुत्रौ द्वौ पि
बतः पयः ॥ आरोयतातयोः शश्वत्प्रग्रहं न मितुता ॥ ५० ॥ न गवो सोत्रिवर्गश्च अस्माकं फ
लनावनः ॥ विषया प्रशरीराणां मित्रबंधं समाश्रयः ॥ ५१ ॥ धनं जनस्तस्य जनस्तोके
सन्निवस इंधुसमाश्रयः स्यात् ॥ विपत्तिकाले सपयंति बंधो मित्रस्य घोरापद एव ध
या ॥ ५२ ॥ तदेव मित्राण्ययं बंधवश्च ज्ञायंत एवाप्यविपत्तिकाले ॥ कुर्वंत आश्रुप्रध
नेन चात्मना मित्रस्य बंधंश्च विपत्तिवारणं ॥ ५३ ॥ नंदाद्यसर्वं मम पोषणं कृतं विप
त्तिकाले न नयश्च पोषितः ॥ नारायणं दीये स हने निविष्टा प्रयात्यते सापियशोदयेव ॥ ५४
॥ नापेक्षितं साधजनस्य किंचिन्मित्रबन्धो रपि निस्पृहस्य ॥ धर्मात्मिनः केवलधर्मसंय
हात् फलपरत्रातिमुखं प्रदंन ॥ ५५ ॥ वरं परेशानुवशा निरंतरं न कर्तुमीशाद्युपकारमा

तृ० मा०
५९

नयाविवाहस्तनयसुबाधः कालस्तवैवाद्यमहायदेवः ॥ ५६ ॥ एवं निवेद्या य पुनः सुबोधमु
वाचनं रं हितकारिवाक्यं शौरिस्त्वयानात्रचिरंचविदुस्ते यत्र जोसातमवेक्ष्यते मे ॥ ५७ ॥
यदद्यमेवामनुजः प्रकंपते ततयेवचक्षुः स्फुरति स्फुरते मे ॥ अथोदमेतेन विद्यामि नूनं मित्र
स्पर्शेन विता विपर्ययः ॥ ५८ ॥ शत्रो मम स्वप्रविपर्ययो नूनमता सुदूरं पतिता यरासमी ॥
ततोपसंधैः परिहृद्यमाना कुवारधारानिरनंतरं सा ॥ ५९ ॥ शिवा सुदूरं पतिता यदद
कः समं तात काहेः समाहृतमहाप्रिनाथ ॥ गोपश्च तस्याः कलिशो गन्तास्ततो ब्रजे
गच्छ गवेश शीघ्रं ॥ ६० ॥ एवं निशाम्या युगवामधीशो ब्रजं त्वरा गतदृशति हत ॥ स
दाद्यमानस्य तनाश्च तस्याधूमो तिस्रो गंधवहो नियातः ॥ ६१ ॥ किमेतदसुदुतमत्र
नातिकेयं प्रनष्टा कुत एव धूमाः ॥ सो गंधमासः परितः प्रसर्पते इति क्वंतो ब्रजमा
मयुस्ते ॥ ६२ ॥ ज्ञागत्तनं देवि निशाम्य सर्वगोप्ये मरावेति सुविस्मयंगतः ॥ अवेक्ष्य मां त

शमः
५९

त्रसुखेन संस्थितं निधाय कंठे प्रययौ जुगोप ॥ ६३ ॥ चिरं न तसा जपरां मुदंगतश्च शोपरत्रा सुग
तः समागतः ॥ दत्तामदहनमनुव्रतं सः सुविप्रमुखे पविधानतश्च ॥ ६४ ॥ इमादिपुण्ये हरि
नारदसंवादेन वमो ध्यायः ॥ ॥ श्रीनगवानुवाच ॥ ॥ निहतैव वक्त्रं उल्लासदाहं ब्रजमावस
॥ सुखयन्स्वालरूपेण सर्वेषां पुत्रजो कसां ॥ १ ॥ इति संश्रुतवान्कं सोमताद्यो गब्रजे व
की ॥ स्तनौ गरमयो बालकायातिगर्विता ॥ २ ॥ गरस्य विक्रिया तस्यां प्रहृष्टमरणाय च ॥ स्व
यं मतत्तिकं सो वै मेनेनामेन सामता ॥ ३ ॥ तयैवोक्तं मम स्वप्रः सद्यो मरण सूचकः ॥ एवं
विवदमानं तमा जगाम ह कोदरी ॥ ४ ॥ मतामेन गिनी कंसतव कायायि सागरा ॥ ते जीविते
न किं मंदगौपैरल्यै निपातिता ॥ ५ ॥ धिक्ते जन्मदयामा निन्न निमानवतस्तव ॥ त्वयि जीव
ति मेकांता न गिनी निहता ब्रजे ॥ ६ ॥ अदोऽगालो ववान्शा इति परिभ्रमति ॥ माजरिमा
रा हृदनि वलवानुदयो हतः ॥ ७ ॥ वक्षी वदनवन्नं निन्नोति हति निर्भयः ॥ पतंगः कालजा

ह० मा०

६०

विशिन्पातितास्तेत्रजो कसः॥१॥ अहोचित्रमतीवात्रमर्चुका मात्रजो कसः॥ निवारि
तांतसमयेवात्तकोननिवारितः॥१॥ विनाशसमयेवुद्धिमन्तानां काननो कसः॥ विप
रीतगतिप्राप्ताहोचयंडुरत्ययः॥१॥ जानतोपि न जानति विहायसिपतत्रिणः॥ स्त
स्मागधमुखाविहाययामस्तुप्रयांति॥१॥ बलकालेबलेयस्तुजात्मीयंनप्रकल्पयेत्
॥ वैरिषुप्रचरंपश्चात्त्रिणधनयतेतिसः॥१॥ यत्तुप्यतिपतिस्तस्यामहाक्रोधोघटोद
रः॥ अघासुरवकोचाविनातरेकोधमूर्तिः॥१॥ ब्रजस्थानांचसर्वेषांमसितारस्तथा
स्फुटं॥ नविष्यंतिपरंदीरफलंतेयाफलियति॥१॥ ज्योप्रसेनिस्तथावाक्जगदिष्य
कादरी॥ स्वयंमतागरालिप्तस्तनामृदागनायतः॥१॥ हृषणंनहिकेषांचित्सर्वेषां
जवासिनां॥ यदिजामितेनाशनीतावैरंपुनर्नवं॥१॥ तदाहंकिकरोमेषुनवमात्रात
बुनो॥ बलिहोत्रजगत्तुनिहताहत्रजो कसः॥१॥ अथयामस्तुणावर्तान्त्सोमेचाति

रामः

६०

वध्वनः॥ गमिष्यतियदाजप्तोब्रजनःशायकेवलं॥१॥ घटोदरादयोयावत्समेष्यंतिवको
दरी॥ तावत्तुनिसदनेविधस्यामौजसामनं॥१॥ इतिकंसवचःश्रुत्वागदं प्राप्तावको
दरी॥ कंसोपितद्विसस्मारजकार्यातिविकृतः॥२॥ ततोहंसुरवमादायवालचेष्टानिर
चितं॥ मुनेगोपसमाजेभ्यो गोपीभ्योवाटंमदता॥२॥ तदहंतेप्रवक्ष्यामिअहयावृद्धिः
ष्टरु॥ यदिमेजननीरात्रौसुप्ताभवतिमोहिता॥२॥ तदाहंरोदनमिषान्निद्रानंगक
रोमपि॥ जागरंमवाप्याशुकरेणमयिवादनं॥२॥ कुर्वन्मेनुकयोरमां परिणीतांम
होमवेसांगायतिमुनेकुसंकययेतीतमुत्तमं॥२॥ त्वमेप्राणप्रियोवत्तदाधारेकजी
वनं॥ रुदनंत्वमपाकसमुखंशयनमाचरा॥२॥ त्वयिजागर्तिजागर्तिवयिसुप्तेस्वपाम
ह॥ कदाचित्तनमादायमुखेवेशयतिस्फुटं॥२॥ कदाचिदुरसिस्थाप्यशयनका
रयसपि॥ क्षणेनिद्राक्षणेमहं जागरेजायतेनिशि॥२॥ मुखमास्वादयतीमेचुवना

हं० मा०

६९

सिगनादिभिः॥ पादांगुलिनखजोस्नानमस्तनवन्नते॥२८॥ जागरेदर्शनामौखंशयनेसप्त
दर्शनात्॥ नेत्रयोश्चतस्तस्यानयामिक्षणमावृतः॥२९॥ अनुयस्याः स्पर्शं नैवयातिनिःफल
तांघचित्॥ मन्मात्रास्तीयतेग्रीसामुनेमयिनिरंतरं॥३०॥ स्वप्नावात्पुनःत्वावेनमयिमा
तापितोमुक्ता॥ तस्यामेमावृतामावृतस्नेहसुमाययाविना॥३१॥ एवंनिशाव्यतीताचेत
प्रातःकालो नवेद्यदिः॥ समुच्छायायजननीमुखं पश्यतिमेवरा॥३२॥ विलोक्यवदनंरम्यं
साक्षस्यनयनंबुजं॥ मोदमायातिमेमातामुखाद्दतिशोभनं॥३३॥ उत्तिष्ठतातनदंतेपश्य
यंतेमुखंबुजं॥ विलोकाद्दृष्ट्वाकायाणिभुजंमिमंगलंयतः॥३४॥ एवंनंदोपितंवीक्ष्यमोद
माप्नोतिशाश्वतं॥ आरोग्यंकमयोमह्यंमह्यविघ्नाणामाचरेत्॥३५॥ अथप्रायमुखंमह्यं
नःपश्यतिमेमुखं॥ कदाचिदंकमादायकंरंमांयोजयसपि॥३६॥ आलिङ्ग्यपरमानंदंयाति
मेजनकस्फुटं॥ अनुनयसुखामेवमुनात्मा मुच्यतेकया॥३७॥ परस्परानुमोदनयच्छूतं

रामः

६९

निवेदये॥ आबोधज्योययौः पुत्रो गतेवयमिशो ननः॥३८॥ सबन्धप्रियेजीव्यामौयंवैशरदांशतां
विनिवोदहिदोषादेवहिस्ताप्योनतेघचित्॥ यद्विस्ताप्योययत्नेननालकज्जलविंदुना॥३९॥
॥ विधायाद्यनखंकंरेराममोनाकितंस्तवं॥ आबोधजीविनं बालःश्रामलःश्रामलापहः॥४०॥
॥ पूर्वपुण्यचयामेवकीनीहाद्यनविग्रहे॥ यैरत्नदृश्यंतेपुत्रवदनंमुखकारणः॥४१॥ पूजि
तामाधवपूर्वमेवितःपरमोदशिः॥ तेनपुण्येनपुत्रोमौआवयोरक्षरःस्फुटं॥४२॥ पितरौप्रा
तरुच्छायविलोक्यवदनंमम॥ विचित्रवाक्यंरंदेननितरंमुदमापुत्रु॥४३॥ पश्चान्मेमह्यं
स्थापयित्वा निजांतिकं॥ पश्यंतीमेमुखंशश्वन्ममंयदधिनाजनं॥४४॥ गायंतिममकमा
लिगीतानिभुमहोसवेममैवगोपिकारूपेणातिका लत्रयामपि॥४५॥ यत्किंचिदुरुतेम
तागायंतीकर्ममैदुतं॥ तथानंदपितामहंनविस्मरमिमांघचित्॥४६॥ जंदोसवदिनंप्रा
प्यःसर्वाःसमंततः॥ मुखं विलोकयंत्तश्चगायंमो नंदमंदिरं॥४७॥ न सजंतिकदाचिदैवाल

वृ० मा०
६२

रूपेण मोहिताः॥ आनयंति यशोदायै श्रियं श्रीफलमिश्रितां॥ ४९॥ अथ सना निविचित्राणि तथो
त्प्रीपंचकंचुकीः॥ श्रीकृष्णपरिधमनायं तिलकामविसाक्षतां॥ ५०॥ आत्मवृंशसमाचाराद्यशोदा
पूजिता पुनः॥ प्रयंति स्वगहं प्रातः पुनरायंति वीसतुं॥ ५१॥ अनेकमुखपूरेश्वरपुण्ड्रं जासु गोपि
को॥ गोपाविसमिरेगेहं कार्यमन्तुताकृतं॥ ५२॥ गणयंति नैवेकिंचिन्मदानंदवशात्तुगाः॥
निरीक्ष्याहं कदाचिद्देगोपैर्गोपांश्च संगतान्॥ ५३॥ स्मितं करोति सुखदंततोमोदं प्रयंति ते
रावंदिनामतीतानि एकाशीतिमहा मुने॥ ५४॥ जन्मर्क्षयोगमापन्ने ज्योतिर्विद्विरयोनिते॥ समा
रूपततो गोपीकुलजामंगलाचिता॥ ५५॥ ज्ञानकर्त्री समाहूतावाहित्रस्वकारकांगमंगला
वरकृदानीसमानीयाय संघशः॥ ५६॥ ततो नगवता देवीमहोत्सवमकारयत्॥ जगुस्तामं
उल्लेखत्वा मानकज्ञसिमततः॥ ५७॥ करताक्षीरवैः सवस्तिारमुच्चैर्योजगुना संबोधनपदे
स्तत्र मममाहात्म्यसूचकैः॥ ५८॥ अनंतानंतगोविंदगोकुले शो जनादनैः॥ नारायणरूपी

रामः
६२

केशकृष्णमोदरः प्रियः॥ ५९॥ परेशपरमानंदजगदीश जगसते॥ जगन्नाथ जगत्स्वामिन् जगो
क्षजशेषवित्॥ ६०॥ देहिनामात्मसाक्षीत्वमनादिनिधनामयः॥ कृपासिधो मनोजागमारमोद
नपावनः॥ ६१॥ श्रीपतेः शर्वकिं हि लोचिरं विनवदच्युतः॥ नृतनावन नृतात्मन नृतात्सुकोद्ये क
पालकः॥ ६२॥ मीनवाणदकुमंगिन सिंदहि जनायका॥ श्रीवामन नृपश्चैव सर्वेश्वरमास्तुते॥ ६३॥ इत्याद्यं चैजगुर्गोप्यो नानागगमहारवैः॥ षड्गामृत्तिमंतश्च नामानि मेष्टरा॥ ६४॥ नैरवी
मुख्यगगश्च द्वितीयो मातृको शिक॥ दिशे लकृतनीयश्च वनुयोदीपकः स्मृतः॥ ६५॥ पंचमीमे
घनादश्च श्रीगगः षष्ठमः स्मृतः॥ एते षड्गगतः प्रोक्ता पंचपंचवर्णगना॥ ६६॥ एवं नैरवपत्न्यश्च
पंचैते अविधानतः॥ नैरवीनरनाम्री चतुर्ती मातृसरीमता॥ ६७॥ षट्मंजरी चतुर्थी चिपंचमी
ललितामता॥ मातृको शिकपत्नी नानामानि मेष्टरा॥ ६८॥ विचित्राणि नीचैका द्वितीया ना
वतीमता॥ तृतीया माखणी प्रोक्ता त्रयशिमगिरीमता॥ ६९॥ पंचमी गुजरीख्यातो दिशे लस्या

हं० मा०
६३

यवक्षत्ता॥ वैरावलीरागिनीचैकरोडीनाम्रीतयापरा॥७०॥ ततीयादेशविरयात्तानुर्वाणिं वारं
सका॥ माधवीपंचमीप्रोक्तादीपकस्यापरास्त्रिया॥७१॥ धनासिरीवसंताचकस्यादीततीयाम
ता॥ वैरादीवचनुयचिपंचमीमधकरीसुटे॥७२॥ मेघमादस्त्रियः पंचनामानीतानि मेष्टरा
॥ इरादोकरालिकाचैकामोरीचापिवरंगना॥७३॥ ततीयाककुनानाम्रीचनुयीचविनावरी
॥ वंगलीपंचमीचैवश्रीरागस्यापरोस्त्रियः॥७४॥ माघफाल्गुणयोगीयोदीपकारयोतिशोभन
॥ मेघनादः पुरोरागोमधमाधवयोरपि॥७५॥ ज्येष्ठाषाढकयोर्योगीश्रीरागः सर्वसंमतः
मालकौशिकरागश्चवर्षतीवैवसंमतः॥७६॥ भैरवश्चापरोयः शरदः त्रैविंशतं॥ हिंदोलगान
कालश्चमायोमाग्योषयोः॥७७॥ अथैवामेवरूपाणि वसुनीयानि वसुनीये॥७८॥ अनेग
मूर्तिविरगोरवर्णः समंजरीकः कुसुमं दधानः॥ नीलोवरोरेविचित्रवयोसुनेरवोरमः पर
मोविलासी॥८०॥ तसलीनाच॥ सरोवरस्पष्टिकसमंदपेसरोरुहेः श्रीहरिमर्चयंती॥

रामः
६३

तालप्रयोगेप्रतिबद्धगीतागोरीमृदुनरिहंनेस्वीयं॥८१॥ तुरंगमसंक्षंधनिवहरागासखप्रिनाशोरा
तशोराकांता॥ संग्रामनमोचरतीधनामिनटेयमुक्ताकिलकउपे॥८२॥ नीलनिचोलवपुषाव
हंतीविप्रोक्तमार्गकृतनक्तिरेषा॥ तमालनीलेतमिदं वदंतीप्रियानुगमालसरीप्रहिष्ठा॥८३॥
॥ वियोगिनीकांतविशीर्णपुष्पसंजं वदंतीवपुषातिश्रुक्तं॥ आश्वास्यमानाप्रिययाचलरथा
विधुसरांगीपटमंजरीयं॥८४॥ स्वकांतसंगानिनिवेशतश्चसमुच्छितायंकजकरारुणोः॥ ने
त्रेदधानापटुकं वमंदिताप्रातः प्रयुक्ताललितानिधेयं॥८५॥ अनेतश्चगारयराविनोदिनी
सुहारचामीकरगात्रवक्षीकोलाविकाचैवमुखेदधाना॥८६॥ अथमालकौशिकः॥ मेघागमेसं
तविघर्णनेत्रकलाकुलांगोमदनापहारी॥ विचित्रमुख्यावनिताप्रियोसोविराजतेमालसुको
शिकश्च॥८७॥ सानंदमालंबितपुष्पचापाप्रियांगसंगामनसाधरता॥ पुयंकमध्येसुहृत्तो
पदेशविनातिनिद्रास्थितचित्तगोरा॥८८॥ वासोवसानाशरदः त्रैविंशतिरेवोयमकमसिक्ता॥

४० मा०
६४

कुंदावहा ताचतुराननसखेनावतीलधसमद्वसेवा॥२९॥ अनेकसावरणनिदानशीलाप्रियांक
मध्येनितरां वसंती॥ चारुकिरमेवचनेहसंतीविलजितामारवणीप्रदिष्टा॥३०॥ स्वर्णप्रमाना
सुरनयणाचनितेनिचोले सुतनोवदंतीकांतोपलोपांतमधिष्ठितोपिमानोन्नरागमगिरीप्रदि
ष्टा॥३१॥ उपामासुकेत्रीमलयद्रुमाणांमडुध्वससध्ववतसयाता॥ अतिस्वराणां दधतीवि
नागंतंत्रीमुखादक्षिणार्जरीयं॥३२॥ शंखावहातां पलितोदधानाप्रलेखकल्याकुसुमेडुवस्य
विचित्रवासास्वविहारचारिणीमध्वारिकेयंश्चुचिंशंतिमूर्तिः॥३३॥ अथहिंदोलानितंविनीमं
दतरंगितासुंदरासुंदरासुकलादधानः॥ शुकाकपोतद्वत्किंनूरुहिंदोलरागः कथितोमु
नीदेः॥३४॥ संकेतशायोदयितस्मदत्तावितनवतीमंदनमंगयलेः॥ रुहास्मरंतीस्मरप्रिष्ट
देववैरावलीनीलसरोजकांतिः॥३५॥ उन्निद्रपंकेरुहचारुवक्त्राकुरंगमातंगकृतावरेण॥
संभावयंतीविपिनोपकंठेदोडीमुखेदीवश्चामरम्या॥३६॥ आस्फोटनाविःकृतरेमदवा

रामः
६४

निरुक्तसंयुक्तविशीलबाहुः॥ प्रांशुप्रचंडद्वृत्तिरिंदगौरादेशापरगणिलयमध्वरासी॥३७॥ अ
नेकवस्त्रीभरणाकुलांगीपद्मादहस्तानयनोजनेन॥ मनोहरंतीमदनांगदरागिलयवामचेष्टा
॥३८॥ विस्मयकलाजिनमध्ववतीकांतापवित्रास्तिराविश्रुद्धा॥ संगायतीभारतुवराभांश्री
माधवीनामकथाविविधा॥३९॥ सौभाग्यसंगर्वितंगोरदेहामनोभवस्यायशिलीमुखानि॥ वि
मुचतीविश्वविमोहनायसौभाग्यसंज्ञेतिविज्ञातनेत्री॥४०॥ अथदीपकः॥ विज्ञातनेत्रोनय
नान्निरामः कलाविदग्धः कलकंठगीता॥ मारंगयष्टातिविमोहनोसौस्त्रीणांपददीपकगगरा
जः॥४१॥ इवदिलशामतनुर्मनोज्ञाकांतलिरवतीपरिकस्वहस्तावालाचलालोचनगरनावेध
नासरीनाममुनींद्रिष्टा॥४२॥ अनेकपुण्याकरपत्रवध्वीविमोहरूपामदनाधिनयावसंतरागि
रणयकामकांतामनोहरंतीविपिनेनिष्टा॥४३॥ द्वितीयपातांतरं॥ शिखंडिवहेल्लुपबद्धचूडा
पुष्पनिवप्रोतलतांकुराणि॥ अमंतयावासमनंगमूर्तिर्मत्वात्वंनंगस्वसंतसंज्ञा॥४४॥ अतिप्र

व० मा०
६५

मत्तावलनाचयुक्तागौरांगयष्टिकनकांगयष्टिः॥वीणादधानातिसुकंठगानकनचिकर्णादिकि
काप्रसिद्धा॥१५॥विशददेशे सुनगा सुगौरी ननेकगानाकलिता कलांगी॥मृदंगहस्तानवयौव
नाद्यावैराटिकेयंचमरात्रियुक्ता॥१६॥पाठांतरे॥विनोदयंतीदयितंचगौरीस्वलंकृताचामर
चालनेन॥करेदधानासुरपुष्पदक्षेवरागनेयंकथिताविशदी॥१७॥मुखादनंतमधकाश्रयंती
स्वकांतकेलिःप्रचुरंप्रयाता॥३३॥उच्चैःप्रयाता॥३३॥स्वरेणातिजगौयदासामानोन्नतामाधक
रीप्रसिद्धा॥यादीनाननावदतिमंगलयानकालेलाजाजलीविदधतीगलदश्रधारा॥हेम
द्वनिदंतनखांशुमुद्राश्रीसोरहीमानयुतःप्रदिष्टा॥१८॥अथमेघनादः॥तमालनीलंगमनो
जवेषोविचित्रवाचापरिवक्तिनार्या॥ज्ञातामनेत्रांतविलासशीलाश्रीमेघनादकथितोमु
नीदेः॥१९॥आद्यस्मिन्नेत्रांतमनोहरंतीशुचिस्मितासुंदरमानकत्री॥आद्यएवतीपद्मदल
ग्रहस्ताकंठालिकाकेलिकरातिपद्मी॥२०॥सानंदमालंबितपुष्पचापाप्रियाधरस्वाउसु

रामः
६५

धनिश्च॥पर्यंकमध्येसुकृतोपवेशासालस्यगात्राविहितात्रगौरी॥२१॥नीलंवसानावसनंसुवे
षावनेरुदंतीमदनाग्रहती॥विलोकयंतीककुनोयनीतामर्त्तिप्रदिष्टाककुनंश्रमेयं॥प्रातः
समुत्थायप्रियांकमध्येतत्केलिदङ्गाकुलितातिमन्त्रा॥सालस्यनेत्राप्रतिबोधयंतिखगानदु
मस्तांश्चविज्ञासनाम्नी॥२४॥मनोजमौजीगुणगुंकितांगत्वचदधानाधरणीरुहस्य॥
चंडाकुमारीकमनीयमर्त्तिवंगालिकासागमनेनसरया॥२५॥सदरंगारतिरनसकांतवदनाम
नोन्मन्त्राप्रतिपदालिगितंकरा॥वरावापुत्रेमहप्रदिष्टानक्तादेवीदेवमोहातिसक्ता॥२६॥
अथश्रीरागः॥किरीटवाजित्रपुनःसमाजेसंगीतयात्रीमदनांगयष्टिः॥ज्ञातालमानाधि
कृतोविवेकश्रीरागशगेवनितानिकांतः॥२७॥अंगारसंगारसमूहनांगाद्यनंगलेखे
वनितांगकासा॥प्राप्तःसचामीकरचारुकलाश्रीमेघनादलीमदनातिमन्त्रा॥२८॥अजक्ष
मालांकरेधत्वावसानागौरवीत्वचंजयंतीकवीतीरेमोदकानितपस्विनी॥२९॥नीलांशु

वृ० मा०
६६

कालं विनदेहपीठा विन्नस्यवालाधरयप्रवक्त॥ उपासासुकेषादयितेन साईकेदारिका जंरध
तीकरेसा॥ २०॥ असावरी मन्मथदर्यारिणी वक्त्रे दृशा न कुट्टिप्रानिपुसा॥ मानो नताका
तकरा निमज्जिमोदना रविगता सदैव॥ २१॥ कामोदकी कामकरा विदग्धा शश्वत्त
नोहीटकवत्सवत्सा॥ कलामितेन त्रामदना गयली नीलोत्तलं सादधती मनोज्ञा॥ २२॥
मात्रुर्मनोऽस्यादविनासयंती कंदर्पसंपीडितदेहयष्टिः॥ प्रियप्रवासातिवियोगिनी सा
महावियोगं परित्यज्यमाना॥ २३॥ गायंति यत्र धिगतस्वरूपा रोगान् समंतादधिगो य
नेदे॥ पत्नी निरात्मीयतमानि निराजिनिर्मसस्मरुस्ते निजदेहयष्टिः॥ २४॥ अनंतज्ञानं
दनिधौ निमग्नोपास्तु गोप्योति महोऽभवेवै॥ न स स्मरुस्ते स्वतनुं समंताद्गानस्वनस्था
समहो न निनाः॥ २५॥ परस्परमोदमहामता ध्वौ निरंतरं ते विहरं तु ज्ञातुः॥ नंदसना
पोदयमद्यवामलेन विद्यएतत्किमनृमहद्वै॥ २६॥ गायतां न सतो तत्र वादित्राणामह

रमः
६६

स्वनं॥ सुरेरितश्चांतरिक्षे समलोकमघोषयत्॥ २७॥ स्वनमंति रमन्निशाम्याश्रुप्रजापतिरयोऽमुकः
॥ बुधमहोऽभवं नमोऽभजे शोराहतोऽभगात्॥ २८॥ चतुःसनमुनीं देवसमागताय विस्मृतं॥ नि
रीक्ष्यात्पुतं तत्र सर्वे ते विस्मयं ययुः॥ २९॥ ब्रह्मांडकोटिकोटीनामीशो बालस्वरूपधकु॥ अल्प
यंकमध्ये च ददृशुर्बलिरूपिणं॥ ३०॥ इमादिपुण्ये हरिना रदसंवादे दृशमो ध्यायः॥ श्रीनगवा
नुवाच॥ ॥ ब्रह्मादयः सुराधीशा वीक्ष्य घोषमहोऽभव॥ शक्राधोऽल्पपर्यंकैश्या नं मानवा ह
ति॥ ३१॥ जगतामीश्वरं कृत्वा गानमस्तु तं ब्रजे॥ परस्परमयोचुस्ते वदतुः पुष्पदन्तयः॥ ३२॥ इ
दिणोऽयं च सत्यं शृणु देव विस्मयमः॥ यमेऽकृतं कथयतो ब्रह्मराः कथ्यते धुना॥ ३३॥ ब्रह्मा
वाचा॥ जन्मातिशो ननं चेमेतयः परमदारुणं॥ प्रजेशास्तनया यस्य नासि हिं प्रवाहकत॥
३४॥ समस्ते देवदेवेशः स्मृतिवैदप्रवर्तकः॥ तथापि नियतं सर्वं न कलानि मुखं मम॥ ३५॥ एताव
त्कालपर्यंतं दृष्टा तप्तं तपो मया॥ कमलिपु नुहिता मेव सकलानि मुखान्यपि॥ ३६॥ धर्मागोपाश्र

हं० मा०
६९

गोप्यश्च तथानामेव जौकसः॥ येषामक्षपये विष्णुर्बलिरूपेण दृश्यते॥१॥ अत योयं न पश्यति
नितिपदेः स्फुरे॥ कथयं सश्चिरं सो न साक्षान्माणा वरूपधृक्॥२॥ अहो भागवती द्योषाय शोभा
नंदगेहिनी॥ येन मारोप्यस्यो संगे रुद्रं च वतिनि सताः॥३॥ यजेषु द्विजमुख्यो घोररुतो मंत्र
कोटिभिः॥ नायातिकर्हि चिन्तेषु सरवासा सुतो न वत॥४॥ योगिनिश्चितेनितेनिसमप्रम
तेजितेन्द्रियैः॥ अंतर्मनसि नायाति सरवासा सुतो न वत॥५॥ अहवः पुमवतश्च पूत्रैः एकत
बुद्धयः॥ अनेन यत्र निचयेः अतिपथविवर्तिभिः॥६॥ विलोकितुं न शक्यं ते सरूपकृतमीश्व
र॥ सरवासा सुतः साक्षादतो सा नाप्यमुत्र मे॥७॥ अतिमुकृतसमूहे रयनूदेः समंता
दमरद्विजकुलेभ्यः केवलं धममेतत्॥ सुरनिकुलममुष्मिन् दनामाधिगोपः समजनिनिय
तोयं यत्र हृत्स्नावतारः॥८॥ अखिलकलितहृत्ता विश्वको धैककता सुरपतिर्नु जेद्वै
द्यपादश्च नत्ता॥ नुवनगतजनानां कोटिमारंगयहि नयनपथागतो सावीशघोषो कसा

रामः
६९

गोः॥९॥ धमात्र जौकसश्च होति विलोकयंति बालात्मनो खिलपते मुखमद्रुतं च॥ गायंति चैव
मनुरक्तधियश्च सर्वे सानंदगह्वरिः प्रणम्य कंठः॥१०॥ को वल्लिभुं ह मइ ति व मती वनागंध
यो कसां सुवचनेः पटुतां प्रणीतेः॥ ये रंजसा चक्षुषया धित ध्वः सुरा सुराणामधिपो पिबालः
॥११॥ अहो हरे मे महती कृपा ते कदा न वित्रीत्रज न प्रदेशो॥ गुल्मोषधीनां शृणु कीट पक्षिणां
जनुनवो वं न विता कदाचित्॥१२॥ अहं प्रजेशः किमितीह ते कृतः पितामहः सर्वजनेभ्यः
पुः॥ न मे निधायां क मिहा नितानितस्त्वं बालगात्रः किल नंदवद्विः॥१३॥ यज्ञाय यादवम
तोपि वस्तुनं यथा निरस्यालमधीश्वरो हरिः॥ यत्तत्तये द्यापि न चालमधुगधमाहरेते
जननीय सोदा॥१४॥ एवं निवेद्या यनिशम्य गीतं विमोहितो रागवरेः प्रणीतं॥ विधिर्न सस्मा
रतनुस्वकीये तथा सचित्रा पितृपुत्रिके वा॥१५॥ अतः शिवं प्राह निशम्य कौतुकं प्रचालयन्ना
त्मशिरः करोवा॥ अहो मयानिःफलयोगवयो ह्यनुष्ठिते कालचले प्रवृत्ते॥१६॥ किमेतदस

ह० मा०
६८

पुनर्मसितं महः प्रेख्यं तं माणव रूपमत्र ॥ नाविः कृतं मे यत्ततो विचित्रे यद्दीप्त्यते घोषनिवासि
जिज्जनेः ॥ २३ ॥ अहो ह्यमीनिः किमकारिणो जनं ॥ न विद्यते देहव्रजवासिनिश्च ॥ स्त्रीनिः समं तातु
रुषैर्विलोक्यते यथैकगोवालतनुः परेशः ॥ २४ ॥ गायंति तस्मात्तत्र एव गोप्यो न संति गोपाः कि
ल नंदवैशमनि ॥ अनंतगानैः सह गामृत्तिनिः प्रपश्यमाना वदन्तं हरैर्वै ॥ २५ ॥ २५ ॥ यत्प्रीतिरि
तो वसुनानि मे ते ते नैव नुक्तानि कदाचिदेव ॥ नस्मावपुंगवमलं देहवचनमिद्यो गमपियोग
चयं ॥ २६ ॥ सक्ता नो गानेवलोकप्रियानवैकांतवित्रे नो धृता मे कदाचित् ॥ कामः कुरुष्व मि
ना तं प्राणीतः प्रायः हृत्स्वावालरूपेन जयं ॥ २७ ॥ एते सर्वे देहगोहादिपुक्ताः कामस्त्वेते नैव द
धः कदाचित् ॥ योगाया सोऽयममानो न दृष्टः हृद्य सुष्टः केन घोषो कसो वै ॥ २८ ॥ श्रुतया
मुनयश्चैव योगयुक्ता योगिनः ॥ न विदुस्ते गतिं गतां परेशरचितामिहा ॥ २९ ॥ ब्रजौ कसो धन्यतमा
नुविस्फुरं जनाश्च धनं ब्रजवासिनां वै ॥ ये वीक्ष्यमाणानुवने वक्त्रं तिष्ठंति नित्यं नयनानिरामाः

रामः
६८

॥ ३० ॥ इयं यशोदा जननी वधनानंदः पिता धन्य इति त्रिलोके ॥ पयोरयां काधिगता विराजते तनू
जस्रपः परमेश्वरसौ ॥ ३१ ॥ किं जन्म तेषां न गृहे स्ति मेवाहरेस्तया सावजनागमश्च ॥ विलोक्यते
चैव सुवक्षुगोपे कृतावतारस्तु हरस्तुतिं ॥ ३२ ॥ वाचानकीर्तिकथिता जने वै हरस्तु पुनर
मात्मनश्च ॥ धिजीवितं निःफलमत्र तेषां नृसंति न स्त्वेव हया जनास्ते ॥ ३३ ॥ ब्रजौ कसो नक्तिर
नुत्तमासीदृशी हतः हृद्यतनुः परात्मा ॥ नारायणो सुतरूप एषां सुरवाकरं तं प्रथयन् समं तात
॥ ३४ ॥ गायंति चैनं मुहिताश्च नित्यं प्रसन्नमंत्रैर्विलोकयंति ॥ ब्रह्मात्मकं बालमनीषमदुतं
महेश्वघोषो कस एव धन्याः ॥ ३५ ॥ हा हृद्य हृद्य हृद्य परेश विष्णो ह्यं शिवारये न मुजस्रनापि
॥ ब्रजे न माविः किमपीदनायस्यामत्र नायञ्च समीहितं मे ॥ ३६ ॥ किं जन्म नामहति सन्ननिवि
द्यथावासागेन रूपेण धनेन वापि ॥ तयः प्रयासेन तु योगतो वा न जायते चेद्ब्रजनं हि विष्णो
॥ ३७ ॥ तज्जन्म कमलिमुनो वचोऽयमहो परात्मनः परिसेवते यैः ॥ यस्मै व नंदुत्तममेव शोच्यते

द्वं० मा०
६९

निरेवात्र विरंचिमुखेः ॥ ३८ ॥ इति क्रवश्चायनिशम्य गीतं महोऽसवेरागवरेः प्रगीतं ॥ विमोहमाप्ते
स्मितकंठरीशो नचास्मरेद्देहगतिं तदेव ॥ ३९ ॥ इदं स्तुतं देवाहं ह्यहोधिगस्मान् स्वर्गाधिपज्यानि
निविष्टचित्तान् ॥ व्रजेयदानंदचयं विलोकानवंति सर्वविगता निमानाः ॥ ४० ॥ नेदं सुखं मे न
वने कदाचिद्देकं लोके न च नूतनवे ॥ पाताललोके वरुणाधिवासे ह्यंश्रुतं मे न विधातृस
ह्ये ॥ ४१ ॥ इहैव मे जन्म न वेत्त कदाचिद्ब्रजे लतादिष्वपि किंचिदस्मिन् ॥ सुरेश जन्मालमहो हरे
द्युनयनवाला हतिरीध्वरस्तं ॥ ४२ ॥ न कलकोटिप्रभवं विकुंठं सुखं कचिन्मम तां न याति ॥ व्र
जाधिवासक्षरकालजल्यसुखस्य कोट्यंश न वेन शक्यतः ॥ ४३ ॥ श्रीकृष्णविष्णोर्बुवने श
मद्यं व्रजौकसां पादरजोनिषेकं ॥ ज्ञप्तादरेणातिजुषां कदाचिद्बौगुल्यलतौषधीनां ॥
४४ ॥ इच्छंत्येवोचुरनेकशस्ते जलेशलोके राजनाः समस्ताः ॥ कदाप्यपातेन विलोक्य विष्णु
स्ततोतिमोहायरुरोदवालः ॥ ४५ ॥ विमोहितास्ते प्रययुः समस्ताः प्रणम्यवालाकृतये सुरेश

रामः
६९

॥ असद्भुतं तत्कथयंत एव स्वकं तथैवाश्रममंदलं ते ॥ ४६ ॥ ॥ श्रीनारद उवाच ॥ कथं रुरोदामित वि
क्रमप्रज्ञाप्रैषश्चितोवालतनुः परेशः ॥ महोऽसवे हर्षसिमाजमंदिते मनो जगोवालवधूरिह्ये ॥
४७ ॥ ॥ न गवानुवाच ॥ मुनेद्यने मे सुखसिधुमग्रामं देहवाद्यमहोऽसवोस्ति ॥ गायंति गोपः प्रव
राश्च गोपाः सरागवंदैर्यरागिनीतिः ॥ ४८ ॥ गहंगणात्तरमनोप्यधस्तात् प्रेपे निधाया पिगतस्म
तिश्चाज्ञासीदतीवानिमित्तं समंतात् समस्मार्मानेव चिरप्रसुप्तं ॥ ४९ ॥ समुत्सुको हंगुणागीतवि
श्रुतौ सुश्रुपुरयग्रधियास्वकीर्तिं ॥ मोहमास्तुप्यततो यशोदामहोऽसवाविष्टमतिः सुविस्मि
ता ॥ ५० ॥ नाहं वसामीति विकुंठसद्यनिनयोगिनां वा रुदयः कथं वित ॥ गायंति नक्ताममयत्र
कीर्तिरिति ह्यमितत्रैव निरंतरं मुने ॥ ५१ ॥ ये मे कथासाधुपिबंति नित्यं तेषामहं ते पिडवाश्रुगा
नः ॥ यः कीर्तिवक्ता रमिहं धदस्यैः पश्यति प्राकृत एव जनुः ॥ ५२ ॥ गत्कीर्तिगत्रुः सदृशो न वं
धुः पितानमाता सदृशो गुरुवा ॥ न यत्र पाये यपदं च तस्मिन् विशजते वेदवचः प्रमाणं ॥ ५३ ॥

हं मा०
७०

यो मे द्वियो जयति कीर्त्तनं द्वियो विप्रियो न मे सोऽस्ति कदाचिदेव ॥ यत्कीर्त्तनं प्राणधनं मे वै कथं स
हमीति तदंत रादयः ॥ ५४ ॥ तिष्ठन् प्रपश्यन् मिसुखं मुनीन्द्र प्रगायतं कीर्त्तिधनं सुरम्यं ॥ नेत्रांतर
यो नममास्ति तेभ्यः कीर्त्तिप्रियो हं न गवान्नो ज्ञः ॥ ५५ ॥ इति प्रणेषाद्दुदं हतं मे तथापि मात्रा
न विधारितं चिरं ॥ इहामयाने निहतं विषयं तपसा तपश्च त्रयं विनिर्जसंधिः ॥ ५६ ॥ निर्वानि
पात्राणि पुगंधरश्च चक्राक्षमां संधिमयो विनिर्जसंधिः ॥ सुरुवनचामी करिक्तममस्तसात्र न हं कि
ल मे विधाता ॥ ५७ ॥ निशम्य नम्रं शकटं बुगो यो माता त्वशमा जगद्गुरुः समंतात् ॥ विमुद्यमा
नो न विदुर्निरंतरं केनेह नम्रं शकटं मनोज्ञं ॥ ५८ ॥ विचार्या मासुर्यो किमुदुतं सुरेशदेव
शदेव शकटं न कर्म ॥ न विद्यते पातनिदानमस्य सविस्मया निश्चयमायुः पुनः ॥ ५९ ॥ वा
लाः समूचुः परिविंसमानान् गौषान् नेनैव हतं विषयं गतं ॥ विश्वासमाजगमु रथो न गोप
स्तेषां वचोवात्तधियानसत् ॥ ६० ॥ ततः समंताद्भजवद्वनो गना यशोदया सा दमनसुबु

रामः
७०

दयः ॥ ममो गसंसासवता निरक्षाः प्रमोदमायुः कुशली यतो हं ॥ ६१ ॥ नंदादयो विप्रगणे न विदुर्नदानं म
हदं दुरप्यनंतं ॥ गाः स्वस्रविमांसि महाधनानि रत्नानि श्राद्धाविधिसंमतानि ॥ ६२ ॥ तत्राश्विसे दुरु
सवाद्या विप्रादयः केरि शरावशश्च ॥ वात्स्यकल्याणमवेक्ष्य माता जहर्ष चित्रे सुमहो सवाधिकं
॥ ६३ ॥ मात्रानंदे न ता गोप्यः पूजिता वस्त्रादिभिः ॥ अपाश्विषः प्रददुः सत्पानासत्पानि सूर्यिणः ॥ ६४ ॥
होष्ठानिके कर्मणि याः समागताः प्रयोगनास्तानि तरां प्रपूजिताः ॥ सानंदमाना दस्तावता विताः
स्वनर्त्तनिः संभवसन्त्रजांतरे ॥ ६५ ॥ अमेव सर्वे परिपूजिताश्च द्यात्मीयविद्योपचितात्महतयः
ददुः समंतान्नियता शिषश्च नंदो जहर्षातिमहामनाश्च ॥ ६६ ॥ येषु येषु गुणवन्ति ते ते विद्योपजी
विनः ॥ वसंति स्रज्जनि संनयांसमन्नकहिं चिंचित ॥ ६७ ॥ ब्रजोक्तसां ह्यचिन्तापास्त्रयोऽध्या
त्मिकादयः ॥ स्पृष्टां सेवन् देवर्षे मत्स्यपावनमाश्रिता ॥ ६८ ॥ इत्यादिपुराणे हरि नारदसंवादे क
दशाध्यायः ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ इति संपूजिताः सर्वे शंसंतो मामकं महः ॥ महोऽसवसुरवा

हं० मा०
७९

विश्वप्रययुः स्वर्गहात्र वि॥१॥ नरह उवाच ॥ नगवन् देवे देवा ब्रह्मि मे करुणाकर ॥ महोऽसवा द
तुक्तं तं राट्मा विगतनात् ॥ २॥ यद्यहं लवचरि त्रं मे परमानंदकारणं ॥ मनो न च त्रिमाया निष्कृतो मे
पुनः पुनः ॥ ३॥ कोनु चेंद्रियवान् पत्र त्वहं लवचरितं हरे नष्टं ॥ यार नितो मसुः श्रोतव्यममरोत्त
मेः ॥ ४॥ कृपया ब्रह्मि मे नायद्यात्मीयं वात्सल्यं ॥ येन श्रावणमात्रेण श्रुधंति ममि नो जनाः
॥ श्रीनगवानुवाच ॥ ॥ मृगना रदवस्था मिवान चेहितमात्मनः ॥ तवाहार हृतमश्रा त्रिवेद्यम
धुना मुने ॥ १॥ राकाशीतिना पाया दारजममचेहितं ॥ मृगधावु हिनो वक्ष्ये परमानंदकारणं
॥ ७॥ अकमारोप्य जननीयदा पशुपति मे मुखं ॥ वरंति पुत्रवसेति स्मितं तत्र करोम्यहं ॥ ८॥ अहं
वेद्यि च होमाया सर्वेशो मामिदं वदेत् ॥ सावेति वा लनावेन स्मितमात्मसुखप्रदं ॥ ९॥ मयि
ति पुमज्ञानं दुर्घटं न ब्रजो कसां ॥ उर्वनं पुत्रवसेति कयनं मय्यधीमुरे ॥ १०॥ इति ज्ञात्वा मयामा
त्रे पुत्रप्रेमनियोजितं ॥ ज्ञायांति गोपिकास्तत्र हस्ता रुद्धंति मां तदा ॥ ११॥ उपविश्या निपश्यंति ज

रामः
७९

चोरुपरि संस्तुतं ॥ सर्वांगी वीक्ष्यमाणानां यत्सुखं तद्वदेतु किं ॥ १२॥ न वदाम्यति वा लत्वा दायमानो ह
साम्यति ॥ मंदस्मितं तु सर्वेषां परमार्देन कारणं ॥ १३॥ यत्र यमस्मृति तत्र तत्र न वेद्यचित् ॥ मंदगको
साने त्राणं सुखं धोयो कसामपि सर्वेषां स मे चाक्षपयानुगः ॥ सुखांतरापकस्मि श्रित्वा लेन वति नो
मुने ॥ १४॥ एव ब्रजो कसां धोये यत्र तामवमसगात् ॥ तदा गतः पूतनायाः पतिगेदे घटोदर ॥ १५॥ आ
लामामति चंद्रा मानानुलोकात् सुवद्वनो ॥ सुतां ह कोदरी वीक्ष्यता मुच्छाया ह दुःखिता ॥ १६॥ अ
द्या सुखकौ चैव रुरुहाते महाबलो ॥ हरोदरे कमेनाया निपयाति गहात् कचित् ॥ १७॥ दृष्टिमान
रावा लानां मरणं विधिनिर्मितं ॥ न वत्सवत्पुंसा वा ना धगता वदत त्वतः ॥ १८॥ तदानीं ताम्भगी
नी घटोदर वचो म हत उवाचा धोमुखी नृत्वा शोकतपा ह कोदरी ॥ १९॥ यदोदर महाबुद्धे कं सेन प्रेषि
ता व्रजे ॥ दालकानां विनाशाय रात्रौ दुःस्वप्ने रजिनि ॥ २०॥ मया विकथितं तस्या कंस प्रीतिचिकीर्षया
॥ नागता सामना तत्र एतज्जातं विवेक्षितं ॥ २१॥ पृष्ट्वा कंसमयो या हि शृणो वात्वं नियोजय ॥ व्रजे

वृ० मा०
७२

कसां विनाशायेनायति विनाशिता ॥ २३ ॥ इच्छं घरोदरः श्रुत्वा कुडुःकं समयाय यो ॥ उपात्ता व
घासुखकोत्तरतावपि जन्मनुः ॥ २४ ॥ उवाच ह्येवमेने किं नार्थमिनाशिता वया ॥ इति प्रियानरा
वलिषा बालघातिनी ॥ २५ ॥ उपात्ता वापिमि कुडावावचनुः कंसमापुरे ॥ आवा मद्यत्र जंरजनुजा
वोत्रजघोतने ॥ २६ ॥ मता नो न गिनी प्रेसावलिषा व्रजवासिनि ॥ आजायाते निगच्छावोत्रजं गो
कुलसंकुले ॥ २७ ॥ न ह्यसि संविनिर्दिष्टं धात्रा कंसत्रजानिधं ॥ इति त्रयाणां वचनं निशाम्य
रमहासुरः ॥ २८ ॥ उग्रसेनमुवाचे दंभुनेष्टगुममाननात् ॥ यदहं वाचयाम्येषा जीवानां तद
वः स्फुटं ॥ २९ ॥ घरोदरमहाबुद्धे श्यामासुरे ॥ मयैव प्रेषिता योरापूतनाचात्मदेतवो ॥ ३० ॥ दुःख
प्रदं जितिश्रीं बालकाले विनाशिता तया नया कृतं कर्म केवलं मरणाय वै ॥ ३१ ॥ कालकृ
टगरं लिप्त्वा स न योरात्मनो गता ॥ केतवं रूपमाश्रित्य जगद्देवालकं परं ॥ ३२ ॥ स्वनावां द्वेक
राग्नेराव्रणमापादितं सने ॥ बाले जगरदोषो वै प्रविष्टो रक्तमार्गतिः ॥ ३३ ॥ मतागरेण साम

रमः
७२

दृष्ट्वा तव द्विविकारितः ॥ इतो न कस्य विदोषो व्रजवासिजनसहि ॥ ३४ ॥ यद्विरेरिधियो ययं घो
षवासिजनेषु पि ॥ तदाहं प्रेषयाम्यहं रणावर्तं मिहावलं ॥ ३५ ॥ महाबातस्वरूपेण माराणां न वि
नयेन्न नः ॥ नीत्वा वाकाशमार्गेण पुनरायातिसमनि ॥ ३६ ॥ ततो वलं सदा ये दंघातयिष्ये न वे
वपरं मंत्रं ज्ञयतां यद्विरेचते ॥ ३७ ॥ इदं वचनमाकर्ण्य त्रयस्तेति प्रहर्षिताः ॥ कंसमापुरदोशी
घंरणावर्तं समाकृत्यः ॥ ३८ ॥ कंसस्ततः समारूपरणावर्तं मिहासुरं दत्तैः प्रसुप्तमुच्छापयणमा
सगतविद्वया ॥ ३९ ॥ उवाच वचनं घोरं गतबुद्धिर्महाधमः ॥ अनायासेनैस्तरेकं सान्नतद्विंश
परायणः ॥ ४० ॥ रणावर्तमिहावाहोकार्यमेकं समागतं ॥ असत्यमपिते कार्यनामस्वतोदि
मे प्रियः ॥ ४१ ॥ त्रैलोक्यपतिनाशाय मपिते न्यतरं मतं ॥ इदमसत्यरूपं हि त्रजमारावमारणं ॥
४२ ॥ पूर्वदुःस्वप्नयोगेन पूतना प्रेषिता मया ॥ सान्नात्मप्रयोगेन गरा लेपप्रमादतः ॥ ४३ ॥ त
यापितसतितसतिदोषेन मुंचति घरोदरः ॥ तेपि नृत्वात्मजो घोरो वकासुरअघासुरे ॥ ४४ ॥

व० मा०
१३

॥ कुहो मारयिबुसुध कैंद्रजो कसलनागमः ॥ ततो निवारितास्वद्य प्रजा घातन यादवि ॥ ४५ ॥ महा
वानस्वरूपेण बालकाश्चानयाधुना ॥ वरुनवायेन हिनिता पूतनारुधिराजना ॥ ४६ ॥ पृष्ठासोम्य
स्वरूपेण पूर्वमेव त्रजो कसः ॥ द्रुतामारिना केन मार्गं वं तं विलोक्यते ॥ ४७ ॥ ततो गोपस्वरु
पेण पूतना कालबालकं ॥ वीरनामो निरंतरो नेतयश्च स बालकः ॥ ४८ ॥ यस्मान्मता पूतना
सान्प्रयाणां समदाहितः ॥ ज्ञानरावाद्युगहाद्यं सर्वेषां प्रीतिमावद ॥ ४९ ॥ इत्यम्भस्तनूरा
वत्ते मुदिः कंसमब्रवीत् ॥ यद्विज्ञे लोकघाताय ममाजाययसि प्रभो ॥ ५० ॥ परमेकं वचो
मद्यं निशामयन् पोन्नम ॥ अकस्मादप्युपस्थासीद् दये मे निरंतरं ॥ ५१ ॥ सीदंति मम चां
गानिवामः स्फुरन्ति मे नुज्जास्वप्ने मत्ता मे जननी कंठालिङ्गारुवद्भवा ॥ ५२ ॥ पुत्रते मरणं
कदाचिद् विष्यति निरंतरं ॥ इत्युक्त्वा तर्हि तासद्यस्ततः स्वप्ना समुत्थितः ॥ ५३ ॥ प्रातरेव त्वया
रुतज्ञागतो ह्यद्य ते गहं ॥ किं करोमि तवाज्ञा का करणीयं वराशु मे ॥ ५४ ॥ इत्यम्भस्तव चः

रामः
१३

कंसस्त्रणावन्नमियो ब्रवीत् ॥ त्रैलोक्यं जानजी वैश्च न ते मत्सुकटाचना ॥ ५५ ॥ ज्ञानसुरास्ते प्रियाः सर्वे सु
राश्चास्त्ववताः स्फुरन् ॥ प्रिया मजंति ते लोकान मे केवलवर्जिताः ॥ ५६ ॥ यद्विस्व प्रगता वान्ति मत्ता
नवति नित्यशः ॥ तद्वारं को निशाराज्य प्रातः किं नु नुनक्ति हि ॥ ५७ ॥ पर्वता रेहणं स्वप्ने हरेदं
गतिस्ततः ॥ संगमोन्नाहनाया निः प्रातर्नैव विलोक्यते ॥ ५८ ॥ सुप्ते न पुरुषेणे हनुक्ते नोगमनुत्त
मं ॥ सुदृष्टा ये न वैयाति सर्वस्व प्रगतं मया ॥ ५९ ॥ ज्ञातो याद्यच्चिरं घोषममवाकाम तं कुरु ॥ द्य
मेति विविधान्न नोगानयद्यागं तास्तु का पठित ॥ ६० ॥ इति कंसवचः ॥ अवाहर्षितो नृमदासु
रदेहि मे वीरकं गजनुगमिष्यामि तवाज्ञया ॥ ६१ ॥ प्रददौ वीरकं कंसः शतपत्नी वनिमितिः ॥
गृहीत्वा चालितो दैत्यस्त्रणावन्नेमिहाधमः ॥ ६२ ॥ तस्मिन्प्रवर्तिते दैत्ये सधूमं यावकं चरा ॥ मि
लिता पतिविना स्त्री मुक्ति केशा समाययो ॥ ६३ ॥ पुनः समागत्य काचिदुदंती पतिता ॥ हाहा हा
हममहांताघ्नं तीक्ष्णसि स्फुरन् ॥ ६४ ॥ तथापि बलिने घोषमगण जमहासुरः ॥ गोपवेषेण

ह० मा०
७४

उबुद्धिविवेशत्रजमंतरा॥६६॥ एहमा नो महादुःखः प्रतनागमनादिकः निविलो नंद नुवने मां
विलोकागतस्वरा॥६७॥ त्रजजद्विरयो देसश्चक्रवातस्वरूपधक॥ वनवातिप्रचंडा सोनीय
पंश्चज्जोकसः॥६८॥ दिवसे रतीयेयामे प्रविवेशमहाधमः॥ तदाहं मातुरं कस्माविचायां सुर
संक्षयं॥६९॥ अतिनारवशा न्माता च विसृज्य गहं गता॥ आहस घोरोत्रजमंधकारे समीर
यनपांशुचयाननेकान्॥ मुख्यश्च संवित्रजोकसो वैतमश्च सर्वत्र वनवधोरं॥७०॥
नापश्यदात्मानमथोजनो वै परंतयो जनो वै परंतया कश्चन पांशुवर्षनि॥ मुख्यमात्रा
धिगतं महातमो जहार मामहमतिर्न नोगत॥७१॥ मया समस्तो देवयानिधारिणा साई
प्रगंडं नशकचाये॥ उग्रहृदि छिन्नपिकंठदेशे गहीतनीतो मपत छिजायां॥७२॥ या
वरुतो वानतसि प्रचंड पुनश्च नमोनपपावत॥ माता निनीता नुविता नुलोकामामे वपुं वरु
तीगता नत॥७३॥ निशाम्य तारं जननी समीरितं हापुत्रपुत्रतिमहा प्रचंडं॥ गोप्यः समाजमु

रामः
७४

रयो समंतात् नुत्ययथा संरुडः प्रनीताः॥७४॥ मुख्यमात्रं कटनं महद्वैत्रजोकसामासविचे
छितानां॥ गते धकारे विहरि विनैव घोषो कसः रुद्रननु प्रजीविनः॥७५॥ पुनश्च यावत्त विलो
कयंती तावत्तपाता सुरमूर्तिरश्मनि॥ विशीर्णसववियवो महाधमो ममार पूर्वगतनिग्रहेण॥
७६॥ निशाम्य पतितं दुष्टं नमोति नयानकं॥ गतप्राणमया संश्च विस्मितास्त्रे जोकस॥७७॥
विलोका मयमूर्तिमांसा मंचक्रययोदितं॥ पूर्वविन्दुमापत्रा समुच्चस्त्रे परस्परं॥७८॥ नजानी
मकयं दुष्टजिजायामपतद्रजं॥ केन वा पातिता बालः सजीवः समुपागतः॥७९॥ नंदप्र
णोदयं पूर्णं पश्य पश्य निरंतरं॥ यत्परंतु पुनर्बलिश्चिरजीवी समागतः॥८०॥ अहो तदुत मे त
देनाशंकुं निहागतः स्वयं मतो न बालो सो बालकस्य हरे क्रियाः॥८१॥ वने रणे गोत्रतनो महा
राजिनामि मध्ये विपरीत संकरे॥ महारिहं देहनिवारितस्य लेसरसिनारसतियो विनाशो॥
॥ नापं बालो नंदनागपुं कुरंगप्राप्तः शम्भुको विदेवेश्वरसौ॥ नो चेद्विष्णुविश्वनाथात्ममानः
पारिप्रीता लोने नातिपुत्रं॥८३॥ निखिल नुवनपालो नंदते बालकस्य यमपि निजशत्रो

रक्षकः केवलात्मा ॥ सकलमुद्रतपुंजप्रोदयान्नेति प्रीतः परमिह निजकर्मणि पर्यणीयानितम्ये
 ॥८४॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ महासुरस्या तमवेत्यसवे त्रैलोक्ये विस्मितचेतसस्य ॥ विशीर्य
 सर्वावयवंकरालं वनांतरे हरनरं निविशितुः ॥८५॥ तज्जोतिरसद्रुतमुद्धितं मददिवेशमप्यव
 समप्रभावात् ॥ वातप्रचलनं मिषतां दिवं कसाम नश्च नो धममहो सुरेश ॥८६॥ महात्रयस्य
 शनितो मुने विपापः स्वरूपः परतापकत्रा रक्ताशनः प्राप गतिमदीयामुने न चित्रं किल ते विधेयं
 ॥८७॥ श्रीनारद उवाच ॥ नृणां वत्तोऽसुरः पापी कर्मणा पाप रूपधक ॥ कथं ते निहतः न
 ह्येकं गमयन्ते न विष्णुना ॥८८॥ तत्कर्म ह्यपरादिभ्यो गतिरसं तनंदिताः ॥ न वित्रीतस्य दे
 हां ते मरुतिः सांप्रतं कथं ॥८९॥ किंप्राप्तं ननु तस्य किं वास्ति त्रुषि रूतं ॥ स गायामम
 हान् जातस्तत्त्वं ह्युमिहादसि ॥९०॥ ॥ श्रीरुद्र उवाच ॥ अहं विप्रमदचित्रयज्ञ
 नं प्राग्भवस्य वै ॥ अहं न त्वा निधं शस्वत्सममेमोदकारणं ॥९१॥ पुरा मिद्रा विदेकदि
 द्दृपो नागवतः कृतो ॥ नामारयो निमनं विद्वच्चलीया च धुन्यपरा ॥९२॥ तस्य राज्ञे प्रजाः

रामः
७५

सर्वमिमं तत्किं परापरा ॥ वसंति स्म सुखं काले पयेष्ठा करदाः सुतं ॥ ज्ञाधयोऽथा धयः स्तामान्न
 वंतिकदाचन ॥ मद्रक्तिवत्तमाश्रितकालत्रासपरादुर्वा ॥९३॥ अहं निशं हिने शश्वपुरे ज
 नपदे तथा ॥ नेरी दुंडु निघोषैश्च नुजतालं प्रजादशि ॥९४॥ वत्तते न तस्य गोक्तियो न कर्ता सिद्धं न
 क ॥ परत्र दंडो माहं ते यमिदेव स्यात्सुमान् ॥९५॥ अहो किं वर्यं येन स तत्किं नावं महा मुने ॥
 साक्षादृशी कृतः काले स्त्रासमेतियतः स्वयं ॥९६॥ एवं प्रवर्तमाने वै नरदेव शिरवामणे ॥ समा
 जः समनूत्कापिकीर्तना विहं चेतसां ॥९७॥ राजो रितास्तदा हता शिश्ना मवं विधाय च ॥ ता
 नानयत नो हता कीर्तने ह्यस्ति मे यत ॥९८॥ गतास्तत्रैव ते हतास्त्रान् दष्टा द्युक्तता दरातकी
 र्त्तना विहमनसो रुरुधुस्तान् सगावतः ॥९९॥ अहो राजमहो वृद्धा मत्तता मानयस्ये ॥ सतां राजा
 मथापीदकाम्येयाननुवर्तिनः ॥१००॥ तेरेवं वचरुतो धंसो राजिहोषो न कश्चनः ॥ इमां श्रूयन्त
 तो हता राजे तद्यनिवेद्यन् ॥ स्वामिनस्त्रिमहा नागपरस्वेषु परोदया ॥ वैष्णवो रक्षितोऽस्मानि

६०मा०
७६

वादेशातिवर्त्तिनिः॥ नदंशोस्मा सुकार्ये घनिदेशातिक्रमस्य हि॥ १५॥ विनिमश्चेन्नदंशुत्तेदेयमद्या न
यं न प॥ द्यतः परं कुंकुमो ह नो द्वारक्षयामहे॥ १६॥ इह निगम्य नीतस्व ता नुवा मचेमहामतिः॥
विकुशकस्त्रेति समागाहानये बुधः॥ ज्ञानय धं ममादेशाद्दसा न संहरः प्रियं॥ असादरेणाशु
बुधं विष्णु नक्तमतिप्रियं॥ १७॥ अज्ञानांगविधेस्त्राता नयतः पुरुषवर्त्तनः॥ परमेश्वरः पुण्यनामा
ख्यातः पतितयावनः॥ १८॥ इसजतास्ततो नृसा विष्णु नक्तमयानयत॥ दृष्ट्वा रात्रं न पश्ये
ननामग्निरसानुवि॥ १९॥ तमुवात्वमुनेश्चैव जहि मामद्ययापिनां॥ अथ चोपदिशाशु च
प्रायश्चित्तं महं हसः॥ २०॥ कथं हि मे निर्मादो न वेदिह ममाद्यतः॥ विष्णु नक्तगतं शोहमपाक
तुं न शक्नुयात्॥ २१॥ जनो जन्मशातो नृनैः सुन्नतैरपिकेवलं॥ अतस्त्राहि नृयामन्नत्वा महं
शरणं गतः॥ २२॥ परदोषतति न क्तेन विनक्ति मनस्यपि॥ न जनानं दमात्रत्वा न विष्यं स्पृशेत्
कचित्॥ २३॥ किमत्र विहितं विद्वन्मसान्नामनुत्तमं॥ यत्कृत्वेह तमोघोरं न गच्छेयं कदाचन

रमः
७६

॥२५॥ इति स्मृतिपुण्योक्तं वैष्णवोद्देशमुत्तरं ॥ न शक्तं ते वारयितुं कल्पकोटिशतैरपि ॥२६॥ इत्युक्तं
क्रोशमयाश्चुसविचार्यश्चुतिशास्त्रतः ॥ यादित्वमासुरीयोनिमनेनावद्यकर्मणः ॥२७॥ विष्णु
नक्तिप्रतावेन त्वाहनिष्पतिकेवलं ॥ स्वहस्तेन ततो मुक्तिं हरेस्त्वं यास्यते पदे ॥२८॥ ततो नृदसु
रश्चेष्टस्त्रणावर्त्तो महाबली ॥ हतो मे विपिनां तरे नीतो याकाशवत्सनि ॥२९॥ अथ शृणावर्त्त
वधं निशाम्य कंसो नु मेनेष्टु न लक्ष्मसं ॥ न चात्रु बालं न न सिप्रयातः ॥ कदाचिदापन्नपदे
हवे हतिः ॥३०॥ ते दुष्टवेषाः प्रचरन्ति नृमोदे वै द्रज्या नियतं नृवेष्टितैरेव चाकाशगतै
रधो नु विप्रयाति तो मे नितरां सुबधुः ॥३१॥ अतो मया बालतनो मतिः कथं न वेद नंतमिति
विक्रमस्य दैत्यैः स्य विरमात गते रदोऽतं सस्य विचार्य नु विधं करिष्ये ॥३२॥ ॥ इत्यारि
पुण्यो श्रीहरिनारदसंवादेश्चणावर्त्तवधो नामाष्टादशोऽध्यायः ॥ ॥ श्रीनगवानुवाच ॥ ॥
निशाम्य बान्धुमिति प्रियासः कंसः समाहूय नृदसवर्गान् ॥ गच्छाद्यधो वं मम मित्रमृत्युः

ह०मा०
११

कयं वनेति गदं मुदं ॥१॥ पृष्ठाथ गोपानय गोपिकाश्च कयं मृतोयं नवतां प्रदेशो ॥ देससूराव
त्तज्ञादोपुरात्मा रूपाव रियंति यथार्थवा ॥२॥ निशाम्य सर्वं विनिवेद्य मद्यमाशु प्रयाताम् गदं
ममेष्ट ॥३॥ अत्रावन्निधा निपाकं प्राप्स्यंति ये वा निदतो सुरे मे ॥४॥ आगमनं मेः परितो नि
पृष्ठा गोपाः समचुर्मरणं सुरे ॥ वातस्वरूपेण समागतो ब्रजे हत्वा श्रुवालेन नमसि प्रया
तः ॥५॥ पुनर्गतो वापति तोप्य कस्मात्वालेन सार्धं ध्रुवमममदेशे ॥ विशीर्णं सर्वविषयो ममा
रनवालको मत्सु वशं प्रयातः ॥६॥ को वेद केना निनिपातितश्च नंदस्य पुण्येन सुतो नमः
एवं निशाम्याशु निवेद्य कं संमत्सागताः स्वाश्रममंडलं ते ॥७॥ कंसो निमिने मरणं सुरे इति
प्रसन्नं तफलेन शश्वत् ॥ नितांत मत्सु विहितो विधात्रा को वापमाहं परिश्रकनेन ॥८॥
ब्रजे वसंत्येव जनाश्च साधवो विदाम पूर्वमविषादकालकालेन तस्तस्य जनस्य शोको
वदंति विज्ञास्तनुदानी मूला ॥९॥ घटोदरस्त्वद्य गदे निविष्टः प्रालावपी छत्रुवने प्रसुते

रामः
११

यद्येष तस्यो घटोदरो वातदैवकर्तृममथा करिष्ये ॥१०॥ एवं विचार्य सुरजगेदे गतो व
नवायशुचं समं तात ॥ उपाधिना शो मरुतां मुदो न वेदि हैवानि शामत्र नमो ॥११॥ श्रीनार
द उवाच ॥ अत्रावन्निधे मश्च किमकापी मदेश प्रजो ॥ तव लीला कयामद्य प्रिया हि मृ एव
तः खलु ॥१२॥ नाचाखलु वचस्तप्यं तव कीर्तिं समक्षितं ॥ अत्रावपि सोपे सौ कथायां मु
रवे रिणः ॥ विलोकनपथे विभोरंगानां च क्षुणी वरं ॥१३॥ पादो ब्रजनुवः शश्वत्समपणप
गयणो ॥ यद्वा मत्र प्रयांतो चेत्त वैवायानिला विरो ॥१४॥ तवोत्तीर्णं तुलस्यास्त गंधलुध
मुनामिका ॥ अगानितवनं नां पादनी ररतामपि ॥१५॥ अमया निःफलं सर्वं तव प्रेमवि
वर्जितं ॥ देहगेशादिकं मृत्तमं शानसदृशं खलु ॥१६॥ दुर्लभं मानुषं जन्म ममं गस्तत्र
ध्वनिं ॥ कथाश्च वणमसंतं दुर्लभं नमुरादपि ॥१७॥ वक्तारः संति बहवः परेषां बुद्धिश्चुवि
विस्मयनो प्रितो वक्तो दुर्लभः खलु न तले ॥१८॥ त्वमेव सस्य सर्वज्ञस्तमे ब्रह्मिण्यानिधो ॥ श्री

वृ० मा०
७८

नुकामायतेकीर्तिवालनावप्रकाशिनो॥१९॥ श्रीनगवानुवाच॥ धर्मोमिदंमुनिश्रेष्ठमुत्कयाम्य
वरोरतः॥ अतस्तेहंप्रवक्ष्यामिष्टुष्टावहितोद्यु॥१९॥ यदादिशांतोनुवनेनिविष्टःकंसोनिशा
योमुनिः॥ तदादिनिश्चितमनासुरोदिसुधापचेत्सासहगंदबुद्धिः॥२०॥ सस्मारमृदःक
थिषोनिशीयेवचःप्रयुक्तंवसुदेवपुत्राः॥ मय्यहमेजन्मनिमुत्क्रमेणशौरिर्हजांकांनि
निवेशितायाः॥२१॥ श्रीनारदउवाच॥ यदनिजातोवसुदेवोदेवित्राप्रणीतश्चतुर्नंदधा
मि॥ तेनैवनीताकिलकस्यैकाततःकिमासीदमेमुताद्या॥२२॥ श्रीनगवानुवाच॥ मुने
कस्यांरहीचात्रुनिशीयेनवनंगतः॥ तावन्नयेवंवृद्धो नसर्ववस्त्ररत्नाचयैः॥२३॥ ततो
रुशेदसाकंसासुरमुच्चैर्निशाम्यते॥ समुत्थिताक्षरपाताःकंसोनातिनियोजिताः॥२४॥
चराजगुर्नयैकेचिदचक्षुरपरेस्थिताः॥ ततःश्रवणमात्रेणरवद्वपाणिसमुत्थितः॥
२५॥ सत्कांस्त्रीशयनेमृदसुत्वापत्रीसमाययौ॥ त्वराधावनयोदारेस्वनितामपतद्गु

रामः
७८

वि॥२६॥ शिरसःप्रतितंहरमुष्मीषमसुरमहि॥ तयोष्टेनानंगेनरक्तश्चावस्ततो नवत॥२७॥
तथानिमाजयनात्वाजगदेकमकाचरा॥ देवकीविनयेनोच्चैरुच्चैर्मृदमथाग्रजं॥२८॥ चा
तस्त्रवानुजानूनंदनपुत्रानिरंतरं॥ कस्येयंचरमांसमद्यनंदं तयात्वयाधुना॥२९॥ गर्जश
हृपरिभ्रातःसुतोवाकमकायता॥ निहंतवामयेवाद्येनभोवाण्यानिवेद्यात॥३०॥ निज
स्मृजिनीमृदोहत्तादाहिद्यकमकां॥ प्रक्षेपेममनियदाप्यामुस्याप्यचोद्यतः॥३१॥ तद
स्तामाविनिगमितदेवानरमाश्रिताः॥ वनवाएनुजीदेवीसायुधातिप्रतारिणी॥३२॥ ज
याप्रतारिनंविश्वदेहगेदसुतादिषु॥ कृतस्तेहमयोयातिपरत्रसुमहत्तमः॥३३॥ संस्त्र
यमानादेवाद्यैरुवाचेदंमदाश्रमं॥ कंसमसुप्रयावाचासमानाप्यवरंगना॥३४॥ मयानि
हतयामृदकिंकार्यमधुनैवते॥ यत्रक्षचित्सर्वशत्रुजतिःखलुतवांसत॥३५॥ इत्युक्त्वा
तर्हितासद्यस्ततःकंसोतिविस्मितः॥ देवकीवसुदेवंचविमुच्यप्रसृतोब्रवीत्॥३६॥ वसु

हं मा०
७९

देवमहाबुद्धेष्टुदेवकिनेवचः॥साधुस्वदेवकीशश्चबुद्धयोर्दुःखदोषस्य दं॥३७॥अमृतं केव
लजंतुष्विदं नमोदुतं॥देवमप्यनंतवृत्तिकिंकरोमिप्रतारितः॥३८॥यदिष्टत्तादहमु
दःस्वसुनिदितेवातृशिशुः॥निरागमःकमेधारागनवित्रीगतीरुचरा॥३९॥वसुदेवाद्यमे
धोरोक्षंतयश्चाधुनात्वसा॥नसाधुर्दयरांपरेपुण्ड्रहिरनुत्रमः॥४०॥साधुनासमचित्रा
नामित्रोदास्तपिद्विषां॥प्रसादःसर्वदातेयामद्यकृष्णपिस्फुटं॥४१॥नगिनीक्षुत्वपादुःखन
कर्त्तव्यं कदाचन॥मृतानामपिपुत्राणामनुबंधोत्तकःस्फुटं॥४२॥गताविहंजायमानंतु
वालंकालःकरोरुहंमहंरिदं॥विजंमुख्योवनंयत्नरक्षंतक्षयंसेवाहनिशंडुनिवापः॥
॥४३॥इच्छंतात्वा नैवशोकोविधेयःशम्यद्विजैवमिमागोनकिंचित॥एवंधात्रानिमित्तको
निमाहंशक्रोतीहःप्राप्तकर्मतत्र॥४४॥॥श्रीनगवानुवाच॥॥एवंश्रुत्वाशोरिशशु
प्रसन्नस्यत्कारेणंदुस्यजंसाधुबुद्ध्या॥देवीशम्यदेवकीरेषमुग्रसत्तानात्रेमुप्रसन्नाव

रामः
७९

नव॥४५॥ऊचतुरिदमदुतंवचोवैसाधुसमग्रमंडनोबुद्ध्या॥गह्वाश्रुमापिदहतमद्यमात्रमोय
मेनोनकिंचिदुधुनाते॥४६॥धात्रारचितमनेकंकर्मफलंतुस॥बीजंरुटमयोवैद्विधंनोक्तय
मेवात्रा॥४७॥बीजं प्राज्ञनितं वै कुरुंतकालसंगतंकर्म॥द्विविधमयोपरिजोगंनपयातिक
राचिदत्रैव॥४८॥किलकर्षणमत्रं सौरनमनितोअनक्रियात्रादौ॥नष्टेवस्मृतिरददेहेनष्टे
पिपरिणामतिपरणामी॥४९॥यदिद्व्यांतरयोगोभवतिवलीयाम्परघातायकेवलंतव॥त
त्तागेगतिराश्रुप्राणनियंतुनवसेवा॥५०॥नद्यपरःपरदुःखंकोपिविधत्तेनुतेस्तिमरः॥इ
सवधार्यपरस्मेनवयंचैनं विलोकयामोत्रा॥५१॥इसवधार्यसुकंसस्त्रुष्टोविवेशधामनि
स्वकीये॥राजप्रदानिमित्तौवाविसस्मारायारमाययामुहः॥५२॥तच्चकदाचिन्मदोरुरः
कांतानुजातरेरात्रौ॥सस्माराकलितंतदेवावाकंनिवेदितंतत्रा॥५३॥वालःकालोनविता
चेद्रजेनिरुदरुपेणः॥अतरवात्रसपन्नो नवामिपरतो नितं॥५४॥वकीपतिश्चेत्सुनरेवमेगदे

६० मा०
८०

समेष्टीह॥ वक्रसुराद्यासुरनामनीवातायेषवांनुविनाशयिषे॥ ५६॥ वकीविषादेनविमो
हिमास्त्रियः स्वपंतितावन्निजसद्यनिष्कृतं॥ जाग्रदृशायांनवितयमेवयसमेष्टित
हाविचार्य॥ ५७॥ एवंविनिश्चितयदाहिकंसोनिश्चितचित्तोनिर्गन्धवन्व॥ कृततद्वार
मनिजंचरित्रंनिबोधयादंकययोमुनेने॥ ५८॥ नृणावन्नांगमेमागोरवाविष्टधीर्मम॥
किमुनरितिशोचंतीनविस्मारनारदः॥ ५९॥ एकदाहंतडुसंगेवर्तमानोमहामुने॥
सावीर्यतोमुखंमद्यंचुचुवातिपुनःपुनः॥ ६०॥ नारकाकामपाकत्रजनसामेविचितितं
॥ यावन्नविभुमुद्युक्तापुनर्मुखमुत्तं॥ ६१॥ तावद्दृशेवदनेब्रह्माउमखिलंमम॥ अगजं
गमरूपहिचतुर्दशसुमंदिरे॥ ६२॥ सादिदीयाधिभूगोलंस्वगोलंज्योतिसंपुतं॥ वना
सुपवनानेवसहैवासीसुविस्मिता॥ ६३॥ निमील्यनयनेशीघ्रंज्योतिषाकृतमानस
॥ बुध्यापरेशंतनुजंनारकांकांतदाजहो॥ ६४॥ अतःपरंचजानुसांपालिभ्यामप्य

रामः
८०

८३॥ सुखमसंतमेवासंजज्ञस्त्रीणांरहस्यह॥ ६५॥ तसुखंकययेकिंचित्पृष्टुनारदमनु
रवात॥ मात्रामेकिंकिरीजालमावहंकटिपादयोः॥ तदातद्वसमश्चमत्तरागमनमद्भुतं॥ व
न्वमेधयश्चसोपयोग्योमुमुदिरेमुने॥ ६६॥ यावत्सात्रंजलंवापिवस्त्रजातंस्पृहामहं॥ ज
न्मादायप्रबुधादादाशहमयोअने॥ ६७॥ इदमास्तापितंवस्त्रंछिद्यंकर्तुंनचोदसि
नारायणसंपूजावैपश्चादास्येसमर्पने॥ ६८॥ तदिहिसंतरेणाहमयिकिंचितस्वर
॥ समागतवृद्धेन्माताकिंकृतंतातनेदृतं॥ ६९॥ महाक्रोशानयान्मातामताउपातिमांक्ष
चित॥ अतिसिंहवतीयस्मादेकात्मजपरायण॥ ७०॥ मातेतिवाकांस्फुटंवचिज्ञस
हमखिलंपुनः॥ ममवाक्यविनोदैश्चपितरोमुदमापवुः॥ ७१॥ कदाचिद्रोषमादाय
विलुंगमिधरातले॥ अत्येनप्रीतिवाकोनप्रसन्नोहंनवामपि॥ ७२॥ किलमेजननी
प्रीतासजसेवनमांक्षचित्॥ कृशानुकंठकफलिहंरनीतानिरंतरं॥ ७३॥ ननुक्तिचुंज

तीमद्यं विवती पायसविमयं पर्वसा नुं ते यच्चि चित्प्रियमात्मनः ॥ १५ ॥ नूनं किं नंदो न वि
ना मां मेव वस्तुमात्रतः ॥ स्वात्ता विकीर्तयोर्न क्रिगसीत्ये म नियत्रिता ॥ १६ ॥ अगच्छेति
पदा गोप्यो विजोका वदनं मम ॥ प्राप्नुवंति मिदं नूनं पश्यंसे विपुनः पुनः ॥ १७ ॥ दष्ट
चिरं प्रगच्छेति ता सामनुज्रजाम्पदः ॥ किं किं लीखे माश्रुतपश्यंसाहसगोपिकाः ॥ १८ ॥
त्वरपलाय्य वेमात्रुंति गच्छामि केवलं ॥ प्रनीतवन्नत्र पुनरायाति गोपिकाः ॥ १९ ॥ ए
वं कुर्वन्निजे विप्रसुरव्या मित्रजोकसः ॥ अचिरेणैव कालेन पश्यामेवाचरन्न नृत्त ॥
२० ॥ तदा च तस्वजावेन गोपिका गृहमाविशं ॥ प्रतिगृह्यवेशेन पद्यत्कर्मकृतं मया
॥ २१ ॥ गोपी निरुक्तं मात्र मे प्रतिवासं मद्रुतं ॥ गगवोर्येण नाविधना निवकुधाम
म ॥ २२ ॥ तामहं ते वृक्षमिष्ट एषावदितो मुने ॥ गगो यदेनां हि गुरुः पूजः सर्वत्र ग
मुनिः कदाचिदसुदेवेन समारुतो निमंत्रितः ॥ २३ ॥ नोजितः परमादेण दत्वा तां वृत्

दक्षिणं ॥ २४ ॥ बुधं निशामसु मुनिं प्राह शौरिः परं वचः ॥ २५ ॥ यजमानहिताय यिमुने पर्यरेनंतव ॥
पुरोहितपदवक्ता सर्वेषां यमेयवाः ॥ २६ ॥ अतो मम हितं कार्यं ब्रजं गच्छ हा मुने ॥ पुत्रयोना
मकरणं कुरु गोप्य धयन्नतः ॥ २७ ॥ पयानंदो न वेसे वज्रमे स दने मुने ॥ त्रिकालं तो न वेत्त नो
नुविकश्च न वर्तते ॥ २८ ॥ इत्याश्रुतवचः शौरिश्च बालमुनि सत्तमः ॥ ब्रजमेसाय न दस्य वि
वेशं नुवमो न मे ॥ २९ ॥ अतिस्मृतिपुराणं मद्रुतं दीक्ष्य गोपतिः ॥ समुत्थाय ततः श्रीघ्नना
मनुविदं वतः ॥ ३० ॥ दत्वा घासिनमसु ग्रं पूजयामास तत्स्वचित् ॥ नोजितः परमादेन सुगंधं
द्रव्यं संपदा ॥ ३१ ॥ तदा वृत्तदक्षिणा दानैरागध्याह पुनर्मुनिः ॥ नंदो महामतिस्तत्र पूर्णं स्म करवा
णिकि ॥ ३२ ॥ गृहस्य कर्मसं सक्तो रूपां रस्मदादिभिः ॥ संपद्रिपि संपुक्ते नमिनः शांति
मल्लतिः ॥ ३३ ॥ गृहेष्वाविशतां पूसां शर्मता मेति नो मनः ॥ विष्णुमाया विमृशनां नौद
यं जायते क्वचित् ॥ ३४ ॥ तेषां गृहाणि गमनं पुष्पाकं श्रेयसे मतं ॥ आवश्यककुटुंबादि

षणाकुलवेतमां॥९४॥कपालवोनवंतश्चवीक्ष्यकर्मात्मकं ततः॥गहस्यानांगदेयमनाह
ताःविशंतिहि॥९५॥सताप्रवेशमात्रेणमुद्यंतिमलिनो गहाः॥दृशन्त्यशनेपुण्येषापिना
मपिनिश्चितं॥९६॥एवंवचोनिगराध्यमुनिप्राहमहामतिः॥नंदगोपेनिसंबोध्यात्मनोम
नसिस्थितं॥९७॥पूर्वेशास्त्रजतांस्तोतिनंदःस्वार्थप्रयोजकः॥कार्यार्थिनस्तुतिक्त्वा पुनः
स्वार्थं त्रुवंतिहि॥९८॥ज्योतिःशास्त्रमिहप्रदीपसदृशंकर्मोदगेहंतरे॥तस्मै नवंतेवका
लकलितलोके प्रनष्टं पुनः॥यत्किंचित्किमवापितं सुविदुषां वचंति त्रैकालिकं॥शश्वच्चंद्र
परागनामुन्नगणमाकटाहेतुं स्फटं॥९९॥अहो मुने मेव च नं कृपालो विबुधकार्यकरणा
कारणपुत्रौ प्रजातौ नगवत्प्रसादां संता विधेया च नयो विचार्यो॥१००॥निशम्य गगः पुन
राह नंदमिदं ममाग्नीष्टं रंसुगोप॥परं मद्भिः प्रचुरं विधेयं रं हो विनो देन सुखा करंततः॥१०१॥
दुष्टाहिकं सोतितरं हि साधुषु विदेषकता विपरीतकर्म॥कदाचिदाशंकितचित्तस्य

करोति किंच न च नयस्तदा स्यात्॥१०२॥कयाव चश्चित्तयते त्वदनिशं शत्रुः क्रमे कोपिन वेद न मोक्ष
चायदा मे त्वनिधानिधानं कृतं तदा विप्रमयो करोति॥१०३॥अतो निधानं प्रकरोमि पुत्रयोः परं
रहस्यानमवेक्ष्य ननं॥विचिंतयाद्युप्रयमं रहस्यलमद्यै व नंदात्मजकर्मकाया॥१०४॥नंदो नि
शम्याथ रहःस्थले गतः स देवगर्गेण तथात्मजायां॥पशो दयाचापिसुपूज्य गगंति तो निधा
नानि चकार वगः॥१०५॥गग उवाच॥॥अयं पुरा सुप्तसमस्तशक्तिपुनगद्विना साखिलमात्म
निस्फुटं॥इहायदात्मानमपश्यदेकं दृष्ट्वा हि निवृत्तिपरितो नितत्या॥१०६॥मायात्मिकं शक्ति
मवेक्ष्य पूर्वमैको वृक्षस्य मिति दत्तचित्तः॥तच्चित्तनाशं वमिदं बभूव चराचरं तत्र विवे
शानि सः॥१०७॥पृथ्वी नराक्रांतवशातिदुविधायगोरूपमतिप्रयाता विधिकरुणं निवेद्य
ततो विधिस्तत्कदनं दधार॥१०८॥तदा समारूय शिवे इमुखा न देवाननेकाचि निवेद्य
नृमैः॥१०९॥उः खंततस्तसहितोजगाम महाधितीरे धरया विरंचि ससौ दयो रूसूक्तवा

वृ० मा०
८३

कोश्चित्समाधाय परेश्वरं हरिः॥ चिरं प्रसन्नः प्रजागृह्णात्पुण्यमत्यवेष्टात्मिकया हि देवः॥ १०
॥ अहो विरंचे कियदेतदेव न नारदानो मम यत्र मद्यः॥ मयैव पूर्वविधतो धरा हारस्तथापि
चेष्टं कथयामि कुम्भं॥ ११॥ प्रयातु देवा यदु वंशजन्मना स्त्रीभिः समेताः परितश्च नमो
भूतो ह मेष्वा मिव तेन सा हं शोरे गृहे देव कस्य काया॥ १२॥ ततः स न के पु वितत कार्त्तिक
यां जसो रुच्य स न न वा धिः॥ श्रुत्वा ह्यु सन्मुख रितं विशदं समस्ता या संति पाद मनु
लां नु विपार वार्धे॥ १३॥ स्वकालशक्ता विचरामि यावत्तावत्सु रास्ते नु विसं नु नित्यं॥ म
द्या गमाया मम कार्य कारिका न विष्य स विष्य स मे य सु नंद गेहे॥ १४॥ ग नं वि रुष्णा श्रु
चरो दिगी प्रतिम न्मा नु रा त्मय मं स नेष्यति॥ नात्मा परिष्या परिष्या त सु देव क स्य पुत्रा
स्तदा हं च रया गमिष्ये॥ १५॥ एवं निश्रया य विधिः सुराश्च समा ह वा का म म संप्रयुक्तं
॥ अहो सुरा मे ग गने पितां वै गां यो रूषी शश्च दपी हर म्यां॥ १६॥ श्रुत्वा विरम रितं दत्तं

रामः
८३

व्यंतये व न व द्दिश्व॥ यदुक्तं क म ले सर्वे ज्ञं शै ज्ञं नित्यं म धु ने वा॥ १८॥ एष्यति शी प्रविष्टु र्वसु
देव स म नि देव की ग न ति॥ न व तां का र्यं सर्वं क रिष्ये वा सु रा दि ना शं॥ १९॥ इत्युपरि श्रु विधा
ना देवा धी न यो ज ग म स त्म लो कं॥ ते ना यं त व वा ले नं द त वा त्म जः स दा वि ना शी च॥ ना रा य
ण इ ति ना म्ना ज ल शायी सर्व जी वा श्रयो वे ति॥ द्वितीयं पु रुष इ ती हं ना म नि रं त रं ज ग द्या
यी॥ २०॥ सर्व न ते पु व स ति क्री ड ते वा न जं तु पु॥ वा सु दे व इ ति र्या तो न वि ष्य ति न सं शयः॥ २
१॥ प्रवृत्ति वा नि वृ त्ति वा उ ने ते ह ह्म वा च के॥ तयो त्रि मि त्रं य द्वा ह ह्म इ ता क पा स्फु टं॥
२२॥ इन्द्रियाण्य म धी श त्वा रु षी के श इ ति स्फु टां गो श ह्म मि तं सर्वं वि द ते य स्व यं प्र नुः
२३॥ गो वि द इ ति वि र्या तो न वि ष्य ति त वा त्म जः॥ दाम मा त्मा ति वि त ता उ द रे य स्य व त्ति
॥ २४॥ दामो द र इ ति प्रो क्ते वि द्दि स र्व तो नु विः॥ सा धु पी डा द रो ना म्ना हरि रे व न वि ष्य ति
॥ २५॥ अना द्यं त गु णो वि ष्णु रं तो यं न वि ष्य ति॥ वि कुं ठ स्या न व स ते वै कुं व इ ति वि श्रु तः

बृ० मा०
२४

॥२६॥ उरुनिगीयमानत्वादुसगायइतिस्फुटं॥ मायाविनाशकोयस्मान्मुरारिइतिविश्रुतः॥२७॥
नामानिवकुनिकिनोत्पन्नं तानिमहामते॥ गुणकर्मभिरूपाणितामहंवेदनोजनाः॥२८॥
पुगेपुगेवतारेस्पत्रयोवर्षयुगानुगा॥ कृतेशुक्रोधर्ममर्तिरक्तस्वेतापुगेमत॥२९॥
परेवाकलोवापित्रपामः सुभगलोचनः॥ नयनानिगमः सर्वेषांपश्यन् राद्यसंप्रतं॥३०॥
प्रीतिर्येषांपरलोकेतवपुत्रेनविष्पति॥ पुत्रनेष्टपिसर्वेषुनास्तिमाशुखताकचित्॥
यानिवधातिगोपेशकलनवालकंतव॥३१॥ प्रेमनक्तानिधारज्जुवधनेस्पपरस्फुटं
॥याप्रीतिपरमाबुद्धिः सस्यमोहायकेवलं॥३२॥ विरंचितवमुर्यास्तेपस्ययावशात्
ताः सएवायं वशान्नात्ततो नक्तैरितरं॥३३॥ तस्मादीश्वर एवासौ पद्विपुत्रतनु
स्तव॥ परित्यज्येश्वरं जानं पुत्रपुत्रेति तं नजः॥३४॥ दीश्वरेष्टे वनक्तानां पालनीया
प्रयत्नतः॥ पुत्रयोः पुत्रतामा सुस्तयेवेजस्त्वयाधुना॥३५॥ इति नंदमुपादिश्य पूजि

वा

रामः
२४

तोनिययोमुनि॥ नंदोपिमुदितः कल्पं पुत्रबुद्धिरभूत्ततः॥३३॥ ॥ इति श्रीमद्विष्णु राणे श्रीह
रिनारदसंवादे त्रयोदशोऽध्यायः॥३३॥ श्रीभगवानुवाच॥ मुनेर्विनिर्गतो नंदोऽज्ञात्मानं पूरयि
शिवो मेनेपश्चात्तरतं यन्मे निशामय महामुने॥३४॥ चलितो हं पदापद्मं गोपिकाप्रेमयंत्रितः प्र
तिग्रहं वृत्तासां वै गच्छन्नेवं करोमहं॥३५॥ त्रजमधेममेवास्ति यत्किंचिद्व्यमुत्तमं॥ तस्मिन् गोप्य
प्रकुर्वन्ति नियतं मम तास्य हं॥३६॥ न हानिनिश्चयकपिद्यविनाशिविदुस्तनि॥ तत्कलहानिमननं
गोपीनामद्रुतं महत्॥३७॥ पुनः प्रपश्यंति यदा द्रव्यपात्रं तया विधं॥ पूर्ववत्परमैवास्ति नुक्त
द्रुतं महत्॥३८॥ यशोदागोहगमनं विना कार्यं निरादरं॥ इत्यर्चोयमिषेणैव सहर्षी गोपिकाय
पुः॥३९॥ न ग्रेपात्रे पुनः पात्रे नुक्तं दधियपः पुनः तथैव दृश्यते तत्र किंचनः॥४०॥ सन्नानियथासु
त्रं मुखादुद्धमतिस्फुटं॥ नृशितं वास्ति तं वापि सपुनायातिकर्हिचित्॥४१॥ न चोयं हि त्रिस्तत्रास्तिके
वलं मनसोऽस्ति॥ नानावलविनोदेन गोपीनां समंततः॥४२॥ मदाकदाचि गोपीनां किशोराक

वृ० मा०
८५

निरस्तुतं॥ त्रुतिं वा स्तितं वा पिक्षयेनायातिकर्हिचित्॥ १०॥ प्रौढावेनमत्कर्मकृतं सामनुतेह
तः॥ बालनावगतं तद्देगोपिकाश्रवणो मुकाः॥ ११॥ बहानां बालवसानां निधनं मोचयाम्य
हं नृपते गवां पयः किं सिदध्यमन्नप्रतीयते॥ १२॥ इह तापात्रपूरात्विंशयेष्टाप्रदुतिगाः॥ पयः सा
तकराचिन्नवदाः वसाकिमासने॥ १३॥ इति रोषेण वसानां बंधनं मोचयाम्यहं॥ ततो मृषानि
वादेन मात्रे गोप्यो वदंति हि॥ १४॥ मन्मुरवा दशनिर्थायि समागतगहगणे॥ दूयमूरवाः समा
गम्य नंदवेश्मनं दवेश्मदिने दिने॥ १५॥ द्योषेऽति क्रमं हृष्टारोषबुधारूपा तता॥ दधिदुग्धघ
तादीनां कुर्वतीनां च संचयं॥ १६॥ यथा कृपणया बुध्या कोपरिं मे नरोचते॥ तस्मादिशाम्य
हं गेहे गोपकैः॥ १७॥ गोपीनां मेव चित्रस्य हतिर्मयैव संस्थिता॥ चित्रहतिर्न
मयेव सामयावलतः कृता॥ १८॥ पन्नाप्ययतितामसं मम चतुर्थात्मकं॥ ब्रजे बालच
रित्रेण सर्वं गङ्गामिकेवलं॥ १९॥ पूर्वनिवेदितं मद्यंतद्वत्तदपिकेवलं॥ सखीनः साधवा

रमः
८५

नक्राचनुरक्रामपिकेवलं॥ २०॥ नक्रामद्यं मयस्तुतिनक्ते सोहं दशम्यपि॥ नक्रानामणुमात्रं यदेहा
गारसुतादिकं॥ २१॥ पूर्वनिवेदितं मद्यंतौ येण पिबतादपि॥ मध्वीनां नावमसंतं न विदसेवस
रय॥ परोक्षवादवसर्वं कर्म मे नारदाहुतं॥ परोक्षवादविदो गोपकेवलं मसरायणाः॥ तद्यदमनु
वस्येहं शृणुष्यावहि नो मुने॥ २२॥ गृहेयासां न धेनूनां पयसामपि संक्षयः॥ दधिगद्ये कयाये
न युक्ता किनापयंति मे॥ २३॥ इति संपद एवासां नययंतिकराचन॥ शोकमोहो न नक्रानां
सामालं ननं कथं॥ २४॥ अतोत्र परमानंदो ब्रजे शश्वत्सवन्नते॥ तदहं ते प्रवक्ष्यामि मु
ने ते मोदकारणं॥ २५॥ शिकिसंस्थितमालोकाद्र्यंदध्मदिकेवलं॥ हर्षं विशामि चेह
दे सखिनिः वानरैः सह॥ २६॥ असुचैर्वर्त्तमानं यन्निरीक्ष्योत्तरवत्तादिनिः॥ विरच्य वि
धिमसंतं तद्व्यं न स जायमहं॥ २७॥ स्वामिनी चेहं न वैनं न वसपिकेवलं॥ समागत
कृतं दृष्ट्वा गहस्याकोशते नृशं॥ २८॥ हयाकोशगहस्यानां शतिरेषी सनातनी॥ च

दृ० मा०
८६

जकोशोमहायत्रोमत्कर्मकेयनाविधिः॥२९॥ केनमेपद्रुतं इयं रधिदुग्धादिकं सखि॥
समीपस्थावदत्ते वनं रपुवोगतो धुना॥३०॥ आगतसखिनि साकं वानं रर विके वलं॥
नुक्तापीवासिखिमश्वसर्वतः सखिनिवृत्तेः॥३१॥ वक्तुं समुवतापित्वा पश्यती केवलं
मुद्रितं सखितदं कुं सखिवाणी कथं प्रति॥३२॥ इति सावदती वाना समीपस्थां सखीत
तः॥ गदीत्वा दर्शयामास गोपीनां निजमंदिरं॥३३॥ यावद्विश्रान्तिं द्रष्टुं श्रीरुद्रः सखिनि
ः सह॥ तथैव कृतवान् तस्माः कर्मचासं तमद्रुतं॥३४॥ पुनरागतसां तस्मिन् नुवने सं
तवस्त्रने॥ तथैवापद्रुतं इयं वीक्ष्य गोपी सुविस्मिता॥३५॥ परलेखेन किं उपतीहानि
रासीन् तयोधिका॥ तस्मादाक्रोशन् शश्वत्कदा गद्रुतं पयः॥३६॥ अधुनैव गता गेहा
दस इयं निरीक्षितुं॥ ममेव इयं सखिलेपीतं वापापितं वापापितं नुकि॥३७॥ याम्परेण
तिवीक्षितं तु गहं तरे॥ तत्र शीघ्रं प्रविश्यो हं नोजयाम्यग्निगोघ्नं॥३८॥ कुत्रा विदधिया

रमः
८६

यात्रालि कुत्रापि पयसस्तथा॥ कुत्रापि घृते पात्रां गिरिक्लिप्तं मद्रजाम्पदं॥ गहे गहे समाक्रोशो
गोपस्त्रीनिः परस्मरं॥ कृतं एव विचार्य यमात्रे वक्तुं समुद्यताः॥ श्रीनगवानुवाच॥ अजिजम्
सतः सवयिशो हाये निवेदिषुं वीक्षितं मुखपद्मे कर्मचासं तमद्रुतं॥ आगतो च यशोहाये
मत्कर्मवलसूचनं॥ तदहं ते प्रवक्ष्यामि योक्तुं गोपिकावच॥ गोप्यकुचुः॥ यशोदेवमहा
भागे नंदयन्निवशानने॥ एतु पुनरुतं कर्मना सप्तवक्तुमेव हि॥३९॥ नवने हे शिशुरयं
ध्रुवमरिदृश्यते॥ नचैतन्न दृशं कर्मक्षेमः कर्तुं न वै जनः॥४०॥ प्रविशंतं न पश्यामः कदा
प्रविशति ह्ययं॥ प्रविश्य नुक्ते दधादि नोजयन्मवानरा॥४१॥ रिक्तयात्रा एष यासिष्य
न्मोयाति निरंतरं॥ दृश्यते नैव कुत्रापि पश्चात् सख्यो वदंति हि॥४२॥ यत्र इयं नलनते रोद
यित्वा यवालकान्॥ विधाय विपुलं केशं याति शीघ्रमलक्षितः॥४३॥ उपायानखिलान् व
न्निचोयति ते रशंकित उच्चैर्वीक्ष्य पीताद्यैर्विरचय विधिसयं॥४४॥ आरुह्य गोपकस्या

शोणकानिद्रव्यनाजनं॥ विनम्रवानरेमोवासखिमः स्वयमन्निचेत्॥ ४७॥ ननुक्तिमुक्तिरा
कश्चित्त्रिचापात्रं प्रयातसो॥ यथाकेशानममुच्चैकुर्मः सदसतिस्फुटा॥ ४८॥ अद्यवालेन
नोमातिः किमये सन्नविष्पतिनवदामिनपत्रामियशोदा नृपशक्तिता॥ ४९॥ गोपीनां वच
नं श्रुत्वा मुनेमातान किंवदेत्॥ अधोदृष्ट्या प्रपश्यामि पुनर्वचिवदेति ते॥ ५०॥ नानाचि
त्रविचित्रेषु नृवनेषु नवात्मजः॥ करोति मोहनादीनियेषु दमनपशति॥ ५१॥ कुत्रचिद्वाह
नीतिचट्त्वागह्यति वाक्चयः॥ कुत्रचिन्मुक्तकेशांश्च प्रेतभनगणानपि॥ ५२॥ दृश्यित्वा
त्वरयाति नाना नीत्या प्रतर्जयन्॥ वानरा नृपेष्वास्त्राणि स्यात्फालयति वाक्चिन्॥
५३॥ एवं प्रवृत्ते मातप्रसहंतु नवात्मजः॥ किं कुर्मः कुत्रगह्यामो यशोदेता उपाह्व
त्त॥ ५४॥ इति श्रुत्वा यजननी प्राह गोपीः समं वचः॥ अहो यत्तु नमद्यमेता सा कथन
ध्रुवं॥ ५५॥ कनीयानतिवालोसौ वं कुंवेति न किंचन॥ पातिनीतो न वेदरे परगेहातिनी

रुक्॥ ५६॥ पश्यं तु गोपिका नीतं कुमारतरमात्मजं॥ किमितीहातिवादेन नवतीनां मनोरथानां
ः केन नृमेणाद्यपौ वनाविष्टवृद्धयः॥ वयापरापदादेन कोलाभश्चात्र दृश्यते॥ ५७॥ नवतीनां प्रसा
देन बालकः समन्नाम॥ आशीर्निर्जितो हायन करोति कदाचन॥ ५८॥ नीतास्मिको धवा
कोश्चनायं कस्यापराधकृतः॥ बालकोयं मम प्राणः किं वेति नृजयो वितः॥ ५९॥ इत्थावेद्यव
चो गोपीरुवाच ननयं प्रति॥ किं नृवंति मम प्राणगोपिका हृतममया॥ ६०॥ तदोवाच रुषी
केशो मातरं मोहयच्च॥ कारताः कुरुहं मातश्चेतासां न विदामहं॥ ६१॥ वया जल्पति ज
ननिप्रांगणे नवसद्यतः॥ अहं विनेमि नियतं वानरे मः कसंगतः॥ ६२॥ त्वयै कस्मिन्दि
ने मातः वानरा दीतिमर्षितः॥ ततश्चारम्भकृती तनगह्यामि गहं तरात्॥ ६३॥ अद्यैव ते सन
पीतं नवो संगतो स्महं॥ पिता मे नालयन्नद्यगतो गोपप्रमंडले॥ ६४॥ सुखिनः सगहं सवे
वसंति नितरं व्रजे॥ एता नृवंति सखि निनिविष्टः सहनेष्वपि॥ ६५॥ किलमिष्यावदंसेताः

ब० मा०
८८

परकीयं न चापहं ॥ न वेत्ति किं प्रजल्यं ति प्रसक्तं विचारयन् ॥ ६७ ॥ तवंगुलिमया स्मृत्प्रप
उपासिगृह्यंतरे ॥ गृह्यद्विहिर्यो मातस्वशासायत्रजामहं ॥ ६८ ॥ सखिनस्वतिवालास्तस्व
यं क्रीडंति नित्यं ॥ तेषु नित्यं तव दारे क्रीडा मेव न निशं ॥ ६९ ॥ अश्वत्थवचस्तस्मिन् पुनस्मज
न नीतदा ॥ गोपिकानां सविनयं समाधानमथाकरोत् ॥ ७० ॥ गोप्य एव विधोवालेन वि
ष्यति यदा तदा ॥ न वतीनां वचः सत्तं न विष्यति न संशयः ॥ ७१ ॥ इति गोप्यश्चिरं रूपवदनं
वीक्ष्य सुंदरं ॥ मात्रा निवेदिता नृनं स्वगदानति तोमयुः ॥ हंसः कथयं स श्रय शोदावच
नामता ॥ केवलं कमनीयानि बालावगतामपि ॥ ७२ ॥ धर्मं जनुय शोदाया किशोरम
पि बालक ॥ वेत्ति किं कारणं तत्र न विद्यास्तस्य चेष्टितं ॥ ७३ ॥ अस्मिन् एव च न गोप्य कथ
मुक्तं सुतं प्रतिस्माकं मरिरे जिह्वानता लुमपि गच्छति ॥ ७४ ॥ अस्मात्वाक्यं पुजानि
मनुते सानसतता ॥ यशोदे किल किं कुर्मः नीतश्चेन्नागमिष्यति ॥ ७५ ॥ यस्यागोदे वि

रामः
८८

शसे ससाक्रे शत्रु निरंतरं ॥ समीपस्थास्तदाश्रुचावेशयित्वा स्मृशं त्रुतं ॥ ७६ ॥ सखायस्ते नियात्री
घोरिष्यंति पलायनं ॥ ततः श्रेयं कं गृहीष्यामो करिष्यामो मनो गतं ॥ ७७ ॥ नीत्वा यास्यामसदने
यशोदानं दयोर्वयं ॥ कथयिष्यमहे कर्म तदा सा किं वदियति ॥ ७८ ॥ इदमेव मेव परं मंत्रं क
थयित्वा गृहं गताः ॥ रात्रौ तदेव शयने स्वप्ने तत्र दन्तमुने ॥ ७९ ॥ काचिद् दृष्टाति मामेकमा
लिङ्गयति चुंबति ॥ काचिन्मृशति मेकांतं मुखमसंतं मद्रुतं ॥ ८० ॥ काचिद्यशोदानवनेव
दंती बालचापला ॥ मननार्दकाचिद्देवाण्यास्यापयमपि ॥ ८१ ॥ काचिदालोकादसति म
मुखं मरुता कुला ॥ एवं स्वप्ने गदे गोप्पो रात्रौ पश्यति केवलं ॥ ८२ ॥ सुप्ता नामपि गोपीना
मंतरायो न वदन्ति ॥ यथा जाग्रदशायां वै तथा स्वप्ने मरुमुखं ॥ ८३ ॥ अतीतायां तथा तस्यां
प्रातः काले स्वयं प्रभुः ॥ सखीनारूपसुलानि दं वचनमब्रवीत् ॥ ८४ ॥ नो सखायः शृणु
धृतवस्तु ममाधुना ॥ गोपिका सदने घेव गंतव्यं मधुनेव मे ॥ ८५ ॥ ताश्च श्रुत्वा स्तरप

र०मा०

१०

श्रुतौ वनाविष्टद्वयः॥ समायां तु मया साईना मया वचनं म॥ १०॥ सखायस्ते वचः श्रुत्वा स
 मुचुः सखिनं पुनः॥ श्री कृष्णारव्य मयो मद्यंतं ह्य एष महा मुने॥ कृष्ण कृष्ण सखायस्ते नो कुरु
 मे वा त्वके वलं वयं न नीतिसमये ति ह्य मः सणमात्रतः॥ ११॥ तावन्ने संगिनो न नया व त्राया
 ति गोपि गोपिका॥ दृष्ट्वा गोपी प्रयास्या मः पुलाय निज मंदि॥ १२॥ न पित्रोः प्रीतिरस्मा मुयाह
 त्री त्वपि वत्तनो॥ तवा पशध सदने संति सर्वे व्रजो क सः॥ १३॥ अस्माक म पशधं वै ना एवमा
 त्र प्रतिक्षमाः॥ तस्मादस्माक वदने सदचारि च मे वृद्धि॥ १४॥ नय काले न वै धा पि साहा
 ज्य मधुना न वेत्॥ चे ह्यल छल हन्ति वति द्या स्मानि रदो व्रजः॥ १५॥ इत्यति प्रे म न ग वान्
 चे गोपान धो ह्यजः॥ जातं मया य इत्तं वै का शक्ति न विना मिद॥ १६॥ अह मे व वलं बु
 द्धि रह मे व छल क्रिया॥ अहं ग मिष्ये गोपीनां गदे धे व विनिश्चितं॥ १७॥ एष्यं ति चे न्मयि
 ग ते गोप्यो नै हि तु मा शुभो॥ तदा त्मानो विमोष्या मि न व तो कं बुवा न वो॥ १८॥ वलं

नुत्वरिताः सार्धमयागोपी गृहेष्वय ॥ यत्किंचिद्व्यमात्रं नुत्का नोक्ष्यामि बोधुना ॥ १०० ॥ वत्तमाना
 नवेनैव ग्रहणीय प्रसर्पति ॥ तत्र प्रविश्य नोक्तव्यमस्मान्निकेवलं बुधा ॥ १०१ ॥ व्रनमध्ये चरिष्या
 मवीक्ष्यमाण गृहं गृहं ॥ विजोक्तस्य निश्चये प्रवेष्टुमो निरंतरं ॥ १०२ ॥ नवतामयवासेषामात्मबुद्धि
 विवर्जिता ॥ गृहं गृहं प्रविश्य नुत्का नो जाश्च बोधुना ॥ १०३ ॥ एवं विचार्य कस्याश्चित् विष्टाय ग
 र्हांतरे ॥ गोपी गृहांतरे तस्किमर्थमागतो नवान् ॥ १०४ ॥ तदा गृहं जितस्तस्या केवलं वचनं ह्यु
 त् ॥ अमिता मोहिता नूनं नावोचद्वचनं ममा ॥ १०५ ॥ यथा केतवमंत्रेण मोहयित्वा यमाग गान् ॥ ग
 र्हांतरे तेषां सर्वं स्वपश्यंतीषु वदंति हि ॥ १०६ ॥ तद्वदिमोहिता गोपी मन्मुखान्नासमंत्रतः ॥ पश्यं
 तिनवो वाचनं कपीत्वा गता वयं ॥ १०७ ॥ यदा एहोस्मि नुवने किमर्थमागतो नवान् ॥ मात्रा प्रता
 रिता रुष्टा वा समथो विशं ॥ १०८ ॥ रुधितो हं प्रदेयं ते मयं नो जमथोधिकं ॥ सखायश्चागताने
 नुत्कधमन्त्रान् व्रजाम्यहं सासममिव मत्तैव मोहितानां वदद्वचः ॥ उन्नाय पात्रं गं इदं नुत्का पीत्वा

गतावयं॥१०॥ मोहायायेयसस्मारमयात्रकिमुचितं॥ पश्यमानाहं नंदयंकयमेवारिता
नते॥११॥ नुक्तापीत्तागताः सर्वे दहो मे बुद्धि मोहनं॥ कयमासीत्यपश्यं साः गते दयकरे
मिकि॥१२॥ पुनरेष्यंति चेत्ते वै करिष्ये मनसीमितं॥ ततो ह मम सहने प्रविष्टः सखिनिः
सह॥१३॥ यावुक्तायति इमं नोक्तु मे वा समुद्यतः॥ तावत्प्राप्ता गहं गोपी द्वारमा रूध्रसं
स्थिता॥१४॥ उवाच वचनं चास्मान् केयं गहमागताः॥ तदा ह मूचे ता विदुर्न वचनं
वचयन्नयुक्तिनिः॥१५॥ पित्रानंदेन मात्रा च प्रेषितास्तव स मनि॥ मुनिरेको म हान
द्यसत्रिष्ये रागतो गह॥१६॥ दध्यादिवा पयो वापि सर्वे देहि चिरं स्थिता तदर्थं चेत्तव श्रद्धा
इत्यस्मानि निवेदितां॥१७॥ नंदो यद्दिगहं चिंतं सर्वं चेच्छनि चेदिह॥ नरस्यामीति तस्मिन् देहो
कैतव वंचिता॥१८॥ दृष्ट्वा तीयाय नुक्तं तत्रावदागत स सा पुनः॥ द्वारदेवो किमेतद्देमुनि
रस्मीत्यनुकिं॥१९॥ इत्यावेद्य ततो गोपी वयं शीघ्रं पलायिताः॥ तदा तिरुषिता बाला वि

कृष्णस्व गहं गता॥२०॥ पथाद्यैकेतवोक्तो हं वंचिता बालकैः सह॥ ज्ञागश सदने नयः कथं मां
वंचयिष्यति॥२१॥ पूर्वस्मिन् दिवसे स्मानि विचारः परमः कृतः॥ विस्मारितः स एवाद्यपश्यं
साः किल बालकैः॥२२॥ गतं तद्गतमेवास्तु किं कर्तव्यं मया धुना॥ मतिरुन्मिश्रते नराणां
समये विगते सति॥२३॥ एवं विवदमाना सानि विष्टा सा दने स्वयं॥ ततो ह मम नवने ग
तो हं सखिनिः सह॥२४॥ यदि पश्यामि नुवनं स्वामि न्यारिक्त मद्रुतं॥ दधि दुग्ध समाकी
र्णं नवनीतवयं महत्॥२५॥ नानारस विशेषं च पक्वान्न च संगतं॥ विलोक्य सुनृजं प्री
ताः सरवायो मे निरंतरं॥२६॥ निविष्टा मंडली वधा उपय किल प्यसस्यं॥ पलायनाय
नियतं दद्याद्द्वारकपटाकं॥२७॥ बुबुक्षुस्ते मनोनी शंया वत्ता वसमागताः॥ कपाटास्ते
दत्तं न त्वा दृढं वीक्ष्य तदा ब्रवीत्॥२८॥ रे रे कोस्मि गहं मध्यं मध्ये द्वारा निमुतं॥ मोचयाय क
यारे हे निविशामि गहं तरे॥२९॥ यावदसति तावद्देवुं क्तं गोपै रनेकधा॥ ज्ञहं जानामि

हुंमा०

29

मांनेष्टसाध्यामितमानसैःसहवासिनाकृतंकर्मण्यसंवीक्ष्यसुरक्षितं॥गत्वाहंमोचया
मेवउपपद्यगमनेनवै॥३१॥पराहसपदायावत्तावदायानिकेवलं॥तावत्सालयितास
वेक्षारंमुक्तामयासह॥३२॥दृष्ट्वाचुक्रोशमदनेदध्यादिद्वयमद्भुतं॥नक्षितंनुविदि
मवैनावशिष्टंतयारवयि॥३३॥रेरसरयःसमायाउपपन्नंममेश्वरं॥पात्रारण्याति
रिक्तानिपक्षान्नाद्यखिलंगतं॥३४॥अद्यैवनिगतिगोहाकदागसविनाशितं॥दधिउ
ग्धरदिकंसर्वमंचितंद्वयमद्भुतं॥३५॥कयामिकिंकरिष्यामिस्नानंमुक्तंनशक्नोते॥
गृहंसरयकदाचित्रोगमनंकिंसास्थितिः॥३६॥यशोदामनुतेनैवबालकोममपुत्र
कः॥करोतिविपुलंकर्मकृतंनोवाकरिष्यति॥३७॥मुक्तेदारप्रदेशेवैनिविष्टानुव
नातरे॥पुरहरिकपादादौबुध्यामुक्तंचसर्वशः॥३८॥पराहसाभिगच्छामियावत्ता
वत्सलायितः॥त्वरानदृष्टःकगतादारमुक्तानिरंतरं॥३९॥मयाज्ञातंगतागोहान्मु

कृष्णप्रदेशतः॥समीपस्थाहृता रक्षाधारमावध्यमरुह॥४०॥पूर्वधारप्रदेशेचेत्रिवि
 ष्णमपिवातकान्॥गत्वायशोदामानीयदशविष्णामिकेवलं॥४१॥गतेनसमयेबुद्धि
 र्भवसेवनरणामिदं॥पूर्वचेजायतेबुद्धिकथंकार्यंप्रदीयते॥४२॥इत्येवंबुद्धेर्वी
 ऋाविररामाथस्त्रिवत्॥ततोमसदनेयावत्प्रविशामिचराचितः॥४३॥गृहान्
 तरतो गोपीनिस्त्रावेगवत्तरा॥तदाहमनुबुधं पूरं त्रिजामः केवलंतदा॥४४॥सखा
 स्माकं यत्नायैव निविष्टा त्रवसय निः॥त्वया सुगोपिकान्नमानयाशु ब्रजो गले॥
 ४५॥इत्येवंजापिता गोपीनिविष्टानुवनांतरे॥वीक्षितंवातकं यावत्तावत्सर्वैस्तराहतं
 ॥४६॥इयमसद्भुतं नीचावयं सर्वं प्रजायिता॥सा वीक्ष्यनुवनांतश्चततः श्रीं प्रसमागता
 ॥४७॥वीक्ष्य सर्वं इतं इयं गोपैस्तत्र पत्यायितं॥बुक्कोश किमनूद्य वैतवोत्तपाप्रसा
 दिता॥४८॥पुनश्चेदप्यतिगृहेतदा कुप्यमि नोगतां॥केतवाश्रितमप्यत्रवचनंचावधी

द० मा०

९२

रितं ॥४०॥ राव मुक्ता च सातत्र विराम गृहं गता ॥ अतो हं मम सदने निविष्टः सखि निःसर्वत्र
बोधमेवं गृहे गृहे ॥ प्रविष्टे मयि देवर्षे गोप्या वक्षः समागता ॥४१॥ तादृष्टं मे सरवा पश्चात्पलाय
न पराययुः ॥ अहमेको वचस्तानि न्रीतानैवांतिकं ययुः ॥४२॥ कावात्ता किमनु ह्येयं गतस्तु
बुधुनः पुनः ॥ कथं यास्य सिनी त्वानां यशोदायाः समग्रतः ॥४३॥ सर्वे पराधा स्तेरु ह्यद्यु मे
व निःसृटं ॥ अहो स्माकं वशेयातः सखा तस्ते पलायितः ॥४४॥ एवं चेद्वचनं कुप्यपुनरे
ष्यामि न क्वचित् ॥ तदा सजामस्वामयना न्ययास्याद्विपर्ययं ॥४५॥ तदा हं मम वंस्तामो
भवद्गीति न मे क्वचित् ॥ क्रीडन्न हं प्रविष्टश्चे सखि निवृत्तं तरे काहानिर्नो कृताद्यस्मि
न विनागेन नयं न वेत् ॥ गत्वा यशोदां किं यं वदिष्य य निरंतरं ॥४६॥ निराग संन मे
माता कदा विना डयत्यपित दोषो च सखी काचिन्न स्वीमा क्रीडा संयुता ॥४७॥ सखी
तिष्ठ धर्मने वया वज्रोक्तु समीहता ॥ उन्नाय पात्रान्यखिलैः न सतो हाग रुद्रवेत् ॥

रामः

९२

॥४८॥ स्त्रियस्तति च लानं नृश्री घमाग सवेष्टितः ॥ अणा वस्थानमात्रेण सा पराधो न विष्यति ॥४९॥
॥ ऊचुरन्माग देस्माक मद्यैव मखिलं रुतं ॥ नीत्वा यामस्तु रागे हं यशोदायानिरंतरं ॥५०॥ एवं
विवदमाना सुता संमंडल मध्यगः ॥ चिरं विमृश कस्याश्चिद्द्वारं त्रात्रोदितो मया ॥५१॥ नृत्को
फलमयो न संसाय ग्राह्यं वंगता ॥ तावत्तलायितः शीघ्रं प्रलयं सोऽनुविस्तिता ॥५२॥ कथं ग
तो हस्तगतः पुनरेष्यति न क्वचित् ॥ धर्तविद्या विदां बालः प्रोदः केवल मरुतं ॥५३॥ कपारमु
द्रणं नैव पूर्वं कृतानवेष्टितः ॥ गते काले पुनर्बुद्धि नरां भवति निश्चितं ॥५४॥ गतं तद्रुत मे वारु
पुनः कालो न विष्यति ॥ इत्युक्ता सुगृहं गोप्यागताः सर्वाः सुविस्मिताः ॥५५॥ एकस्मिन् दिव
से लिला कृतं मे ते निवेदिता ॥ दिनांतर गता लीलाश्च एषा वदितो मुने ॥५६॥ समुच्छायततः
प्रातमात्रे दत्वा महसुखं ॥ पित्रे वा दशनिस्पृश विचो निबाल चेष्टितैः ॥५७॥ इत्यादिपुणणे
हरि नारद संवादे चतुर्दशोऽध्यायः ॥ नारद उवाच ॥ समाहूय सखीन् प्रातर्वा निराग खिल

६० मा०
९३

नविपि। जजमधेचरनेचपक्रतंतछरुधमे॥१॥ कस्मिंश्चित्गोपिकागेदेप्रविष्टोहंतवराचि
तः॥ उत्रायदधिपात्राहेनाक्तमेवसमुद्यतः॥२॥ तावत्गतासमावोचतकिमेतत्तद्वधकम
ते॥ कथमुत्तारितं पात्रं मध्येकरनिवेशनं॥३॥ तदाहमक्रवं गोपीधन्यः कलियुगोधुना॥ रु
तं किं विपरीतं ते गुणेस्तेनावधारितं॥४॥ आतास्ते मे सखा सुपुत्र माहूयितुमागतः॥ स
खा यो ह्यरेरेवैसापितानियता मया॥५॥ अहमेव यदा पश्येत्तत्तद्व्यंशिकिं संस्थितं॥ पिपी
लिकाः प्रविष्टाश्च ततः नत्तायि भोजनं॥६॥ तस्मात्पिपीलिका बाह्यं क्षेपणं क्रीडते मया॥ त
वन्ना ताच वरप्रीत्या कथममृतं करोम्यहं॥७॥ एवमुक्त्वा चिरं जीव पुनरुक्तं तयामम॥ वं
चिता कैतवोक्ता मे सामेनेरुतमद्भुता॥८॥ आत्तोहममसदनेगतोस्मि सखिनिः सह॥ वर्तमा
ना गहे गोपीदृष्टामा मुच्छितास्वरग॥९॥ किमिहागतो न सखिनिः सदने मम सुंदरं॥ उप
विश्य सखं वक्ष्ये यदुक्तं ते यशोदया॥१०॥ यशोदायाः प्रिया गोपी तवोपयधिकारितः॥ दि

रामः
९३

तीया नगिनी तु मंतार्मक्यवरा म्पहं॥११॥ इत्यावेदनमात्रेण गता सा नगिनी गृहे॥ आनेतुमचिरं
पावतत्तद्व्यचरुतं मया॥१२॥ अनुक्ता दत्वा च गोपे मोवानरे मस्त्वशेषतः॥ पत्न्यापिता गृहान्न
स्माद्यावदायातिमानिनी॥१३॥ आगतसदने दृष्ट्वा दधिगव्यं मया कृतं॥ तावत्पश्चात्तद्गृहे न
व्यं नुक्तं मे सखिनिः सह॥१४॥ अहो हं जानति नाना बुद्धिना सीत दामम॥ कामद्यकथयेवा
तं मम बुद्धिर्न मोयतः॥१५॥ एवमुक्त्वा चिरं गोपिकायास्तु गृहे स्थिता॥ ततो मम सदने गत्वा
पतत्ततन्मुनेष्टरु॥१६॥ कस्याश्चित्गोपिका पास्तु गृहे गोप्यः समागतं ति॥ बद्धस्तत्र
प्रविष्टो हं कैतवोक्ता प्रवंचितुं॥१७॥ विदितमंगले काले गानवाद्यमहोशवे॥ आतकार्य
प्रसंगेन बद्धा गमनवाचने॥१८॥ यावत्गतो हं ताः सर्वा उच्छितास्वरया नृणां॥ गोप्यः समा
गतश्चौरः सखिनिः सदने मम॥१९॥ गानवाद्ये ततः कार्ये गृहीतमः सर्वतस्ति मं॥ वेषयि
त्वा सखिनिर्हारनारुधमंत्रितं॥२०॥ तावदुक्तं वचोरम्यं मयोगोपिरनुत्तमं॥ हे गोप्यः मृ

ह० मा०
९४

एकतास्माकं वचनं शतमुदुतं ॥ २१ ॥ पित्रासं प्रेषिताद्यत्र न विताम्यमहोभवः ॥ मिलितांगोपिका
वधोमंत्रयंति मृजंगलो ॥ २२ ॥ अयं तत्र समाकृतं शीघ्रं गच्छतमाचिरं ॥ मंगलं कर्मकार्यं हि पश्चा
दागतं केवलं ॥ २३ ॥ अत्रानंदवचस्तथ्ययशोयास्तथास्फुरं ॥ हविता नियतं प्राचुः ससमस्त
यवान्तं ॥ २४ ॥ अत्रतं नमयोक्तं वेतहि मे विदुर्नकाः ॥ २५ ॥ सर्वतयोचुस्ते तस्मांतुमु
द्यताः ॥ २६ ॥ विलेखकालमात्रोक्तयासामोमृगहेतुदा ॥ विनिगतायदायं न विष्यति ग
दाद्यदि ॥ २७ ॥ वयचिकानिकं सर्वं प्रेषिता सुयशोदया ॥ शीघ्रं गच्छतस्तुक्ताचलितानं रमंदि
रं ॥ २८ ॥ विनिःसतायदावाद्येदधिगयादिकं वदुः ॥ गदित्वानिःसतास्मासामयतो गोपदा
रकाः ॥ २९ ॥ अस्मः पश्चाद्दत्तं वं पलायनपरो यया ॥ ३० ॥ एयं मे वंचिताः सर्वाः पितुर्गहेन किं
चनः ॥ ३१ ॥ नारुताः केनचित्तोयोग्यताश्रुगदप्रति ॥ अस्मानिश्चरुतं इदं दधिगवा
दिकं महतः ॥ ३२ ॥ एतत्तु नोक्ष्यामहे पूयं वंचनेः परिवंचिताः ॥ इतामृतममृतवचो गोप्याः

ममः
९४

प्रोचुर्बाले सुकिं कृतं ॥ ३३ ॥ नास्य धर्तृपदं वेत्ति कश्चिन्नोपंगना व्रजे ॥ अस्माकमंतरायो न
महत्तद्व्यं कृतं कथा ॥ ३४ ॥ पलायमानानामेषा पन्निद्रुः किरामतः ॥ स्युषश्च पलायगात्राणां
इति बुधा गहंगताः ॥ ३५ ॥ आगतास्तत्तद्गहंगोप्योदृष्ट्वा गद्यादिकं कृतं ॥ स पात्रमपिताः
प्रोचुर्गोप्यस्तत्र ॥ ३६ ॥ अहो विवेचितं तस्य नंदपुत्रस्य काचन ॥ प्रोदानवेदितुं श
क्तालालितस्य पशोदया ॥ ३७ ॥ तयोर्विदुः समये जातो सो बालकः प्रियः ॥ न ताडयति
नो वक्ति प्रतापि नैतिसा ॥ ३८ ॥ अने बालो न जातिन किंचित् कुरुते मृतः ॥ ब्रजाधि
रापत्री सास्ते हस्मकुं न शकते ॥ ३९ ॥ पुनर्वत्तं पुनश्चित्तं पुन इव पुनर्गहं ॥ स्नेहने वजा
यते परितः क्वचित् ॥ ४० ॥ पुनर्गनिमयो चक्रुस्तत्र यत्रा नवसुरा ॥ अहममृगहेयातः स
खिनिः सहवानरैः ॥ ४१ ॥ स्नेहसाग्नया तगोप्यो न यांति कथयंति च ॥ पशोदा नवने इ
अहनि मेवाच पद्यत ॥ ४२ ॥ प्रविष्टो मयि सखायस्ते प्रविशति मया सह दयामिवेदंते

वृ० मा०
९५

पुनं जंति चात्र मद्रुतं ॥ ४१ ॥ वानरी नीतिमापन्ना मयानिर्भयतां ययुः ॥ यत्र तत्र सदैवैते चरन्ति
प्रतिमद्यनि ॥ ४२ ॥ चित्रमेकमन्तर्गते हे कस्याचित्रितं मुने ॥ निजासने निविष्टासितगो
पिकाक्षरदेशतः ॥ ४३ ॥ एषीनागमयेदेत्वा तदाहमविज्ञात्वर ॥ सर्वानुद्दिष्टसंज्ञां वेग
रुतुवरिनादधि ॥ ४४ ॥ नेत्ररोधमहं कुर्यामिषास्येष्टपलायितः ॥ नवं तस्वरिनायांतुनी
त्वगद्वारिकं बहु ॥ ४५ ॥ इत्यावेद्य त्वरात्स्यापाणिमां पृष्टिनागतः ॥ अकस्मान्नेत्ररोधं
मेकतं तावत्पलायिता ॥ ४६ ॥ कस्तृकस्तृमितीह साकययंती सुविस्मिता ॥ तावन्नीत्वा
गताः सर्वे कति वशास्तवांगणो ॥ ४७ ॥ कतिवालावसतालावशीघ्रं वरानने ॥ ४८ ॥ म
न्मात्रा पूर्वमेवोक्तं वशांश्चारयमारिषा ॥ सखिनिर्ब्रजे नमो त्वमहमिह नित्यशः ॥ ४९ ॥
तस्मात्पृच्छा वशांश्च कति संति प्रदर्शय ॥ बालका मे सखायः के समाहूय वरंगने ॥
५० ॥ एते सखायः संजाताश्चान्याननेष यामहं ॥ बालका मे सखायः के समाहूय वरंग

राम०
९५

वो ॥ ५१ ॥ यावदुताः सखायस्ते भुक्ता पीत्वा नवं स्तदा ॥ यावदागमनं मयं दृष्ट्वा मांते पलायिता
॥ ५२ ॥ वंदस्वने मया वशा दृष्टा पश्य गदं त्वर ॥ इत्युक्ता हंततः शीघ्रं पश्यत्याश्च पलायितः ॥ ५३ ॥
एहमागत्य सा पश्यत्तद्वयममद्रुतं कृतं ॥ चक्रोऽगता गेहदुक्ता दयमनुत्तमं ॥ ५४ ॥ इ
दोयं नंदतनयः को जानिष्युः सागरः ॥ कथं प्रत्यारिता गोप्यं शृणु ध्वं चित्रमद्रुतं ॥ ५५ ॥
अकस्मादागतो गेहसखिनि वानरैः सह ॥ मामुवाच कते वशाः कथिं संति च बालकः ॥
५६ ॥ वशान्पालयितुं शक्वाः पृच्छामित्वां सहेतुकं ॥ ५७ ॥ मन्मात्रा पूर्वमेवोक्तं वशांश्चार
यमारिषा ॥ सखिनिर्ब्रजे नमो त्वमहमिह नित्यशः ॥ ५८ ॥ एवं विमोहिता वाग्निस्तथैवा
नुष्ठितं मया पश्चात्कृतं मे सखिनि नुक्तं दयमनुत्तमं ॥ ५९ ॥ एकस्यावचनं सख्योपशान्तम
नुनहि ॥ प्रत्यहं रुते घोषे ग्रहद्वयविनाशनं ॥ ६० ॥ नवती निधतं मौनं पश्योदामपुनी नतिः
गतं तद्वतमेवास्तु नवक्रयं मया धुना ॥ ६१ ॥ एतावदुक्ता गोपी सो विरगमायमानिनी ॥ ६२ ॥

वृ० मा०

९६

हं प्रविष्टा सुमुखी स्मरणं केतवं मम ॥ तदहं ते प्रवक्ष्यामि शृणु त्वैकाग्रमानसः परं तदेव
स्मिन् यत्कृतं चाद्रुतं मुने ॥ तदहं ते प्रवक्ष्यामि शृणु त्वैकाग्रमानसः ॥ ६३ ॥ एकस्मिन् नुव
ने नूनं प्रविष्टः सखि निःसह ॥ सुप्रामात्यस्य गोपीनामुत्तार्य धिना जन ॥ ६४ ॥ नुजानेन
य गोपेषु स्वप्रेषणतयेव सा ॥ यथैवानुष्ठितं साक्षात्स्वप्नेषु प्रदर्शितं ॥ ६५ ॥ नुजतिवा
लकामद्यं दधिमध्यादिकं बहु ॥ स्वप्रेतयामेतयामेव सनं गहितं यास्यसे वनु ॥ ६६ ॥
यावत्स्वप्ने प्रदर्शयानुपश्यंती सा नवतदा ॥ नुक्तं सर्वं तु गव्यादितदेवासीत्समुच्छि
तामवलोक्याश्रुवयं सर्वं पलायिताः ॥ समुच्छिना ततो गोपी दृष्ट्वा गव्यादिकं गतं ॥ ६७ ॥ स्व
प्रेविजो कमानाहं स्वयंतिशयनायने ॥ उच्छाने पितये वै न दवलो कितुमद्रुतं ॥ ६८ ॥ स
मारूपसखी वृदंगहकर्मप्रदर्शितसमयस्तस्य कदाचिन्नेवलमते ॥ ७० ॥ कस्याश्चित्के
तवोक्तैव वंचयित्वा हरस्य ॥ कुत्र विष्टमद्रुदये प्रविशद्हरतिस्य ॥ ७१ ॥ अनेकयन्त्रवि

रामः

९६

चयेः प्रतारयति गोपिकाः ॥ कपिवेत्तिनतत्कर्म गोपिका केतवानुगं ॥ ७२ ॥ कंठमः कुत्र गच्छ
मो बालकेनातिमोहिताः ॥ दधिगव्यादिकं किंचिन्नावशेषयति स्फुटं ॥ ७३ ॥ एवं विवरमाना
याममगेदंगतोऽस्य ॥ प्रविष्टा गोपिका कचित्सयं कानममंडिता ॥ ७४ ॥ नातरं लालतीयं च
गायंति मत्कथां मुखवात् ॥ मया तस्यामनोमोहमापादितमनंतरं ॥ ७५ ॥ मोहिता यस्मिन्नुद्य
मद्यमानमाययोतिष्ठसने प्रादसखिनिः सह मानदा ॥ ७६ ॥ किमिष्टा मिश्रदण्डाश्रुकिम्यं
चागतो नवान् ॥ इदि मे करणीयं यत्करवाणि द्यंतं दिता ॥ ७७ ॥ तदाहमक्रवंतां तु तव स
दा समागतः ॥ सरवामेयो सुधात्रास्ति नोक्तुमिच्छंति केवलं ॥ ७८ ॥ एते देवमवश्यं मे स्वाडु
चान्नमनुत्तमं ॥ ममापि चेत्तव श्रद्धा इति सर्वं निवेदितुं ॥ ७९ ॥ तल्लुत्वातिप्रदयेण समा
नीयाद्रुतदधि ॥ गव्यमद्रुतं चापि ददावन्मद्रुत्तमं ॥ ८० ॥ मुने प्रीतिप्रदानं प्रीतिरासी
द्रुत्तमा ॥ मम केवलमावेन तोषितोऽयं तया निशं ॥ ८१ ॥ नुक्ता रत्ना च गोपे मोवानरे

६० मा०
९९

मेपिके लनं ॥ मन्त्रायाम् इति जातं इव मानं न कं ॥ १२॥ यो मामर्पयति प्रीतासीयते तत्क
थं वसुजातं मां मन्यते ॥ इति नाशायाम् खिलं ततः ॥ १४॥ यत्किंचिदसुमात्रं हि सर्वं
मन्त्रो न किंचन ॥ यामन्यतु यो नुक्ते स स्त्रे नो विधिना नृत्तः ॥ १५॥ यागुष्यति गृहे इव
मन्त्रो नीतानि शं मुने ॥ इव स्यात्सुविनाशः स्यात्तस्यानाय छले न वा ॥ १६॥ संचितं तु विशो
काय नानं दायकं दाचन ॥ संचितं नाशमायाति दत्तमानं समुत्तुति ॥ १७॥ इति संश्लिष्य
नृघोषेयं यं निगृहं गृहं ॥ यानि वृत्तिग्रहेः तस्याः प्रविश्य प्रहरा म्पदं ॥ १८॥ अस्मिन् ब्रजे
स्त्रियत्किंचित् इव मात्रमुत्तमं ॥ तत्सर्वं मामकीयं मेव लाक्षास्तद्विनाशो ॥ १९॥ मो
क्षामिन्नो जयेन्न न्यान् प्रविश्य च गृहे गृहे ॥ गोपागावश्च हृत्साश्च ममेवानंदविग्रहं ॥
२०॥ ब्रजे न गोपिका निनाम तत्र काश्चन केवलं ॥ गोपागावश्च हृत्साश्च ममेवानंदवि
ग्रहं ॥ २१॥ ये ब्रजस्थानं हो निनाम तत्रः पश्यंति केन च ॥ न तेषां मूढबुद्धीनां गतिर्नेह प

रामः
९९

स्वच ॥ २२॥ एवं ब्रजविनोदेन चरन् विगृहे गृहे ॥ ब्रजो कसोपरं सौख्यं ददामि प्रतिवासं ॥ २३॥
ततो मम दनेवाले वानिरेश्च महाविशं ॥ आयातं मां विलोक्येव गोपिनां तु गृहे गृहे ॥ २४॥ प्रति
ष्ठा नेतु मेव सुसमारूपं ब्रजस्त्रियः ॥ समागतास्ततो बद्धे हारमारुध्य संस्थिताः ॥ २५॥ ताव
द्भुक्तं दधिपयः सखिनिश्चायवानरे ॥ विलोका सुनृशं नीताः सखायस्ते पलायिताः ॥ २६॥ अह
मेकस्मितस्तत्र वेष्टितस्तानिरेव हि ॥ क्रीडितुं न स्पृशं मेव वदंति वचनामृतं ॥ २७॥ अहो रि
नेदिने चोयवृत्ताते वंचिता वयं ॥ अर्धे पल धो बहु निदिनैः कतिपयैरिह ॥ २८॥ कथं ते गम
ने नूनं न विष्यति विचार्य बहूनि च दिना येव समागत्य गतः पुनः ॥ २९॥ चौराणां समया
संति बुद्धुः संनदंति हि ॥ साधो रे वै कसमयः केवलं सर्वशोधकः ॥ ३०॥ तस्मिन् दृष्टविधा
स्यामः केवलं तु मनो गतं ॥ त्वां गृहीत्वा विनेष्यामीयं शो दानुवने स्फुटं ॥ ३१॥ बुद्धेवं प्रज
मसावेष्टयित्वा तु संस्थिताः ॥ दधिपात्रमयानि पदधा पूर्वनिधानतः ॥ ३२॥ वास्य प्रोदाम

हं मा.
९८

यो हराक्षि प्रनेत्र मोदधिः॥ लध्वमागे विहिस्रवमंडलात् संस्थितो मयं॥ ३॥ मयोक्तं गोपिका
किं विदधयुष्माकमग्रतः॥ सफलो निःफलो वापि संस्थितः कथं मंतुवः॥ ४॥ नाहं संवेष्टि
तः केन हस्तिरैरपि केवलं॥ ध्यायन्निर्वृत्तिं निवयैरस्मत्त्रये दिवरागनाः॥ ५॥ नवतीनामि
दमे मरुता नाम मयं रवला॥ तथा यत्रान्निवीक्ष्याशु कुरुध्वमविलंबितं॥ ६॥ ययाममगति
नैव कदाचिज्जायते नतः॥ इत्याश्रित्योचुरधिकं गोप्यताः कवलं वचः॥ ७॥ मामदेष्टु
हणे यत्रान्नाश्रुत्वं हिनो धुना॥ बहुधा निरुतं हस्तप्रदो नानिलमते॥ ८॥ यदा सं
वेष्टिनोस्मानिर्गुणिरुत्पतदा निशा॥ तदा त्वच्छलमायित्यवला हृदिरयोगतः॥ ९॥ क
नत्वं शिसितो नूनं नाना पुक्तिप्रवर्तकः॥ मम मो नूनं लेकश्चिन्न नूनं न विष्यति॥ १०
॥ रवायस्ते नियायांति नति एतिसं कचित्॥ पलायनपराः सर्वे तदा दृष्टं त्वयि स्थि
ताः॥ ११॥ त्वये वननयं हस्तवेत्तं तेना एवमात्रं कपितं मालाति वातः करोति न न

रामः
९८

यंकचित्॥ १२॥ नयंकरोति यः कश्चित् पितृममतिताडितः॥ नवसेवकिलप्रीत्यात्वं मतादयितुं
सये॥ १३॥ वात्रान्निर्गामिताया वमयिदत्वात्मुबुद्धयः॥ न संस्मरुः स्वदेहात्ताः किल चित्रमिवा
र्विताः॥ १४॥ पशवसमखायस्ते मम सा बोधिताः किल गृहपाक्षि रपपात्राणि नीत्वा शीघ्रं
पलायितेषु सर्वेषु मयोक्तं संस्थिताः॥ कथं गृहपात्राण्यथा दायसखायस्ते गता मम॥ १५
॥ संस्मरुस्तान् विलोकाश्रु गृहपाणि सर्वेषः॥ रुतामाकुरुषु चिरं मंत्रमेतदमंत्रयत्॥ १६॥
प्रातयशो दशायनेत्र जिष्णामस्तु केवलं॥ कथं जिष्णामदेनं पुत्रकर्मणि सर्वशः॥ १७॥ प्रति
वासरमागत्य करोति किल कर्म यत्॥ कथं सदा मः सकला हानिमात्यंतिकी व्रजे॥ १८॥
॥ वसिष्ठा मो मतो गत्वा व्रजं गत्वा व्रजं गताः॥ नवारयुति सा पुत्रमात्मस्ते हनियंति ताः
॥ १९॥ आत्मवस्तु नि सर्वे शांतिरेव त्वहं न वेत्तुस्माकं किंच वस्तुना महेना दशता क
था॥ २०॥ इदमामं सवासागताः संस्व गृहपति॥ निशा यामप्यतितायां प्रातरुच्छायसर्व

ह० मा०
९९

तः॥२२॥ इत्यदिपु राणेह रिभारसंवादेव्रजलीलायां पंचदशोऽध्यायः॥ श्रीभगवानुवाच
॥प्रातरुच्छायसर्वास्त्रायज्ञोदां विनिवेदितुं गाताः कमलिमविद्वन्पुच्छसायतत्वरः॥१॥
समचुर्मम कमलिमयज्ञोदां पुत्रवसुनां॥ गयः समं नात्रा मेव शृणु मे गदतो मुने॥२॥ गोप्य
उचुः॥ संवावव्रजमात्मीया गहणाश्च जेयशिरि॥ यासामो सत्रवासा यं निरुपाधिपदं यतः॥३॥
३॥ वसुमयं यत्र कुत्रापि सुखेन यदिवर्तते॥ मनोवत्सलवस्तुना दासो नाद्यैः प्रशस्यते॥४॥
यद्येकस्मिन्दिने स्वास्य न वेत्त परिवेदना॥ प्रसहं मनसः स्वास्यं न वेत्ते हसतिः कथं॥५॥
बालको यंचिरं जीवीति संनवतुना मिनि॥ तत्र स्नेहवशात् न संज्ञेन व्रजमाकुरुते॥६॥ यु
वयोरेव संसर्गात् तं सुखमनुत्तमं॥ अथ वदस्व समये नाना हः सुतो न वेत्त॥७॥ लाल
नी स्तथा मानः कुरुते न चिपयं॥ यथा चानियतं ताड्यो यद्यनीतिरतो न वेत्त॥८॥ शृणु
कमलिमातस्व स्वात्मजस्य कृतान्यपि॥ प्रातरुच्छायसखि निवनिरेव व्रज न व्रजे॥९॥

रामः
९९

अकस्माद्विशतेस्माकं पुत्रनेपुत वात्मजः॥ गोपकैवानरेः साई निशंकः किं न नामिनि॥१०॥
प्रविशदधि दुग्धादीणां रुसाश्च प्रयत्नतः॥ पुनक्ति नो जयसमानं वानराही नृतयात्मजः॥११॥
अवशिष्टमथा स्फोट्य त्वरा गच्छति नीतवत्॥ पश्चादागत्य पश्चामः हतं कमोत्तमजस्यते॥१२॥
विकृश्य बहूनां शिबं समाधिय निशमत्त॥ गतं तद्रुतमेवास्तु किं मम इति निश्चिताः॥१३॥ य
त्र कुत्र गहं याति कैतवा त्रा प्रवंच वंचयन्॥ यथा कथंचिच्चैप लोबलाद्य छिद्य मसति॥१४॥
काचिदं चयते नूनं कैतवा क्ति प्रयत्नतः॥ कस्याश्चिद्ध मसदने प्रविशप हरति सुदं॥१५॥ वे
ष्टितो पिबुतेनाशु प्रयाति किल बालकः॥ बालानोदयते कपिक्वापि मेहन मत्रकं॥१६॥ क
पिवाग्वज्रकथनं तथा तज्जनि मर्कं॥ प्रसहं कुरुते मातः कथं सोऽप्रशक्तमः॥१७॥ दग्धा
पूर्यमुखं सीयं कस्याश्चिन्नयोः क्षपेत्॥ कस्याश्चित्तत्रोदधित्वे वदोरमाशु पलायते॥१८॥
नुक्तापीत्वा दधिपयः सखि निवनिरेः सह॥ काश्चित् वत्ता छं सं कुवन् नीत्वा तत्र पलाय

व० मा०
१००

ते ॥ १९० ॥ सर्वान् ज्ञापने त्रेण किं ब्रूमश्च वरंगने ॥ वयं यत्र धियो जाताः गृहकर्मणि नामिनि ॥ १९० ॥
न कर्तुं शक्नुमस्तस्मात्तव जसा गो न विष्पति ॥ स्वयमन्वियदा वाद्यकाचित्तमो न वेदिह ॥ १९१ ॥
यवात्तको न न्यानुवानरान्नो जयसपि ॥ १९२ ॥ एकस्मिन् दिवसे चेतसा तदा ब्रूमो न किंच ना
दिनेककथं मातः सोऽद्यादा निरुन्ना ॥ १९३ ॥ वारयाद्यसं वचने स्ता उ नै वा सि पुत्रकं ॥ १९४ ॥
स्तन्मुखवाक्या नियथानो वसति न वेत् ॥ १९५ ॥ ब्रजवासः सुखा ये व न स जामः कथं च न ॥
तव पुत्रकृता वे न ब्रजसा गो न विष्पति ॥ १९६ ॥ इत्था श्रमवचो माता गोपी नंतरा द्यमं ॥ सु
न्मयंति उवाचे पुत्र किं कथयंति ताः ॥ १९७ ॥ दध्यादिकं गृहे सर्वं वृत्तं ते मरसा द्युतां कथं प
रा हेयामि मया किं दीयते ननु ॥ १९८ ॥ नवानां नियतानां हि धेनुनां निचय गृहे संपदस्त्वसि
लान् न पुत्रते पितृ सप्तनि ॥ १९९ ॥ यद्यदि ह्यसि पुत्रत्वं तदहमा निरंतरं ॥ कथं ब्रजसि गो
पीनां गृहे द्यपित सप्तनि ॥ २०० ॥ बालकाः किं करिष्यंति वानरास्ते कथं प्रियाः योः सा हं पिर

रामः
१००

गृहे पुत्र जस्ये व निरंतरं ॥ २०१ ॥ तव वधो खिलो गोप्यो विविदंति वचां स्पयि गणयंति न वै किंचित्का
सहेतविना द्यवात ॥ २०२ ॥ तवांगवशातः सर्वं सोऽद्य मिदमेव मे ॥ यदित्वं न ब्रजस्ये पा गृहे किंतु सहे
वचः ॥ इति मातुर्वचः श्रुत्वा मया श्रुदं रिर ब्रवीत् ॥ मातरं पेशले वदौ वाग्मी संमो हयन्ति वा ॥ २०३ ॥
किमहं वर्ये मातः कथितुं नैव शक्नोते ॥ परं प्रसूत्रं कार्यं मधुगोपिको क्लितः ॥ २०४ ॥ इथा
मानमवाप्येता यौ वना विष्ट बुद्धयः ॥ वदंति गारसादीनि संतस्माकं गृहे गृहे ॥ २०५ ॥ क्रीडं
तं मा गृह दार गृह हितायांति मंदिरे ॥ यतवाचं वाचयंति तिष्ठंतं चापल्यंति हि ॥ २०६ ॥ मामु
चरंति न स स्वसृता ली निरहो निशं ॥ न करे मियदा मातस्ता उयंति वदंति च ॥ २०७ ॥ स
खी न ब्रजसमा रूयचिरं क्रीडय मंदिरे ॥ गृहीत्वा वसनं मद्यंतदा द्यामहे वयं ॥ २०८ ॥ काचि
दं जनमा धायनेत्रयोः परिगृह्णति ॥ २०९ ॥ काचित्ता उयती मातर्गलस्फोटमाचरेत् ॥ काचि
द्वदति मामेव पीठमारय मारिषा ॥ २१० ॥ काचित्पात्रं जलं काचित्कारयत्यतिकर्मकं ॥

२० मा०
९०९

॥३९॥ पितामहायगात्रीश्चतयामात्रामहायच॥ कययंतिमिलित्वामागवत्वात्तुलोमहं॥४०॥
॥काचिद्यन्मलिमाहिद्यतयेवपदकिंकिणीः॥गहीत्वानप्रयच्छतिपुनर्मप्रिहसंतिचा॥४१॥
॥अन्यतनुक्तंतयापीतंममोपरिवदतिहि॥मयाननुजनेकिंचित्तुजंतिचमयिस्ति
ते॥४२॥पद्यत्तुर्वंतिगोप्यस्तास्तदंनब्रुवेक्कि॥मिथ्यानिमानमानितःप्रजात्यु
नितवांगले॥४३॥मातस्त्वदेतेमेकमत्वन्नोप्यनकिचन॥सुधितासुवितावालाःपरगे
हमुदाहते॥४४॥अहंत्वयाकदामातनोजितोनेववेश्मनि॥क्षणेक्षणेतिपुष्पातिपरगेहं
कयत्रजो॥४५॥इत्यावेदिताकलयमातागोपिरयाब्रवीत्॥गोप्यर्त्तमीयकमालिक
ययंतिनकाश्चन॥४६॥परकीयानिकथितुंरयालज्जानजायते॥वातकोयंतरंभुङ्क्ते
यथागंगोदकंस्फुरं॥४७॥परगेहेनयासेशकचित्तितुकरवसः॥नकत्तुमपिजाना
तिहयंमिथोक्तयःस्फुरं॥४८॥सुधितासुवितावालाःपरगेहंमयातिहि॥नायंसुधातुरव

रामः
९०९

पितृवितोपिकदाचन॥४९॥पद्मान्दधिगद्यानांवात्राणानियसर्वदा॥अनुव्रजाम्यहंनित्यं
विव्रजशेतिवादिनी॥५०॥कदाचिमिवतिप्रीसाकदाचिन्नपिवत्सपि॥कदाचिदतिमदस्वा
त्तातिवालःकदापिहि॥५१॥गोप्यःकैरिहप्राप्तोभवतीनाप्रसादतः॥वयापराधनीतिश्च
नास्मैदेयाकदाचन॥५२॥ऊर्ध्वस्थासेनरुदतिपद्मिनीवालकोद्यसो॥ममप्राणप्रियोगो
प्योनताद्योयंवयामया॥५३॥यदियत्रामिचक्षुर्मागोस्यकिलकेवलं॥तदायष्टिक
राग्राहंताडयेन्निशमत्रहि॥५४॥सखायःसंबहवोममपुत्रस्यकेवलं॥वदित्यतिपदा
नूनंताडयिष्येहंतदा॥५५॥यज्ञोदयोक्तमाश्रमसचर्गोपिकावचः॥यज्ञोदेत्वंव्रज
उत्सपन्निपुरवाव्रजेश्वरी॥५६॥मनुतेवालवचनंनास्माकंदृशातिना॥यथाप्रियःपर
पुत्रंतयातेनवयंप्रिया॥५७॥व्रजेश्वरीपरदयविनाशेचागमत्रपि॥तवैकस्मैनृदिनेकु
यन्निदासोदासिचेह॥५८॥तदासहनवन्तितेप्रशंशामोहितस्फुरं॥यस्यदुःखंतुतसे

व० मा०
१०१

कर्म

वपीडानामस्य किंचन ॥ ५९ ॥ यद्यते मुच्यते मायशोऽस्माकमिहास्तिकः ॥ वयं मिथ्या निवादिमो न
वसुत्रोऽज्ञातात्मकः ॥ ६० ॥ चित्रमस्माकमेवेतत्तत्तत्तत्केनाभिज्ञितः ॥ तवात्मजो हि ज्ञान
निसमयोक्तिवदत्यसौ ॥ ६१ ॥ जिह्मता लुप्तशक्तिकरो मतिमहाभुतः ॥ तत्त्वमेवानुमनु
षेसाधुमुष्णस्वांगने ॥ ६२ ॥ परमात्मीयपुत्रस्तु वयमेवान्मये वितः ॥ आत्मीये परकीये
वातारतमं नृणां भूतं ॥ ६३ ॥ बालकोऽलोलितः पूर्ववशातो गच्छति स्फुरं ॥ आस्यसि ह पदा
तुभं किंचिदागः करिष्यति ॥ ६४ ॥ लाडने बहवो दोषास्ताडने बहवो गुणाः ॥ लाडने जा
यते मूर्खस्ताडने पंडितो न वतः ॥ ६५ ॥ परं बहवयस्ये जायतो यस्मान्नवात्मजः ॥ अतो
स्मिन्प्रीतिरधिक इति विद्यो निरंतरं ॥ ६६ ॥ यदुक्तं मं बनेनामपश्ये पंचास्य गापिकाः
॥ अपराधतदान्नं ताडयिष्ये निरंतरं ॥ ६७ ॥ दृष्टविष्यामि चेदेवं तव पुत्ररुतं मूढत
॥ कालमवाप्यायत दात्वा किंचिद्विष्यसि ॥ ६८ ॥ सरयश्चलंतु स्वर्गं पश्योदामनसो गतिः ॥ ता

रामः
१०२

ताताभिन्नजस्येयं हि विपतिरिदं केवलं ॥ ६९ ॥ अद्यानि लालितो बालो नवारपतिवात्मजः ॥ अस्मा
कं वलानं कार्यं किमयं मत्पार्थक्यं ॥ ७० ॥ एवमुक्तातिमानेन गोप्यस्ताः स्वर्गहं ययुः ॥ पुनर्यशो
दातनयं शिक्षावाक्यमुवाच ह ॥ ७१ ॥ वज्रशिक्षावचो मयं तावत्तमवधारय ॥ यावन्नेह नष्टं
यावन्न किंचिदिष्येयं ॥ ७२ ॥ साधोस्तनूजानियतं पित्रोर्गालिप्रदानकः ॥ नंदापयंतिके मश्च
समुत्रास्ते निरंतरं ॥ ७३ ॥ यस्याः किंचित् गृहाद्या तिसाक्षेऽं मुनुते निशं ॥ किमयं मिव कर्तव्यं
पूणस्त्वं सर्वशो न घा ॥ ७४ ॥ यकिंचिदभिवाहं तिलं न तेन कदाचन ॥ लोकानां ततयान्नं तत्रे प्राप्ता
मवां हितं ॥ ७५ ॥ परिधनाय वसांसि नृणां निमुताधुना ॥ रुचिपूणं रियथा धस्व नो जनं वाय
या रुचि ॥ ७६ ॥ सखिपुत्रीतिरधिक चेदत्रैवानयाधुना ॥ वानरा न विसर्वाश्च ते मोदेयमुवा
सितं ॥ ७७ ॥ पुत्राद्यानंतक इव वृत्तिपितृवैश्वमनि ॥ कथं परं गेहं वस गमनं ते निजायते ॥ ७
८ ॥ परगेह गतिः पुत्रनवेदोषाय केवलं ॥ यद्यप्यमृततो दोषस्तथापि स्पृशति स्फुरं ॥ ७९ ॥

ह० मा०
१०३

सनाहतातिगमनं परगेहेन राजते ॥ अतः पुत्रनयाकापिनांतवंपराश्रये ॥ ८० ॥ इत्यावचोमा
तुरव्वीकरणाकरः ॥ यद्विनेन प्रतीतिर्मेमातस्वंगोपवाचकः ॥ ८१ ॥ अस्तिप्रोदरेते किंचि
सहचारिणामाकुरु ॥ ८२ ॥ एषापुण्यनिर्वाह्यं मनः तं नोदितं सति ॥ ८३ ॥ एतासामपि कर्मा
लिकुपयिष्यंतिकेवलं ॥ नवीनितरं प्रीतिस्रवमातः स्फटमया ॥ ८४ ॥ ममातिसुकुमारत्वा
न्यस्येवं किल गोपिकाः ॥ स्वानाविकात्मनो बुद्ध्या प्रसक्तानत्यजंति मां ॥ ८५ ॥ यत्र कुत्रा
पि न्नीडतं विश्वमासति तस्मात् ॥ गदकर्मणि संसृजतिं तिममसं निधौ ॥ ८६ ॥ पश्चाद्
संगमाधाय नपांतिस गदप्रतिग्रीडिः सखिनिः सार्धं यथेहं मांसजंतहि ॥ ८७ ॥ अति
यद्वययात्रालिखयमेव च गोपिकाः ॥ प्रयच्छंति विमलानो जयंति स्वनावतः ॥ ८८ ॥ पश्चात्
गच्छंति वसनं मोचयाम्यतिशुद्धं ॥ नीतास्ते निपलायंते तश्चादहमप्युतः ॥ ८९ ॥ तदा तेषां
तु वसनं तदा क्रोशंति बहुशः स्वस्तं न विदंति हि ॥ पुनः पलायमानाश्चेदिकं सप्रविलोका

रामः
१०३

ते ॥ ९० ॥ प्रविशंति निया मातर्दृष्ट्वा इव मउत्तमं ॥ वारिता अपि न श्यंति प्रसा गच्छंति केवलं ॥ ९१ ॥
गदे गदे निगमनं तासां जितवीरा तनवेत् ॥ अतश्चैताः समाह्वय शिष्याश्च निरंतरं ॥ ९२ ॥ ए
वं प्रशिक्षिता ताः शिक्षां चेहृदीप्ति मेपिकाः ॥ अस्माकं नैव गमनं परगेहेन विष्यति ॥ ९३ ॥
इत्यावेद्य यशोदायैरुषितो हंतदा मुने ॥ पुनः प्राप्त गदे तासामधिकं कर्तुमाविशं ॥ ९४ ॥
यत्र कुत्र गदे विप्रबल ह्ययचयैरहं ॥ हरामिद्वयमतुलं न सजामि कथंचन ॥ ९५ ॥ कु
त्र चिद्वा जनापायं कुत्र चिदसनामलं ॥ स्फालयामि नतिष्णामि ब्रजमिच गहं गहं ॥ ९६ ॥
मदाक्रोशो वनवायव्रजस्त्रीणां गदे गदे ॥ मत्तो गुप्यंति ताः काश्चित् क्रोशसासां न वेत्
किल ॥ ९७ ॥ काश्चि संसृज्यमांसवा वि कुशंति निरंतरं ॥ छले ताश्च विनियामि वदिनिगसिके
वलं ॥ ९८ ॥ इति पृथिवी सद्ने गापी प्रोदा यो वनगविता ॥ गही तु मन्ति तोरुदः सखि निरनिशं
मुने ॥ ९९ ॥ मया बध्नास्ति पूर्व न छद्म समयो धुना ॥ बलादेका नु विक्षिप्ता करशंखा व

व० मा०
१०४

नंजीरे॥१००॥ नयंश्चकरं शंखांश्च सारंगारौ निधाय च॥ विक्रीशितुं यशोदायै च लिता नंद
सद्यनि॥१॥ अहंतत्र मृषाश्चर्वेत स्याद्यतु गतः स्फुरं॥ पूर्वगता सा कथितुं पदुक्तं तन्निशामप
॥२॥ त्वं यशोरेपुत्रं तं कर्मपेयेदमहुतं॥ करं शंखांश्च नयामेव स्त्री एषा स्फालिता मपि॥३॥
तदाहमुचे तस्यां वै वलांता मिदमहुतं॥ पूर्वतु तस्यावचना सा श्रुत्वा मरुमुने॥४॥ देवजे म्वा
रिमानस्ते शिशितः कथमात्मतः॥ मम वासां सि शारवाश्च पुत्रेणा शिताः॥५॥ अथ मरुदेहमा
गत्य सरिनिनिर्वाहः सह॥ आसौ दाना जना मेवं वस्त्रं शंखा विना शिताः॥६॥ तदेवमं वि
लोका हरुदंतमतिविस्मिताः॥ किमियं वक्ति पुत्राद्य कथं रोषितमां वद॥७॥ निशाम्य मा
तरं प्रीता मक्रवं वचतं महता॥ मातर्ब्रजंतं सखि निरागतं च प्रधावती॥८॥ पृष्टिप्रदेशव
शतोतिहयेतां गता त्वरा॥ शंख वस्त्र विना शोतारं मुचिच्छाय केवलं॥९॥ मथैवोच्छा पि
ता मद्यमवोचते निपातिता॥ मयोक्तं गौ गतिहं निहतत्वां न मेहता॥१०॥ दयादपुण

रामः
१०४

माध्यातुं न योगसि वंशने॥ नाहं गदे गतस्तस्मान्नमो हं वदामहं॥११॥ परकीयाहं मातर्न विशामि
कदाचन परगे हे प्रवेशे न विना हूतेन मे सति॥१२॥ प्रयोजनं न मे किंचिद्वर्तते जननि स्फुरं॥ ए
तत्प्रयोजनं सर्वमना हूतो नयाम्यहं॥१३॥ कुत्रचिज्जननि प्राजमश्रीमिन कथंचन॥ तदा
श्रुत्वा हरेर्वाक्यं जननीरुतमहुतं॥ मेने गोपी मथोवाच केपं प्ररुतिराश्रिता॥१४॥ न जानाम्य
तिचापत्माद्यो वना निनिवेशताता॥ नामिता केन वा बुद्धिर्वलानं चाप्यनुष्ठितं॥१५॥ आगत्य स
दनेन नं वलांतं हूतं ते कथमातः प्रयाहिनुवनेनेदं कुर्यात्सुतो ममा॥१६॥ एकः पुत्रो ममैवाद्य
जातः कष्टेन केवलं॥ दहं न शक्ता गोप्ये संति पुत्रा गृहे॥१७॥ नासैकसाद्यमत्रैव सखि नि
ःक्रियते न वा॥ मातरं सति नैवैषां ममैवाग्ने प्रजल्मनं॥१८॥ गच्छते वा तु मातृणा मयतो ज
ल्मनं कुरु॥ वारपिष्यतिताः पुत्रान् ततोहमपितं स्फुरं॥१९॥ इति साक्षेपवाकाया दष्टा
वंतं सुगोपिका॥ मौनमाश्रित्य च लिता त्वरिता स्वर्गद्वयौ॥२०॥ एवमेव चिरं क्रीडन् ब्रज

द० मा०
१०५

मामोदयत्रहं गोपीनां सुखगतं तमादधे नितरं मुने ॥ २१ ॥ धर्मं अनुयोज्योऽयं गोपीनामपीकेवलं
॥ सासां जायते ॥ वक्तुं मुने शक्ते न कश्चन ॥ २२ ॥ नेत तत्र ह्यादिभिर्देवैरनुनुतं तु कहिंचित्
यत्सुखं वधुवस्त्री निरनु न तमनेकधा ॥ २३ ॥ यदिकस्य च यथातिकथ्यमानानमनु तमंतया
पि सुखं तं वै नयाम ह मयि स्फुटं ॥ २४ ॥ गोपीनां गोपुत्राणामहमाधीनतां गतः ॥ नान् एषु म
पिकल्पं तं न वेदिह मुने ममा ॥ २५ ॥ पत्किंचिदेहगेहादिमद्यमपि तमद्भुते ॥ मया ये ते मया
यमपि तौ त्रानितरं ॥ २६ ॥ इत्यादिपुण्यो हरी नारद संवादे शा उजोऽध्यायः ॥ ॥ श्री नगव
नुवाच ॥ ॥ ह्यतः परं प्रवक्ष्यामि चरित्रमुतिपावनं ॥ यस्य श्रवणमात्रेण शुद्धं तिमलि
नो जनाः ॥ १ ॥ मुने सद्भुतमेतमेवात्मीयेषु सनुग्रहः ॥ यथा कथंचित् तद्व्ययतां व्रज
त ॥ २ ॥ परे क्षवादज्ञाने न शिला लोकेषु वर्तते ॥ आत्मीयानुग्रहस्तत्र सन्नुसंचयाक्ष
यः ॥ ३ ॥ संचितं नुविधैः कैश्च मधुवन्नपति ध्रुवं ॥ प्राणैः सहा यवानि त्रिमिति शिष्टमते स्फुटं

रामः
१०५

॥ ४ ॥ ये मद्रक्ता विना मद्यमनपाशिनमत्रं वे ॥ कुर्वन्ति केवलं ते पाशरुतममुदाहृतं ॥ ५ ॥ व्रतं न गो
दिनक्रानां जायते नात्र संशयः ॥ अनर्पिता न मश्रीयान्न गतिः पारलौकिकी ॥ ६ ॥ जलोष्धानमात्रं य
त्विनामप्यपणं बुधः ॥ न समश्नाति मद्रक्तेऽतिचारनयादि ॥ ७ ॥ अतिचारं हियो वेति मद्रक्तेः
केवलं बुधः ॥ असमर्पयन्नं जीतनुक्तायागस्करो मतः ॥ ८ ॥ इति ब्रजो कसामेव मनुग्रहपर
यणः ॥ प्रतियहं प्रविश्यामुजोऽयमिप्रथमं दधि ॥ ९ ॥ एतत्ते कथितं विप्रसंसेपेण मयान
घ ॥ विचित्रवालचरितं गोपिकानुग्रहात्मकं ॥ १० ॥ य एतच्च एयान्ति संश्रद्धया वहितः पु
मान् ॥ मुच्यते सर्वपापे सो मुक्ते न वति निश्चितं ॥ ११ ॥ इत्याप्यप्यप्येव न दपितो का चरि
तमद्भुतं ॥ एकया मे जनमात्रुप्रार्थ्यं देव पूजितं ॥ १२ ॥ इषानीय विविधं दयमास्वाप्यकृपि
पुंगवा ॥ हहन्नं रदोषादिपत्नीः कुलसुसंमता ॥ १३ ॥ मया पश्चान्न ह द्रवं समारूपसखीनपि
॥ वानरान्दिलोश्वापिते मोहयारुचि ॥ १४ ॥ परावृत्ता गता यावता वसवं सुधा लुजि ॥ नु

ह० मा०
१०६

कंविलोकजननीचुकोपाहाय किं तं ॥ १९ ॥ यस्मिन्नेह सुतः सम्यक्त्वादृशः परमोद्यमी ॥ दे
वपूजाकथं तत्र जायते किं केवलं ॥ १९ ॥ सक्तं मयो धुना सर्वदेवपूजादिकं रक्षु ॥ दिनेषती
तेषु समारंभमिदं सुत ॥ १९ ॥ स्थापयित्वा गता इत्यवयापश्चादिनाशितं ॥ किं करोमि समे
ष्यति समाः कृताः ॥ कुलस्त्रियः ॥ १९ ॥ किं वदितुं मया मद्यवदहो किं करोमहं ॥ एवं वदसा
मर्म्मनुः कुलवधः समा गताः ॥ १९ ॥ किमिति किं प्रसेदे विप्रप्रवृत्तिरिदमाशुच ॥ ततोवाचाथ
मेमाता वेदार्थस्फुटकारिवै ॥ २० ॥ वचनं मम श्रविष्ठा शृणु मे मुनिसत्तम ॥ समाकृपितु मेना
हं गनायुमानपि ध्रुवं ॥ २१ ॥ त्वास्ताप्यविविधं इयं देवपूजार्थमद्य वै ॥ पुरैवास्विक्रममणि
सक्तप्रयाणि मे निशं ॥ २२ ॥ कृतानि खलु गोप्यश्च मनोऽस्माददिदं मया ॥ कुलाचारप्रसंगेन
न स पाध्य निरंतरं ॥ २३ ॥ देवपूजां कुलाचारं कुर्वन्नाप्रोतिशानना ॥ इति वेदविदं वाचसेनेन
मद्यनुष्ठितं ॥ २४ ॥ देवाश्च पितरश्चैव पुत्रे जातेति विस्मिताः ॥ पुत्रस्ते हवशातगायः किंचि

रामः
१०६

कतुं न शक्नुते ॥ २५ ॥ यावत्समाकृपितुं वै ॥ ताहं केवलं गृह्णात ॥ नावदेवंतरं इयमनेनैव
प्रणाशितं ॥ २६ ॥ यथासम्यन्निपुत्रोयं जायते च पत्नारुतिनरः कथं पूज्या न वेति हि ॥ २७ ॥
किं करोमि कगह्ममिमहो नायमर्म्मकः ॥ इत्याहुः सुसमारम्भपुत्रयिष्ये न किंचन ॥ २८ ॥
इति साक्षेपवचनैरुषितो हं वहिर्गतः ॥ मामानेतु मयो माता तथैवानुगतान्वत ॥ २९ ॥
॥ मुनेरौषोस्ति मे तत्र यत्रासु सुखं पुनः ॥ यन्निचारपुरे धर्मो न मे तोषय कल्पते ॥ ३० ॥
॥ यावन्मै पूजनास्ति नावदेहं तत्र वेत्ता ॥ मयि प्रपूजिते विप्रसर्वदेवाः प्रपूजिताः ॥ ३१ ॥
देवाश्च पितरश्चैव तोषमायांति केवलं ॥ यथांगमूलमासिक्तं स्कंधपत्रादिषोपकं ॥ ३२ ॥
तथैवेजामुनेमद्य सर्वेशपरितोषकं ॥ इनासिक्तैतरो मूलेनाशमेतितरुः स्फुट ॥ ३३ ॥
मम नक्तानते नक्ता येन देवार्चने रताः ॥ यथास्त्री कुलसंमूढानेह मुच्यते गताः ॥ ३४ ॥
३५ ॥ देवांतरकथा विप्रकिंवदामितवाग्रतः ॥ अवताशंतरप्रीतीति मेनास्ति ताव

वृ० मा०
१०८

कोत्रमाणवः॥ बलः कृष्णमयेति चक्रुः युद्धं मया सह॥ ५५॥ तदा ह मक्रवं न्नातस्त्वं मे वदतरो
मजः॥ कथमत्र भवेद्योगं पुष्टं श्रुतिविद्विषितं॥ ५६॥ तदा ह वलनद्रो मां ममे वैष्ठावलीयसी॥
एवमयोक्तं वैष्ठावयो रभवन्मध्यः॥ ५७॥ नानाप्रकृतिविधानेन बलेनाहं जितः पुरा॥ ततः स
र्वे सरवा यो मे जहसु मां मनीक्ष्णशः॥ ५८॥ कृष्णनेयं वकी दुष्टा नृणां वत्तं निवैद्यनः॥ बल
नद्रो यवलिनां वीरो नीलांबररो वली॥ ५९॥ इत्येवं कथयंतस्ते जहसु मां पुनः पुनः तस्य
ह मक्रवं गोपा नृकानो रा निरनरिहः॥ ६०॥ नशं रवाः स्फुरितान् पुनः पुनः युद्धं करोम्यहं॥ ६१॥
बलनद्रः पुनः प्रादुर्भवत्तं यो ह मक्रमहं॥ ततोऽपहसितो गोपैर्बलदेवाद्यका कथा॥ ६२॥
बलं हि वलितं तावद्यावत् कृष्णवली न हि॥ सर्वेषां बलानं नूनं स सं हृष्य वचो नु वि॥ ६३॥
॥ ६४॥ पुनर्न केचिदुं शक्ते न विष्यसि निरंतरं॥ योऽस्मिह रिणा साह मेस्मानि रवधारि न

रामः
१०८

॥ ६५॥ शतमवित्रं बलं वीक्ष्य निःसार्य वचनं मुखात्॥ दृष्ट्वा मानेन कोलाभो याति सत्वं परो दयात्॥ ६६॥
नायं बालतनुः कृष्णपूतना नेन पातिता॥ नृणां वत्तं महार्हैः सः शकटश्च ह नो नु वि॥ ६७॥ बल
श्चेद्वलिनां श्रेष्ठ पुनः युद्धं समा महं॥ न चेद्वलान्न विनयं कृष्णपुङ्गु रुके वलं॥ ६८॥ एवं सर्वैरुप
हसितो ब्रजजाचितः स्फुरत्॥ मनसा धाय संरं नं कृष्णश्चिद्रवो न वत्॥ ६९॥ योऽहं शक्तेः समहं नैव
न किंचिदोषमाक्रया॥ यशसा हं मे निवेद्या मुताडयिष्ये तथा निशं॥ ७०॥ एवं संचितयानस्य
हास्यं जगत्सहि॥ पश्यतस्तस्मै हृदयं मन्तं यमुना तटे॥ ७१॥ तदैव बलनद्रो प्रिसमा
रूपसखी न पि॥ दशयित्वा प्रचलितो जनस्यैकयि नुं त्वरा॥ ७२॥ विधाय साक्षं गोपा नां म
तरं निजगाद हि॥ गत्वा शीघ्रमिदं विप्रतन्त्रे सर्वं वदाम्यहं॥ ७३॥ श्रुत्वा च जननि प्रेम्णा वदामी
हादुतं न व॥ षेलिनुं तव पुत्रोऽहं गोतोद्ययमुना तटे॥ ७४॥ मद्दं न क्षितवान् नूनं स गहो जाय
तियतः॥ तस्मान्ने कथितं मातर्यया रुचिं कुरुष्व वै॥ ७५॥ इत्यवेद्य स्तितो याव बलनद्रो ममा

वृ० मा०
१०९

यजः॥ तावज्जमागतः शीघ्रमहं मानुरथायतः॥ १६॥ यज्ञोदात्तमुवाचे दं मुने क्रोधसमचिता
॥ कथं महं न सितवान् रोगताधुना मुत॥ १७॥ मृदा संजायते रोगो मृदा देहविषयः॥ मृदं क्ष
रां विकाराय कथं मे तदकारिषीः॥ १८॥ ततः एवं कथयति ब्रह्मतेतवायजः॥ सरवायोपि व
दंते ते सर्वे मिया निशंसिनः॥ १९॥ मातः किमस्ति यदुक्तं तन्नास्तीह धरातले॥ यदस्ति नान्यनुक्तं
मेवास्ति तन्मयि॥ २०॥ इत्याशयमजानं नीमवोचमिदमुक्तं॥ यदिससगिरस्तर्हि समक्षं पश्य
मेमुखं॥ २१॥ आदेहीति तयोक्तो हंत देवाननमाततं॥ किं तवानालुलोकाश्चुमाता स्पेयज
गत्रयं॥ २२॥ नृपातालुकुक्कुप्यो मज्योतिश्चक्रमयोगिरी नृ॥ नदी नदसहस्रांश्च लोका
श्चोकाधिपांस्तथा॥ २३॥ अनेकशोडकोटीश्च जंगाः हस्ते मेव च नंदमात्मानमनश्चै
व च सनानीदिया रिच॥ २४॥ कालादीनचित्तांश्चापि सबन्विष्य सुविस्मिता॥ वित
र्कयंतो बहुधा किमेतदिति चाब्रवीत्॥ २५॥ स्वप्नो वा बुद्धिर्वा हे वा देवी मायानया सुरी॥ वि

रामः
१०९

चार्यामस्य कस्यापि चरमं पश्यमाश्रिता॥ २६॥ प्रायो ममात्मजस्येदं विचेष्टितमयोदुतं॥ पूर्वमुवि
स्मितानूनं नायं पुत्रः किमीश्वरः॥ २७॥ अहो मे मोहतः सर्वमिदं कारसदं मयि॥ एतावत्कालपर्य
ंतमिति मे नमितवक्तुः॥ २८॥ ब्रजो मे ब्रजगोपाश्च गोयोगावोगाहिकं॥ यन्मायया त्मसा तद
समेते सोयं ममाश्रयः॥ २९॥ अधुना रणमालाहं मामुद्धरजनादनं॥ पुत्ररूपेण भगवान्नास्मै
त्वं जगदीश्वरः॥ ३०॥ त्वन्नो न किंचित् तन्निवृद्धिदृश्यते सचराचरं॥ त्वयि सर्वमिदं नातिशुश्रुते
रजतमन्त्रवे॥ ३१॥ अविज्ञानतया निवृत्तिं किंचिन्नात्र प्रतीयते॥ प्रतीयते यदकिंचिदकाशक
सुमोपमं॥ ३२॥ यथा मरीचितो यादौ मृच्छांतिः प्रजायते॥ तथैवात्र कुवधिनां विषये घर्थवु
द्धिता॥ ३३॥ विषयाः सप्रसंकाशा मनोरथमिवास्फुटाः॥ उनावेतौ प्रनश्येते तथा सर्वमिदं ज
गत्॥ ३४॥ बंधा पुत्रमिवाहवै यौवनं कुसुमोपमं॥ तद्विच्छेद्यमापुश्च सर्वगतमिव स्फुटं
॥ ३५॥ संपदश्च विनाशांताः सर्वे प्राणधनादयः॥ गंधर्वनगरप्रख्या जानन् क्रोधतिमाप्नुया

बृ० मा०
११०

त॥१६॥ अजाने महती ब्रह्मरूपया विस्मारितं जगत्॥ न पश्यति जनो यस्मात् त्वमिच्छर मनस्यधीः
१७॥ न वेत्ति कश्चिन्नात्मानं त्वन्माया मोहितो जनः॥ अविबेक प्रनष्टा शो यथांधो दृष्टिर्नानि॥
१८॥ एवं विहितं तत्वा यं मुने मातरि मे स्फुटं॥ प्रसारिता पुनर्माया पुनस्त्रेह मयी त्वरा॥१९॥ विस्
स्मारत दासर्वमपूर्वं तत्त्वबोधनं॥ विवस्त्रस्तनं शीघ्रत्वं मे प्राणप्रियः सुतः॥२०॥ मयि प्र
सन्ने मत्तज्ज्ञानं दुर्घटं न तु किंचिदह॥ पुत्रपुत्रेति यत्प्रेम दुर्लभं खलु मे यतः॥२१॥ अतः प्रसा
रिता माया पुनस्त्रेह मयी प्रया॥ यज्ञोदायामतः सा विदेवी मे स्नेहमाचरत्॥२२॥ देवत्रयी व
क्तिसुबोधवाक्यैर्योगिकसंपरिचितं पति॥ अनेक यज्ञैरनितो ह्ययं तिमाता तु मे तनयं
ममागा॥२३॥ पुत्रत्वं बुधा त्वतिला लयेती सुखान्नपानादि च ये रनेकैः॥ अतः पुत्रं मोद
मने कदाः सा जेने पुत्रं नायमतीव तस्याः॥२४॥ यन्नेति नेतीति वदंति वेदाय नानियं त्येव
सुयोम युक्ताः॥ अनेक शोडानि नवंति मत्तो मा मेव पुत्रं मनुते यज्ञोदा॥२५॥ न पुन पुनो

एमः
११०

न तयो निरुपेन देवयूथारनयत्तयेः॥ न दृष्टे क्वापि कथंचनेति सो हं हरिः पुत्रं तनुश्च यस्माः
॥२६॥ नेमं प्रसादं विधिनो पलधुनि वेन देवेन प्रमेन वापि॥ यत्प्रेम देवी जननी यज्ञोदा पुत्रात्मना
मे नियतं मुनी इ॥२७॥ अहं स पोनापि न मे प्रयोजनं प्रयोजने चाद्रुत मे कमेव॥ वृदावन स्याव
निरेणु मेव नेम इन्द्रपुर्याः परितो न जंति॥२८॥ अतो न जंति॥२९॥ अतो ह मोवाव निरेणु
माधुरीमासाद्यमानं प्रति मे मुनी इतः॥ अतो धिका नर्त्तजि मंडल स्मन वरितुं शक्य
मिति प्रनावं॥३०॥ इत्यादि पुराणे हरिना रदं संवादे मत्तन क्षणो नाम स प्रदशो ध्याय
॥३१॥ श्रीमद्वाचुवाच॥ अथा म्दयिव द्यामितो काचरित मद्रुतं॥ यस्य अवापामात्रेण मु
च्यते सर्वतो भयात्॥३२॥ मुने मे मयि समस्तानां संपदं समये रतिः॥ हो नो ह वै समाप्रीति
विस्ताना न वेदिह॥३३॥ हानिकाते परितः स मा मेवा मत्र गच्छति॥ तस्यैक कालिकी हानि
र्जायते नात्र संशयः॥३४॥ सां परितः स यः कश्चिदस्यायं प्रतिधावति॥ पूर्वपि रौतयामधे

ह०मा०
१११

त्रिधाहानिर्नवेध्रवं॥४॥एतदर्थंचरित्रंमेमुनेशम्वतप्रदक्षितं॥शृणुघावहितोननंवक्ष्ये
तेनक्तिनावतः॥५॥एकदाप्रातरुच्छाययशोराजननीमम॥कर्मांतरंरुतादास्योनिर्ममंय
स्वयंदधि॥६॥तत्रातिशुभुनेमातामयंतिदधिनाजनं॥गायंतिममकमीणिपरिगीतानि
सूरिनिः॥७॥क्षौमंवासौनितंवेहातिविपुलतरेविभ्रतिसाविरेजेकांचीरम्यामपिचविश
होरन्नसौवर्णपुंजांवाहैचामीकराद्यानवलयसुश्रुनगानरजुराकर्षणेनखिन्नंवक्रं
कवरविगलन्मातलीनिर्ममंथा॥८॥गायंतीजन्मकर्माण्यखिलसुखमयान्यासमताद
तोमेगयंदधोनवीनंप्रचुरमनिगतस्तनुनिसारयंती॥मयंतीसातिमप्राद्यतिश्चमज
नितामाचरन्नागतोस्मिमातर्मत्वंशुधिततनयस्याश्रुदेहिस्तनंस्वं॥९॥मंथानंततर्ग
हीत्वात्वरमतिमयिबुंनैवशक्रयदानूत्तावन्मामंकमधेचिरमयजननीसंनिनायाद
दोता॥युक्तंवस्वस्कीयंहमपिनिषिवंमोदमाप्तोजनन्याःसामातामेमुखाञ्जंप्रचुर

राम
१११

सुखनयनेनपात्रापिवंती॥१०॥तस्मोरयंनोविरंचिगिरिवरतनयाकांतद्वारखंडलोवोशम्वत्रा
प्रंकदाचिन्निखिलसुखंरैर्यसुखंसापिलेनेसेवानोमेजयावाममसुखजननीमोहितासीदयेयं
दृष्ट्वादृष्ट्वापुतापंययश्चयदधतीतपमानंनिनांतं॥११॥बुद्ध्यामुस्मिन्मानेयपसिचविरुतिमा
मथाश्चज्जशीध्रैवेगेनासागतंनययश्चयनिखिलंकिंचिदुत्तायतेता॥१२॥अहोमायामुने
मयंलोकसार्थप्रणाशिनी॥ययाविमोहितसर्वजगतन्मतिनिस्रः॥१३॥नसकोस्तिय
शोदायानचहानिर्ब्रजयचि॥नपयोस्तिप्रियंतस्याःप्रियंमत्तो न किंचन॥१४॥लोकवृत्तिम
यालोच्यशिक्षयन्नखिलानिहलीलाप्रदक्षितानूनंपूर्णानोनास्तपूर्णता॥१५॥ननुदिमोहो
मन्मातुर्नचक्रोधनतिमयिष्यवतारोदिलोकस्यक्षेमायममकेवलं॥१६॥अतो लोकमि
मंसर्वंशिक्षयन्निमनुहितं॥तद्वदामिसुरम्येष्टशृणुघावहितोधुना॥१७॥मोपरिस्मज्ज
मन्मानागतायावत्त्वराचिता॥१८॥परिरक्षार्थंदधोनाडमयारुतं॥१९॥पूर्वानिसं

ब० मा०
११२

चितं किंचिन्नवनीतादिनाशिनं ॥ इत्येवावसितं लोके यो विवेकावधारयेत् ॥ १८ ॥ विवेकरहि
तो मुखेऽङ्गुलमेवानिपद्यते ॥ मामेवं परित्यज्य वस्तुनोर्थे विधावति ॥ १९ ॥ तस्य त्रैकालिकी
हानिर्नवित्येवावधारयानि ॥ अथेपयो विनष्टं च मध्यमं धोविनाशनं ॥ २० ॥ अन्ते घटादिकं सर्वं
गतं हानिस्त्रिधा भवति ॥ उत्तमं सुसंतुष्टं यावदायाति गोपिका ॥ २१ ॥ तावत्पूर्वं हरिस्तत्र को
धेन स्फुरिता धरः ॥ अस्मन्नादधिनां हि नृत्ताय ह मया विनाश ॥ २२ ॥ गत्वा गृहं तं पुश्चादुद्ध
खलं मया श्रितः ॥ उत्तमं गव्यमात्मीयं संचितं बहु निदिने ॥ २३ ॥ सकृन्नाहृतं सर्वं देहोत्पन्नं
स्ववांछितं ॥ संचितं तु विनाशाय तद्वक्तानां कृतवचः ॥ २४ ॥ येषामहं प्रतिदिनं दत्ता किं नृपणं
भवति ॥ यत्राहं तत्र किं नास्ति नक्तो मे नृपणः कथं ॥ २५ ॥ न वेदिह न मे प्रीत्यै संचयं तु विनश्यत्
॥ यावन्मे नक्तो जिवे तममप्रित्यै महामतिः ॥ २६ ॥ दाता नोक्तानवेत्ति तं जीवितं सफलं यतः ॥
समागसाय जननी पश्य तत्रां उनेदनां ॥ २७ ॥ नापश्य तत्र मां विद्वन्नाहं कुत्र गतो भवति ॥

रमः
११२

॥ २८ ॥ अहोति च त्रैणाममुत्रेण कवलं ॥ नाशितं दधिनां उतेनुक्ता कुत्र गतो भवति ॥ २९ ॥ पश्यंती
यद्दीहस्ता च जननी वालकं हि मां ॥ गत्वा तं समागतं त्रैमेर एतस्वरणं ॥ ३० ॥ आगता महमा लोका स
मुत्तीर्य पलायितः ॥ उत्सृज्य तदनुगता धावदाश्च यो गपिका ॥ ३१ ॥ गृहीतुं मित्रं तीमद्यं श्रमा तन्नि
रतरं ॥ न लेने स्पृशंति तुलं ममां गस्य मुने तदा ॥ ३२ ॥ नेदं चिंतयं यो बोध्यं योगिनी पिविरं तना ॥
मसाधावमाना स्तेन य पुमानिरंतरं ॥ ३३ ॥ अतिश्रम समाक्रांता मवलोक्यास्तु मातरं ॥ स्वयं संय
हयामास आत्मानम तुलं तदा ॥ ३४ ॥ करेण हीत्वा जननीं नीयं तं निशं ममा ॥ यद्दीहस्ता उवा
चेदं वस लोकमनुहितं ॥ ३५ ॥ स्फोटनं दधिनां उस्पृष्टा देहं पुनः ॥ अतिताप न तो दुग्धं गतमा
सीत् पुनैव हि ॥ ३६ ॥ एवमाकुप्य सुचिरं क्रोधात्तु विविपर्ययं ॥ अहं मातु मुने मद्यं निघः क्रो
धो निरंतरं ॥ ३७ ॥ क्रोधा विहाय विद्वं मां मे हृदयानमो हिता ॥ उत्सृज्य तेन जननी रश्मी नोदरमे
व मे ॥ ३८ ॥ बंधनं तस्य भवति मुने पृथगेयतः ॥ भवतः किल तौ मद्यं न स्यातामी शितुं सुदं

६० मा०
१३

॥३९॥ सर्वसाहं वेद्यितान मेवेष्ट नमत्र हि ॥ अनाद्यंत प्रजावेन बंधनं न कदाचन ॥ ४० ॥ यदा व
बंधनाच्चादौ घं गुलो नम नूतदा ॥ पुनर्दास्मात्तथैवासीत्ततो मत्संद धेद्यतः ॥ ४१ ॥ तदपि घं गुलो
न हि यद्यदाह त्वबंधनं ॥ स्वगेहदा मनिर्नमासि सर्ववदनता ॥ ४२ ॥ वेधात् पुनरप्यलेमाताह
ह्यमाश्रुयोगोपिकाः ॥ समाजगुर्हि ह्यीघ्रां रही त्वासनाचयं ॥ ४३ ॥ प्रजलं सोति बहुधा युक्त
मेतदनुष्ठितं ॥ यशोदे बहुशो समाकमनुवांछा प्रवर्तते ॥ ४४ ॥ वधाति चैनं कोपत्र पताडा
बहुशोधुना ॥ तदायं सरलं त्वं हि गच्छत्येव निरंतरं ॥ ४५ ॥ विक्रय बहुशो समासि सुमुक्तं
पुनः पुनः ॥ पुनस्ते हवशा मातः कदाचिन्नावधारितं ॥ ४६ ॥ आत्म इत्यविनाशेन क्रुधा
सीदन्मातुहोनेरे ॥ बालोयं मे न जानाति कथं न प्रोचते धुना ॥ ४७ ॥ परित्यज्य यशोदा तां शक्र
वध्वन्तां ॥ मां ने गोपिका सर्वा हि ह्यकाद्य कथावह ॥ ४८ ॥ गृहे गृहे वृज नृपवं यक्ष हत्ता प्रता
रिता ॥ कथमद्य ह्यं रुह्य यशोदा ग्रेपलायिता ॥ ४९ ॥ अस्मान् निरपिते कर्मस्मत्ता शरुतम

रामः
१३

द्रुतां ॥ बंधनार्थं समुद्युक्ता विनती वसुशो ननं ॥ ५० ॥ मात्रा प्रताड्यः सुतरं ससुस्तस्यैव शिक्षार्थं
मनस्यैव किंवा लाक्षफलमस्ति गोप्यो प्रजल्यतीनामिह वामयिति ॥ ५१ ॥ एकयारसनया हि जनोयं
याति बंधनपदं हि समस्तः ॥ नायमद्रुततनुव्रजवधः सर्वतो हिरसना निर्वधः ॥ ५२ ॥ कोवानजा
नेरसनाचयं मे गिलसनीक्षं परियुजमानं ॥ चित्रं किमस्मिस्तनये हि गोप्यो वा न्येन केनापि
विमोहिताहं ॥ ५३ ॥ रसयाचयमानी तमस्मान् निरधुना किल ॥ पूर्वकर्म विपाके यमुहि
तस्ते निरंतरं ॥ ५४ ॥ एवं पुन न कर्ता सिवदमौ नमयो सजा ॥ नात्र तेमौ न समयोजल्यनं
कुरु पूर्ववत् ॥ ५५ ॥ न जल्यसे किं त्वमिहा तिसाधु स्थितो सिमात्रा द्यतिता इमानः ॥ अ
स्माकमेवाश्रु ह्यलप्रहत्यापलायनिसंप्रतिगम्यते त्वया ॥ ५६ ॥ किमद्यतिष्ठं सपिसाधु व
त्पलापयस्माश्रु वलात ह्युलाहा ॥ पलायनं ते प्रकृतिः कथं गतान गोप्य एवात्र पपरं यशोदा
॥ ५७ ॥ अहो यशोदेति चिलं वितोयं पलायितो वा न विता कदाचित् ॥ निवध्यतां ह्यमनिरेव

४० मा०
११४

निरेव प्रतिग्रहा नाति निरवमातः ॥ ५१ ॥ एवं निवेष्टाश्रुमहोऽसवाडाः ज्ञानी यदा मा निमहां
ति गोप्यः ॥ समर्पयंतः प्रहसंति किं सित पुनः करिष्यन्ति हवोरवृत्तिः ॥ ५२ ॥ यदस्य कर्मा तुल
मेव नूनं गोप्यः समं तां वलुकिं करोमि ॥ तद्वंधनं याति निबधमानो बाले यमस्यागमनस्य
तुल्यः ॥ ५३ ॥ उवाच तस्मिन् समये हि गोप्यो माता स्वपुत्रं परिपाति हंति ॥ युष्माकमेवात्र
फलं न चित् कार्यं ततो हं प्रचरं करिष्ये ॥ ५४ ॥ एवं श्रुत्वा वधती दामसंघैः शम्भु तत्र घं गु
लो नं प्रयाति ॥ नैतच्चित्रं विम्वरूपस्य विघ्नो रज्ञा त्वेवं बंधमाने श्रुमात्री ॥ ५५ ॥ बंधनेन हि
ज्ञाता कतदानीं सदेष्टव्यं लता हि यशोदा ॥ किं वनं वनं हि वेयि यदेतद्वंधनं न वति नैव
कथंचित् ॥ ५६ ॥ एवमेव जननी श्रुमुक्ता मुक्तमानं मुनुरे हरि रत्ना ॥ वीक्ष्य तत्र करुणो निज
तत्रः प्रेम दामवशातः स्वयमासीत् ॥ ५७ ॥ न बंधनं यपिकेन चित् स्यान्मुखा रिनाम्नः कल
नस्य विघ्नोः ॥ ज्ञात्वा पमन्नाय नमेव चासीत् स्व नक्त गोपी नुज का हं कृत् च त् ॥ ५८ ॥ उत्प

रामः
११४

लेनाश्रु निबधमाना दामाद्वजं किल विस्मतासीत् ॥ गहं तरे कर्माणि दत्त चित्ता पुं तिसास्मार
निबधमाना ॥ ५९ ॥ ततो निजमुर्ध्वने पुगोप्यस्तथैव कार्यं तं करिणो वै ॥ विमोहितानामि
ह कायसिक्तानसमस्तजननी तथैव ॥ ६० ॥ तदा निपश्यं नुवने श्वरो हं कुर्वे रपुत्रो तव शप
जातो ॥ मुनेन ते क्रोधमतिः कदाचिदनुग्रहो येव परंतमस्ते ॥ ६१ ॥ कुर्वे रपुत्रो पितरं समुचतु
ः पूर्वपितः कुतुब्धजवनाय ॥ यस्मै वनेनाश्रु फलं न वेदिह परंचनो स ह तिरेव शश्वती ॥ ६२ ॥
तदा पिता ता विदमादपुत्रो प्रसेवनीयो न गवाननीष्ट ॥ विष्णुः परात्मा निजनक्तवमलः स
त्मानमपाश्रु तदा तितुष्टः ॥ ६३ ॥ पुरे हपुत्रो ह्यखिलैस्तु शिष्टै रनीजमानो न गवाननीष्ट ॥
दशै गतिना गवंती परात्मानं केम एवा हरिः परेषु ॥ ६४ ॥ इमादिहै धनं दत्त नमो प्रेम नत्ता मि
तस्तो रुष्टं सर्वं तनायं नयनमुजगतां गवनीयं महद्भिः ॥ नाना पूजा प्रयोगै रखिलसुख
मयं वै शिषे वा त एतो ॥ नूनं नक्तैः प्रनावं न हि नु विलयता याति कालो तरेपि ॥ ६५ ॥ कदाचिद

४० भा०
११५

धैवा

लकायां तावदमानावु नौनुविः स्यपश्यतां नंदगणं चरंतं मत्तचेष्टया ॥ १३ ॥ कुचतुस्तौ कुतः स्तान्
रागतस्तेयकः प्रभुः ॥ असंज्ञावणेनाश्रुहो नवतिमानवः ॥ १४ ॥ श्रीः श्रीः कीर्तिः किलापायं
याति नूनं तदैव हि ॥ १५ ॥ नंदगणवचो न्नासा नृणावचरितं सुतौ ॥ यडकं ॥ तच्छृणु धाद्यवस्थे
नंदिगणो वचः ॥ १६ ॥ शृणु तं कुवेरतनयो मम नाथः शिवः किल ॥ यः स्वयं विश्वमखिलं प्रसनी
ह निरंतरं ॥ १७ ॥ वयंतं सेवकान् नृनं बहः किल निनयाः ॥ चरंतो नियतं नमो सदानंदमयाः
किल ॥ १८ ॥ आश्रुतुष्यति विश्वेशो महादेवः स्वकेष्टपि ॥ न कर्मबंधं मनुते बलवानीश्वरः
कथं ॥ १९ ॥ इत्सा हि विविक्ते चोतावचरितो नुविः ॥ हरेर्नक्ति तस्य जतुः प्रजातौ शिवसेव
को ॥ २० ॥ अहो नूनं कुसंगेन नृणो नवतिमानवः ॥ नक्तोपि नृपते शीघ्रमिदं चेष्टां चक
कथा ॥ २१ ॥ ततश्चारम्यतौ मत्तौ कुवेरतनयो नुविः ॥ कुकर्पण्यजितो ह तौ चैरतु ब्रह्मि
नमात् ॥ २२ ॥ एकदा शैलविपिनैरम्ये मंदाकिनीजले ॥ स्त्रीजनैरनुगायद्भिः श्रियामतौ

शमः
११५

विचैरतु ॥ २३ ॥ स्त्रीणां संगो ह्यमत्रानां तत्त्वविस्मृतये न वेत् ॥ किंपुनर्मन्त्रदेशानां च शचिन्न
मिह स्फुटं ॥ २४ ॥ न विवासमात्मानमविदं तौ महाधर्मौ ॥ दिवसाननयंतौ तौ महाकाले गतो न
त ॥ २५ ॥ पूर्वजक्तिप्रभावेन विष्टो मम महा मुने ॥ योगांतवेत्तानवति महतां दर्शनं श्रुचि ॥ २६ ॥
महददर्शनपाकेन पुत्रजनतसरः ॥ न वेदिह जनः सम्यक् नत्तायांति परंपदे ॥ २७ ॥ त
दात्वं गतवानाश्रुतयोर्विक्रीडमानयोः ॥ यदृच्छया गतिं वीक्ष्य रूपालोः करुणो नत ॥ २८ ॥
यदृक्कं वीक्ष्य नवतात योगनिमधो मुखी ॥ स्मर्यते मम तस्मिन् मुने शृणु वदामि ते ॥ २९ ॥ अहो
कुवेरतनयो पूर्वजक्तिप्रशयणो ॥ हरेरताहो धुना किंचिन्नष्टौ सवायतः स्फुटं ॥ ३० ॥ स संगेन
श्रिया जुष्टोऽपि नो मदतां गतो ॥ कुसंगात्सु नृणामती श्रीनृपपुत्रगामिनी ॥ ३१ ॥ अ
हो श्रीमदमाहात्म्यं किल बुद्धिविघातकं ॥ न पश्यति जनो नूनं स्वात्मानं तमसि स्थितं ॥ ३२ ॥
कुसंगद्वेषिता बुद्धिर्नेति सिद्धि मिह क्वचित् ॥ श्रियो विक्रियतामात्रः परलोकांति वै ॥ ३३ ॥

बृ० मा०
११६

परलोकगतांचितांनवरोतिकदाचन॥ किंकरोतिकुलोमत्रोयद्यसंगमोभवत्॥ १५॥ एतौ
कुवेरतयोमहर्षमयरायणो॥ नियतौनृपतामाप्तौकुसंगफलतःपरा॥ १६॥ श्रीमदोतिप्रम
त्तानांनृनंनरकहेतुकः॥ येननृतानिहमंतेनिर्दयेरजितात्मभिः॥ १७॥ खानपानपरंजन्म
यवायपरमत्रयेवै॥ विदंतिकेवलंनृणाश्रियामत्तानिजायका॥ १८॥ मयंतेदेहमात्मानंरु
मिविद्वज्जस्रजितं॥ नृतद्देहापुष्पंतिश्रीमदंधानिरंतरं॥ १९॥ नविदंत्यात्मदुःखानि
स्वप्रादिषुमहातिथौ॥ ज्ञतोधिगससंगात्जीवितंश्रीमदोद्भवं॥ २०॥ यदातवागमे
स्त्रीनिर्वस्त्रदानमनुष्ठितं॥ तदातयोनवसतःस्मतिरासीत्प्रमादतः॥ २१॥ तदातेतिह
पाजातात्वयेवेदंविचिंतितं॥ ज्ञनयोर्मदमसंतंहरिष्येहंप्रयत्नतः॥ २२॥ श्रीरुद्रदर्शनिय
स्मादेरयोर्नवतिध्रुवं॥ नैतादृशीमतिर्नृयोर्नवेदिहकथंचन॥ २३॥ एवमत्रक्रियाकर्ममि
तितंमुने॥ एतयोरुक्तमेतन्नेयातमाश्रुतरंध्रवंध॥ परंमहावनेरमेतीतेदिशश्चरच्छ

शम०
११६

ते॥ श्रीरुद्रदर्शनंप्राप्यलब्धुमक्तीनविषयः॥ २४॥ तरुयोर्नोगतौनामत्रामंतकर्मविषयं
ननविषयतयोपातरुयोनिरयानयोः॥ २५॥ क्रतुधर्मसहोन्त्वाद्योयमनाजुनो॥ पुरोयका
रिणोवृक्षोसमासातामनिर्दिशो॥ २६॥ एवमुक्तागतोन्त्यःससलोकमनामयं॥ ततोमयातेव
चनंसंस्कृतमनुष्ठितं॥ २७॥ उरुषलेनवदोहंजनमाचयशोदया॥ संस्मत्सवचनंतुमंवि
रुष्योरुष्यलेगतः॥ २८॥ इमयोरंतरानूनंदत्वात्तुषलमाश्रुमे॥ रजौशक्तिमयोदत्वातरु
चोन्मलितोमया॥ २९॥ ततोवन्वतुःशुद्धोकुवेरतनयोपुनः॥ दिशदेहधरोन्नंजातवे
दाविवाहुतौ॥ ३०॥ वदंजलीविरजसाविदमचतुरहुतं॥ मयमेवानुजावेनमदत्तातुस्म
तीतदा॥ ३१॥ नृनृवरमणिग्रीवावचतुः॥ रुद्ररुद्रनमस्तुसमाद्यस्वपुरुषःपुरुः॥
त्वयासहमिदंविदंविश्वमनुवेशादिनासते॥ ३२॥ त्वयेवांतलयंयास्यस्विलंसचरा
चरं॥ गुणैरात्मकतैर्नृनंसजस्यस्वसिस्फुटं॥ ३३॥ ज्ञनेकाउपरमाएनोरोशिरो

वृ० मा०
११७

मिप्रसर्पणं॥वाताधनिषुनियतं ब्रह्मांडैकसकामया॥१५॥केचित्कलावतारोस्तेकेचि
दंशसमुद्भवाः॥कलाज्ञानसमावेशात्किंशस्मतावुधैः॥१६॥ब्रह्माद्यामनवश्चैवइन्द्रा
द्यास्तेविभूतयः॥क्रीडोपकरणममेत्वन्नोनिन्नंनकिंचन॥१७॥नारदानुग्रहात्ब्रह्म
नजातंनोदशनेंतव॥अतश्चावामनिहंतेपादंबुजसमाश्रयो॥१८॥नजनंतुनोदेवे
शनिजपादाजयोःकिलः॥अहेतुकंरूपासिंधोश्चाश्वजम्निजन्मनि॥१९॥वागस्तु
नौगुणकथाकथनेयकसौश्रीमत्कथाश्रवणसिंधुपरायणोच॥इतोदरेमंदिरमा
जनादिषथोमनस्तेपदयोरतस्पात॥२०॥शिरोस्तुनोहृत्प्रजनप्रथणामेदृष्टिःसताद
शनिभावपदी॥नवन्ननूनामिदमेवदेयंमतिःपुनस्तौघसतीययानः॥२१॥एवंस्मृतः
श्रीनगवानुवाचतामामतीवाश्रुवचोतिरस्य॥कुर्वेत्पुत्रावधुनैवगच्छंतंलोकंस्व
कीयंमयिवारतिःसात॥२२॥येसंगिनोयुवयोरेवन्नंतंतेषांनक्तिर्वाछिताहेतुकीप्सात

रामः
११७

॥ससंगोवैकेवलंशुद्धिहेतुःशुद्धोकोनक्तिरुद्धममेति॥२३॥हरतिदुःखतंचयमुन्नमो ग
तिमिवातनुतेनिजवध्वना॥गहविरागवशादवशात्मनांजगतिसाधुसमागमुत्पन्नः॥२४॥सं
तांसंगादवतिविशदबुद्धिरेवाश्रुविष्णोर्नक्तिर्नमुनीनामखिलपुण्ययोगयत्नेस्तथा॥अथत
रुष्टोदेवकीनदनेहंतोष्यामिप्रायशःकर्मपाकैः॥नश्यसेवंपापसंघःपुण्येजानामेवमुक्तिर
स्ताप्रसंस्तु॥२५॥श्रुत्वाचैवंरुष्टवाक्यानिदेवौगत्वाहृद्यंवाक्यासंप्रयातौ॥तावत्तौये
वृक्षयोर्नाहमिहंश्रुत्वाजमुपत्ररुष्टोतिवालः॥२६॥दृष्ट्वाहमौवृक्षराजोप्रणष्टोनीतौकेनप्रा
शितौनाशमत्र॥वालाःकलाद्वितोयंसमाद्यत्रानीतौनामहेतुर्विचार्यः॥२७॥ततो नंदःसमागत
मुक्तावाचमुत्पलात्॥ज्ञानीयांकमयाचुंअवदनमुदमाययो॥२८॥गोपापरस्परं प्रोचुरदु
तंकिमनूदिकदा॥दुमयोःपतनंनमकस्मात्कथमत्रहि॥२९॥केपेमायानविघ्नोत्रपातितौ
केनवाहुमौ॥राक्षसेनाथदैत्येनश्चनयोयंमहानहूत्॥३०॥वाचकोसौमतप्रायोजीविताद्य

ह० मा०
११८

रितोधुना॥ नंदतेनायपुंजेनयन्निजातः सुरेश्वरैः॥ ३१॥ इतिमीमांसमानेषु गोपेष्टतिविमोह
नात्॥ समुच्चुर्वातिकास्तेन नंददीनमुद्बुद्धयः॥ ३२॥ नंदतेतनयेनाद्युमावेतो निपातितो॥
उत्सलमयोदत्तामध्येवाच्यतेहोतौ॥ ३३॥ तामांविनिःसृतौदेवौरुशानुसहशोतदा सुत्वा
त्वासुतंतेद्यगतावाजापितौत्तरा॥ ३४॥ केचिन्नगदुर्वाकिंवाला नौतेत्रजौकसः॥ स्मत्वापूर्व
रुतंकेचित्कर्मसंदिग्धचेतसः॥ ३५॥ नंददयोयगोपात्तायशोदद्यान्नजस्त्रियः॥ हरिंकुश
लिनेवीक्ष्यमोदमापुरसीमकं॥ ३६॥ नंदोमहामनास्तत्रविजानाहयश्रया॥ ददोदनामेकानि
त्रादो गोमःसमततः॥ ३७॥ यशोदापूर्ववत्तस्या सरसाविधिमकारणीत्॥ त्रजेमोदतिल
ज्जानामुनेमेवीक्षणादपि॥ ३८॥ एतत्रेकपितंविप्रतोकाचरिमद्भुतं॥ शृणयाद्भुवपेक्षायः
विष्णोःपदवीमियात्॥ ३९॥ इत्यादिपुराणेहरिनारदसंवादेयमत्तार्जुनंनगोनामोददशोधा
यः॥ ॥ श्रीनगवानुवाच॥ अतःपरंप्रवक्ष्यामितीलांनुवनपालनी॥ यस्याःश्रवणमात्रेणशु

रामः
११८

श्रान्तिमलिनोज्जनाः॥ ११॥ एवमेववसन्नाहं त्रजेनित्यं प्रमोदयता॥ त्रजौकसो मुनेश्चदात्मानंदेन
केवलं॥ १२॥ एवमुक्तातसद्योश्चअनूचयवहदने॥ गोपानंदयःसर्वेत्रजकार्यममंत्रयन्॥ १३॥
यासन्नमहोत्सातावालापायपरायणाः॥ चालकाप्रणरूपाश्चसर्वेशानोत्रजौकसां॥ १४॥
पूतनायत्रणावत्त्रिःशकरोयमत्तार्जुनौ॥ एवमुक्तातसंघोश्चवालकाःपरिरक्षिताः॥ १५॥
अतेनायवानुयेपिसमेष्टंतिहिकेवलं॥ यावन्नापायमत्तेतिगृहतामत्रमाचिरां॥ १६॥ ततो
यनंदनामाहगोपोज्ञानवयोधिकः॥ गोपाग्राहमहाबुद्धिर्नंदमुख्यान्त्रजौकसः॥ १७॥ उता
ताःप्रसवंसंहर्तिशमहोवालानिघातोमुकाःकोवावेदकिमद्भुतंहिसततंसंयांतिनाशं
स्वतः॥ १८॥ इतिशरतिर्नंदगोपतनयंपुंसंतयावाहिनीयावन्नोवविहंसनंप्रतिनवेत्तावत्
त्रजामोयतः॥ १९॥ इत्येवमतीवगोकुलसुखापास्तेविहरेमहत्तपानीयंतणगकरंसुवि
मलंगोवर्द्धनाद्याहंतं॥ गोपीनांनयनोसर्वनिरुपमंपुंसंदशामोदनंचेत्प्रीतिर्नवतांचलं

ह० मा०
११९

बुशकटानद्यैव युंक्ता चिरं ॥ ११॥ श्रुत्वा विप्रतिबुद्धयः प्रचलितुं युंक्ता रयोस्ते नाना रोग्य सुव
हृत्वा लवनिताः कृत्वा यतः सर्वशः ॥ १२॥ गागायंति सनेक वातचरिताम्पार्यतुर्यस्वने संनद्धाः प्र
ययुः शसनकरा गोप्योगवां पालकः ॥ १३॥ एकस्मिन्ननसिद्धिते मातरो ज्योतिरिते कृत्वा संग
सुदेश एव जगतां नाथो स्वको वातको ॥ नां मातृरुह्य वलौ प्रमोदमुचिते नाना कथा का
त्तनैश्च एवं सवपितम्भनोऽसुवगतं दृष्ट्वा सुवयोः ॥ १४॥ ज्ञात्वा सत्रज वासिनः सुवसति कृत्वा
रथैरात्मनस्त्वेणां काद्वेदन्वहं प्रमुदितानि संवसंति स्म ते ॥ गायंतश्च विलोललोचनमु
खं पश्यंत एवात्मनः श्रीरुह्यस्य दिने दिने नुगमनं दंष्ट्रा वनांतः स्फुरं ॥ १५॥ दृष्ट्वा नेत्रसुरवा
करं सुविपिनं दंष्ट्रा वनं भासुरं कालिंदी पुलिनानि शीलविशद गोवर्द्धनं चैव श्रेष्ठं ॥ १६॥ शश्व
तरुह्य वलावुभौ प्रमुदितौ बाला रुती मत्त नूक्रीडंतौ वनवानां सुनयनेः सम्यक् सुधापि
यते ॥ १७॥ एकदा मातरमहमवोच ममतं वचः ॥ ज्ञेवां वव सकोनद्यश्चारयिष्ये निर ॥ १८॥

रामः
११९

सुखयो मेघति प्रौढा जाता मातसु केवलं ॥ आत्मकर्मणि बाते शिशिता ये निरंतरं ॥ १९॥ तेन
वैतितरं प्रौढाः कुशलाः केवलं नुविजायंते नियतं मातरिति सतवती श्रुतिः ॥ २०॥ वशावाले
रथो पात्माः सुकीर्णैरेव केवलं ॥ कथं परे मोदे येति नीतिर्वा विनयं तथा ॥ २१॥ ज्ञात्वात्मकार्यस
मर्थानां परापेक्षान जायते ॥ यद्यप्यतिसमर्थानामिह कर्मात्मकं भुजं ॥ २२॥ मातरा कथं
शशांश्च तथा वंशस्त्रियो पराः ॥ ज्योतिर्विदः समाह्वयं ह्यस्वस्विसंभुजं ॥ २३॥ कस्मिन् दिने मु
हूर्तो मेव शपालश्रुजाकरः ॥ तस्मिन् दिने त्वया मात कर्तव्यं सुमहोऽभवः ॥ २४॥ कृत्वा महो
संवयस्युपश्चात् कर्म करेति यः सफलं जायते तस्य कर्मसिद्धिर्यो हितं ॥ २५॥ मंगले मंग
ले नैव महोऽभव सुकर्मणा ॥ सर्वे शांतिर्मेवान्न कर्तव्यं विधि रब्रवीत् ॥ २६॥ महोऽभव वि
ना मातः केवलं कर्म भुजं ये ॥ न न वसेवत सर्वमैव जालिवत् स्फुरं ॥ २७॥ मातः समीहा
पुत्राणां न विदय किं दानः ॥ पुत्रानुरागो मातृणां सुखयेद निशं नुवि ॥ २८॥ पुत्रो हि

ह० मा०
१२०

मातरं याचत निशं वाञ्छितं प्रति॥ माता पुत्रमनो जीहं करोसे वनिरंतरं॥ २५॥ इत्था श्रुत्वा
चोमद्यं माता हर्षप्रश्रिता॥ उवाच नंवीरपुत्र तेन इमस्ति ह॥ २६॥ इदमेवानुवाङ्मुनीनां
इति हि मे सुत॥ कदा मे तनयोनं वसपा लोभं विष्यति॥ २७॥ तदा हं हतकृता वै न वि
ष्यति निरंतरं॥ तदेवा श्रुत्वा चैवोक्तं धर्मं जन्म सुताद्यमे॥ २८॥ कथयित्वा तु मुदरं नंदो
मोदं प्रयास्यति॥ श्रुत्वा तदेव च न रम्यं त्वन्मुखा देवके वलं॥ २९॥ एवमुक्ता ततो नंदं कथ
यामास मेव च॥ श्रुत्वा तदेव गेपे शो मुदितो नृत्तिरंतरं॥ ३०॥ प्रियं धर्मं ननु र्नमा क्यो
रनिशं वरे॥ पुत्रो यसं स तोजातः केवलं वसपालने॥ ३१॥ समाहूया श्रुगोपी श्रुगोपां
श्चात्र वरानने॥ महोऽसवः प्रकृत्यः पुत्रकल्याणहतवे॥ ३२॥ स्वयं वृत्तिगमिष्ये हं व
ससंचारणा यहि॥ सहो नाग्यमतीवा दनाविदं च वरानने॥ ३३॥ विप्रान् ब्रह्मविदः
शांतान् पृष्ट्वा दिवसमुत्तमं॥ इत्था दाना मनंतानि प्रेशणी यो वने धुना॥ ३४॥ सस्ति

रामः
१२०

सहितो बालो वसपालनकारणात्॥ वसान् पुरस्कृत्य यदा वलिष्यति वनं प्रति॥ ३५॥ तदा नो ज
न्मसाफल्यं केवलं संन विष्यति॥ महत्सु एषो दयेनोक्तं मात्मनेनाधुना प्रिये॥ ३६॥ वसान् संपा
लपिष्यामि मातरा ज्ञापयाद्यमे॥ सह मय्युक्तः॥ श्रोतुमिदमेव वरानने॥ ३७॥ उष्ट्रं त्ववा
रणायाश्च घर्षयित्वा सुवदनं॥ विलिप्तां गेस्प बालस्य सखिनिः सह वसकेः॥ ३८॥ प्रेषणीयः प
रं रमे श्रीमत्तुं दावने सदा॥ शरदसंतो वने तै शिशूनां सुखसंपदं॥ ३९॥ यशोदा च समाहू
य कृष्णं पुत्रमुवाच ह॥ ब्रह्मि वसाद्य पितरं तत्काला नवाय च॥ ४०॥ तदा चोच महं पित्रे नि
देशं मधुना वद॥ तत्काला नपितः शीघ्रं पालनायै ब्रजाम्यहं॥ ४१॥ सरवायः केवलं रुष्टः प्रेरयं
ति पुनः पुनः॥ ज्ञाष्टे मामतस्तात निदेशं देहि मे त्वरा॥ ४२॥ त्वन्निदेशात्तु नं सर्वं न विष्यति न
संशयः॥ पस्वेकः स्तुविरो विन्निनत नरुणकोटयः॥ ४३॥ ब्रह्मवाच्यमतेः कुर्याद्धि तिरेषा स
नातनी॥ ज्ञावानुजानी दिवसपालनवसरौ॥ ४४॥ इत्था श्रुत्वा पिता रुष्टो ब्राह्मणान् ब्रह्मव

बृ० मा०
१२९

दिनः॥समाह्वयसंप्रजनंरोवचनमब्रवीत्॥४५॥इहोब्रह्मविदंश्रेष्ठःपश्यंतुदिनमुत्तमं॥मत्सु
त्रसमीक्षसीत्तवज्ञानंपालनायहि॥४६॥त्वायवदिकंदमेनामरुह्यतुरेहिणी॥जन्मनामा
सविष्णुश्चालिखित्वाविमर्शंवि॥४७॥रुह्यपादेनृतीयेवैइतिकर्णेनमाषिणं॥जातोयंनंदतनय
स्तमेपुष्पात्रिवेषितं॥४८॥श्रीतिःशास्त्रोचितंमह्यंदिनमदुतमघवे॥पश्यंतुकेवलंविप्रायं
दिवंसवित्रमाः॥४९॥ज्येष्ठासीत्तज्जाजलिनाम्नादितीयोवैदृशीर्षकः॥समिनोदेवलम्यापिगर्ग
पुत्रोविधानवित्॥५०॥अरुणिगोतमश्चीमेव्रासणाब्रह्मवित्रमाः॥विचार्यमाधवेमासिश्च
कृपसेशुनातिथिः॥५१॥नृतीयानियतंशुक्रानोमवारचित्तास्फुरं॥अश्विनीरुहसंपुक्तासि
द्धयोगसमाचिता॥५२॥अस्यांतिथौतेतनयःसखिनिःसहगच्छतुः॥वसुसंचारणायापेपुन
रस्त्वितयाब्रवीत्॥५३॥नंदोगीरुहसमुद्भितःपूजयामासतान्दिजान्गोहिरण्यनदामैश्चपूजिता
श्चाग्निषेदुः॥५४॥दत्वाग्निषस्तेस्वगहंपयुरनंदसंपुताः॥ततस्त्रुषेदिवसेजयान्तिथिरुत्त

रमः
१२९

माः॥५५॥प्रातःकलेयजननीसमाह्वयकुलांगनाः॥गोपानाह्वयकुनंदोपिचक्रेतत्रमहोसवं॥
५६॥पूर्ववज्जनविधिनस्ततोबालानयाकृत्य॥अलंकृतानथोसंगेरुत्वातांश्चपृथक्पृथ
क्॥५७॥तमुवाचपिसामघंदत्वावस्त्राण्यनेकशः॥तिलकंनालिकेरंश्चसर्वेभ्यःप्रददौपि
ता॥५८॥नमेवियोगोत्रमुनेसोदुंशकोमदात्मनिः॥अहंचामीकयंकृत्यानिक्तोविरह
रिक्॥५९॥उवाचबालाःशृणुतपृथग्रमागच्छतक्वचित्॥अविहरेन्ननुवोवस्मानाह्वयशादले
॥रुह्येनसहितायुषंवल्लेनायवनांतरे॥क्रीडित्वायविरनूनंभानुरस्तनगच्छति॥६०॥तावदस्मा
नपराहस्यसमायांतुब्रजान्तराः॥दिनसनागेनुर्येचसावशिष्टेनिरंतरं॥६१॥एवमाविश्यंनंदसु
माणवानावयोरथ॥ब्राह्मणैश्चित्रमकरोत्साक्षतंचापिमसके॥६२॥दत्वाग्निषोयज्ञा
दापिततश्चित्रमकार्षीत्॥गोपीनिःसहितापुत्रंवातकैर्विविनेनयन्॥६३॥मंगलैर्गी
तद्योषैश्चवेदद्योषैश्चशो नितं॥अग्निषेकमयाधायसावयोरनिशंतदा॥६४॥वितरो

ह० मा०
१२३

मुद्रमापन्नौ प्रेषयामासुर्वनं॥ सवसं नाथसबलं प्रयुज्यावितथा शिषः॥ ६६॥ ततो व आन
पुरस्कृतसखिनिर्वनमाविशं॥ विप्रस्यविविधं विप्रयुनरायामिसद्यनि॥ ६७॥ तां वित्तो
काततः सर्वमोदमापुत्रजौकसः॥ प्रत्यहं सुखयंश्चाहं प्रविशामि व्रजं मुने॥ ६८॥ माया
मेशिसिता पूर्व रूपद्वयविधायिनी॥ सनुक्नुमाराच्चपितस्तु ह्यं मावदास्यतः॥ ६९॥ मु
नेसत्यमिदं प्रोक्तं यतो नक्तस्ततोस्महं॥ द्वितीयं विपिने निस्यं तं दारमा निधेमहत्॥ ७०॥
॥ अमन्त्रलीलात्तनुनियन्त्रकुत्रचस्महं॥ एवमा बोधितो नंदो निदेशमनुत्तरदौ॥ ७१॥
अस्यथापस्ममात्रं हि न मां त्यक्तं समुत्तरतः॥ अतो नित्या त्रिधा लीला घोषकां तारुं
जतः॥ ७२॥ एक एवाहमनुलो विनोदी क्रीडनेक्षमः॥ एवं दिना निकतिचित्पतीतानि
महामुने॥ ७३॥ घटोदरः समुच्छाय अघासुखकासुरो॥ आगत्य कंससदने समुचुर
सुराधमं॥ ७४॥ तया से प्रेषितास्माकं नगिनी पूतना व्रजे॥ बालकेन हतान्नं तव का

रामः
१२३

लस्रूपिणी॥ वलीयसी घोररूपा घटोदरवरांगना॥ ७५॥ गहमुच्छायित्वा घनं नृशिवयोः॥ नि
श्चितो नः कथं कसं व्रजं वैरं विचितय॥ ७६॥ नगरेन मृतान्नं नृपं पूतना नाम राक्षसी॥ बालकेन
हतान्नं रणावत्तेपि निश्चितं॥ ७७॥ यद्यस्मां स्वं प्रेषयसितदा गच्छामहे वयं॥ अम्यं वाकं च
नाद्येव प्रपयाश्रुमहीयते॥ ७८॥ इति श्रुत्वा वचस्तेषाम बोधदसुराधमः॥ एकोस्मि मां के
नृत्यः केवलं बलवत्तरः॥ ७९॥ नीलुकः कामरूपी च निह निष्पतिमारावान्॥ व्रजौकसामपि
तथानिष्पतितानपि॥ ८०॥ समाहूय ततः प्रीह नीलुकं चासुराधमः॥ नी नीलुकमहावदे
शीघ्रं घोषमयो व्रज॥ ८१॥ यत्र कुत्रापि वृत्तं तै बालका व्रजवासिनां निहतं व्यः केवलं ते छ
यतो वा बलेन वा॥ ८२॥ मैत्री फलं प्रकृत्तं व्यं अधुना ते सुरोत्तम॥ गहाणवीरकं शीघ्रं वाहि
घोषमितस्तथा॥ ८३॥ नीलुको विनीशमैवं पुनरायात्र राधमं॥ मदीया परिकंपंते सुरेश
नुविमानवाः॥ ८४॥ मयि यद्वलमस्तीह तद्वदाम्यखिलं तव॥ गजेन्द्रशतसहस्राणामपिश

नगिनी

४० मा०
१२३

किमपि स्थिता ॥ ८५ ॥ कामरूपधरश्चाहं लुप्यकोटिकरेण्यहं ॥ परमद्यमनो मनोमद्यमकस्यातनी
तिमेसपि ॥ ८६ ॥ न जाने किमहं मत्सुवशमेष्णामिकेवलं ॥ एकहामुनिनामद्यमुक्तमार्गानुगामिन
॥ ८७ ॥ यदाते मनसः कंपो न विनिरंतरं ॥ तदा ते नियतं मत्सुरित तस्मयति मम ॥ ८८ ॥ कंसाद्य
मुनिनोक्तत्वात् ॥ तिरविशते मयि ॥ यदुच्यते त्वया सर्वकर्तव्यमधुनेव मे ॥ ८९ ॥ साक्षात् ॥ रनय
ते सुभीतिमत्र विचारि ॥ ९० ॥ घमागम्यतां तु मंदासेनो गमनुत्तम ॥ ९१ ॥ केन विद्वत्तदोषेण
मनश्चाकंपते तव ॥ त्रैलोक्ये को वलीयस्त्वाहं तु पुनरुहते निश ॥ ९२ ॥ जगद्देवीटकं कंसहस्ता
द्वैसोयनीलुकः ॥ चक्षितो वाक्कानरहंतु व्रजमेव महाबली ॥ ९३ ॥ चकंपे नस्मिं देवाश्चुमनः
कंपस्तथैव च ॥ सयं रुद्ररुद्रः प्रागात्तमसु हतो नवद्वयः ॥ ९४ ॥ धृक्काकश्चक्रुः कामैः सागा
दसिणात्तदा ॥ मत्सु मेवावुसुयंतः स्रज्वनमत्सु हेतवः ॥ ९५ ॥ तथा पितान् समुद्धव्य
गतौ देसाधमो व्रजं ॥ वसवेषमयो रत्नावनमवाविशतदा ॥ ९६ ॥ तस्मिन्नेव सवंदरा

रामः
१२३

रयंतमयो हि मां ॥ समाचंदरशेषेधाविशदसरूपधक ॥ ९७ ॥ ज्ञात्वा तमसुरं श्रीघमवोचमह
मयजं बलपत्रपासुरं दंष्ट्रं वसरूपधरं त्वरा ॥ ९८ ॥ एवं निपानयिष्ये ह मधुनेव महामते ॥ इत्युक्त्वा
तात इव चक्षितो हं त्वरा चितं ॥ ९९ ॥ तावत्प्राप्तस्त्वरपश्चात्पादौ च सासुरसहिगृहीत्वा न
मयित्वा शुसितो हं सायतो मया ॥ १०० ॥ मां विलोक्यातिमुदितो वसरूपी महासुरः ॥ मम मीपे
समायाति ह निष्णामी सचितयत् ॥ १०१ ॥ प्रपतन्नगराजो मानपातयदनेकशः ॥ ततो जयजये
त्युच्चैरुचुर्देवा दिवि स्मिताः ॥ १०२ ॥ वदपुः सुमनां सेवतु विगोपैरनिष्टुताः मते वसासुरे उहे
देवाः परमनिर्हताः ॥ १०३ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ श्रीलुकोतिमहादुष्टः पापकर्मरतः सदा ॥ कथं सत्तमा
ववसदथवावनराः कथा ॥ १०४ ॥ ततोप्यतिमहच्चिंत्यैव निहतः स्फुटं किमदिष्टमितीवासी सु
रणं करुणानिधे ॥ १०५ ॥ प्राज्ञवैवाद्यसंनतं तमेव दिजनादन ॥ ततो नाविदितं किंचिद्यतस्त्वं
परमेष्ठिनः ॥ १०६ ॥ कुत्रापि दिष्टकरणं कुत्रापि प्रवर्तनी नरीश्वरहंतं कश्चिदपाकर्तुमलं नैव

३० मा०
१२५

वर्कालरुतं न हि ॥ २८ ॥ वसुधैव कुटुम्बकमिति हितः ॥ मया करेण दृष्टा ये मतो मुक्तिम
वायसः ॥ २९ ॥ एतन्नेवर्णितं विप्र नीलुकस्य मतेः फलं ॥ प्रायश्चित्तं न न सतां निदाडः फला
॥ ३० ॥ नेतस्य मम हापापं तत इयं च सा बुधैः ॥ मत्त एवाप्यणोतकं सो नीलुको विपिनांतरे ॥ ३१ ॥
हरिणा बालनावेन नाशमाप्तमिदं वचः ॥ कंसो विषादमगम माह्वया यमं त्रिणः ॥ घटोदरव
कारि-सम एव हिदं वचः ॥ ३२ ॥ नीलुको निरूपो मयं कालकत्वेह तोत्रजे ॥ सरव बालको नूनं
मकालो विनिर्मितः ॥ ३३ ॥ न बलेन बलेनापि परिकर्तुं न शक्यते ॥ विचारयंतु मिलिताः माम
काहितकारि ॥ ३४ ॥ तदा वक्तुं सुरानां माकं समेवा ब्रवीद्वचः ॥ कंस किं जीवितेनाद्य मणि
निवापिता ॥ ३५ ॥ येन बालेन तंगत्वा दनिष्ये विनांतरे ॥ मिलित्वा मृत्युसमं तं ततो मया श्रवणे
कः ॥ ३६ ॥ इत्युक्त्वा पगम ह्युधं यमुना नूनं मद्रुतं वक्ररूपमया धाय उपविष्टो तिसाधुवत्
॥ ३७ ॥ यावदस्मासु रंहता क्रीडित्वा विपिनांतरे ॥ यमुना गमने तावदको यमग्रतो गमः ॥ ३८ ॥

रामः
१२५

वसानं हं पापयित्वा सर्वानपि विजितं ॥ पापयित्वा विजितं विप विष्टस्तरे शुचौ ॥ ३९ ॥ हाहा कणे
रवश्चासीत् प्रपतां त्रिदिवं वसां ॥ तदेवाश्रुस विरवं मया कंठे श्रिमुत्तवरां ॥ ४० ॥ उक्त्वा पयित्वा तत्
कंठमदहती ब्रजे जसा ॥ दत्तमानो महादेसो वदद्विषयमां मुने ॥ ४१ ॥ पश्चात्तु देनमां देतु मम पद्य
तसत्वरं ॥ अहमेव तदा स्पृतुं देतो निरपादयं ॥ ४२ ॥ विधावीरणा वदित्वा पपादत यमुना तरे ॥ दिवौ
कस्य मुदिता दते दुष्टे वकासुरे ॥ ४३ ॥ वदतुः कुसुमासारैस्तुष्टु न न कुजगिः ॥ गोपाः समुच्छि
ता हृष्टाः रुक्षं प्रीत्या निरेमिरे ॥ ४४ ॥ एवं वकासु संहत्वा पुनर्ब्रजे मया वशं ॥ गोपैः संस्तूयमान
स्य मुखं यं श्रवणं जोकसः ॥ ४५ ॥ नारद उवाच ॥ रुक्ष रुक्ष रुपा सिंधो वकस्याश्रुवदस्य किं ॥ पाक
श्रुत्वा ह्यरुतं यन्मुखे ते निनिवेशनं ॥ ४६ ॥ प्रसक्त कर्मतः पापो मुरो यं साधु नीचराजः ॥ यस्याद्या
कर्मणा नूनं नरकांतो न हि क्वचित् ॥ ४७ ॥ इरापास्य गतिजिता मुनीनां दीर्घसेविनां ॥ श्रीरुक्ष
उवाच ॥ मुने प्रागतिनक्ते मे ब्राह्मणे ब्रह्मवित्तमः ॥ ४८ ॥ शतानंद इति ख्यातः कान्तिपुर निवासि

४० मा०
१२६

नां॥ सयत्नीकः प्रतिष्ठितं पुत्रं नारजनेः सदा॥ ४९॥ नक्तिं प्रकुरुते विद्वन्मन्यः शरणः प्रतिगु
रोरधीत्यसंछास्ववक्तिनावती कथा॥ ५०॥ यत्प्रसंगाजुनाः सर्वकान्तीपुरतीपुरनिनिवासिनः॥ प
रं नक्तं समभवन्मुखागवताः कितः॥ ५१॥ एकदा स्मगदेविद्वन्मन्यः प्रतिमहेमवः॥ कैतुका
यीसानुगश्च कर्मगतानुधीः॥ ५२॥ नक्तिं साधारणत्वेन वेत्तिकर्माधिकं ततः॥ कंचित्कालमप्य
विश्वपुनर्गतिमप्योद्यतः॥ गंतुकामं विलोक्याश्च शतानंदेने पूजिताः॥ ५३॥ नगवज्जोगसाम
ग्रीवस्तु निरपिः स्मारशापश्चाद्द्वेषं समयांधो वै ह्यवान् समपूजयन्॥ तेनासुरी गतिं प्राप्नो
वै ह्यवानां व्यतिक्रमात्॥ लोमाद्रयस्नेहाद्यो मे नक्त व्यतिक्रमः॥ ५४॥ करोति सततं तस्य
सुरी गतिरत्र वै॥ खड्गधाराव्रतं नक्तिमिनादकेवलं॥ ५५॥ ज्ञात्वा ज्ञात्वा चरन् लोके एकः क
ह्यपरायणाः योगिनो जन्मनि च यैरपि सिद्धिं तिकेवलं॥ ५६॥ मद्रवः किल चैकस्मिन् न वेत्ति
द्यतिनाम्यथा॥ तस्मात् नक्तिः सदा कथयित्वा रनिच्यचारिणी॥ ५७॥ नानासंघासुरेणाथश्रु

रामः
१२६

तो मे सोदरो हतः॥ चुकोपाहणनेत्रांतः करैराहमवैशिरः॥ ५८॥ केशानुसाद्यशिरसो वस्त्राण्यस्य
सहस्रशः॥ दाहतो दाहतो स्मोति पुनः पुनरया ब्रवीत्॥ ५९॥ यतोदरेण सहितं कंसं गत्वे रमब्रवी
त्॥ कसमेनानी पूर्वहता कक्षात्मना चते॥ ६०॥ बालकेन प्रवसता ब्रजे गोकुलसंवृते॥ पुन
र्वकारे न्न ताह तो द्युयमनातरे॥ ६१॥ किं जीवितेन मे कार्यं धिग्मेवलमपार्थक्यं॥ यस्याग्रे सोद
रो न ह्येपाणवेनात्यतेजसा॥ ६२॥ अद्यैवाहं जगत्वाचा जगत्वं पुः॥ योजनायामतः स्थित्वा
धत्वा चाग्रमिष्याम्यसितान् शिष्टान्॥ ६३॥ सवसान् पूजयित्वा यग्रसिष्यो हं ब्रजो कसः॥ श्रु
त्वा यं ब्रजं हत्वा आगमिष्ये तवांतिकं॥ ६४॥ इत्थां श्रुत्यः वचकं सोऽग्रासुरमथा ब्रवीत्॥
ज्ञाधासुरमहाबाहो बलमेतादृशं तव॥ ६५॥ त्रैलोक्यं प्रतियोदारे समेष्यंति यद्वत्तया॥ तदा
परा नवेयंति पुष्पमानानि रंतरं॥ ६६॥ देवासुरमनुष्येषु प्रतियोद्धानकश्चन॥ केवराकास्तु
गोपालस्तेषां वै माणवाश्च के॥ ६७॥ अद्य त्वं स्वर्गं हे याहि परश्वोहनं वै पुनः॥ विचार्य यश्चाद्य

वृ० मा०
१२९

तकयैकरिष्यामोतिरंतरं॥६०॥मयाहयाथसर्वंश्चमंत्रिणश्चासुरोन्नमान्॥करिष्येमंत्रमनुसंतेः
साहमनिशंतदा॥७०॥श्रुत्वाकंसमुखादामघासुरजगतगदं॥कंसोपिगदमाविष्ममहतीमाप्ति
मानिशत॥७१॥इत्यादिपुणरोहरिनारदसंवादेवकासुरवधोनामैकेनविंशोऽध्यायः॥१०॥
श्रीनगेवानुवाच॥विसृज्याघासुरंकंसःस्वयंस्वगदमाविशत॥अघासुरेपिस्वगदेविवेश
परिचिंतयन्॥११॥शुक्लापीत्वानिशायंतुकिंचिन्निद्रावशंगतः॥तदापश्यदयोस्वप्नवकं
त्रात्रासमागतः॥१२॥हृष्टावकमयोवाचश्रुतोमेतंमतोधुना॥कथंपुनःसजिवोत्रसमा
यातोवदाश्रुमे॥१३॥वकासुरेवचःश्रुत्वाअघासुरमयाब्रवीत्॥येयेमतास्तेमृताःइत्ये
वंकथयंतंचक्षणाजागरमाविशत॥अघासुररुदंस्तत्रमहाघासुरदोरःकृत्स्नेनकेवलं
॥१४॥चरंतिनुविजीवंतोऽथमंतेषांजनूनवेत्॥उष्कर्मसुकर्माचैकस्मिन्मृतोमृतः
॥१५॥परश्चोक्तिवापीठंमसुरेवनसंशयः॥नविष्यतिहरेर्हस्तादपुनर्नवेदर्शनः॥१६॥

रामः
१२९

इमेवंकथयंतंचक्षणाजागरमाविशत॥अघासुररुदंस्तत्रमहाघासुरसोदरः॥१७॥मांसिष्याघवकै
वीरैकगतोसोदरोममसप्तत्वंविसम्यारजोक्ततोऽपघासुरः॥१८॥जोक्तप्रात्मनोऽनंतत्वज्ञान
सविस्मृतिः॥वकासुरवचःस्वप्नविसम्यारज्याघासुरः॥१९॥एवंपूर्वदिनेतीनेपुनःसुप्तोऽग्रेमे
दिने॥रात्रौसुप्तेशरीरंस्वमपश्यतेतमर्हितं॥२०॥पुनःकिंवायवानग्रांगात्पालिगातुरात्त्व
रा॥रुदंतीताततातेतिअघासुरगत्वेशटा॥२१॥कस्त्वंतेमरणंपुत्रनविष्यतिनिरंतरं॥ब्रज
वालस्वरूपेणत्वांदांताश्रुवनांतरे॥२२॥इत्याकुश्यरुदंतीसाविर्मंतर्हितानवत्॥पुनर्जोय
दृशामाप्तःपुनःसुप्तःक्षणांतरे॥२३॥पुनर्दृशुःस्वप्नंजहासातिप्रमादतः॥तदैवागत्य
मूढात्माजलेनास्नानमाचरत्॥२४॥सागरेपतितःपश्चादुन्मजंश्चबुडन्नपिपश्यंश्चिरं
समुच्छायनापश्यसागरंजलं॥२५॥एवंदुःस्वप्नसंघानिदृष्ट्वात्रावघासुरः॥अगणय्य
गतःकंसमुवाचेदंत्वरान्वितः॥२६॥पदश्चोहनियुक्तंतेमंत्रनिःसाहंमाश्रुतेविचार्यकथ

व० मा०
१२८

किं विष्णुमिको विचारः हतो वद ॥ १८ ॥ कसो पितृवचः श्रुत्वा तदेवा ह्यमंत्रिणः ॥ उवाच वचनं
मृतः शरणं धंदानवो नमो ॥ १९ ॥ ब्रजे बानक रूपेण मम कालो विनिश्चितः यं यं प्रेषामि दैत्यैः
समस्तमुपैस्येति ॥ २० ॥ पूतना यशसा वती नीलुकश्चक्रुः कासुराः ॥ चत्वारो विहतास्ते नृपघोयं
गं नमिच्छति ॥ २१ ॥ को विचारो घनवतानीलीय प्रवदंतु वः ॥ ततो बुद्धिनिवाः कंससर्वे तेति कुबु
द्धयः ॥ २२ ॥ एवं चेत्तर्हि नो जेदं दृष्ट्वा सुरसमो न हि ॥ नृत्तले वा यथा ताले द्वितीयं केशिने विना
॥ २३ ॥ तं प्रेषयाद्यु नो जेदं नायं नीतोऽस्मि कर्हि चित् ॥ मत्सुरस्मादिने तीतिके तेषां स्ते ब्रजो क
सः ॥ २४ ॥ यद्यप्यमतपानेन सगरास्त्रिद्वौ कसः ॥ मत्ता इवानुबध्नेते पुष्टे जीवस्य घासुरे ॥ २५ ॥
इति मंत्रिवरे कं वै निशम्या सुरदूतपः ॥ प्रेषयामास दुष्टदृष्टान्ते सैस्ववीतकं ॥ २६ ॥ चचा
लसमहाघोरो घोररूपेण केवलं ॥ चकंपे धरणी पद्भ्यां देवाः सानुघनछटाः ॥ २७ ॥ नीता
परस्परं प्रोचुः किं न विषयति नृत्तले ॥ मारयित्वा ब्रजस्थान् कुक्षी एष्यति चेदिह ॥ २८ ॥ तदा

रामः
१२८

वयं न वास्याम इति नीतास्तस्मिन् स्थिरे ॥ गच्छतस्तस्मिन् शिरसि रधः कश्चित्समाविशत ॥ २९ ॥ अहं
तस्मिन् दिने विप्रप्रातरुच्छाय बालकान् ॥ समाहूय समस्तान् श्वेत्पुत्रीरेण सर्वतः ॥ ३० ॥ मिलितं
अमखी मूत्रं मंत्रमामंत्रितं मया ॥ अहो हृत्तरं मार्गं गच्छामः प्रतिवासरां ॥ ३१ ॥ नो जनामंत्रमादा
यज्ञायां सस्माकमंत्रं वै मातरश्च न मातृविनवंति प्रतिवासरां ॥ ३२ ॥ तस्मात्सर्वे नो जनायं शि
वो घास्ताप्य केवलं गृहीत्वा तमीययात्राणि ब्रजे बुवि पिनांतरे ॥ ३३ ॥ नो जामस्तत्र नियते यमुना
यास्तरे शुचौ ॥ इत्याश्रुयततः सर्वे मारुमृष्टाः सलंकृताः ॥ ३४ ॥ आदाय नाजनामाशुशिकिसं
स्तुपितामपि दूरीकृत्य स्वसंश्रमयासाधे प्रतिस्थिरे ॥ ३५ ॥ अहमप्याशु निस्सृतः सखि नि
र्वसकैः सह ॥ वने नंदं विना विप्रखेलितुं विपिनांतरे ॥ ३६ ॥ क्रीडंतः सखिनः सर्वे मया साधे प्रत
स्तिरे ॥ प्रवदामि मुसं या क्रीडास्तु संतामया ॥ ३७ ॥ विष्ठाया निःप्रधावंते गच्छति च मरुतु कैः व
कैरंति विशंसे वमोनमाश्रित्य केवलं ॥ ३८ ॥ विन्वामलकसंघैश्च सिपंसे वपरसरां मयि वं

व० मा०
१२९

रावनेपश्यसयोधावंसमामनु॥३०॥ अहं पूर्वमहं पूर्वमितिमास्मं उपरेमिरे॥ कदाचित्केकिनि
नूनवदंतिद्युततारका॥४०॥ केविदुगेः प्रगायंतिकेकिलैकलनिःसुनाः॥ कीडावाजानया
रुषसमार्गेतिनैदुमान्॥४१॥ नसंयमेप्रगायंतिवाद्यंतिकरसुनान्॥ वीणारवमयाश्च
सप्रवदंतितथैवते॥४२॥ उत्समनेकेरुहकेयमुनायाः पतंसुनुकहाचिन्मध्वलीलाभिनेत्राद्ये
रनिशंमया॥४३॥ क्रीडंतीत्येववसांस्तेवनेशंकयोहिताः॥ एवंतस्मिन्वनेगोपेयाक्रीडुमुम्या
तदा॥४४॥ आजगाममहामायाकंसेनप्रहितोसुरः॥ अद्यइसाक्षयास्माकंसुखंक्रोडस
राक्षसः॥४५॥ महासर्पवपुर्धत्तायोजनायामतोपतता॥ पथिग्रस्तुममार्गेचनानुरश्मरु
रोधरे॥४६॥ अंतर्मुखमयोधांतंश्यासादावाग्निसंनिता॥ अनेकसत्त्वडगंधेनसितोदरतः
स्फुटं॥४७॥ समीक्ष्यमेनिरेगोपाः क्रीडायतनकविलं॥ नतद्वावविदुःसर्वेहमयसोऽसु
काः॥४८॥ जातास्तदैवतान्वीक्ष्यगोपानृचेवचःस्फुटं॥ अहोमित्राणिवीक्ष्यधमाविशधं

रामः
१२९

नमादिह॥४९॥ नेदं क्रीडाविलंनडादेसःसर्पशरीरभूत॥ अस्मसंग्रसनाययिबालतुंउेनवध
वं॥५०॥ अधरोष्ठप्रदेशोयंरतिरश्मरुणेनिशं॥ ननस्येवारुणतरोउत्तरोष्ठःप्रतीयते॥५१॥
इयंमायाग्रसमार्गेचवरसंप्रतिनातिमे॥ मुखमानानिहितमोविलमेतद्विनिश्चितं॥५२॥
श्यासवज्ञानिवातोयंस्वरहावाग्निसंनिता॥ तस्योदरेसत्त्वराशेडुगंधेनसमन्वितः॥५३॥
एवमेवावदंतं पामचुस्तेसखिनःस्फुटं॥ प्रसक्षमिदपश्यामःकयंस्त्वावरवस्थितः॥ नायु
सर्पवपुःरुह्यक्रीडाविलमनुत्तमंयदियास्तित्वयानाशमेष्मतीहवकाद्वित॥५४॥ केके
ननाशिनाडु ह्यस्त्वयाचाद्यवकारिणाःइत्याश्वासोस्तिनियतमस्माकंकरुणानिधे॥५५॥
इत्यावेद्यततःसर्वेमामाश्चुचदनांतराअद्यासुरस्यविविधुवायिमाणाःसवस्रकाः॥५६॥
तदामयोक्त्रंकिंकर्मरुतमेतैश्चलेरिह॥ नादिष्टेचैतेषामलंमपिरुतात्मना॥५७॥ अद्यासु
रेणवदंविक्ष्यमाणेनमुद्रितं॥ वकारेवंशनेनैवसकांतस्मरणेनवै॥५८॥ किंचिद्विमश्य

वृ० मा०
१३०

मरणमसुरस्य निरंतरं सतामसानाशमिति मे ज्ञात्वा विमे ज्ञा विशाम हंत रा॥ ५९॥ प्रविष्टे म
यि देवाश्च नया दाने निबु कुशुः॥ जह पुं दे स नि च याः क्षणमात्रमसन्नमा॥ ६०॥ प्रविष्टे न मया
तत्र पवनारो धनं कृतं दे साधमनं दे न वदमाने न सर्वतः॥ ६१॥ निरुद्धः पवनस्य देहांतरग
तः स्फुटं न शशाक तदा दे सो निः सारयि त्रु म न कान्॥ ६२॥ सर्वतः प्रवलो वायः पूरयित्वा सु
रांतरं॥ महाकदनमयात्मा देहमाप्सो दय दु विः॥ ६३॥ मद्गनासागोपानामाक्रीडनमिवा
भवन्॥ योजनाय तदे दे वे ना क सा सी अतामणु॥ ६४॥ तस्ये वातुरमुख्यस्य मद्दु खमुप
स्थितं॥ अतिके न पवनो ब्रह्मरक्ष मया विशात्॥ ६५॥ नाम न मार्गवितति मुपलेने समीर
णः॥ नवयोः सदृशः कश्चिद्वलीयानिह दृश्यते॥ ६६॥ अतोति वलना वेन नित्वा ब्रह्मव्रण
विनिःसृतं महज्ज्योतिरतिवातेन वे सद॥ ६७॥ गत्वारि द्रियस्य यं यो म्नि परावृत्त्या विशान्म
यिवि नियं पुरयो वाता ते नै वायस वसकाः॥ ६८॥ वक्रादहं विनि गत्य वीक्षिता माणवाम

रामः
१३०

वा॥ मकराक्षारतेनाशु मिंचितास्ते समुच्छिताः॥ ६९॥ अद्यना निहते दे वेः पुष्पवृष्टिः प्रपातिता॥ न
मोजय जये लुचै रूचुरानंद पूरिताः॥ ७०॥ जगुर्गंधर्वपतयो न ननु श्चाप्स रोगलाः॥ दुष्टुर्बुधनयो रू
षानुविगोपाश्च जहं पुः॥ ७१॥ मामालिङ्गितो बालामोदमायु निरं॥ कोलाहल रवस्तत्र ससलो
क मया स्मृता न॥ ७२॥ निशाम्य विधिराग सदृशे चाद्रु तंत रा॥ अथासुरस्य मरणं सतामा
जीवनं महता॥ ७३॥ वीक्ष्याद्रु तंत कृतं कर्म मविस्मय मापसः मनस्याचित यद्ब्रह्मान दिवि त्र
मिदं प्रभो॥ ७४॥ समां सं रक्षणाया यद्य सताम नया यवा॥ अवती शो जिगस्ये न गवानद
रिरीश्वरः॥ ७५॥ अथाद्याः के वरा काश्च ज्ञनं ताडं त हृत्पनुः॥ परमेको स्ति सं देहः कथं कुं प
गो कुले व न त॥ ७६॥ नाशो यं वसु देव सगर दे पूर्वव चो हरिः॥ कथं व्रजातिराजस्य जन्मतस्य
इति च मः॥ ७७॥ गोकमाणवकैः साकं कथमीश्वर खलनं॥ पुनरीश्वरना वेपि कथं व ज्ञा
निपालनं॥ ७८॥ न हि मत्परा राह्यैः कृतं कर्म न चात्मकं॥ वामनश्चु तवे पणवलेयां चावि

६० मा०
१३३

मोहनं ॥ १९ ॥ नमिहं मचं जायामत्यकं नृत्तं चित् ॥ किमेतदत्यकं कर्म विज्ञा गोपालापालने
॥ २० ॥ किंचित्कालमिहैवाहं स्तितावीक्ष्ये सकोतकं ॥ पूणे वायु कलांशो वा किंचित्त्रिमिदम
ब्रवीत् ॥ २१ ॥ इति संचित्तु हिरण्यो नमसि स्थितः ॥ ततश्चाद्या सुरं हत्वार स्तिताव अवा
लुकान् ॥ २२ ॥ हे अयं यस्यास्तदमद्रुतं मद्रुतं मनोहरि सरो जगंधे ॥ स्वके लिसं जन्म दुना
छुवा लुकं शिली मुखं गुं जितपक्षिगव ॥ २३ ॥ आनीय यमुना तीरे निविष्टो हंतव गोपकैः
निरीक्ष्य पुलिनं रम्यं मानवानिदमब्रुव ॥ २४ ॥ प्रवाति वातस्त्रिविधो नृममत्रै वमोक्तम
मतो न वद्वि ॥ मया सह नंत विनोदगीत विनोदगीत प्रगायमानैर निशं वयस्याः ॥ निशाम्य
कृष्णवचांसि सर्वे प्रहर्ष वेगाकुलमानसस्तैः ॥ मुक्ताय शिवाय निकलित् पुत्रा स्तीरे निवि
ष्टा विविने विरेजुः ॥ २५ ॥ यथा ज्वपत्रावत केशरहृदा तथैव रुद्रः सस्ति निर्वतो वनो
॥ नोक्तं निविष्टो यमुना तटेषु चो निरंतरं लंघित वेद नृमिः ॥ २६ ॥ केचिद्लै रश्म निरज्व

रामः
१३९

लंघे स्तरो स्तथा त्वग्निरयां क्रुरेश्वा ॥ फलैश्च सप्रिः कृतना जनास्ते मये वसाकं बुनुजुः समं तात ॥
२७ ॥ मया धतो वे एरयोद रं वरेणं च वे च विनिधाय कसेवामे करे वैक मलं मनोत्तं सुरेश्वरं दमि
पतिप्रविष्टः ॥ २८ ॥ अस्मा मितेयामं तं ददामिते मोहमथावशेषं ॥ अनेक नमोक्ति वचो निगह
सनस्वयं तथा ताव्य रिहसयं श्वा ॥ २९ ॥ तदेव स्य संकथ ये मुने यकुलानि माना हत लो ककुधेः
अस्य न योगवर्गं जना नाम हो ममे ह्यमहती दुहहा ॥ ३० ॥ आचार माना नि निविष्ट चित्राः
केचिन्नाः केचिन्नं जंति समर्प मद्य ॥ केचित्त्रया कर्म फलानि माना निवेद्य देवांतरतो ह्य रंति ॥ ३१
॥ हंदा वने नृन च न विधेया व्रजो कसो जीव समान जीवाः ॥ न तत्र देवांतर संप्रवेशो निरंतरं त्र
ह्यमयं समं तात ॥ ३२ ॥ कलिद पुत्रा वन मंग नोजलं च बुनुजागा हतयो मनुष्याः ॥ खगामगा
श्चोषधयो नगाद्या स्ते ब्रह्म देहान् हितव नेह ॥ ३३ ॥ अहो मुने मामवजानताम हं विकास्त्रा
रा परतात्मनो परे ॥ अस्मैश्च मानस निःसह ह मश्चा मिशो धान्न मयो ददामि ॥ ३४ ॥ एवं नि

द० मा०
१३२

रीक्षाच्च नवो न नोगतः किमेतदित्यादिवदत्र या सना नायं प्रभुश्चेत्किमयं नुनक्तिवात्तावशो
षान्नमयोदशमि॥१६॥ यज्ञेषु मानाशु चिसंनतेषु वेदोक्तमंत्रैरतिपावनेषु॥ धतन्नैर्विप्र
वरैरथा हतौ वायीतिसोयं कथमेव मे मतिः॥१७॥ अथां सुगंतो द्युक्तो वलीयसाद्यनेन
नूनं तु मे ये वदन्ः॥ विनेष्टुं को नु करोति नमः प्रजापते नो जनक मरिणा पुनः॥१८॥ अहो
न पूर्वं न श्रुतं न दृष्टं कमेदमप्यतः कदाचित्॥ प्रकुर्वतामप्येव मंधसा मद्यो न चानि मय
गजजतामनीष्टं॥१९॥ कदाचिदीशो न न वेदिहा सवशाः कलानियतं प्रतीयते॥ ततो म
या किं न जके लो नुनक्ति शेषान् मिहैव दृश्यते॥२०॥ कथं नु वसान्नियात्नयससो वने
त्रगोपालसुतैः समेत ईशः सयं प्रभुश्चेत्किमितीव मत्स्यं कं करोति कर्मचि मती महे मनः॥
एहामि गत्वा नु वितं नु मीशं मंशः स्वयं पूरति नुः कदा वा चेदीश्वरः पूरति नुः कदाचि न
वक्ति मद्यं तत्ति लाघवं स्यात्॥२१॥ चिरं चि मंशपा हरामिव शान् सखी स्तया किं नु त दानि

रामः
१३२

कत्री॥ कदांतरं कस्य लभेयमत्र परं हरिष्ये समये स्थितो न त॥३॥ नुं जानेद्यथ गोपेषु वशास्वतर्वने ग
ताः॥ नृगलो ने न देवैर्षलो न श्वैर्कोतराय दः॥४॥ मासादिर मता पीठमुक्ता हं वनमाविशं॥ सपाणि
कवलश्चेको विचि न्नत्रात्मवक्त्रकान्॥५॥ दृष्ट्वा द्वियं जेषु दरीषु सर्वतो द्यलध्ववसो विधि मोहना
पुनः पुनः शं विविशो वनांतरे विलोका छिद्रं विधिरयतो हरत॥६॥ वसांश्च पालान् यमुना तटादं
नीत्वा तटादृश परं प्रपेदे॥ अलध्ववक्त्रः पुनरागतो हं नापश्य मे वात्र सखी स्तदेवै॥७॥ अत पुन
वालकचेष्टयेह मानो विपिनं न्रमा मिश्रहो सखायः सुवलाजुनाद्या विहाय मां कुत्र गता
नवंतः॥८॥ विधिः परा हत्यश्रुणोति म ह्वः श्रुत्वा निजानातिन चेष्टयेयां तटादम संतवि
लापमनुवं विमोहना वै ये व विधेः प्रबोधं॥९॥ तटा विधातुर्वचनं श्रुतं मे न नोगत
स्याश्च वधारया श्रु॥ मुने वदामीति विचार्य देवो चिरं विबुद्धो दमनं न चैशः॥१०॥ चेदीश्व
रोयं कथमद्य वक्ति विलापकां द्ययवास्व वसान्॥ सखी स्तया नेषयतीदृकिचि हनोत

२० मा०
१३३

श्वेतिनमस्तुतं किं ॥ १२ ॥ ब्रह्मा सरस्वती नमस्तुतं ॥ १३ ॥ ज्ञातो यमद्वे
 वमयातिवातो नश्चेत्तेश्वरो यं नियतं मनो मे ॥ १४ ॥ कदाचिदात्मीयमहः सुगुणं मुनो हं नायेव क
 रोतयेवं ॥ नद्याश्चराणां मिह वेष्टितं महन्न वेदकश्चिदुग संहतात्मा ॥ १५ ॥ ज्ञातो ह्यवसांश्च स
 रवी न हं त्वरा न कामि सत्ये परिश्रयामि ॥ १६ ॥ असांश्च सवित्रो कपिये मयि प्रयाते ह्यनु किं करिष्य
 ति ॥ १७ ॥ सख्यमुक्ता त्वरितः सलोकं जगाम धाता स सरवः स वसः ॥ ततो विचिंसांश्च कृतं मया
 यदा मि विप्राद्य यथा यतिः शृणु ॥ १८ ॥ विधेः सकाशाद्ददिव स बालकानां ह्यिद्यं जघौ वसमा
 न यिष्ये ॥ तदा विरंचे न निवेत्तु मोहः ॥ किलास्प मोहः करणी य एव ॥ १९ ॥ यद्ययं मोने न ब्रजामि
 गो कृतं तं देवतन्मा रविषादेनावः ॥ न व स वं रं च यामि ता दृशान वसांश्च सखीश्चात्मत
 नोः सकाशात् ॥ २० ॥ मुने ह मा सं सकल स्वरूपम तो विचाय श्रुतं देवके नने ॥ गो व स गो पा
 लत नू जय हि विषाद नृपाद्य खिल यथा सित ॥ २१ ॥ वयो गुण स्वाकृति तस्माव क्रीडा स्वचे

रामः
१३३

शद्यनतिकमेरा ॥ सर्वस्वरूपो ह्यनवं न चित्रं सर्वं जगद्विद्यु मयं श्रुतं गीः ॥ २० ॥ विदुः स तं वेद हि
 नावसाने वना ब्रजं चाविश मेव पूर्ववत् ॥ घोषो कसां नूनमतिप्रसक्तिर्मघात्मजे सर्वगदेतदासी
 त ॥ २१ ॥ यदा गतो हं ब्रज संविधे मुने मद्रयवसाः ॥ स खिनः समस्ताः निशेविता मे प्रतिगो हमा
 विशां ऋषी गणः संमुमुदे तं देव ॥ २२ ॥ आरात्रिरीक्ष्य श्रु समुष्ठिता स्ता उदृष्टो निःपरि मनिर्न
 रं प्रत्याजात नापुरतीव मोदं तन्मा तरो नंद गहो सने च ॥ २३ ॥ स वासां मेव गोपीनां प्रीतिरासी
 दृष्टे गदे ॥ स्वात्मजे ह्येव नियतं यथा मयि पुरा नवत् ॥ २४ ॥ निःसीमव ह धं स्ते ह वसी मयि ब्र
 जो कसां ॥ सा नू वर्या यितुं शक्या मयै वाप्यहमन्वहं ॥ २५ ॥ तदा गता पुन गविः सायं काले च
 राश्विताः ॥ समुद्धं ध्ययु वसाः श्रुत्वा मातृ रवं विधिं ॥ २६ ॥ लिहं स स्तान्मयोगा वोगिलं सों
 गानि सर्वशः ॥ तजं से वन जिह निरति स्ते ह वसां दं पि ॥ २७ ॥ तासां मयि सुतावेशा स्ता सु
 मेजात संगतिः ॥ नापयातिकदा विद्वेज ह मेव निरं ॥ २८ ॥ एवं ब्रजे वने न न क्रीडा पूर्ववत्

व० मा०
१३४

श्रिताः॥ अतिस्नेहमपि विद्यामपि सर्वान्मजे किल॥ २९॥ को वशः को विधिर्न न वल न दोषि मोहि
तः॥ न ज्ञाता वसस्यो ते कथं विज्ञानवानिति॥ ३०॥ एका वदं वने न न वसान् चारयितुं गतः॥
सखिनिः सहितः शश्वच्चित्रमासीत् हृत्तुं॥ ३१॥ वसानुपव्रजं गावश्चरं सो दृष्टुं गिरिः॥ य
रित्यज्यात्मनो वृत्तिदिपादिवृष्टुं ध्रुवं॥ ३२॥ हुंकारघोषसंघाश्च कथयं सो नितः स्तदा॥
उदास्य पुष्पास्ताः शीघ्रं वार्यमाणः स्वपालकैः॥ ३३॥ वसानुपापागता गावः पायया मासु
राययः॥ लिहं स इह चांगानि स्वोधसं वसवद्वनाः॥ ३४॥ यद्यप्यप्रसवाश्चाहं तथापि प्रा
क्तनक्रियाः गोपास्तदोधमाया समौ लजोरुममवः॥ ३५॥ निजसिनाथमाजगमु रस्मां स्ते
दीर्घममवः॥ उद्वह्यदो निरागतततोऽस्मान्परिरे निरे॥ ३६॥ विममवस्तदैवाति प्रेमसि
धुल्लुता इव॥ ज्ञानं दाश्रुविमुचं तो नयने नजिहस्ततः॥ ३७॥ बलाच्चिरं प्रचलिताः पश्यं
नस्तपुनः पुनः॥ मुचंतः प्रेमसलिलंतथा गावो वनांतरं॥ ३८॥ पंचस्ववशिष्टा सुत्रियामासु

रामः
१३४

हृत्पूरणो॥ बलन इस्तदा वीक्ष्य किमुदुत मया ब्रवीत्॥ ३९॥ नैते वसानाश्च बालाश्च किल गीर्वाणम्
त्रयः॥ एतेषां लौकिकस्नेहो गवामयत्र जोकसाः॥ ४०॥ अहो त्रेकालिको ज्ञानं न विपद्येत कहि
त्॥ मम नूनमयो मोहं चिंतके नममोहितः॥ ४१॥ दैवी मायासुरी वापि मोहि मोहयितुं क्षमा
न न वेत्त कालतः क्वपि द्यारं डा नुनवात्मनः॥ ४२॥ प्रायो ममानुजस्येयं माया मे मोहकारिणी
॥ अतः पृष्ठामितं नूनं सर्वं वत्तं वदिष्यति॥ ४३॥ इत्याह बलनदोषि मामयो ह्यांतरं वचः॥ ह
स्तं हस्तमहमायिन् किमेतत्त्वयि वत्तं ते॥ ४४॥ विद्यात्मसुखिलं किंचिदाश्च येन तवाधुना
॥ अस्मास्वाश्चर्मनिशंकमनूनं प्रतीयते॥ ४५॥ नाहं विमोहितः क्वपि केन चिन्मायया
धुना॥ जडीकृतस्त्वया हस्तं अहं माया बलंतव॥ ४६॥ इत्याश्रुसततश्चाहं बलनदायका
रणं॥ पूर्वन्तंत सर्वं ब्रह्मण कृतमब्रुवं॥ ४७॥ ततश्च शिगतकाले ज्ञातुं लोकानुवृत्तिनि॥
सस्मागमुविधिस्तत्र हरिणा किं कृतं किल॥ ४८॥ यो मिनूनमयो मत्तलोके इत्यामहं पु

ह० मा०
१३५

नः॥ वातवसेषयमयाहतेषपिहरिः स्वयं॥ ४९॥ किंचकारनुपप्रापिगत्वाव्रजवनांतरे॥ ईश्वरयोर्दे
उरत्रचैवविलोकते॥ ५०॥ एवमाचित्तदेवेशोब्राह्मासहिकृतावरः॥ जगामांतरिस्सुः सो
पत्रपत्तर्ववेदने॥ ५१॥ सवसवमनुषेलेतंससखविपिनांतरे॥ किमेतदित्युततंमंकुतश्चेते
समागताः॥ ५२॥ गोपवेषेणमःत्रोकेगतोहंमायिनावरः॥ ज्ञानीयाश्चारिर्लतेतानवाला
नवज्ञानस्तथावने॥ ५३॥ पूर्ववक्त्रीडयन्नास्तेनजानेन्नकिमुदुते॥ अंतर्दृष्टानुपप्रापिकि
तत्रैवानुशेरते॥ ५४॥ एतेचान्येयवातेवैपुनर्गत्वाविचारये॥ गत्वा सुप्रानया लोकपुन
विस्मयमाययो॥ ५५॥ जगामत्वरतत्रगणयित्वापुनर्गतिः॥ सवन्नियद्विषाणदनि
वीक्ष्यतत्रागमत्पुनः॥ ५६॥ तथैवालोकमामेवक्त्रीडंतं पूर्ववेदने॥ तत्रातिविस्मयाविष्ट
ः ससांकेनविदाम्यहं॥ ५७॥ मयाकृतावा एतेवानूनंमेनेमहात्मनः॥ नचतेषामहंस
स्थानचैतेमेविनिर्मिता॥ ५८॥ अतो नूनंनजानामिसंशयोमेमहान्नतः॥ किंकरेमिक्

रामः
१३५

गच्छामिकिरुमीहकेधवलं॥ ५९॥ सयंचेदीश्वरोवालस्तदानीविज्ञातेमवि॥ ईश्वरस्यापराधेनम
मापायोनविषति॥ ६०॥ एवंसंचित्तमानेनेननस्येवायत्रसगि॥ ददृशोयाखिलानवृषान
गोपांश्चब्रह्मरूपिणः॥ ६१॥ त्रिषामावदंताश्चब्रह्मज्ञांश्चपीतांश्वरेणवृत्तदेहंतंननकिरीटके
पूरमगिरत्नेरातंरुतानंतगुणाकरास्ते॥ ६२॥ तत्त्वैश्चब्रह्मविज्ञातिभिः समेतातकालखनवा
शयमिद्विद्वैः॥ इयक्श्यक्त्रस्यनवादिभिः स्ततानयोप्रजेशैरतिवृद्धपादान्॥ ६३॥
समीक्ष्यचैवंपरिमुह्यमानः प्रकंपयन्नात्मशिरसुरेशः॥ किमेतदुत्तुतहूपवीक्षणांगक
यंमयागःकृतमस्यविद्मोः॥ ६४॥ महानपादेहगतिः सुविस्मयामशालदृष्टेनिपयातन
नाचिरंसमुच्छायपुनर्दृष्टितियेवचैकंममंतंथैव॥ ६५॥ वमानसखीश्चापिततोति
नीतस्त्वेगसमुत्तीयमशालदृष्टतः॥ पयातहृत्स्यत्रपादयोर्दरेविधियथाउद्वदान्न
मुंचता॥ ६६॥ कृतापराधेननियासकंपःपुनःपुनः सोनिमन्नायास्तौचिरंततो गहवदयागि

वृ० मा०
१३६

रागलीविधिहरितंनियतंरुतांजलिः॥६७॥ ॥इत्यादिपुगणेहरिनारदसंवादेअहरणंनामवि
शोऽध्यायः॥१२०॥ब्रह्मोवाच॥॥नमामिहृत्पायगवेशसनवेवनाहकागायचक्रोवराय
गुजावतंसशिविपिष्ठलसन्मुरवायविन्यस्तवेणुकवलाज्ववरस्तुजेते॥१॥विमोहितोहं
तवमाययादरेविदामिन्नचमहस्तुतेदुतं॥त्वयेवमेवातिरयातिदशिताविधेर्विधा
नाक्रमेणानविष्टो॥२॥गोपात्मजत्वंचरितेर्विदुंयत्निदेवमुक्तेयमुनादेते॥विलोकातत्रै
वमनोन्नमंगतंशिष्टन्नसंगाशनकेनिकत्री॥३॥चिरान्मनोमेमहिमानगोचरस्तवाखि
लेशस्यकथंगतिर्वै॥अदधियाक्रातविवेकविन्नमाद्यथाधधीवतीननासां॥४॥जानाति
चेतकोविदस्वमुसंतवाजयात्रातमनास्तदेवा॥क्वचिद्रमसेवमनोमयाकृतोगेहेगदे
वास्मरणंप्रविष्टं॥५॥अहंप्रजेशोनियतोनिमानीनवेयितत्त्वंपरमेश्वराणो॥वेगिह
चित्तेकयमागकत्तानिवाभिकिंवरिसमुद्रवोश॥६॥अनंतलिंगैस्तवमोक्तितायेन्नमं

रमः
१३६

निघोरेत्वजयानवाधौ॥नयांतिपारंरूपयाविनातेअद्याप्यविद्याविहितःस्तुतिर्वा॥७॥अ
विद्ययाकृष्टनिमजतांवैघोरेनवाधौनवितानवाश्रयः॥अतःपरेशाद्यगतोरणंतेरुता
पराधोपित्वयेवरस्यः॥८॥मातास्वपुत्रस्मनवेतिरोपानगुणास्तयापालयतिस्वबुधा
॥तथाद्यपासःरूपयात्मबुधाअहंत्वदंगान्नन्नवोस्मिनाया॥९॥निरीक्षितंनार्यकृतप्रनो
मेकमातिमृदस्यविवेकनगात॥काहवराकोनिशितेमहिमेप्रसायनीश्वरमिवातिजः॥
१०॥समीक्षितुंवैक्षमतीव्रवालिशोननातिखद्योतइवादितेजये॥योमोषितेजस्विनिवा
त्यतेजाःप्रदासमन्वेतिनिजानिमानी॥११॥वर्तमानमपिपूर्वजंमहोनाशमेतिनियमंम
हतीतरः॥इत्युतील्लमितिनेजमत्यकंतत्प्रसार्यपयसीवययोः॥१२॥केसरीयद्वि
बलानिमतिर्वनाशमेतिनियतंवलमाशु॥अत्रियातिसहिमोशाहलेननोःकिजयंतद
तिकिलांगसमूहं॥१३॥उदुगणोनिचकास्तिननस्योपावदेवविधुरस्मिद्युतिर्न॥उद्धितेदिति

ह० मा०
१३१

तन्ननंविनामेनोउसंघसहितोचितनूनः॥१४॥तद्वदत्रिविदेवसमूहेयावदेवममशक्तिवले
ता॥कृत्वाशक्तिरथवातवचेत्यातकेवयंतुवनुदेवसमूहः॥१५॥देवकार्यमनिकर्तुमधीशके
वलंशिकमनीयतनुस्त्वंनेदगोपसदनवनमालीवमपालवन्नदसमेतः॥१६॥कोहिवेत्तिनु
वेष्टरलीतामंदकोटिश्चनापुसक्तः॥१७॥मितीवखनुसप्तवितस्तिकायएवकनुतेमदि
माद्यः॥१८॥ज्ञानयत्तमुदपास्यनमंतस्त्वक्तयामखिलशुद्धिविधात्री॥तच्चमन्मुखरिता
मिदजीवतेत्यतितरंतिनवाधि॥१९॥संतियोगनितरवदवस्तेनेवयातिनवपारमपा
रं॥योगिनोहिवदिहृत्कथायामासकणगतयःपरिमुक्ताः॥२०॥अहंकुपामेवसमी
समागःसमस्यसन्नात्मकृतंविपाकः॥वाक्यचिन्तादिनिरिष्टकर्तार्यस्तेसमुक्तःकिल
जन्मसिधोः॥२१॥नक्तिस्तवेगनुभवेसमर्थायासक्तयाश्रवणकीर्तनमंगलाद्या॥हृष्यात
पोयोगसमाधितीर्थदानाद्योनक्तिविवर्जिताश्चेत्॥२२॥अलेप्रयासेनतपोनिरुपेयंरत्नं

रामः
१३१

शान्तिपदैःसमस्तैःअलेप्रयायोगगताष्टसाधनैरत्नंप्रनोतीयपरिन्नमश्रमैः॥२३॥श्रेयोनिर्णयेरत्नम
प्यनीष्टेनक्तिविनाकृत्वाफलातिरिक्तेः॥२४॥घोरेनवाचोचमतांमुरारेविनाकयातेनहिपारपोतः
॥२५॥अहंकुतीयानितपेनुकुकरंतपोपुक्वत्विनिशुदानांतथेवयोगानितज्ञाविशान्नदो
विनाचरित्रेणतरंतिनांतकं॥२६॥तवचरित्रमहेमतमद्भुतंयेषिवंत्सपिजनाचुविनूतं॥तेहिक
एविवरेरिहृत्कथायांसयाहतमुनिंमुनिसेतुं॥२७॥कोविदइतिवदंतीमतस्त्वंवाहुंदउमु
पकृत्यसमेताः॥नक्तिमेवउरगीकृतदेहाःकेवलंयदमेवापुरकुंतं॥२८॥जीवितंचधिनि
तिसमरेषायेन्नक्तिविमुखाविमुखाविवरंति॥तस्मिन्ज्ञानसदृशाकिलयापामुक्तसंग
हमयोन्नवितारः॥२९॥नतिरपिचरणज्वरजोनितमिच्छतितपोनिरयोयैः॥नानिका
मितमतीनंदपदोनेतिनूनमखिलेशपतिस्त्वं॥३०॥यद्गयादनिलएवसमंतादातिमत्सुर
खिलंयसतिसं॥विद्यमन्नसमुदेतिरविर्वैधर्मजनयदंडविधायीनिर्जरेशइहवर्षसनि

ह० मा०
१३८

तोसावप्रितोसमविनेतिकदाचित्कोनिदेशमतिगह्वतिविशोनेखिलात्मनिदेनममुर्या॥२०॥
॥ कर्मपाशरचिताः किल जीवांसं सरं सजनमुक्तिरयेच्छा॥ त्वयदाज्वपरिवेषणमतर्वद
शास्त्रमतमेतदानीं॥३०॥ हेमनीरनीचयेः परिधौ नखंडशः कृतमयोक्कनिलेवा॥ तत्क
सानुपरितापणविताशुद्धिमेतिनकदाचिदनीं॥३१॥ एवमेव न जनं नवयोतं प्रेमनः॥
किलमनो नुविकश्चिन्ता॥ शुद्धिमेतिनकदाचिदनीं॥ एवमत्रयत्रनिचयं रनिशं वैः॥३२॥
काष्टमत्रजलजालविधौ तं विद्यमानमपि नाधिकरंतत्॥ मय्यमानमनसप्रदहतिप्र
मनक्तिवशागो न वंस्त्वं॥३३॥ योषं सर्वे ये प्रयोगासपस्तान्नं सर्वे शंसिता योगिनस्ते
॥ शश्वद्विद्यो नक्तिमीशान्तरेण जाता कलविस्तरं मश्चिताश्च॥३४॥ इतो हरे मे स्वपदा
ज्वनक्तिरितरं विष्णुजने प्रदेया॥ न चैकजन्ममपि मम मीहा जन्म योजन्म निजन्म नि
स्मात्॥३५॥ नक्तियदमेनियतं न वित्रीतदा न वंद्य विपिनं सुनित्यं न चेत्तदा नैव कृतो पथी

रामः
१३८

नां जन्मानुमे स्यादिति चोत्तमिच्छा॥३५॥ नवां ह्यम्यात्मलोके ह्यं न वै कुंतगतिं क्वचित्॥ न नृपाना
लादिकं किंचिद्देहि हंदावनेरतिः॥३६॥ किं करोति गतं कालं परिशोचामि केवलं॥ इदं वनमहं
हृष्टो दृष्ट्वा संसर्पते निशं॥३७॥ गुल्मो यधी किरीटानां मध्ये किंचितो सम्पदं॥ तेषां धिजी
विहोये हंदा विपिता हरिः॥३८॥ वृत्तं ते कवलं विहोमायते विमोहिता॥ अपराधपरमावि
चार्य के शव॥३९॥ यस्याय शरणं नास्ति ये नरक्षतिकश्चन॥ कृतागा न्यपियो दासक जा
तिकरुणानिधे॥४०॥ मातापदिविषं दद्यात्पिता विक्रयते सुतां॥ न पोहरति सर्वसिं कयाति
शरणं जनः॥४१॥ स्वभावविहितो लोको विद्यामदमूर्तिः॥ पश्यन् स्वस्थमिदं सर्वं स्वय
माचरते तथा॥४२॥ यथा कश्चिज्जुनो नृत्तौ नाम यन्नात्मनस्तनुं॥ चक्षुषा चाम्पमालेन
नुचमतिप्रतियते॥४३॥ इदमित्यमया बुद्धिर्यद्वनवतिराजसी॥ तदा विद्याध्वला न्नस्य क
रोत्यतिविपर्ययं॥४४॥ एतदेविदं वादः किल सर्वत्र वृत्तते॥ यदा हंतत्र जीवो हंतत्रा शेचेष्ट

ह० मा०
१३९

रुक्मिणी ॥ ४५ ॥ प्रतोद्यं धियानाय सर्वमागः कृतं मया ॥ त्वया तथापि न सा ज्यमपि च न्नाय यवान
दि ॥ ४६ ॥ यस्य हस्य हस्ते महत्वं वर्तते त्रिजगद्गते ॥ स स जेद्यदिसर्वोपि पते देवजडो जतः ॥ ४७ ॥ ए
डी मुक्ताय चाकाशे सूत्राधारेण मारुतः ॥ यदिसूत्रं स जेद्वाक्यं कथं तस्या गतिर्न वेत् ॥ ४८ ॥
एवमेव समस्तानां सूत्रं कृष्णकृपानिधे ॥ तव हस्ते सदैवास्ति तथा हं ते वशो स्थितः ॥ ४९ ॥
अहं ते परमोदासस्तु वशं क्रिहो विधिः स्वामिनः केवलं जगत्समापनोदने ॥ ५० ॥
ब्रजो कसो जनेनोदये पश्यन्नुवासरं ॥ मुस्वारविंदं ते कृष्णब्रह्मणो मारुतवाक्यं ॥ ५१ ॥
स्वभावजनिता प्रीतिरेतेषां केवलं विनोः ॥ कथमासीन्न ते द्वेषिकारणं करुणानिधे ॥ ५२ ॥
एकोस्ति मम संदेहः किरताद्यत्र जोकसां मुक्तिस्तु दुर्लभा तेन तजन्म यदुवशातः ॥ ५३ ॥ स
स्वामिनो मत्वाः शांता येन जंत्यनिशंकित ॥ ते मोक्षेयं पदं दास्ये इति वेदसमं मतं ॥ ५४ ॥ रा
देषादपस्त्रावन्नुद्यंते वात्स्यसंपदः कारागारसमं सद्यो यावत्कृतं तेनुजः ॥ ५५ ॥ संयासि

रामः
१३९

नां वराकानां न ते बालतनोरतिः ॥ निर्गुणोपासनं न न निराकारात्मकं क्वचित् ॥ ५६ ॥ न पूजास्ति
निराकारेन ध्यानं न गुणाश्रुतिः ॥ यथेवाकाशकथनं न प्राप्तिर्नाविर्बनं ॥ ५७ ॥ अनेकको
रिकामेगमोदनं मोहनाकृतं ॥ ये ते तनुश्रितान् न ते कृतार्थानि संशयः ॥ ५८ ॥ न ब्रह्मदेवतं म
द्यनमेमेव्यं कदाचन ॥ गोपस्ततो न वेद्यं मुपास्यो नंदनं दनः ॥ ५९ ॥ एवमुक्ता न यद्विज्ञानं
सरं वीष्वापित्वराचितः ॥ समाप्तिर्न विधिस्तत्र मयानुद्येन चेतसा ॥ ६० ॥ मुने सर्वमिदं कर्म
विधिना वृष्टितं च यत् ॥ तत्रैव निवेदितं सर्वं पुनराश्रयमाश्रुत ॥ ६१ ॥ मम निवेदितो ब्रह्मासस
लोकमगान्तरा ॥ संस्थाप्य पूर्ववद्विज्ञानं बालकान् यमुनातरे ॥ ६२ ॥ ततो वसान् गृहीत्वा
हमागतो यमुनातरे ॥ पुं जानानां मयोचुस्ते द्यागतं तेति रं दसा ॥ ६३ ॥ ननु कं किंचिदस्मा
निर्यासगदामते ॥ वसांश्चादरतो लब्ध्वा त्वरायातो नवानिति ॥ ६४ ॥ नातिचित्रमिदं विद
न्मत्माया कृतचेतसः ॥ किं किं न विस्मरंतीह न्नामितं नुवनत्रयं ॥ ६५ ॥ नुं स्वेति तैः सर्वैर्नुक्तं

४० मा०
१५०

मेवातकैः सहा ततो नुक्ता पुनर्घोषं बालवशैः सह निशं ॥ ६५ ॥ यशोदानेदने प्रीतिदांसीत ननु
जोक सः ॥ पूर्ववत्ते सखायो मे ऊचुरघटतो सुखा ॥ ६६ ॥ अथ नामा महा मायी तसु खान्मो चित्ता
वयगा एतको मारजं कर्मजगुः पोगंडके नकाः ॥ ७० ॥ मम माया विनो देयं नात्राश्वयं बुकिच
न ॥ मुनिं तव ते वाद्य तया सर्व विदा किं ॥ ७१ ॥ अत प्रवक्ष्यामि तस्य सर्वं यन्मया नुष्ठितं ननु जे ॥ ए
वं हि नेष्ट तिते पुत्रो रोहं वयसा नवं ॥ ७२ ॥ सप्तमे हे प्रविष्टे वै मातरं चाहमब्रुवं ॥ अथोचष्ट
एवमेवाका एव स्तेहा हि ब्रुवं ॥ ७३ ॥ सखायो मे समीहं ते सर्वं ते रूढ विक्रमोः ॥ बल देव महा
येन वने स्मिश्चारया मिगाः ॥ ७४ ॥ नाहं विनेमि कस्मिंश्चिद्वलिनश्चानुगाम म ॥ गाः पराव
त्तयितुं मामहमीशो निरंतरं ॥ ७५ ॥ बल न द्रोह निर्नारक्षकः केवलं वने ॥ सामप्यमेवा
स्ति श्रुतं पर प्रीति प्रदायते ॥ ७६ ॥ तथापि परि तोषार्थं किं विदाधीनता नवेत् ॥ आत्मवृत्ति
प्रशंसा ये सर्वे यामिह जातये ॥ ७७ ॥ यद्यप्यति समर्थानां निदानोषिकी किल ॥ निजकर्मा

गमः
१५०

लिकाले त्वेति षष्ठाणीया सुपुत्रकाः ॥ ७८ ॥ वृद्धिश्च मातृपितृनिस्ततस्ते समुखं नवेत् ॥ बांछास्ति म
हती मेघ मातर्गोचरणा यद्दि ॥ ७९ ॥ सखायो बल न द्रोह पितथैवात्र समुत्सुकाः ॥ माता मनोर
थान् सर्वान् स्वपुत्राणां मिह स्फुटं ॥ ८० ॥ पूरयेद्वा पितान् नमिति लोका गतिर्ध्रुवं ॥ ८१ ॥ नीशम
माता सुतवाक्यमद्भुतं जहर्षचित्ते नितरा मुवाच ॥ संबोध्य मोना मामपि प्रेमपूर्वं केहेता तव
खिल जीव जीव ॥ ८२ ॥ धया स्मिन् नममनाय मद्भुतं अहो न जाने सुहितं किमत्र ॥ पूर्वसुतो स
तिरतीव दुर्लभा जातो यदीदं निगुणा करोयं ॥ ८३ ॥ बालो सिद्धमनितरं सखिते च बालागा
वो निवार्याः किं कानने स्मिन् ॥ विनेमि गोकाचिदुपेत्य हयान्नय ह मंधक मथाश्रयामि ॥
८४ ॥ त्वमेधनः जीव नमत्र वस प्राणाश्रयस्त्वं मम च सुरघट्टाश्रयाहं निवसामि गेहे त्वया वि
नामि सदृशं नंदं ॥ ८५ ॥ इति नय विह्वलचित्ता मं बामवोचमवोचमद्भुतं विप्र ॥ जननीतिः का
यगिधः सर्वान् निवार्यामयैव ॥ ८६ ॥ यात्र विधासस्ते वावीक्ष्य समक्षं न जा मिगास्तेद्य ॥ यद्यप्यघो

६० मा०
१५१

यंवेसाः घोषात्रिसार्ययस्माद्दे॥२७॥ यायागवो घोषे मन्त्रागोस्मन्वः केचित्॥ तास्ते नृनं पात्या मयैव
नांतरे नृनं॥२८॥ इत्याश्रुत्य यशोदा गत्वानंदं वदामिते वाक्यं बलाश्रु मया त्वसां द्वे क्ता यः॥ किं वं
दगोपं नीत्वा मामथ संगेन सबलं माता ब्रवीतीति पेशं॥ असा नंद निविष्टा सा नंदश्रु विमुच्यती नृनं
॥ गोपराज रजनी द्यति धन्या यत्र स नृनं वत्तव गोदे॥ किं ब्रवी नियते शृणु वसो सार्थकं जनुरसो
किल धत्ते॥२९॥ पूर्वपुण्यनिचयेन किला सोल धरव सदने द्यति रमेव क्ति सर्वकुलमुख्य॥ मि
दं वै कंत नोति नित रं परमनो॥३०॥ इह मुक्तमवधार्य मनोज्ञं नार्यया सुत निवेदितमाश्रु॥ गोप
राज इह माह वचो वै पुत्रवत्सक यथा द्यकिमीहा॥३१॥ पुत्रजीवनमिहाद्य मनोज्ञं लोकसौख्यम
नुलं किल लोके॥ यस्य कस्यचिदनीह मनीष्टे तपुत्र एव पित्रुरत्र समं तात॥३२॥ एवमत्र शिवसे
जनुरा वा किं वदामि निखिले सकलं तत॥ त्वन्मुखोक्तिमवधारणमुच्चैर्यनीह मिह नो विदि
तं च॥३३॥ त्वं वदश्रु किमनीमितमत्र प्राणनाथ नियतं वचनं तत॥ तत्करोमि निखिलं किल व

रामः
१५२

अतनु किं न करोमि तवेष्टं॥ एवमुक्तमवधार्य पित्रुर्वै प्राबुवं पितरमेव मनोज्ञं॥ तातगाश्च परि
पालयिषुं मे इह नीह नितरं तु मनोज्ञं॥३४॥ सर्वानि स्तात संपद्भिः परिपूर्येमि सर्वतः॥ मया
श्च पालकाः संति चेन्नयामे मनोरथः॥३५॥ आद्यकर्मनिसामर्थ्यमधिकं राजते नु वि॥ नलजा
लोकवारश्च नेह तत्कर्मनिहितं॥३६॥ आत्मकर्मणि शिष्याश्च बालकाः पितृभिः सन्निःहाः साशि
ष्या सुखयस्ये पित्रो लोका गतिः सुखं॥३७॥ सरवा ये मेति विज्ञासोऽहामत्र द्यवनांतरे॥ गाः प्र
पालयिषुं तात बलनदो पितो धिहा॥३८॥ ननीतिर्वनजैः काचिद्वानंदममाधुना॥ बलनदो वली
नाता केवलं विश्वनीलुकः॥३९॥ पुत्राणामीमितं नृनं कुर्वंति पितरः किलात्सतो देहिनिदेशं
नः कान्तारे वारया मगाः॥४०॥ समाह्वयाय विप्रवीनं ह्यदि नमुत्तमं॥ कस्मिन्दिने प्रगतवव
नेगाः पालनाय हि॥४१॥ इमाः श्रुत्वातिदुर्षेण पितानंदो महामनः॥ समाह्वयततो विप्रानुवाच व
चनं महत्॥४२॥ देवि प्राकयय त्वद्यमुद्भूतं श्रेयसे तुतः॥ वने गंतुमथोक्तं गोमसुत्रः प्रेयसां प्रि

वृ० मा०
१३२

यः॥६॥ गोचारणा यमस्विनिः सहितो नियातिकस्मिन् हिने निगमनं कथयं नु विप्राः॥ शास्त्रोक्त
मेव नियतं परिशिष्टकर्मकं पं समस्तमुनिवन्दनिवेदितं ततः॥७॥ विप्राः समचुरसादरनुसृति
न्नामुद्रुत्तमत्पुतगोपराजं॥ ऊजा निधे मासिमिते सुपक्षे ई॥ शास्त्रये नु सुतवासरे॥ रा
शुनेदिने न्वा मरतसिद्धियोगे नं रात्मजो यमस्विनिः समेतः॥ प्रयां नु कं रमयो निजागाः संचारणा
यनवितासतिमंगलं ते॥८॥ उमित्ययोतान विधिवत्पूज्य विप्रान् दिरण्येन धेन गोपः॥ विवे
शगेदं नु विसृज्य सर्वान् कृष्णं चक्रे विनियोजकः॥९॥ ततः समारम्भदिनानि विंशतिग
तानि यावत्पुनरागता ह्यमी॥ प्रातः समुच्छाय समाहूय न्महानन्दः सुवहानुपनन्दमुखान्
॥१०॥ स्वयेयशादापि वधूगणं त्वरागहे समाहूय समंततो ब्रजे महोऽसवं कर्मतदाकरो
मतीवादित्रगीतादिनिरत्यनिष्टं॥११॥ आनीपञ्चाशतीकपात्रं संघातं ब्रजस्त्रियः कृष्ण
दीनमानसाः॥ पीतांबरगणानि च यानि गोपास्रजश्च नानासुमनांसि सर्वे॥ आनीय ते चित्रम

रामः
१३२

यो निचक्रमहोऽसवं ते मुदिताश्रगोष्पः॥१३॥ माता नु पूर्वतिलकं चकार तथा पिता मे मुदितो बभूव॥
अनेकवैरोक्तवचो निरादिजा समचुरानन्दमहोऽसवेते॥१४॥ इदुश्च स्यादिल एव विप्रस्त
थैव विद्योपचितात्मवृत्तयः॥ गोपाश्च दंडुः सुशिष्टास्तदाश्रियः किं विफलाः परेश्वरे॥१५॥ अतः
समाहूय सर्वान् हं त्वरा श्रीहं ममुखानि खिलाश्च गोपान्॥ कृत्वा यगान् तान् विपिनायगं नु
ततो ब्रजं केलिपरायणम्॥१६॥ वचोसिमात्रा कथितानि ते मुने वदामि सा श्रीवचनानि यानि
॥ गोचारणार्थं वनपानकाले प्रीत्या प्रपुक्ता निपुणोदयेति॥१७॥ वशाद्येते स्तु सुखदातवमार्ग
न्ममिः प्रयां नु नाशं रिषवसमतात्॥ जीव्यादपि छंशरं शतं नु नद्यामयो मोतनुमाश्च ये ह्य॥१८॥
॥ नवं नु सर्वे शुभकाश्च पयि प्रदोषोऽशकुनाश्च नूनं॥ सद्ये पुनरागतकणवमस्तु तदेव सरये
तरमस्तु वज्रं॥१९॥ एणाकसां घास्तु समाः प्रयां नु सद्ये तरेते स्तु न स चकाश्च नेरी मरुगमड
मद्विशंखबीणमहावस्ते स्तु प्रयाकाले॥२०॥ वेदधनिर्मधुरमंगलगीतघोषोनवत्वयो ते

ह० मा०
१३३

शुनसूचकस्तु॥ संपूर्णकुनोनिमुरं प्रयात्रुनारीसपुत्रा पुरुषस्तेथेकः॥२१॥ धोतां वरो वारजकः
सचित्रो विप्रस्ये गौससुतः प्रशस्ता॥ स्ववामबाहुद्वौ कित्तयोगिनी वारतव्यो ते शुनकारिणी
वा॥२२॥ मातातवाहं प्रवदा मित्रुचंदरेन गंतय मत्तः कदाचित्॥ गाः पालनीयाः कित्तहरतश्च
सहं उहस्तेन हिते दानाय॥२३॥ हंदावने वा व्रजत् प्रदेशे ह्यहरत् मौपरिरक्षणीयाः॥ पुनः सर्वा
नाहृद्वहो वयस्यासहैव गंतय मत्तेन नितं॥२४॥ नोक्तं विधानादधिज्ञादनं च नानाविधं पक्क
मथोददौ सा॥ हृदयाय गोपेयवशात् न मिष्टं संप्रयया मासवचनं यज्ञोदा॥२५॥ ततः सर्वायश्च
लितामयेव वलेन साहं च वने समस्ताः॥ गाश्चाग्रतः कृतविहारसंघान् कुर्वन्त एवाशु परंप्रवि
ष्टा॥२६॥ केचिद्गौः कोकिलैर्वानंदं तो न संतो मे शवममैत्रैर्मयैः॥ हृष्टा विणा न तले विवना सं
योतं धावसे वहरंच केचित्॥२७॥ साकं ने केनीरमयाः सदरं न घान् न निःसरं सेव केचित्॥२८॥
॥ केचिद्वसंतु मुधं घयंतः केचिन्नेत्रावधं नैः संस्पृशंति॥ केचिद्वाहना निबध्यन्त मत्तः क्रीडं

शमः
१३३

तो मे कृत्रिमैर्गोवेषैर्वा॥२९॥ कीडावा लान् धिक्वर्षत पारो हंतश्च ते दुमान्॥ विकुर्वन्तो यवदनेः क्री
डंतश्चारयंति गाः॥३०॥ एवं वने नि निशंका क्रीडंतस्तु मया सह॥ मुमुचुरे कदा सर्वसंतः संप्रेरि
ताः कित्ता॥३१॥ कस्मिन् हृदयमहाबाहो देरामा मित विक्रमा॥ अहरमसि सुमहद्वनं तात्मानि संकुलं
॥३२॥ अतुल्यं मं सुरैः श्लाघ्यं दुःप्रवेशं मया दुतं॥ सुरमा नुषज्जीवैघैः पक्षिभिश्च विवर्जितं॥३३॥
वसत्येको महादुष्टो धेनुको ज्ञातिनिःसह॥ रुषिरासीत् पुरा ज्ञापात् संवंशो रास नो भवत्॥३४॥
फलान्यति सुरम्याणि सुरभीणि समंततः॥ येमः समुष्ठितो गंध एष वा सा नुतो स्पृशत्॥३५॥
॥ तत्फलाशनं वां ह्यस्ति महती नोजनार्दनः॥ अद्वा लुवांश्चेदेया निपुवयो वंशगा वयं॥३६॥
युवां विनानुकोस्माकं वां ह्यारयितुं क्षमः॥ स्वजावात् पिबिष्यामस्मास्वपितथैव ते
॥३७॥ इति श्रुतं नो न गवन्वै सिद्धं पुनर्वं॥ यथा रुचिकरु घाघत्वं उष्टं तं करोयतः
॥३८॥ इत्थं श्रुत्वा देवर्षिपुनराह हरिप्रति॥ धेनुकः प्राग्वं ज्ञातुं सर्वज्ञा जगदीश्वरात्

व० मा०
१३४

॥३०॥ श्रीनारद उवाच ॥ कोयः कृषिपुरा केन शप्तसत्रासुरेन वतः ॥ खरस्य धरोऽह एतत् सर्वं वद
स्व मे ॥ ४० ॥ एवं पृष्टो ब्रुवंसस्मै नारदाय विप्रसुते ॥ कृषिरा नंदिना मा नूत सुत्रः साधु सत्तमः ॥ ४१ ॥
॥ गंगाधर इत्यारवात कादमैना निदीक्षितः ॥ ततः स न गवद्वक्तिकरोति स्म निरंतरं ॥ ४२ ॥ तस्मि
न वंशे न कोप्यस्ति मम नाक्तिकरो न वतः ॥ विडुषः काडुराचारस्तेषां मुखो महाधमः ॥ ४३ ॥ अ
पिरा नंदि संज्ञश्च मम नाक्तिविदूषकः ॥ एवं त कुलजाः सर्वे एकं गंगाधरं विना ॥ ४४ ॥ कदमस्य
प्रभावे न महात्मा ॥ वतोत्तमः ॥ एकदा तद्देहं न मगस्ति कृषिरागतः ॥ ४५ ॥ गंगाधरेण सूने
समानितो न भंज्य च ॥ आतिथ्यमकरोत्तस्य श्रद्धया मम सेवकः ॥ ४६ ॥ पितरौ न गृहस्तु सो
का पिजातौ महात्मा मुक्ते मनो समायातौ मुनी विख्यातिविस्तृतौ ॥ ४७ ॥ आनंदिमूढबुद्धिश्च ज
नितो नूत कुधा तदा ॥ अहो पुत्रकृतं दुःखं कथं सोदा पुनः पुनः ॥ ४८ ॥ गृहवित्तद्वयं न नयापि
डी कर्मदूषकः ॥ अनीयामुनो जयते विना वामतिह पितः ॥ ४९ ॥ नो बलिर्वैश्वदेवो वा पितृ

रामः
१३४

कर्मपरदुःखः ॥ असमर्थतस्तस्मै विलोर्वेपयने ह्यसौ ॥ ५० ॥ को विष्णुस्तु पुरेयो न विना वागर्चना
दिकं ॥ पापीयान यमस्माकं रिपुरुपो न वसुतः ॥ ५१ ॥ एवं निर्नस्तं पुत्रं वा गजं मुनये न वीत ॥
धन्नायि पंक्तिमयं मे पुत्र गेहमुपागताः ॥ ५२ ॥ उदरं नरिरूपेण चरंतो वचयंति नः ॥ याही शीघ्रं द
निष्पामि पुनश्चेदा गमिष्यसि ॥ ५३ ॥ महंशो कोपिनेता दकजातस्तु कुलकजलः ॥ न वद्विनाशि
तो नूनं पापं दपयवर्तिनिः ॥ ५४ ॥ एवं सिप्तो मिनिश्चेत्तत्र जगस्ति कृषिसत्तमः ॥ तं शशाप कुधा वि
ष्टोऽनंदि मधमं त्वरा ॥ ५५ ॥ यादियाद्यचिरं मदुष्टरासनयो निषु ॥ सवंशः किल मदात्मन न योन
वितागकृत् ॥ ५६ ॥ वीक्ष्य शत्रुपितरं ब्रह्मदंडं तं किल ॥ गंगाधरोति मेधावी मुनीमादनु रंजयत
॥ ५७ ॥ दासोऽस्मि न व नृत्योऽस्मि ममोपरि कृपां कुरु ॥ पितरं मेनु गृहीष्यताग समपित्वरा ॥ ५८ ॥ सा
धवः सुधियो लोके न तेऽतिदयालवः ॥ पावयत्यश्वरं सेवपतिपांश्च कृतागसः ॥ ५९ ॥ इति गंगाध
रनाथ प्रार्थितो न मुनिसमः ॥ हृषया परयाग्राहं गंगाधरमुत्तमं ॥ ६० ॥ मयुरामं डलेन न विपि

व० मा०
१४५

नेतालसंजके॥ नविष्णुतिनिवासोसमंशस्य किलोन्नमः॥६१॥ यशोदानंदनस्तत्रचारयनगाः सह
प्रजः सहप्रजः खिनिः सहितः कीडनृदनिष्पतिनसंशयः॥६२॥ महासुरंधेनुकरयसकलत्रं सव
धवं॥ ततो मुक्तिप्रयास्येति वंशपास्तं त्रुमाशुच॥६३॥ इत्याश्रुतवचस्तस्य मुनेर्वचनमुत्तमं॥ गंगा
धरोति मेधावी मुदितो नृत्तिरंतरं॥६४॥ पितुः संकृतिमाश्रुतस्य मुनेर्वचनमुत्तमं॥ मुनिनां योगि
नां वापि दुर्लभमिति हृषितिः॥६५॥ एवं ते कथितं सर्वं यत्पश्येदं त्वया कृपे॥ ततस्तस्य वधं वि
प्रसजाते रवधारया॥६६॥ जेतीवीये सुरे उद्योदसरे खररूपदक॥ फलानितत्र नरीणि सु
गंधास्यपि सर्वतः॥६७॥ कानिचिन्निपतं येव कानिचित्पतिता न्यपि॥ एष्वै सुरनिर्गंधो वि
पूचीनः प्रसपति॥६८॥ तानि नृः कृष्णदेहीति वांछासी नृहती इति॥ रामशमेति नृदेते गम्यता
परिरेचते॥६९॥ एवं मुद्रुद्वचः श्रुत्वा चेतुस्तस्मिन् प्रभुः॥ सरवीनिर्धेनुनिसाकं वनं ताः कालि
संकुलाः॥७०॥ प्रविश्य तु वलस्तत्र बाहुभाकं पयनं दुमाना॥ फलानि पातयामास वारणे इद्वौ जस

रामः
१४५

॥७१॥ निशम्य पततां तारं फलानामसुराधमः॥ अमधावत्सितितलं सनगां कं पयनं पि॥७२॥ इतस्त
तश्चिरं मूढः संनृस्य च पुनः पुनः॥ प्रत्यक्षादाः समागतवलाय प्राप्तिपुत्रुषा॥७३॥ पशुद्वयपुनर्ध
वनाजगाम बलांतिकं॥ प्रसक्तादावयाक्षेर्मंयावत्सिपतिपति सोसुरः॥७४॥ तावज्जग्राह
वलवान् वलनद्रो महाकली॥ नामयित्वा तरिसेतं चिसेपनृण राजनि॥७५॥ तेनाह तो महाता
लो वेपमानो वृहद्विहः॥ प्रसक्ताकं पयनं न्यानपपातो यस्य मूलकः॥७६॥ धेनुकं निहतं वी
क्ष्य तातयो धेनुकसंधे॥ आजगमुर्वे गवंतश्च तानुनिर्वेशकारिणः॥७७॥ कांश्चिज्जग्राह
वलवान् वलनद्रो तथा द्यहं॥ गहोतपश्चाच्चारणान् देसाश्चिसेपनुस्वरा॥७८॥ तालमूले
स्थितिमता सनवन्मुक्तिना गिनः॥ निनयंता लविपिनमनवक्लिनार॥७९॥ नरं मे पशव
श्चैरुः फलान्पादंश्च मानवाः॥ निनयास्ततश्चारमविशसेवतुपक्षिणः॥८०॥ हते धेनुक
नान्यं गदेवाः परमं निर्वृताः॥ वदपुः सुमनां स्पेव जगुगंधर्वकिं नराः॥८१॥ निहसधेनुकं सा

ह० मा०
१६६

मं पुनर्न जमया विशां गोपैः संस्रयमानो हं नु विदेवैस्तथा शिवि ॥ ५२ ॥ इत्यादिपु राणे हरि नारद सवा
दे एक विशा निमाऽध्यायः ॥ २१ ॥ श्री नगवानुवाच ॥ एकदा बल नंदेण विना मन मथा विशां
गोपैर्गोभिः समक्रीडन्नानाक्रीडा निरेव च ॥ १ ॥ कालिंघा रुद्रमाग सपुडुं जलंतदा ॥
गोपानिपेनुस्ते कालियेना निहृषितं ॥ २ ॥ विलोक्य मूर्छितान् लोकान् गाश्च तत्रादमेव नु ॥ इ
क्षयामतवर्षिर्ष्विनायान् समजीवय ॥ ३ ॥ तेद्यति स्म तयश्चासन्नति विस्मितचेतसः ॥ ज्ञातव
तो वयं हृष्ट हृष्टा जीवनमापिताः ॥ ४ ॥ ज्ञत परमहं विप्रशु धं कर्तुं हतं मनः ॥ कालिंघा रुद्र
रं च दमयित्वा यकालियं ॥ ५ ॥ नारद उवाच ॥ नगवन कालियो नामा कोयं नागपतिर्जलोप
मुनायां निवसति कथमेतां गतिं गतः ॥ ६ ॥ पूर्वजन्म निकश्चासीत् किं कृतं कर्म नितां येन स
पगतिप्राप्तः कथमत्र समागतः ॥ ७ ॥ एतज्जवं कृपा सिधो ब्रूहि मे परमेश्वर ॥ ज्ञदने परमोदा
सस्त्वमेनायतमो मतः ॥ ८ ॥ मुनेश्च एष यथायं वै प्रवदामितवानघ ॥ एतत्तः श्रद्धयानित्यं त्वमे

गमः
१६६

प्रियतमो यतः ॥ ९ ॥ पूर्वगते कलौ राजानास्कराख्यो नवन्मुने ॥ लुधको कोपनः कामिमागधः श्रु
तिहृषकः ॥ १० ॥ ज्ञात्मानं मनुते मानी नमो तो मोधिको नु वि ॥ वन्नतं वदतिकं स्मृतिमार्गविबोध
कः ॥ ११ ॥ तस्य राजेन कर्माणि प्रजा कर्तुं मुने किल ॥ शक्तुवंति न तद्गीता न्नं शकालो न वन्नरा
॥ १२ ॥ तस्यैव वन्नमानस्य महान् कालो स गतदा ॥ एकदा हि जये मूढो गतो वदरिकाश्रमे ॥
१३ ॥ पुष्पनद्रा तदे विप्रान् दारुणं कुर्वतस्तपः ॥ निर्जम्प्यति तराशां सा बलादिष्टानयत् कुधी
॥ १४ ॥ तेषां मंशं च याने हि धत्वा तानि सया ब्रवीत् ॥ मुनिवेषेण यं नु पापं उपयमाश्रिता ॥
१५ ॥ मन्त्रो न्यक्का निषेवो न वंते मानगर्वितः ॥ नद्राजेन तपो यज्ञो धर्मो योग दयक्वचित् ॥ १६ ॥
तस्माद्भवतो हं डोयं नित्यं मे यानवाहकाः ॥ न वंनु तावन्मेशं मन्त्रिदेशातिगाः कथं ॥ १७ ॥ ए
वं निशाम्कुपिता ऊचुरंतं तमुत्तं ॥ महाक्रोधाः श्रिता यो नियाद्यु किल पापकृत ॥ १८ ॥ सत
देवापतन्न विमान् मूर्छनावशात् ॥ महत्कपाग्निना दधोन समसादनवत्कृणात् ॥ १९ ॥ ब्रह्म

दृ० मा०
१३७

हंरा निर्वारयति राश्रमस्यापितेजसः॥ जातोयं कस्य परुषेः क इह स्म सुदुवः॥ २०॥ पुनर्वैरमन्
द्रात्रा विनता तनयेन हि तद्दीप्ता सागरे दीपनाम्नारमणकं किल॥ २१॥ नवसन्नसर्वेष्टेस्तत्रापि
गरुडो गतः॥ न तैः स नर्थेऽन्वबलिदत्रोयपर्वणि॥ २२॥ नागमेकं सिपं त्येव कानिचित्प्रदमदो व
लि॥ वैरनास्मयमाणस्तु चरं त्येवावनिःशतं॥ २३॥ कुत्रापि नयं स्थानं तनेयं तेतदनिशा॥ गरुडेन
मया वैस्मापाद्यमिह सर्वथा॥ २४॥ एकदा परितः नमो हंरा ननमया गमतः॥ कुत्रापि नयं स्थ
नयत्र तास्य गतिरहि॥ २५॥ तं निवेदय मद्यं तं तवाहं शरणं गतः॥ तदा ब्रवी मुनिर्हन्तु पुरा हत
मया हतं॥ २६॥ यमुनाया विनिस तं मया मनुमयो हतः॥ मया निवारितो व्यासु मय्यमेवाग्रसी
तदा॥ २७॥ तदा तिष्ठः खितात्मीयांस्तदातीनवलोका मे उक्तं वागुज्जममुलं तन्निशामते ब्रूवे॥ २८॥
२९॥ अत्र प्रविश पश्य स्वयं कंचन तथा अस्मि॥ सद्यस्ते प्राणहानिः स्यादिति नीतो नवदुवः॥ ३०॥
इत्याश्रुत्य वचो हृष्टः काडवैयः पुनर्गतिं॥ दीपं मणकं नाम गत्वा वैरमया दृष्ट्वा त॥ ३१॥ स्व

रमः
१३७

बलिनदरात्येव नुनक्तिन हतं त्वरा॥ गरुडो विस्मितः सपत्निवाचक बलिर्मम॥ ३२॥ सपः समुचु
र्गिरुडमस्मानिदं यतेव लि॥ स्वकीयमन्यदन्नं वाकालियो तिन संशयः॥ ३३॥ कालियो बलवन्नम
स्मा सुविनता सुता॥ त्वबली बलवान् सो प्रियया युक्तं तथा कुरु॥ ३४॥ इत्याश्रु सचुकोपाश्रु वै न
तेयो महाबली॥ पूर्ववैरमनुस्मस्य काडवैयमुपादवत्॥ ३५॥ सो विदुष्टा तदुद्योगमनीतो ना
मसन्नमः॥ समाजगमा निमुखो यो दुमेव तदा युधः॥ ३६॥ उन्नयोरनवद्युधमशस्त्रमतिदारुणं॥
तुंडाघातेन गरुडो विजेतुं न शक्नोति॥ ३७॥ विधवाग्निना जितसो ग्निकाडवैयस्य पक्षिणः॥
न तत्ताज्जाजिरं न सर्वतो निजि जिषया॥ ३८॥ कालियो पदशब्दं हृदि रसात्यति तत्त्वचं
विषांगारवलात्कृत्वा हनं पयपीडयत्॥ ३९॥ ततो निकुपितस्तं पक्षेणा निजघान ह॥ हि
रण्यरेचिषा नूनं सवेन किल नारह॥ ४०॥ सुपर्ण पक्षानिहत कालियो तीव्रविक्रलः॥ सीरा
सत्त्वप्रभावेन पलायनपरो नवत्॥ ४१॥ चिरं मया तदा तेन हृदि तां यमुनां नदी॥ तस्या विमुद्धि

हं मा०
१३८

मेन्विह्नप्रवेष्टुमुक्तो नवं ॥ ४५ ॥ सखिनिवायमागोपिवहकांचीगुणोद्दे ॥ त्वास्फोटकरती
लीभामविशंवारिलिस्फुरं ॥ ४६ ॥ प्रविष्टेमयितद्वारिविदीर्घमिन्नवन्नदा ॥ तरंगास्तप्यतियतंधनुयांश
तमाययुः ॥ ४७ ॥ नात्रचित्रमिदंविप्रसन्नमधुनात्वया ॥ उतिप्रोतमिदं सर्वमयितं त्रुपरोपया ॥ ४८ ॥
जलतारमयाश्चुसकालियः कुपितोगमतगसन्नो गेन समावृत्य द्दिर्ममस्वयादृशात् ॥ ४९ ॥ मांग
मिष्यति न दृष्टा गोपास्तेतिविसस्मिरे ॥ वीक्ष्यमाणस्तु गावाश्चुरुदंस इव तस्तिरे ॥ ५० ॥ ब्रजं ता
गोः काचिद्वैः दुःखात्तद्विह्वलवधनाः रुदंसश्चलिमुचैतिरवमुच्चैः प्रजल्पती ॥ ५१ ॥ दृष्ट्वातामूचुरा
श्चयं किमनृद्युनं वने हृत्पस्यमाणनाथसमनो सास्तु मितं तु नः ॥ ५२ ॥ इति गोपामदचित्तव्य
ग्रहन्नयरेव ते ॥ परस्परमथावाचुवनेन न विदामहे ॥ ५३ ॥ गौरियंवध्वनातस्य समीपनापसर्प
ति ॥ त्यक्त्वा तमागतावात्तश्चिह्नैर्विदामहे ॥ ५४ ॥ हृष्टोपि नैनात्स्यंति सणामसानुरा
गवान् ॥ एतस्मा मम न नूनमूनयोरंतरं ततः ॥ ५५ ॥ इति मीमांसमानेषु गोपेषु ब्रजवंशमनि ॥ ६

रामः
१३८

नानीवानवनघोरे दुर्निमित्तानि पश्यति ॥ ५६ ॥ तदा ब्रजेमहोत्साताद्यनवंस्त्रिविधामुने ॥ नृकंपश्चतया
काशे ब्रजानि पतनं द्युत ॥ ५७ ॥ अंतरिक्षे बुद्धिग्राह्यकस्मादनवानिति ॥ सव्यागस्फुरणं स्त्रीणां
पुंसामपितयेतरां ॥ ५८ ॥ दुर्निमित्तान्यावीक्ष्य विस्मितास्ते ब्रजौ कसः ॥ परस्परमयोचुर्वै हृष्टे किंकु
शलं न हि ॥ ५९ ॥ विना रामेणागं न वने चारयितुं गतः ॥ किंचिदद्यमहानंदो घोरमाशंसते किल ॥
६० ॥ इत्यध्यवस्यते सर्वनिजमुर्गो कुलात्तरा ॥ त्वावात्तवध्वनिता सर्वगपशुहन्तयः ॥ ६१ ॥ गंवापदे
विचिन्वतो मसंदेहतरांतरा ॥ मामेव यमुनातीरमाप्नुते ब्रजवासितः ॥ ६२ ॥ त्वाशदीक्ष्य सखी गश्च
कंदं तश्चातिमूर्छितात् ॥ सर्पांगवेष्टितं नावैविश्य विस्मितचेतसः ॥ ६३ ॥ कथं न वेमघो वेशविना
हृष्टब्रजौ कसः ॥ यशोदानयसं वसवीक्ष्यते य ब्रजौ कसः ॥ ६४ ॥ प्रवेष्टुमुद्यतामचुवारयित्वा
जनातरे ॥ तुल्यवयास्तुतागोप्यो रुदंसश्चावतस्तिरे ॥ ६५ ॥ वीक्ष्यमाणमुदमद्यमनमशरण
स्फुरं ॥ अहो यशोदेते पुन्यपुंजादिघ्नाः पुरागताः ॥ ६६ ॥ अधूनापि मूनं न न विष्यत्सचिरेभुने

२० भा०
१५०
सर्गपञ्चमः ॥ १५० ॥
मेमनो धृतं ॥ १५१ ॥ मथ्यमानं नवपुष्पापीडमानो यकालियः ॥ तस्याजवे ह्यनं मेगात्तस्या उन्मज्ज
मस्तकान् ॥ १५२ ॥ विपंगारान्नितां नुचन्स्वयमतिक्रुधा ॥ शतैकमस्तकः सर्पः कालमीक्षन्
योन्नमन् ॥ १५३ ॥ इदं तत्रानितः पश्यन् समये मुनिसत्तमा ॥ चिरमासाद्य समयं तत्करोद्यमया
रुचत ॥ १५४ ॥ सना रुदमयितदादिविदेवाः प्रहृषिताः ॥ वत्सपुः कुलमासारन् ननाशस्य नवा द
यन् ॥ १५५ ॥ जुगुं धिर्वपतयो न नृपश्चापरो गणाः ॥ तदा न समयोरंधं मया तोडववर्त्मना ॥ १
५६ ॥ पाद्विप्रदोरैस्तुष्टीषाणि नम्यान्म्यानम्य नर्त्तनं ॥ चिरमायाकृतं तत्र कालियो नृदिमृष्टि
ता ॥ १५७ ॥ समीक्ष्य मृष्टिं तं कांतं सार्धं कालियस्त्रियः ॥ समाजमुशयो ने मुचुविश्रीकृष्णपाद
योः ॥ १५८ ॥ बद्धां जलिपुटाः सर्वास्तुतिचक्रुरतं प्रिताः ॥ स्वपुत्राश्चाग्रतः कृत्वा यावदुद्विष्य
लोदयं ॥ १५९ ॥ नागपञ्चा उचुः ॥ ॥ न्यायोदंडः कृतो विष्णो कृता गसमितो धुना ॥ अस्मिन्नागा

१५०

धमेजासातमः प्रहृतिवर्त्मनि ॥ १७ ॥ त्वमेव सर्वजगतां प्रचुरिर्नियोजकं परं ॥ स्वभावद्विना न त्वमेवा
विभुमर्हसि ॥ १८ ॥ स्वामिसरवदिति विदितः पाति हृत्सानतं हितं ॥ मापराधान विविनो रूपालुस्त्वं
नायतोमतः ॥ १९ ॥ अज्ञानतानेन प्रतितातवागः प्रतिपादितं ॥ त्वमेव प्रेरितो जंतुः स्वस्वभाव
मनुव्रजेत् ॥ २० ॥ स्वभावोऽस्मज्जोनायो न तानां यदमद्भुतः ॥ त्वत्कृपावल्लभाश्चिंतयानि ज्ञां
जनः ॥ २१ ॥ तस्मादस्याकमेवा सोऽपतिप्राणप्रियो धुना ॥ कृपया करुणासिंधोरक्षणीयस्त्वया
विनो ॥ २२ ॥ स्त्रियः शोभाय यंतु संप्रापयामः पुनः पुनः ॥ नमस्ते विश्वनाथा यनमस्ते विश्वधारि
णो ॥ २३ ॥ नमस्तेऽतमस्मा यनमस्तेऽक्षकरात्मने ॥ नमस्तेऽकृपिनाथा यनारायणानमोस्तुते
॥ २४ ॥ कपिलाय नमस्तु संदत्तत्रेयाय ते नमः ॥ नमस्ते पद्मरूपाय नमोऽसिद्धवपुषे नमः ॥ २५ ॥
रामाय च नमस्तु सं नमस्ते कलमूर्तये ॥ नानाकृतावताराय तु सं सवात्मने नमः ॥ २६ ॥ अदि
स्त्रीति स्तुतश्चैव प्रसन्नो ननु नादितः ॥ तसा जननं नृनं कालियस्य फलादिषु ॥ २७ ॥ सत्तापुन

ह० मा०
१३०

रहंतं त्रुसमो नमं महदुतं ॥ याहिया घचिरं चेनेदी पंरमल कंकिला ॥ ८८ ॥ त्वयि स्थिते न वेगावः पिवं
तियमुना जलं ॥ गोपाताः पक्षिणश्चैव तस्माद्गुह्यं नैव हि ॥ ८९ ॥ त्वदिषा मिमहा तापात्पतंति
दगावते ॥ शुकाः दुमाः प्रजायेत ॥ शुकाः दुमाः प्रजायेत त्रियं ते स्थिरजगमाः ॥ ९० ॥ नेदे जल
मिहे वा जइदं न विनुशः ॥ स हति प्रचुरं नूनममृतोपममहति ॥ ९१ ॥ सकलत्र सुदुत्तु
गच्छ चाध्वेः स्तुतं त्वरा ॥ इत्याजमः प्रतीता हि मा मुवाच इदं पुनः ॥ ९२ ॥ वेन ते योरिषु मुद्यं य
इयादागतो स्मरं ॥ नाथ ना मन्निगरुडो यद्विगच्छा मितस्तुनः ॥ ९३ ॥ इत्याश्रुसमयोक्तुतं प्रतीदं
महामुने ॥ त्रैलोक्येकः समर्थो विदुषा पादां किं तं शिरा ॥ ९४ ॥ यस्तवांति समागच्छेत्तया दिशी घ्नं
ममाजया इत्याजमरा सर्वः सकलत्र सुदुत्तु ॥ ९५ ॥ ययो परमल कं नाम दीपं पूर्वतमपुनः
॥ न्यवसन्नपसंघे श्वपुमुना निर्विषा नवत ॥ ९६ ॥ प्रजितो नागपत्नी निर्मानसैः - सुमाः दि
निः ॥ तथैवाहं बहिर्विप्रवृत्तिो निर्गतो स्मरि ॥ ९७ ॥ ततः प्रमुदिता सर्वे घोषोक्तं समहामते

रामः
१३०

॥ समास्त्रिगांगसंगे न ले निरे परमां मुदं ॥ ९८ ॥ यत्रोदरो हिणी नंदोरा मश्वा विन्य निर्वृता ॥ शुक्लापी
त्वा यमुपुषुः कातिघाः कटकानने ॥ ९९ ॥ चिनयं सो दुनं मद्यं रु छिनो दामितः फणी ॥ कयं द
संनवदिश्वकोमीश्वर न जलं ॥ १०० ॥ ततः सुमेषु सर्वेषु निशीथ समये वने ॥ वक्रिः सर्वतः
वसप्रदाधुमुपचक्रमे ॥ १०१ ॥ तत उच्छाय संनां सादयमाना न्नजोकसः ॥ समुचुः रुद्र रुद्र स्तेति घोरे
वक्रिः प्रसर्पति ॥ १०२ ॥ वयं हितावकः सर्वे त्वन्नायास्तसरायणाः ॥ तवायं समनो नूनं ना मोत्रा दुमिदा
दति ॥ १०३ ॥ पूर्वप्रणाशिता विघ्नास्त्वयैवाद्य विनाशाय ॥ ध्यो रमत्रिय संतनः कृपा लुक्त्वयतो म
तः ॥ १०४ ॥ ये ये त्वत्पादशरणं प्रविष्टाः किल ते विनोः ॥ रक्षिता घो रं संसारदग्नेः किं ते परिश्रमः ॥
१०५ ॥ नजानी मस्तुटीयानां कथमग्निः प्रसर्पति ॥ १०६ ॥ इडा त्वमेव ने सत्संमन्महेकरुणा निधे ॥ स
वेत्रे त्वाद्यो विघ्नास्त्वदाय तन्निरं ॥ १०७ ॥ यदि वांशस्त्वटीयानां न वेव केरुपा निधे ॥ शरणाग
नरसो यद्वरणं परमं न वेत् ॥ १०८ ॥ त्रजमेव त्वदाय तं त्वदाधारे कजीवना ॥ अधुना तिसमाया

ह० मा०
१५९

तिष्ठानुरिव केतवः॥१०॥ इत्याश्रयवचसेषां कृपात्तमहतीमम॥ मातृपुं कुरुतासीति ममीलय
तसत्वरं॥११॥ एवं निलितासेषु प्रेषिताशक्तिरुत्तमासाधिवत्री त्रमयी च ततो पश्य न त्रजो कशः
॥१२॥ तत्रैरभावमैश्वर्यमे निरेद्युतं तदा॥ नायं गोपतनुवलिः कालः कलयतामिह॥१३॥ इत्या
नामयधीशोपनंदनापांकुरः स्फुरं॥ यशोदापुं जेनुवु जेगो न्निरंतरं॥१४॥ इत्येवं कथयंतसे
प्रातर्व्रजमथाययुः॥ प्रविश्य विज्ञातकीर्तिजगोसेपित्रजो कसः॥१५॥ इत्यादिपुण्यहरिनार
दसंवादे कालीयकथने द्वाविशोऽध्यायः॥२॥ श्रीनगवानुवाच॥ एकदा बलभद्रेण साधेव
मथाविशः॥ श्रीमन्नो विपिनैरमेव संते गुणलसिते॥१॥ मिर्गराणां वरेयत्र निवृत्ते मरुतः कि
ल॥ सहितां सरसां चैव ऊर्मिशीसीकरमालिना॥२॥ कंजसलानां रेणुनां तत्र संचयहारिणा
॥ वातेनाग्निना संध्यासां कणं प्रवर्षिणी॥३॥ नयत्र चंद्रांशुकरेण गह्वीनुं नुवोरमः॥ शकाने
बुलिनैरादीन तमेव समंततः॥४॥ शिलीमुखरवैरमेहं सपाशवतस्वनेः सघनेस्तु मे म्हु

रामः
१५९

ने श्रीमहन्निकयं न वेत्॥५॥ तत्र बालविनोदेन क्रीडतं क्रीयते मया॥ पूर्वोक्तं नैव देसेंद्रः प्रलंबः
समगात्रदा॥६॥ महामाया गोप रूपो हं नुः मेवावयोः शवः॥ तदनि प्रेतैमा लक्ष्मीनारध्वानि
नूतना॥७॥ समाहूयाथ गोपालानवाच महामुतं दे गोपविहरिष्यामो हुं दीनययथायथ॥८॥
समायात्रुतया चोवेनायका विहकमीणि॥ येपराजयमायां तिष्ठसमा रोपयं त्रुतान्॥९॥ ज
यिनाहरदेशं नु धनुशोपां शतमात्रकं॥ एवमुक्तमया श्रुत्य तथा च कुरुतंदिता॥१०॥ हृत्संघ
हितः केचिदासनं रामस्य चापरा॥ वदंतो वासुमानाश्चैवाजगुह्यं नृमिकं॥११॥ प्रलंबः सम
यं पश्यन्नेकांतगतिमात्मनः॥ परं नु लभत संघाततो हरजनरंगताः॥१२॥ श्रीनगवानुवाच
॥ अयोध्यावां पुरिपुरास्मादिशोति धार्मिकः॥ देवब्राह्मणनक्तश्च वेदशास्त्रोक्तमार्गि
त॥१३॥ द्विजक्रियरे नित्यं कुरुसीदेनोपजीवति॥ अन्नसंचयवसावाना गोपाल सं
जितं॥१४॥ प्रत्यहं कुरुते कर्म देवैः प्रमथोत्सुकः॥ आगतानुतिथीन् सर्वान् नोजयत्य
निशंसदा॥१५॥ एवं गच्छतिकाले वै एकदा गतवान्वने॥ सर्वास्यांगिरसः पुत्रान् ब्रह्म

ह० मा०
१३२

नतानचेनसः॥१७॥अविक्रियानुदरेतान्नहसदनगर्वितः॥तद्विपाकवशात्तत्कांश्चिद्विनितांय
निचारिता॥१७॥वीर्याश्रुमुमुहकामबाणेनापीडितोऽनन्तः॥यतयान्नजिष्ययाजत्यमसी
च्चिरमनुचितः॥१८॥एकातेकाननेनस्मिन्संगःसमनवत्तदा॥तसंगदेषणेनेवन्नष्टु
द्विस्तदावत्तदा॥१९॥अनन्यानक्षरां चामीवयेयमपिब्रूयात्॥विन्नंप्रणाशितंतेनधर्ममा
गप्रणाशितः॥२०॥एकदासाधुसदतिगतोमन्त्रोमहाधमः॥कीर्त्तमानेमयितदासांतरा
पुनर्मोचवत्॥२१॥अजोराजोकुमारोवैसमाजेयनवत्तदा॥तद्वत्तद्वदधातेनमत्सुप्रा
प्तोमहाशक्तः॥२२॥अयोध्यामरणान्मृतःकर्मणकुशितेनच॥आसुरीगतिमापन्नमुक्ति
माप्तःपुरीवत्तदा॥२३॥एवंपूर्वकृतं कर्ममुनेप्रोक्तंमयातव॥अतोमत्सुप्रकारंचयदा
वडुपधारया॥२४॥एकदावलदेवस्यपुत्रियाजयिनोचवत्॥प्रलंबोममपक्षीयःश्री
हामसहसंगतः॥२५॥स्वायंप्रोवाचदेहहृत्तंश्रीहामानमावह॥अहंविनम्यनंतं
पदितेभीमिंतंविनो॥२६॥मयेवप्रेरितोमूढोवलमाहुयमत्वरं॥स्वाशमारेपयन्नवददरतरं

रामः
१३२

गतः॥२७॥नाप्रवेचयितुंमूढोद्यवशेहणतःपरं॥तदात्मरूपमवधातकाशगमयादुतः॥२८॥
॥तद्दीप्तबलनद्रोपिईषन्नस्तमनातदा॥सस्मारात्मेत्ययमनुलंबद्वष्टिरयादनतः॥२९॥शि
रस्याश्रुदतो नमोपधातादिर्ब्रजंरहसा॥यथादेवास्तदुद्दीप्त्यशशसुःसाधुसाधिति॥
३०॥हतेपापेप्रलंबोवैसरवायोमेतिहविता॥समालिङ्ग्यवलंतन्नतथाहमपिकेवलं॥३१॥
सर्वमुमुहिरित्यंतंविविश्रुत्तुल्लोनिता॥इषीकाटवीमहारण्यंक्रंदंयोदावतर्षिताः॥३२॥त
तःसरवायोमेत्यग्रान्प्राजीयात्तिचेनसविचिन्वंतोमयासाधंमुंजादव्यामथाविशतः॥
३३॥समेत्यगाःस्वस्तुचित्रापागवन्नित्रमुमुकाः॥यावन्नादन्महावद्विप्रनयानिलसेनि
नः॥३४॥समुच्छित्तश्चतद्विस्तृतं हंस्तद्वरजंगमान॥विलेलिहानःक्रूरताज्वालानि
ःसर्वतोदिशः॥३५॥नृणालोनेनपुत्रवायुप्रचित्रामेमानुगाः॥उन्नयोरणमात्रं हि वदि
तापनिदर्शनं॥३६॥समीक्ष्यदद्यमानास्तेगावो गोपास्तथातुराः॥माम्चुःकृष्णकृष्णेतित्रा

व० मा०
१५३

दिवाहिमहाभयात् ॥ ३७ ॥ ज्ञयंघोरतमोवक्रिस्तावकान्यसतेहिनः ॥ त्वमेवसर्वतः कृष्णनय
त्राताजनार्दनैः ॥ ३८ ॥ गावोगोपास्तदीयाश्चतुष्टयत्रानिरंतरंत्वापरित्यज्यकुत्रपिनयामो
नयमद्यवै ॥ ३९ ॥ इति तेषां वचो नूनमवधार्य कृपा किल ॥ जाताशाणि ममीलंतमानेति
पुनः पुनः ॥ ४० ॥ उक्ता निमीलिताक्षेषु नो दीरं चाश्रितास्तदा ॥ ज्ञापयंतं तत्कृतं कर्म मे निरेह
रिणा दुतं ॥ ४१ ॥ वने तस्मिन् स्थितः कश्चित् पुरा दैतो महाधमः ॥ परतोऽपि गिरुषेण प्राड
र्त्तुतो वनांतरो ॥ ४२ ॥ ज्ञकस्माद्वरिचक्रेण प्रीता प्रायोमतो नवत् ॥ ज्ञतोऽपि मुक्तिर्वह
लनाम्ना दैताग्रिमं जितः ॥ ४३ ॥ सायमावत्सुगा गोपा न चितो ब्रजमाविशः ॥ गोपैः प्रणी
तं मत्कर्म ब्रजे चागिवि मोचनं ॥ ४४ ॥ प्रलेवांतमतो गीतं समोदं निशिला लितः पितृभ्यामे
व तस्यां मुने दुतमतः ॥ ४५ ॥ ततः प्रावर्त्तत प्रावर्त्तना न सत् प्रमोदिनी ॥ सोऽहमिदं
नितस्तत्र वतस्सुचकासिरे ॥ ४६ ॥ नदंतोऽपि धनोस्तोपाया मुंचननु विसर्वतः दिवि नो दुग

शमः
१५३

णायत्र नदश्यंते यजंनु निः किल ॥ ४७ ॥ ज्ञासन् परिधयो यत्र विस्फुर्जित न न सुखं ॥ न चंद्रमा
नुदश्यंते याजनेन मनुः ॥ ४८ ॥ ज्ञासमानास्तु खद्योतः कलोपाखंदिनो यथा ॥ नुविको मल
कसाणा मुहमः प्रतिवासरः ॥ ४९ ॥ यथा गुरुवचोस्तु शिष्य बोधो दिने दिने ॥ पोखुः कम
मार्गं पुगः कर्मफलं दृष्ट्वा ॥ ५० ॥ यथा जंगलस्तस्य प्रकृतं तापि नाब्रुवन् ॥ ये मां न वंति नैवा
त्र प्रसवंतोऽपि मानवाः ॥ ५१ ॥ पाखंडिनस्तै विजेया धर्ममार्गं पुरा अपि ॥ धर्मो मद्रक्ति मन्त्रं वि
द्विर्नितः स्मृतः ॥ ५२ ॥ मद्रक्ति राधा चरणसेवया सानिरंतरं ॥ ज्ञानया विविधोपायेन
क्तिर्मदुर्लभा मुने ॥ ५३ ॥ सत्समं पुनः सत्समिनि मे परमं मतं ॥ पुनः श्रीराधिका पादप
जमे वासुदेवात्तरा ॥ ५४ ॥ ज्ञानं न सेविना मत्र पतो हंत मुपास्महे ॥ सुदनयः पयं त्यक्त्वा
ज्ञासन्त्ययास्तदा ॥ ५५ ॥ यथेन्द्रियः परः कश्चिद्वैधा विनमधमतः ननु वनत्रपुत्री
वहरिता हरितरणैः ॥ ५६ ॥ इन्द्रगोपारयोरक्ता ह्यत्रा केऽस्तु मंडिताः ॥ दिध्वीचकरवैः

व० मा०
९३४

शश्वतघोषनिसनसंज्ञता॥५९॥ एवं प्राविप्रवर्तसामन्त्रितो विविनांतरे॥ स्तुतो वनस्पतिकोडे
गुडायो चाप्रिवर्ति॥६०॥ सखिनिः सहितो नूनमहमेवं वनांतरे॥ गावो मे मंदगोमिमो ह सेव
सेनवस्तिताः॥६१॥ वदं सुखैः सरवायो मे कोलो हलेश्वस्तदा॥ जने कलीतानि चयानकुर्मसि
त्रवनांतरे॥६२॥ निवृत्तायांतथा हलो प्रविश्य जलसंनिधौ॥ पुंस्महे शमसुमानंदमेव प्रावि
रुताभवत्॥६३॥ प्रावृताय शरद्यन्नास्वष्टव परुषानिताः॥ निरजानामयोत्यतिः सरस्वा
सीदनुत्तमा॥६४॥ यथा स संगसंबंधा इति मय्येव जायते॥ आशो हस्तुगतो यस्यां यथा
नक्तिहरेदद्यं॥६५॥ ब्रह्मचारिणश्चतुर्गुरुबंधूनकारिकं॥ तथा हरद्वतडा बलं नक्ति
ग्राहस्य गद्यद्यं॥६६॥ नुवः पंकगत प्रायं वनस्तु केश संचयं॥ यथा नक्तिहरेति ब्रह्मरद
नैरनिरंतरं॥६७॥ जलानां मलमाह सविरे जेय सारदतुः॥ नक्ति यथा मासिनश्च कामादि
मलनासनां॥६८॥ उच्चरश्मिकरेण शुशुभ्मस्य स सरः पयः॥ न लोकसौ न विदंति यथा

रामः
९३४

पुः स्वकुटं विनः॥६९॥ रशजो दुगणेश्वं प्रोवा मिश्रीतलरश्मिनिः यथा कुरोदवाद्यैश्च नक्तवंदे
रहं नुवि॥७०॥ सेनामहती शोभाद्या सीतसत्कान्न संनवेः॥ यथा नक्ति प्रवादे च नक्तानामि
ददश्यते॥७१॥ एतस्मिन्नेव विपिने क्रीडनते वदाम्यहं॥ यत्र यत्र मरः श्रेष्ठतत्र तत्रोपवेशनं
॥७२॥ उपविश्यामसिनिः हत्वा नुवित्रणा म्पदं स्वलोपकरणे राशुपराहत्यादिखेलनं॥
७३॥ करोमि सखिनिः गाकं मंचालिगलिकं चिरं॥ शिखीनां नत्रनिवीक्ष्य न समापादयामहं
॥७४॥ गावः पुष्यप्रयोगेण पतिननुगतानपि नादयंतियथानक्तिः फलान्मुगतामपि॥७५॥
एवं शरदिवा क्रीडाचिं देणु धत्ते मया॥ विश्वमोहनशंवेण मोहितास्वगजगमाः॥७६॥
पूर्ववाला नुकरणात्तादृशो नवनृते॥ इदानीं देणुशरण्यं प्रसिद्धो नदिमोदकः॥७७॥
वेति ब्रह्मसुखं विद्यादिकामसुखमुच्यते॥ तावदेणुतमो यस्मादेणुरिसिनिधीयते॥
७८॥ तदेणुस्वनमाकर्ण्योपात्रजगताः किल॥ वणयस्योमिथः प्राचुस्तते हं कययं मु

ह० मा०

१३५

ने॥७०॥ गोप्यकुचु॥ धन्ये मुरली गोप्यो मरुमा लोलचेतसि॥ सर्वमोहमुरली कर्षती मनः॥ ८०॥ अ
नया चरितं नूनं तपः परमदा रुगं॥ पूर्वेषु क्वावनेव धः सद्वद्विः प्रतापनं॥ ८१॥ प्रतापादनुष्ठि
प्रागिहता न्यगता न्यपि॥ को वेदविपिने कालं किपती तम योनया॥ ८२॥ तपसा दुःकरेणा
पियेन नुहस्त्रिलोककृत॥ मधुमुं जमया नूनं साधरात्र विमुंचति॥ ८३॥ पिवत्सनी हं नो नाप्य
मधुरा मतमादरात्॥ अस्मा निरत्नपुण्या निर्वैतत कृतमपीयते॥ ८४॥ अस्मात्माधुर्यकयना
अवेषां सा प्रिया भवत॥ यदा रवोऽसौ जायते तदा सर्वजनः प्रियः॥ ८५॥ पन्मुखान्मधुरं वा
काश्रवते ह्यमृतो यमः॥ सा प्रिया स्य व्रजपतेः पुत्रस्य किल मोषिकाः॥ ८६॥ इयमेका किनी
नुक्तेरहः हृत्माधुरं मधु॥ सदैकर सवा केषां धेस्तोता विनंदनं दन॥ ८७॥ नाम्ने यं मुरलीया
तादेव तातिगवा मुदा स्वातं आतसुखमापन्नो वेणुरिस्त्रिधीयते॥ ८८॥ धन्यावनेः
खगमगाः सदा वैलोकं॥ पश्यंति हस्त्वदं नयने रनीहं॥ धन्याः पुलिंद उरुगा यपदा

रामः

१३५

ज्वगंधमारे पयं मुरमिक सगतं समंतात्॥ ८९॥ धन्या दुमास्ते मुरली निनादं निशम्य सानंदमधु
श्रवंति॥ अस्मात्कुले हस्त्वमुरवारविदमधु हतोयंतनयः प्रजात॥ ९०॥ धन्या इदमिः पयसा निवृष्ट
यामा सवपुर्वन जस्य नूनं॥ तामाततुत्याः कमलाकरैश्च प्रकाररूपैः पुलका चितास्ताः॥ ९१॥
धन्याः स्मगावो विपिने व्रजं तिसहैव हस्तेन वयं निवहाः॥ व्रजेत्पुण्याः किल सुदृष्टमाधिर
जीवितं यत्पतयो न भक्ताः॥ ९२॥ एवं समग्राः परिचित्य यं तो व्रजस्त्रियः हस्ते विविक्तचित्ता
ः॥ सनर्तकाः केवलमाधुरात्मन्यो हरे न विमती वडः करं॥ ९३॥ यां कमलास्ताः श्रुतिमंत्रमू
त्रयो जात्यैव हस्ते पारं दत्तचित्रा॥ तासां कथा पूर्वविरचिते ह्येव नामुने मेष्ट एव वरा
यामिते॥ ९४॥ पुण्ड्रकदाचिद्विधिरादपुत्रो न गुं महा नागवतं स्वपुत्रं मनोजवतं ह्यधमातिपा
वनं धमं यशस्यं परलोकदायिने॥ ९५॥ षष्ट्यहसा हस्त्रमयो नितसंतपः पुण्ड्रधृतात्म
नामे॥ व्रजस्त्रियां पादरजो निषेकं समाप्तकामः किल तन्नलध्वं॥ ९६॥ न गुरुवाचा॥ पित

ह० मा
१५६

स्वमीशो जगतो विधाता सर्वैः प्रजेशो रतितः स पूज्यः ॥ अमे पुमांसः किल विष्णु नक्ताः कथं स्त्रियां
पादरजो निलापः ॥ १६ ॥ ब्रह्मो वाच ॥ ब्रजस्त्रियः पुत्रं न तु स्त्रियश्च न नं श्रुतिना मपि मूर्तयस्ताः ॥
नाहं शिवा वाक्यमला कटादि त्रसमाश्च ताभिः कुत एव चान् ॥ १७ ॥ न गुरु वाच ॥ अत्रापि संदे
ह न तिः प्रवृत्ता कथं नु वेत्त पुरा वा स्त्रियश्च ॥ आसन्नयो ब्रह्म विधिः समस्त संदेह सीमानमपाकु
रुषा ॥ १८ ॥ विधिरात्राच ॥ यदा जगत्सर्वमिदं प्रलीनमव्यक्तवस्तु न नितस्तदैव ॥ न सन्न चा सन्न
पिकिंचिदेव शिष्टः स्वयं श्री नगवानयेकः ॥ १९ ॥ तदा समीक्षात्मनि च मद्भुतं प्राग्बीजकर्म
प्रचुरं न मुक्तं ॥ यथा जलं वै पयसि प्रलीनं प्रयक् प्रकृतं सम एव हं सः ॥ २० ॥ तथा समुद्रो धपि
तु मे गुरिर्जगत्प्रलीनं प्रयगत्र नामः ॥ समः किलेशो जगतामधिश्चरत्सदसं मे छद्मगवचत्रुमं
॥ २१ ॥ तदेव तच्छास विनिःसृताः पृथग्देहास्तमीशो परमं स्तुवं श्वनाना विधेर्वाक्चयैरनीष्टं
वरवर्णी ध्वं विदमाह उच्यते ॥ २२ ॥ ततो ब्रुवंस्ते श्रुतयः परेशो विनो न विप्रः किल तत्स्वरूपं ॥ कु

रामः
१५६

वास्तितेशो गवतो निरामं गाग्रंत एवा गुणमदुर्गां वा ॥ २३ ॥ न वस्तु बुद्धिर्न विदाम पारं यत्ने ति चेतीव
चः प्रधानं ॥ रवगप्रवृत्ते वदुर्वेत यानः कथं प्रयत्ना मिनिजस्वरूपं ॥ २४ ॥ वरमेतमनीष्टमधो
क्षजप्रचुरमात्मतनु निजमद्भुतं ॥ दर्शयाश्रु न जनसमंगलं कुत्र ते स्मि वसतिः किल विष्णो
॥ २५ ॥ इच्छमुक्तः ॥ दधाय श्रुतीनामानो विलज्जना द्रुतलोकं ॥ मायुरेखतु विलोकनयोग्यं
इत्येव न मं ब्रुवः ॥ २६ ॥ तदा वनं काननचित्रवै प्रदर्शया मास हरिः परात्मा ॥ तत्रैव गो
पी गणमंडलस्य मात्मानं मेवाशु किशोरमूर्तिः ॥ २७ ॥ गोवर्द्धनं पर्वतराजमद्भुतं सरिद्धं श्री
यमुनां न येद ॥ प्रज्ञास्तपानी यनरां विलोकितं शु धं तिसर्वं मत्तिनो जनायतः ॥ २८ ॥ श्रुतिन
यो वाच पुनः स विष्णु वेदाः प्रदर्शय मम लोक बोधः ॥ नातः परे स्मै ह ततः किमीहा वरणी धम
मैव ददामि नृनं ॥ २९ ॥ ततो ब्रुवंस्ते श्रुतयो तिष्ठतास्तु ह्यस्मत्पदं नितो विनोद्य ॥ कोटी उवा
नूदयतो विशिष्टं कंदर्पकोटिप्रतिमं किं लोकां ॥ ३० ॥ विलोकनो काम इह प्रकृतः स्त्रीभावमा

व० मा०
१३९

पद्यनजामितुमं॥ इदं वरं नो निमतं प्रदेहि प्रपातयात्मा क्तमधोऽसजाद्या॥ ११॥ प्रोवाच विष्णुः
पुनरेव वेदान्ते कामखलु दुर्लभः कृतः॥ परं मया बोधयु मोहितो यं सत्येन विष्यत्यनिशं व
चो मे॥ १२॥ ज्ञागा मिनिव्रतः स हि कर्मणि प्रवर्त्तमाने मम शक्तिसंघे॥ सारस्वतं कल्पमवा
प्यघोषे गोष्णेन विजयत तोहमश्निपित्र जिष्णे॥ १३॥ प्रेमसीमप्रयपन्नहमात्मा राम एव कि
लशमसमाजे॥ केलिकोशिनिरयो भवतीनां सौख्यमुन्नमत्तमं परिहास्ये॥ १४॥ एवमुक्त्वा
हरिस्तस्मिन् तद्देवां तदधो किला॥ ततो ब्रजस्त्रियो वेदानस्त्रियो ब्रजयोषितः॥ १५॥ सर्वमु
क्तं न गेस्तु ममिति संवाह्ति तं रजः ब्रजस्त्रीचरणानां दुर्लभं योगिनामपि॥ १६॥ इत्यादि
पुराणे वृक्षवन्मादात्मे हरिना रदसंवादेन यो विज्ञोऽध्यायः॥ २३॥ श्री नानुवाचा॥
इति वृत्तं पुरा प्रोक्तं श्रुतं मे मुनिमत्तमः॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि यथा मे नुदितं ब्रजे॥ १॥ इ
मे ते प्रथमे मासि द्योष गोपकुमारिकाः॥ कासायनी मथाननुदिविष्णानां शाना किला॥ २॥

रामः
१३९

मामेव पतिमिच्छंय नानादौ कनिकादिभिः॥ प्रसहं यमुनातीरे कृत्वा मन्त्रिचं सेकतां॥ ३॥ समर्चनं
प्रकुर्वन्ति मामेवानुस्मरंत्यपि॥ इति कामनया विप्रसुप्तं प्राययं त्यजि॥ ४॥ इदं गोपपुत्रिमा
नस्त्वं कुरुवाध्नम्योरथ॥ नंदगोपनृजं नोपतिमकुरुते नमः॥ ५॥ प्रत्येकं मयि यं यं वृ
जयंति विधनतः॥ नतासां प्रेमं न गोत्रमपि कामस्तरां यनः॥ ६॥ पानीयहारिणी यद्वसंस्तु
प्यकरो मनः॥ सत्काकराग्रयं वापि कुर्वन्ति विधानया॥ ७॥ तं यवतासां न नमाविष्टं मयि व
त्तति॥ मुनेन पूजाकरणेन निचारः किला मत्तः॥ ८॥ प्रतरुह्याय गोत्रैः स्वेराह्या मोमस
गता॥ वधाकरपुष्पाणि गायं सोमां सरिजुले॥ ९॥ प्रसहं मातुरुत्कं गपुक्ता गोपकुमा
रिका॥ त्यक्त्वा वस्त्राणि तत्रीरे विहरंति पुनः पुनः॥ १०॥ परस्परं प्रकायंति जलसेचनं कर्म
निः॥ मामेव सुचिरं क्रीडयु नंदे वीसमर्चनं॥ ११॥ कुर्वन्ति प्रसहं चैव मासमेकमयोगमत
॥ मासांते दिवसे नूनं कस्मिंश्चित्वा त रुचितां॥ १२॥ सखीनाहृतयस्ति स्म सत्रे वगतवाह

ह० मा०
११८

न॥ वरंदां नुं मया लां वस्त्राणां हनुमुमुकः॥१३॥ वलदेवेन सादं हि वला रुद्य कृतं मया॥ वलदेवो
गतो हरं स्त्री उनात्म सं मे सनि॥१४॥ सखिनिः किल पश्चामेकं तं यत्तन्निबुधतां॥ जलं प्रविष्टा स्ना
तवांश्च वदुःखं त॥१५॥ श्रीमान्मयवस्त्राणि निक्षिप्य तं विज क्रिरे॥१५॥ तदा वस्त्रान्मुप
हाय नानामारुह्य वागुरुः॥ दीप्य गोपकुमारं यस्मिन् वस्त्राणां तद्भूतानि च॥१६॥ सखा विसमिरे
नूनमिदं प्रोचुः परं॥१७॥ सख्यः किं कौतुकं कर्म कृतं मे तेन केवलं॥१७॥ न कृतं न कश्चिदपि क
च नामे नु हि सुदं॥ वयं॥१८॥ जले मया शीतं विदुः लवेत सः॥१८॥ वस्त्राणां दय चास्माकं नंद
गोपसुतो मुदं॥१९॥ सखिनिः साहितो नियमारुह्य हति सुदे॥१९॥ किं मः कुत्र गहामो विवस्त्रा
वनिता वदुः॥ बहिर्गंतुं जलान्मयाः शक्रमोन किलो धुना॥२०॥ मातरः पितुः श्रुत्वा कर्म दं
गदितं जनैः॥ दिव्यं दिप्यं ति नोनं नो नैरं स्मरति सुदं॥२१॥ झरणे निजले देशे॥ ग्रामया
मं जले वयं॥ प्रपयामः॥ कथं पितुं सरवायस्तदं शोभिता॥२२॥ इत्याश्रुतं वचसा सासामन्व

रामः
११८

वोचययादुतां॥ अत्रागसस्ववासां सिगदीधमचिरं किला॥२३॥ न वयं परवस्त्राणि परिहर्तुं समुमु
का॥ न वतीनां मनो हतिमिस्त्रिं कुर्महे वयं॥२४॥ लोकवेदविधिर्नूनं मम पर्यटकारणं॥ तमनुष
वर्तते सर्वे जगति जंतवः॥२५॥ मत्स्ये मलोकलजा चेदुर्नयं न न वेत्त कचिन्॥ लोकलजानमस्ये
णो लोकवेदे न वर्तते॥२६॥ वेदोक्तं विधिं न हितं कर्म समुद्दिष्टं सदेव हि॥ न विदिष्टं हि लोकेषु लो
कप्रीतिकरं मतं॥२७॥ न मत्स्ये प्रीतिकरं गोपं लोकवेदपयानुगं॥ समुलं धृष्टं कर्म मत्प्रीयलोक
वेदयोः॥२८॥ को हं मत्स्ये पुनर्न पुनर्नैनामत्कादाचन॥ तस्मात्किं गोपमस्तीह सर्वांगकरणं महः
॥२९॥ मत्स्ये नाकारणं जलं रंगं चेषा प्रवर्तते॥ यत्र नास्ति हितं नास्ति विचारयत योषितः॥३०॥ त
स्मादागत्य वस्त्राणि गदीधमधुनैव हि॥ अमया नैव दास्यामि निर्वधो यं कृतो मया॥३१॥ गो
पकुमार्य ऊचुः॥ वेदस्तवा ज्ञा विश्वशक्यमुध्वं घयामहे॥ वेदोक्तो विहितो धर्मो न गद्य सर्वजं
तुषु॥३२॥ लोकलजा वरा लोके नानयो न विराजते॥ व्रजनाय स्याधोस्त्वतनयः साधु संम

ह० मा०
१५९

तः॥३३॥नासाधुकर्तुं यो योस्ति स्तुतिस्तेवर्ततेव्रजे॥यशोदाजननीस्त्राधस्तेजनकः किला॥३४॥
नयेकमणिप्रोद्योयातिसर्वत्रलाघवं॥लाघवत्वंतुलजायेउच्चानामिदजायतो॥३५॥व्रजौकसां
प्रियस्त्वंतुननमुचेतकमणिः॥वयंपरमजाःसर्वारेतित्रुंरनमागतः॥३६॥जलेमयास्तया
नग्रादेहिवासांतिवेपिता॥मातरःपितरःस्माकंश्रुत्वायासंतिकोपतां॥३७॥दासोवयंन
विष्णामोपदिवस्त्राणिदास॥ति॥त्वमेवाद्यविनोस्माकंलजापातापिसंमतः॥३८॥इसाश्रुस
मयोक्तंतुपुनर्वचनमुत्तमं॥दास्यंदिनवंसोमेमयोक्तंकुरुताधुना॥३९॥अत्रागसपृथ
क्युक्तावस्त्राणाम्वाहताधुना॥वेदाप्रवृत्तिरक्तानांतयात्रिगुणात्मनां॥४०॥गुणोपाधि
पदंधर्मव्रवतेनात्रसंशयः॥यावदुणोपाधियुक्तावदक्तानमेकचित्॥४१॥नक्तोमेत्रि
गुणातीतानवेदिहसमासतः॥नाहलोकस्वरूपोस्मिप्राकृतोमोययानवेत्ता॥४२॥नवतिनां
प्रियःस्मात्मादेहवानतिदुर्लभः॥नभेजन्मकुलकोतानमेविग्रहधारणं॥४३॥अनुग्रहायमा

रामः
१५९

कंसवतीर्णोवरंगनाः॥वाद्यामंतरहृत्तेस्तुष्टदेमिप्रकाशः॥४४॥तस्मादंगंतरयोत्रकनव्यो
नोनकदिचित्॥यद्यनिष्टफलेप्रीतिर्नतीद्यतिवर्तते॥४५॥दातानोक्तानमन्त्रान्योवर्ततेचुवि
कश्चन॥यदर्थं पूजनं गोप्यः कृतं गोप्यः किलाधुना॥४६॥तत्कुलं तु महायत्नं तु हेम आपतेफलं
॥अनयाफलकांक्षेतिनसिद्धाविनविष्यति॥४७॥इसावेदितमस्मानिःकुरुतांनिरुचियथा॥
एवमोवेदितं तत्त्वं श्रुत्वा गोपकुमारिका॥४८॥पुनरुचुरयो तत्त्वं विहाय वचनं महतां लोकि
कीर्तिमाश्रिमलोकं जनकारणात्॥४९॥मानयं नो ह यादृक्प्रव्रजेस्त्राव्रजेष्टोसिमानदः॥
देहि वस्त्राणि च स्माकं शीतनीतावलंबिका॥५०॥सखायदोनिः परमं ह सिष्यं ति व्रजांगणं॥नंद
गोपगते लज्जनं न वृत्ते तवाधुना॥५१॥यत्किंचित्कृतं मुचितं कुर्म एवा निशं वयं॥एतत्कृतं ते
कुर्माद्यरजे चेत कथयामहे॥५२॥तदा तयो न वेदाश्रुतं न यस्य फलं किल॥एवं प्रोदा निरक्तं तु
श्रुत्वा प्रोक्तं पुनर्मया॥५३॥एतदर्थं हि नो जन्म जातमत्र व्रजावला॥निह निष्णामि सर्वांश्च

६० मा०
१६०

कंसादिपिनिश्चितं ॥ ५४ ॥ नयमन्त्रपिचैवास्मि मम गोपकुमारिका ॥ तस्मादागतवासांसि ग
ह्मधमविचारितं ॥ ५५ ॥ इत्युक्तास्ताविनिःसृतजलाढी प्रप्रयत्नतः ॥ पालिसामावृतां यानि
हृत्वा गोपकुमारिका ॥ ५६ ॥ नारदं वसनाभेव पुनः रुक्मं वचः परं ॥ अंतराय यदरं विधि
लोकं परकितं ॥ ५७ ॥ नवती निरुतं सर्वगतमासी निरंतरं ॥ स्त्रिया नया जले नैव प्रविशति
कदाचन ॥ ५८ ॥ व्रतस्याः केवलं कांता जायते स्वदेवनां ॥ वरुणो लोकपालोऽस्ति जलेशो वि
हितो बुधेः ॥ ५९ ॥ स्त्रीवापि पुरुषोवापि न गोन प्रविशे जले ॥ अयं माकुरुतां कां व्रतं
गमितो धुना ॥ ६० ॥ अपराधमपो हार्यमानं मस्कुरुता विना ॥ बधा करपुरावेव मूर्धा धाय
विनिश्चितं ॥ ६१ ॥ इत्युक्तास्तास्तथैवाशुचक्रुर्ब्रजकुमारिकाः ॥ शुद्धनावानुजावेन प्रस
न्नो हंत दामुने ॥ ६२ ॥ वस्त्राण्यथादुःसर्वाः परिधाय पितस्तिरे ॥ वीक्ष्यतो वदन् मुद्यन् च
पुश्चातिलज्जिता ॥ ६३ ॥ सुसिताः प्रेममग्राश्च मत्करा सामतां चिता ॥ ततो मयोक्तवच

रामः
१६०

नं निशामय महामुने ॥ ६४ ॥ नवती निःप्रसादो मे तेनाहं परितोषितः ॥ लोकवेदयथातीतमापादि
तमयोदुतं ॥ ६५ ॥ नवती निर्मयि प्रेमद्युपलधो निरंतरं ॥ याता बलाव्रजं नूनं मये मारं सतत
सपाः ॥ ६६ ॥ वने स्मिन्नहसि प्रायोरासं क्रीडा विना सतः ॥ सिद्धाय न मे दोष ददौ बालो कन
कृतं ॥ ६७ ॥ नवती तिपुनः प्रेमरुतमासी निरंतरं ॥ इत्युक्तास्तास्तु कसेन वरुणधारा गता ॥ ६८ ॥
॥ ततो हं यमुनी तीरे प्राप्तो यत्र बलो यजः ॥ वीक्ष्य नूतुमांस्तु परे पृथुतिहेतुतः ॥ ६९ ॥ हृष्ट
सोऽनुमाधम्या येषां जीव परार्थकः विप्रादिभ्यः समस्तेऽति महामुने ॥ ७० ॥ कालिदाः कुलमा
साद्य कृत्स्न सुधाधने हितः ॥ त्वरितं निसर्तं गेहादगृहीत्वा च नाजना ॥ ७१ ॥ त्वयैव कथितं क
लवलं नुपमुना तटे ॥ अतो तिपीडयत्समानं तं कृतं मर्ह्य ॥ ७२ ॥ सुद्युवामद्यर्चत्मा कं
नाम्यावेवाधिपालको ॥ व्रजे दधिपयो मद्यं त्वया पूर्वं प्रयोषितः ॥ ७३ ॥ अन्धुना सुधामहा
कृत्स्नवाधने स्मान् निरंतरं ॥ इत्याश्रुतं वचस्तेषामाधार्य चिरचिरं मया ॥ ७४ ॥ अनुग्रहाय

ब० मा०
१६१

सर्वासां विप्रस्त्रीणां मया ब्रुवं ॥ हे गोपाः कुरुतापि ठं वचनं नो ददावथा ॥ १५ ॥ इतो विदरेय जनं विप्रा
णामस्तिका मिकं ॥ सन्नमस्य हतं शश्वद्वर्तितं स्वर्गिका ॥ १६ ॥ अतिसंनारनारैश्च उदनादि निश्चितं ॥
तत्र गतो दनं गोपाया च तास्माद्वि सजिता ॥ १७ ॥ कीर्तयेत्यो प्रजस्याश्रुममनामच निश्चितं ॥ इ
त्याज्ञास्ततोपायं यज्ञवदंगता स्वरा ॥ १८ ॥ विप्रेभ्यो यनमस्तत्तद्वदवत्प्रचुरग्रतः ॥ स्थितं
चलिपुत्रः सर्वे वचांस्त्रिविनयेन तु ॥ १९ ॥ हे नृसुरा मम हा नागा भवंतो ब्रह्मविभ्रमा ॥ वेदशास्त्र
विदः सर्वे परकायपिरायणा ॥ २० ॥ वरंगोपायतनयाश्चागता नवता गहना ॥ रामकृष्णवि
तोदरेतामां सं प्रेषिता वयं ॥ २१ ॥ बुभुक्षिता मन्त्रार्थं ददधमविलंबितं ॥ सानुगा मायहि
श्रद्धा यूजा यूयं वयं जनाः ॥ २२ ॥ बुद्धा कथने नैव उचितं श्रुतिरब्रवीत् ॥ एवमुक्ता पु
नश्चोक्ता चिरमास्ते रुसुका ॥ २३ ॥ पठंति वेदवाक्यानि पठित्वा दासंति चोदनां ॥ इत्यश्र
यावत्समाणास्ते दिवारूढ मयानवत् ॥ २४ ॥ अस्तु नास्ति वचनैस्तु किंचिन्नोच्यं दत्तं दा ॥ प

रामः
१६१

परावत्स निराशास्ते चिरं स्थित्वा तथा गता ॥ २५ ॥ रामकृष्णवयोचुर्वैत्रास्यणाधर्मकारणं ॥ सु
नेकमांधबुद्धीनां बोधः कापिन जायते ॥ २६ ॥ अन्निमानघनानां हि कामक्रोधोपरंमतो ॥ नाव
दंति निजं श्रेयः केवलं नृपबुद्धयः ॥ २७ ॥ कुलज्ञानं निमानेन तमोयांति निरंतरं ॥ ब्राह्मणा नां स्व
भावश्च उर्वलोत्रमदृश्यः ॥ २८ ॥ ममया बलान्न नं मुह्यंति कर्मवत्सु धर्ममार्गगतात्मानं केवलं
कामुकामुने ॥ २९ ॥ वेदं निचाटकां नृशः स्वात्मानं पातयंति नै ॥ यद्विब्रवीषि साधूनां गोपानाम
वलोकनात् ॥ ३० ॥ कथं बुद्धिर्न शुद्धा नृदिति माविस्मयं कुरु ॥ अमृतं नगरे हि स मात्मीयं वत्सम
चरेत् ॥ ३१ ॥ तथा कमांधबुद्धीनां न बोधो जायते क्वचित् ॥ केचि ब्रह्मकुले जाताराससां ज्ञान
वति हि ॥ ३२ ॥ यथा कथं चिमे विप्रजनं वारयंति हि ॥ ३३ ॥ ब्राह्मणा विमुखा लोके न शक्या
धिनुं नुवि ॥ ये प्रबोधपरा विप्रास्ते मो नित्यं न मा म्दं ॥ ३४ ॥ वेदवाटं रता मूढा रूक्षा गवत्सिके
गिरौ कामानि नेधे न ते मंदानो न्नीत्यत्रि एबुद्धयः ॥ ३५ ॥ अतस्ते कर्मणि मूढाः कथां पृवंति

वृ० मा०
१४२

सद्वचः॥ ततो मया पुनर्गोपीनुक्तं हिततमं वचः॥ १६॥ दृश्यते लौकिकी वा तन्निर्वाचोचमिदमद्रुतं॥
हे गोपाः किल मामधमात्मनां लाघवं बुवि॥ १७॥ याचकानामियं शक्तिः किल सर्वत्र वर्तते॥ माना
पमानो नियतं यांति यांचा परायणा॥ १८॥ कुत्रापि विमुखा लोका उदरं न रयो बुवि॥ जातीने ध
र्ममूलं हि हिंसा न वंचिताः॥ १९०॥ कुत्रचिद्रक्तमुखाश्च वसंतिकिल न तले॥ परोपकृतिनः॥ शां
ताश्चानिथ्यकृतबुद्धिगाः॥ १९१॥ पुरुषावास्त्रियो वापि धर्माधर्मपरायणाः॥ धर्मो मद्रक्तिरुतः श्रेष्ठः
सर्वश्रुतिपरो मतः॥ १९२॥ तेषां स्त्रियसदाचारममधर्मपरायणाः॥ देहेन गृहवासिन्यो देहप्रा
णमयि स्थिराः॥ १९३॥ पूर्वतीसां परा नक्तिरसीनो संतवद्व्रजाः॥ सौरनेविमुखमस्य पत्नो धर्मप
रायणाः॥ १९४॥ रघुराजः स तान् नंगं गात रनिवासिनः॥ प्राप्य प्राप्ताः सौ न रिणारूपमद्रुतदर्शि
नाः॥ १९५॥ पंचाङ्गादिप्रयत्नेस्तु महा नो गताः किला॥ मुनो विरक्तिमापन्नै विरह्य न व न क्लि
॥ १९६॥ यमुनायां तपस्तपानिस्तपंडुः कर्मयतः॥ सौरनिस्तु पदं प्राप्तास्तु जातादिजान्वयशा

रामः
१४२

मायुरे परिनीताश्च विप्रपत्न्यो न वंस्ततः॥ पूर्वमस्मिन्तना न्नमद्य नक्ति परायणः॥ १९७॥ दं संपत्तिका
ममंतं वा याचमाना निरंतरं॥ यद्विप्रोऽप्यंति हृत्सोत्रयमुना कुलमागतः॥ १९८॥ स्वयं निवात्र संघानि
समेष्टंति न संशयः॥ याता धुनैव वा वधं विप्रपत्नी निरंतरं॥ १९९॥ नैते विप्रा विप्रपत्न्यो मम नक्ति
परायणाः॥ न विषादेन व न वितापुष्पाकं नापमानताः॥ २००॥ इत्याज्ञाप्तास्तनो गोपाः पत्नीशाला
मथो मुक्ताः॥ जगुर्दृष्ट्वा समासीनाने मुर्विनियसंगताः॥ २०१॥ गायंती कृष्णकर्मणि गुंफती दाम
संचयान्॥ पुनः पक्वान्नकर्मणि नो गार्थं मद्यमेव च॥ २०२॥ नायत्कर्मैर्द्वियैः कर्मनायवा क्वच
नेन हि॥ मनसा चिंतनं नाम तत्रितं यमपि संगतं॥ २०३॥ विप्रस्त्रीणां परा नक्ति वीक्ष्य गोपात्म
जाः किल॥ मुदिता दंडवद्भूमौ प्रणेमुः प्रणया चिताः॥ २०४॥ विप्रस्त्री मस्ततः शोकुः प्रवचकर
संपुटाः॥ नमो वादिजपत्नी मोनिबोधतव चांसिनः॥ २०५॥ वयं गोपालतनयाश्च कृष्णस्य अनुगाः
किला॥ गाश्चारयंश्च विपिने कालिंदी कुलमागताः॥ २०६॥ रामकृष्णो समासा ते नानुजा कुलका

ह० मा०
१४३

नने॥ वुत्तुसितौवयं चापितामामात्रेवितावयं॥१८॥ अतिथ्यसेविनो नूनं नातः परमथो नमः॥ ग
रुमायिनः सर्वेस्त्रीषु नमः चरंति किं॥१९॥ विजराः परमो धर्मः कर्तव्यः स्त्रीनिरेवचा॥ अतिथ्यं परमो
धर्मः सेवनीयः प्रयत्नतः॥२०॥ विष्णुनक्तस्वतिययः पूजोस्ते लोकवर्तिनिः॥ अत्येस्वायपराः सर्वे उ
दरं नरयो निशि॥२१॥ विष्णुनक्तो गृहे ये पां माता मुडां कितः कितः॥ प्रविशत्यघदं दानियन्तायं तेर
हात्तरा॥२२॥ इति संप्रापित्वाः प्रोचुर्विप्रपत्न्यः परस्परं॥ अहो नायमहो नायमस्माकमिह के
वत्॥२३॥ नेत्राणां फलमाल धंदृष्टा कृष्णप्रिया यतः त्वरावत्तु हे सखनी त्वानाना न्नाना जने
॥२४॥ पक्वान्नपचया म्नाशु नक्षत्रो ज्योतिष्कः॥ रामकृष्णो निजप्राणैः समायातो विद्वरतः
॥२५॥ पतयो नो महामूरा रुदाः कर्मशता किलः॥ तामुध्वं ध्यमे गंष्यामः कृष्णपादज्व संनिधौ
॥२६॥ हरिं विना न पतयः पुत्रावा न्नातरस्तथा॥ मातरः पितरः केचित्नात्मीया प्रवदंति हि
॥२७॥ किं नो लोके नमो नो न पतिन्ना न सुतादिनिः॥ पितृमा न सुद्रुद्रिश्च प्रतीक्ष्य ए विनम्य रेः॥

रामः
१४३

॥ इत्यवेद्यमियः सर्वा विप्रपत्न्यस्त्वरान्विताः॥ चतुर्विधान्नमादाय नाजने जगु रावुरा॥२८॥ कृष्णो
तिस्ति कृष्णो स्ति निगदं सो विनिस्मृताः॥ वारिता अपि विप्रैश्च पतिना न सुतादिनिः॥२९॥ या सार
तिर्मयि प्राप्ता जाता मेवावहेव हिः॥ नामेव शकाः कामय न न वेति कदाचन॥३०॥ परा वन्मागताः
सर्वे वितथोद्यमवत्तयः॥ यतः स नारत्नीताश्च उच्छिष्टव्यभिचारतः॥३१॥ एकांतिनो गृहे नूनं
तदा संत उयामहे॥ इति निश्चित्य विप्रास्ते कुर्वन्कर्म निचात्मनः॥३२॥ विप्रयत्नस्त्वरया जा
ममांति धननाजनाः॥ गोपालसूनवः सर्वेयाचिंतुं ये गनु खलु॥३३॥ तासां मनु समायातास्तु
धा कृष्णत्तु बुधयः॥ एकादिजागना रुद्रामृदेना कार्यवेदिना॥३४॥ पतिनांत गतिगेहं आकु
लात्तामह्यमतिः दीर्घश्च वण संविष्टं मनो मय्यर्थास्करं॥ तीव्रान्त शय संदिग्धं पाप पुजावला
वरा॥ ध्यात्वा चिरं मां समवाप्ति सोख्य पुंजे न न हो खिल पुमबंधः॥ तदेव देय प्रज हे गृहं त
रे प्राप्ता पुं रेवा धत दिव्य देहा॥३५॥ अतः परं विप्रवं धुः समायाता ममांति कः॥ अश्वत्थ

वृ० मा०
१६४

सीनं मा मेवाति मनोहरं ॥ ४० ॥ विचरेतं रवेः पुत्रा स्तीरं मारा वकैः सह ॥ स्वरूपं वर्ययेतु सं मुनेया
दृशामुतं ॥ ४१ ॥ विलोकितं विप्रपत्नी मनोनिष्ठं सुखाकरं ॥ त्रयमंचामी करप्रख्यं पीतांबरमनो
हरं ॥ ४२ ॥ वैजयंता मालया चञ्चलचरणं वरं ॥ शिखिपिच्छावतं संचनटवेषमथाहुतं ॥ ४३ ॥
अनुव्रतां समाधापवीजमूलं सुखाकरं ॥ इतरेण ज्वकमलं धुनानमतिशोभनं ॥ ४४ ॥ धात्रुचि
त्रविचित्रांगं प्रवालवलयपाहुतं ॥ अनर्घ्यं नृषणैः कांतं मनो नयनवर्द्धनं ॥ ४५ ॥ मंदस्मितेन नेत्रां
वीक्ष्यमाणं निजाकृतौ ॥ श्रीदामान्वषणौ जम्बिनिगदंतं सखीनृपति ॥ ४६ ॥ इति मामवलोक्य
काशुप्रवृद्धकरसंपुटाः ॥ तस्तुर्ममाग्रतः सवधित्वापात्राणि सर्वशः ॥ ४७ ॥ तादृष्टं तिकमा
याताञ्चावुवंचनोपमं ॥ धेनोत्रजस्त्रियोद्यं स्वागतं न इमस्तुवः ॥ ४८ ॥ नवंतः किंनरसर्वा
ययितोद्यमयिसंगताः ॥ लोकवेदगतीत्यक्तोसमायाताममतिकं ॥ ४९ ॥ प्रीतिरेव प्रकु
र्वन्ति मयि संवत्तयोनिशं ॥ नवतीनां कृतं कर्म मम तोषाय केवलं ॥ ५० ॥ किं वर्ययेन्न वेत्ती

रामः
१६४

ते मा हि त्ममखिलोत्तमं ॥ कृतं यद्वती निश्च उपकर्तुं न शक्यते ॥ ५१ ॥ इदानीं स्वर्गहान्यात् पतयो
वोद्विजातयः ॥ स्वसत्रं ते करिष्यंति नवती निनिरेतरं ॥ ५२ ॥ अवरुणमेदश्निहापि न मनानमयि
वोययानवन्नतया स निकर्षेण केवलं ॥ ५३ ॥ इत्याश्रुततः प्रोचुर्विप्रपत्यः प्रियाममा ॥ देहहृत
त्यतिज्ञास्मिन्मे नक्तः प्रणम्यति ॥ ५४ ॥ इति पालयज्ञात्मीयं वचः परममंगलं ॥ क्वयामः शरणं ना
स्ति त्वत्पदं बुजमंतरा ॥ ५५ ॥ यद्विधिं धुगतानद्यः पुनरायांतिके वले ॥ तदा वयं गेहेयामस्त्वां स
क्ता सुखसागरं ॥ ५६ ॥ यान् विहायागतः हृत्प्रकायमाणाननादतात् ॥ ते गतं नातिगृहं तितम
साविष्टचेतसः ॥ ५७ ॥ यद्विनित्यानवेयुस्तेन दायामस्तुतान् प्रति ॥ स्वप्रोपमाः प्रदृश्यंते पस
पत्यादया किलः ॥ ५८ ॥ का प्रीतिरितरैः सार्द्धं प्रतिसरा विनश्चरैः ॥ शोकमोहाकरैश्चैव ज्ञातमघा
तफलं यतः ॥ ५९ ॥ हृमिविदुस्मसं जनुं ते कयमतः सुखं ॥ विषयाश्चाहि नो गामां महा तमफलं
किं ॥ ६० ॥ दुर्लभं मानुषं जन्मतदप्यधुवमधुवमयदं ॥ प्राप्यते न जनं तत्कथं यामो गहांतरं

बृ० मा०
१४५

॥६१॥ यथा च कोरो मृदात्मा मुक्ताफलमपास्य वै ॥ संगारान् गिलेते प्रीता तथा विषयान् पुत्रान् विहास्य
इत्याश्रुतं मया वाकं विप्रस्त्रीणां यथायति ॥ पुनश्चाब्रुवमसंतं नावगर्हितमद्रुतं ॥६२॥ यानना
दस्य ये हि मम समीपमथागता ॥ तेषुष्माकं गृहीष्यति त्रिपता हरपरायणः ॥६३॥ विप्रादयो
धराकाः केयदि ब्रह्मादयः सुराः ॥ न वेदस्ते कथं नूनं मद्रुक्ता नादरेक्षमा ॥६४॥ न विषंति परं
नक्ताः पतयो वो द्विजातयः ॥ मत्स्यपावततः शम्भुहनुग्रहपरोदयाः ॥६५॥ स संगवसति नृ
नं मम समीपमिवात्मनः ॥ स संगान्मयि नावः स नातरायः स एव क्वचित् ॥६६॥ साध्वं वसा
धनं वापि स संगान्म एव च ॥ यतः सतां प्रसंगेन मयि नक्तिः प्रजायते ॥६७॥ पतयो वः स
तां श्रेष्ठा विष्यति न संशयः ॥ ममानुग्रहते श्रेष्ठा पुष्पाकं दर्शनादनु ॥६८॥ इत्यावेदित्रु
माकर्णजि रूषु विप्रयोषितः ॥ पतीनां नक्तिनावेन दहमुत्कंठताहं गे ॥६९॥ यदि नो पतयो
विष्णुं दहमुत्कंठता गहं नक्ताः सुनैव वंधनं ॥ गदेष्टा विषतां वापि अस्माकमिह जायते

रामः
१४५

॥७१॥ तेषामनुग्रहाय यि श्रीकृष्णः प्रीततये पुनः ॥ विष्णोः गरीयसी चेच्छागमिष्यामो गहं तरां
७२॥ इत्यवधार्य मंतताः किल सं प्रार्थयन् नो जनं ॥ कुरुष्व दयसस्विनिः कृष्ण सहस्ते नो जिन
मापादयामो नृ ॥७३॥ स्वहस्ते नो जियामासुः श्रीकृष्ण सखिनि सह ॥ बलदेवं तथैवास्तु
चतुर्धनं च ये स्तदा ॥७४॥ प्रीत्या दत्तं त्रुबु च जे न गवान्दरीश्वरः ॥ त छेपं नो जयुः
क्ताः आत्मशेषमतः परं ॥७५॥ ताश्चापि मम शेषे त्रुक्ता प्रार्थयन् पुनः पुनः समाजनामहं
प्राश्नारुताः पतिनिस्तरा ॥७६॥ दह्य प्रत प्राश्नात्मानं ब्राह्मणास्तेषां गहं यन् ॥ धिजन्म नो
कुलं धिमे धि कत्वं यादिव जता ॥७७॥ धिगस्माकं वया चोरो विमुख्या ये त्वधोक्षजे ॥ आश्र
मदितयं पुष्टं तयोर्दमद्यनुष्ठितः ॥७८॥ वया गतो यमस्माकं नक्तिनास्ति किलाधुना ॥ सर्व
धर्मविहीनाश्चाचारचयवर्जिताः ॥७९॥ स्त्रियो जातानि हिताश्च तथाप्येतन्महोदया
॥ नक्तिनावसमारुह्य हरे गोपालरूपिस्मिः ॥८०॥ वयं कर्मसु मूढाश्च कृष्ण नक्तिपरादुखाः

सूमा०
१४६

सुदिंगताद्यमनसोतिनः पारलौकिकी ॥ १२॥ धन्याः स्त्रियोपिलोके स्मिन्मनु नक्तिपरायणाः ॥ धि
कपुमोसोविमूढाश्च कृष्णनक्तिपरायणाः ॥ १३॥ विदंतोद्यं स नावेन मूढैर्गोपानिरुक्ताः ॥ १४॥ अम
यापूर्णकामस्य सखायोत्रसमागताः ॥ १५॥ याचिंतुं कथमेवं वैवयं मायाविद्विषिता ॥ मोनमाश्चि
त्यकुटिलानोत्तरं मोचुरात्रुरा ॥ १६॥ यसादपंकजं नक्ष्मीस्मजत्येवनवैक्षणे ॥ मनो नद्याचको
नूमी अहो मायाविदुं वनं ॥ १७॥ अंधबुद्धिनिस्मानि न जातु परमेश्वरः ॥ मोहितामायया विहोः
किंकुर्मः कर्मबुद्धया ॥ १८॥ इति स्वाद्यमनुस्मृत्यपरितप्तादिजोत्तमाः ॥ हृष्टमुत्कंतिताश्चापिकंसा
जीतानचाचतत ॥ १९॥ गृहे एव स्थिता विप्रायलीनिमामिया न जन्तु ॥ तेषां मय्यधिका चासी
इति रम्यनिचारिणी ॥ २०॥ अहंतया तदना निनुक्ता व्रजमया विज्ञा ॥ साया क्रेगाः पदात्रत्य
गोपीनां मोदमावहन् ॥ २१॥ इति ते वलिता विप्रश्चात्मनश्चरितं मया ॥ अमत्तुतं प्रवक्ष्या
मिष्ट एषावहितो मुने ॥ २२॥ इत्यादिपुराणे वृंदावनमाहात्म्ये हरिनारदसंवादे चतुर्विं

रामः
१४६

शोधा यः ॥ २३॥ ॥ श्रीनवानुवाच ॥ ॥ अहो माया मुने मद्यं दशयित्वा तमपौरुषं ॥ मत्कटाक्षं वलावि
ष्टा विद्यमाने न मोहिनी ॥ २४॥ येषां ग्रहे निविष्टो यं पुत्ररूपेण मानद ॥ नंदादीनां तु तेषां पूजयत्यम
देवता ॥ २५॥ न विदंति परंतत्त्वं मायामोहितचेतसः ॥ पूजयत्यमदेवादीननायानप्यनाश्रुयात् ॥ २६॥
एकदा प्रातरुत्थाय उद्यत्काले त्रैलोक्ये ॥ इंद्रयागायमा रुतवहसे नारसंततिः ॥ २७॥ इत
स्ततस्तात्र नमतो वीक्ष्या ह मन्त्रधुवंच ॥ पितः किमस्तिकायवोयागे यंतस्पष्टे तवे ॥ २८॥ सुरे
शायं वो नुकामः किं निःकामाकरणं नु किं ॥ परंपरावृत्तिर्हि कृषीवलनियामकं ॥ २९॥ किंकरो
सपि हन्ति चरविषयति नो सुखा रवे न मि सुरेशोपिकाला धीनः स एव हे ॥ ३०॥ कः कालः क
रुणमिंधो गुणवानपिके गुणः ॥ रजः सत्त्वतमो रूपस्तेषु वर्षतिके गुणाः ॥ ३१॥ रजसो मद्यते
मेघो वर्षत्यनृत्ति सवति ॥ वदंति किं तथा यास्ते सुरेशो मेघनायकः ॥ ३२॥ ज्ञायामिते न देवाना
मैश्वर्यं किं हया सुतः ॥ इश्वरस्त्वैक एवास्ति सो निबंध्य सुरेश्वरैः ॥ ३३॥ तात माया विमूढानां तज्ज्ञा

वृ० मा०
१६७

नंदुर्वटंखु॥ अहंविशमितहिलेनो गुरुः परमोहितः॥ ११॥ यथा देवामनुष्ठास्य सरीसृपमगादयः
कर्मतंत्रानते मे आनविशेषोस्तिकहिवित्॥ १२॥ एकोविशेष एवास्ति यतो हतिः स देवहि॥ तस्मै
आविहिता वेदेऽन्यथानुव्यावयः॥ १३॥ यथाव्ययोन कर्तव्यमग्निरेवात्र निश्चितं॥ अस्माकं ब्रा
ह्मणाः पूजागावो हंशवनं गिरिः॥ १४॥ कोमो देवा वराकास्तियो निपूजो न वेदिह॥ तस्मादेदं सं
भारैरवाहितमहो अवाः॥ १५॥ नानाया कविधानेन नोजयं बुद्धिजोत्तमः॥ गिरिवत्तमाधस्व
गवां नोगाननुत्तमान्॥ १६॥ दत्तानुत्तममहो साहाः कुरुता सुप्रदक्षिणां॥ स्वतंकतां बुलि
प्तांगाः सस्त्रीकाः सात्मजाः किं॥ १७॥ धातुनिश्चिन्नितांगाश्च कृत्वा तत्राग्रतः स्फुटं॥ एवं
विन्नययेतां साफल्यस्य त्रिरंतरं॥ १८॥ देवांतरकृता पूजायाति सर्वं वयाधुना॥ एतन्नि
शम्ये मेवाकां मुदितो नूतविताममा॥ १९॥ सर्वे गोपाः प्रमुदितास्तथा च नुरतं दिताः॥ ज्ञानीये
इत्यसर्जनं नृपतारं नमयाकरोत्॥ २०॥ नंदगोपो महानृकः कार्तिके मासिनारदः॥ कृत्वा

रमः
१६७

सेदशतियो दुत्ता मिनु गिरौ श्रुचिः॥ ३१॥ तस्मिन् दिने स्वयं नुक्ता वसे वसेयदीपकान्॥ धत्वा नि
शायां कोटींश्च सुवस्त्रमणिनूषिताः॥ ३२॥ प्रातर्नमस्कृता पूजाः सन्नकटमयाकरोत्॥ निमंत्रि
तास्तु सर्वे ते पुनर्गुरुमपूजयत्॥ ३३॥ प्रदक्षिणाया समये स्वरूपी गिरिर्ब्रवीत्॥ पूजावो मे ग
हीतास्तु प्रसन्नो हं बुगोपिकाः॥ ३४॥ इत्थमेव मयैवोक्तं गिरिपैरा गोपकान्॥ विश्वासायापिस
र्वेषां नियमं तौ ब्रजौ कसः॥ ३५॥ पुनर्मयोक्तो गोपानावजेयः कदाचन॥ प्रसहं पूजनीयश्च
गिराश्च ये सदा॥ ३६॥ योनपूजयते यजे समाचार्यो विनश्यति॥ हंति श्रेयोसि सर्वाणि
ज्यवत्तातो गराडयं॥ ३७॥ इत्थानंदपरा गोपा कृत्वा पूजा प्रदक्षिणां॥ सस्त्रीका विविशुः स
र्वे ब्रजंगो कुलमंडितं॥ ३८॥ इत्थं निशम्य देवे श्रेष्ठात्मपूजा निधातनं॥ चुको पश्य कृत्या
समाहुय सतो यदान्॥ ३९॥ ज्ञावर्तज्ञो एसावर्तपुं कुराखान् महाघनान्॥ मुक्तानिवधं
नेतेषां वाक्चार्देशमा मुत॥ ४०॥ अहो धनमहं धानां गापानां काननौकसां॥ कृतं कर्माणि

ह० मा०
१४८

पशंनुमसुजाविहिताशनेः॥३०॥मनोविमंतेलोकेशादेसहानवदानवाः॥सर्वेवलिप्रयच्छनिविहि
तोगोपकैबलिं॥३१॥कृष्णमूर्तिमयाश्रित्यचक्रमेहेवनंगताः॥पश्यन्तुतत्फलंनृनंयानुशीघ्रंनृज
घनाः॥३२॥गत्वातत्रानितःशश्वत्पातयन्तु२जलोपलान्॥तीव्रैर्मरुतैरेवुन्नास्तद्विद्विस्तनयिन्नु
निः॥३३॥नाशयन्तुपशूनद्योगोपान्गोपीश्ववालकान्ब्रजौकसोनिपश्यन्तुमत्सजानंजफला॥
३४॥उपकर्तुंनचेष्टुक्ताविकर्तुंभवत्वावयं॥सहमप्यागमिष्यामिभवतोनुगजाश्रितः॥३५॥
एवमजापितामेघास्तरजगमुत्रजोपरि॥वत्रपुजलेधारनिःस्त्रुणास्त्रुलानिस्त्रुणा॥३६॥
मरुद्वनदंतश्चनीययंतस्त्रुडिचयेः॥जलोधैःप्राच्यमानान्नर्नदृपततौव्रता॥३७॥गोपागो
पश्चगोवश्चशीतान्नास्तुचकंपिरे॥शिरःसुतांस्तुकार्येनप्रह्लाद्यापतस्थिरे॥३८॥सहंप्रप
मिकिकुर्युशपत्कालेव्रजौकसः॥देवंइशरंण्यातिनभवतधारणात्॥३९॥इशरमात्र
मनूतकः॥ततस्तेमेवजौकसः॥मामेवशरणंजमुहिहोचुस्तेप्रपीडिताः॥४०॥त्वमेवा

शमः
१४८

रणमस्माकमापत्काजनार्दन॥त्वन्नाधानांरुपासिंधोऽखेनानिनवेदिह॥४१॥एवंविवदमानं
नुगोकुलंवीक्ष्यसर्वतःमहतीकरुणजातातदेवहृतवानिदं॥४२॥इंद्रोयंमूर्ध्नुबुद्धिश्चमद्यमर्त्य
मवैसधं॥अतिदृष्ट्वा निघातायवर्षत्यपित्रजौकसां॥४३॥आरयाम्ययजीमूतामिदवापोतया
म्यहं॥एवंज्ञास्यतिसर्वेशंमामकानांब्रजौकसः॥४४॥तस्मान्नयाकरेम्यद्यसुरेशमदनाशनं
॥यथाकोपिनवेत्येवगायंतिकवयःकृतं॥४५॥एवंविवित्तशैलेशंदृष्टवान्सम्यहंतवरा॥संशो
लकिलउत्तससांतरयोवनवह॥४६॥मत्करास्त्रनिपातेनगिरिगेवईनस्तदा॥बभूवोत्स
नांतरिसेचरादुपि॥४७॥नक्रानामोदसंसंसेमयातत्रकरंगुलिः॥नियोजितातिशोनायेवा
महस्तस्यकेवलं॥४८॥दक्षिणेनायमुरलीधत्वाहंतस्त्रिवानिति॥घोषौकसोवोचमहंना
यंकुरुताधुना॥४९॥त्राणमत्ररुतंगोपाविशध्वंगर्भगिरेः॥वातदृष्टिर्नयेनालेगोप्योगावः
सवृक्षकाः॥५०॥इत्येवैरनमात्रेणविविष्टुस्तेव्रजौकसौ॥गिरिगेर्निमयास्मत्सर्वीक्षोपययवि

८० मा०
१६९

स्मिता ॥ ५१ ॥ बालको यं नंद सुतो हस्ता चैत्रिपते हरिः ॥ इति नितान्न वीचैवं न पते गिरिराडयं ॥ ५२ ॥ मधु
स्ताको रिरियो न पतंतिक दानः ॥ निशंका निविशधु नो गिरि तं सिगोधनाः ॥ ५३ ॥ एवं धतो
गिरिवरो मयानारद शक्तिः ॥ दिनेषु सप्त सुपदा च लितो स्मिन्न केवलं ॥ ५४ ॥ वीक्ष्य माणा सुरवं
मधु नंदे हस्मति मन्वयुः ॥ ब्रजौक सोमदात्मानो ममानंदे न निर्वृताः ॥ ५५ ॥ सुतद्वयं सुखापेक्षं
हित्वा ते ब्रजवासिनः ॥ वीक्ष्यं तोति सुरा विष्टान यनैर्मे मुखं बुजं ॥ ५६ ॥ विमोया जलदाश्वा
सनत्रया कुलित वेतसः ॥ विमदावपुषा सर्वे वनवुः शुभ्रवर्चसः ॥ ५७ ॥ दृष्ट्वा मेघान्गतज
लान् तिक्ष्णीणान् विचेतसः ॥ मधवा वार्यामा सक्षीणत्वादधो घनात् ॥ ५८ ॥ मरुतश्चापि
सर्वाश्च मधवा नीतिमा विशतः ॥ अहो महेश्वरे नाथ वैरमा पादितं किल ॥ ५९ ॥ कंयामि श
रणं यास विज्ञाता घटो मम ॥ गावः प्रिया यतस्तस्य कामधेनुं ब्रजाम्पदं ॥ ६० ॥ तामग्रविधा
याश्चु रतो म प्रार्थयिष्ये जनार्दनं ॥ एवं निश्चित्य मधवा धेनु लोक मया गमत् ॥ ६१ ॥ यो वद

रमः
१६९

तो यगां नेत्रु माखंडल इति सुरा ॥ तावद्ब्रजौकसः सर्वा निब्रुवं वचनोत्तमं ॥ ६२ ॥ नियतसज्जनत्रा संगतो
जीमतमंडलः ॥ निमगास्तु खुर प्रायामहं द्रोणिगतो दिवं ॥ ६३ ॥ इत्याश्वासितचित्ता स्तेनिर्युव ब्रज
वासिनः ॥ सत्रजाः सोपकरणाः सगावश्च शनैः शनैः ॥ ६४ ॥ ततो गिरिरन्तत्र यथासीत् पूर्व
वत् स्थितः ॥ ततो निगत्य ते सर्वे विस्मिता स्ते ब्रजौकसः ॥ ६५ ॥ मामालिगितवंतश्च प्रदुश्चा प्रद
दुश्चां प्रिपः किल ॥ चिरं जीवेति चाब्रुवन् ॥ ६६ ॥ इतः समाययो धेत्वा सुरेशः प्राविश किल ॥ कृताप
राधो निनपपाताय गजाक्षु वि ॥ ६७ ॥ पादयोरंति मे विप्रवद करसंपुटः ॥ उच्छायो उच्छाय पतति ना
गताश्चानिलजितः ॥ ६८ ॥ कृत्वा गतः कामधेनुं दुष्टावाति विशुक्तिः ॥ शहरं तव हसो स्मिन्
जाने तव वै नवं ॥ ६९ ॥ सुरेश इत्यहं मानान्न ह्युदिरतो सपदं ॥ तवैश्वर्यमहो महो न चेन्नीहं ध
धीरहं ॥ ७० ॥ अजा जव निका क्रांता वयं लोके शमानिनः ॥ इदं श्रीमहं नमत यो न विश्रम मह
स्तव ॥ ७१ ॥ यद्यप्यगदुतो नूनं वयं हृत्पदं हृत्पदनिधे ॥ अपराधहारो नामस्तुतः कंशरणं ब्रजे

२० मा०
११०

८० मा० १९० तद्वत्तमैर्दं पदमेव तं सहेतव प्रतापा सुरराज इत्यहं ॥ तमेव वेदामयसीहमायया तदाहमस्माच्च
यमाश्च यामिकं ॥ १३ ॥ तमेव गदः किल मानुषाकृतौ ॥ प्रवेमि मूढः सुरलोकसंपदा ॥ अजानतो मे स
मन्त्रतवागमः कृपाविधेयाय सतो मदीयः ॥ १४ ॥ मातानरं स्रेष्ठु तमात्मनस्तद्विलोका बुद्धिश्च वि
सारश्च मे ॥ सूनोस्तदा रक्षयतिकाव्रतादशीया पुत्रवसातिपुत्रमजं भुवि ॥ १५ ॥ हरे हरे सर्वमि
दं जगन्मणिसदैव सूत्रेण च तत्संबन्धं त्वमन्त्रहीनं पततीह न तत्तेन चापि तिते बुद्धिलोका त
त्र ॥ १६ ॥ यथा हारुमयी यो विन्नसते कुहके छया ॥ कुहकेन परित्यक्ता तथा सर्वमिदं पतेत् ॥
१७ ॥ अतः स्वमस्वमेनाथ सर्वमागकृपा निधे ॥ अहेतव शरणं प्राप्नोयथा रुचितया कुरु ॥ १८ ॥
इति वाक्यैः प्रसन्नो रुमन्वंतक्षणान्मुने ॥ धेनुमामिदमाहायत ध्रुवे त्वं निशामय ॥ १९ ॥ धर्मो
हं करुणसिंधो मद्देशे परिते कृपा ॥ जाताद्यरसितो वंशकुविता देवराज तः ॥ २० ॥ अस्मा
कं इंधाय अत्यमिदो एण केशव ॥ अनेन विषमे नैव प्रकृत्यात्मस्वरूपया ॥ २१ ॥ इंदमद्या निषेष्ठा

रमः
११०

मस्त्वामिदं वरुणपाकरः॥ ततः स्वपयया धुनुरिंद्रो गंगोदके न च॥ २३॥ ऐरवतकरे ऐव समानीते न के
वलं॥ इति विष्णु उक्तौ विप्रमयि गोविंद नाम च॥ २४॥ कृतवंतौ तदा जप्तौ प्रयातौ सगहं प्रति॥ ततो
तिविस्मितान् गोपान् गोपान् गोपान् गोपान् दंष्ट्रवमब्रवीत्॥ २५॥ माविस्मयं नो कुरुता धुनैव ज्ञा
श्चर्यकर्मस्वखिलेषु गोपाः॥ नायं मनुष्यः कित ईश्वरो यं जगाद पूर्वं मुनिरेव गगः॥ २६॥ यस्येह या
विश्वलयोऽवस्थितिः प्रवर्तते देव नृति यि गारिषु॥ स एव विश्वेश्वर एव पुत्रो न चास्य कर्मस्विति
चित्रमस्ति॥ २७॥ स एव मे सद्य निपुत्ररूपज्ञास्ते स्व न क्लामत कर्मकृत्वा॥ यद्भक्तिना वेन तरंति दु
स्तरं न वारुणं वै कवयोजसेव॥ २८॥ एवं वचानिः प्रतिबोधि तास्ते गोपास्तु नंदेन सरंति दुस्तरं
न वारुणं वै कवयोजसेव मंततश्च॥ विद्वाकर्मस्विति चित्रमेतस्मादमर्थ्य व्यसकं मनो वै॥ त
तः कदाचिन्मम वासरे ब्रतं चकार नंदो खिल गोपराजः॥ रात्रौ तथा जागरणं दुरेः स्मृतिं पा माईशे
षे उदकं प्रविष्टः॥ २९॥ चत्वारंशो सलानानो रुदयं द्वादशितितिः॥ तस्माधिभुं निशायां वै उदकं

ह० मा०
१३१

प्रविवेकोह॥१॥एकादशीपरिमज्जुदांयो नवतंचरेत्॥तस्य पापस्य वदनं नावलोक्य महत्तमे॥
१२॥उपोष्येकादशीसाक्षाद्दशीफलमुच्यते॥द्वादशीपोषयन्नेवसुप्रमानफलं व्रजेत्॥१३॥
मूलमंतकतिधिकलोकैकेवलकुसुमएकदशकिति॥द्वादशीफलवध्वोन्नताततिःसर्वदातिविडु
षैःप्रतियात्मा॥१४॥द्वादशीमपिसेवताजनैःकेवलंफलवलात्पिहेतुः॥पंचपर्वसुपरोत्तमाति
थिर्नमविबुधैःपरिमज्जः॥१५॥यद्यप्यमाःतिथयःसंतिसुयोगातिपावनालोके॥तदपिनयो
उशकलयात्रुलयाःद्वादशाःसंयात्यनेकश्च॥१६॥संक्रांतिसंश्रयतिपातमानोवृष्टिप्रेवेशः
किलकोटयश्च॥खेपरागवदुशोनचतुःश्रीद्वादशीतातकलाशतांशात्॥१७॥एवंविचार्या
खिलगोपराजस्तसारणेवेशमतिविवेश॥जलेनिशायातरुणोदयात्पुनराजलेशमृतेष्ट
नपत्सुगेहं॥इतं विलोकाभितरवगोपाःश्रीहृत्स्नमेतिहिचुक्रुश्रुस्तो॥नरःपितातेनग
वर्जलातगतिनन्यस्तुसमाजगाम॥१८॥निशम्यगोपोक्तिमथाब्रुवंसामानैहनरः

रामः
१३१

पुनरावधिषे॥ततो जलांनगतिवानहं त्वरापुरीजलेशममहत्तरस्य॥१००॥आरागमुदी
क्षसमुष्ठितो नूदधाकरो मेग्रतस्त्ववोचत्॥अहोजनु मेसफलं समग्रं जातं यतो मेक्ष
पथःप्रतीतः॥अहोजनु मेसफलं समग्रं जातं यतो मेक्षपथःप्रतीतः॥१॥सर्वेश्वरकृतनुःप
रात्मास्वयंरुपातुःरुपणानुकंपी॥समागतःपद्मनिसप्रधनंममाद्यधनंनयनेतिधन्ये
॥२॥अहोयलोकीमपरां करोमिन्नतोमहानजतमोपराधी॥अज्ञाननावात्प्रकृतःपिता
तेक्षमस्वविश्वरमेधमद्य॥३॥पितातवायंकिलनाम्यपुंजोयस्यात्मजत्वंनुवनेश्वरश्च॥
ममानिनायंजनकप्रयोगात्समागतस्त्वंवसममेहं॥४॥अनेकवादैःपरितोषमाणःसु
पूजनानाविनवैजलशं॥समर्थतातं प्रननामपादयोःकिरीटयुक्तेनसमस्तकेन॥५॥व
शंविधायाम्बुजलेशमेवतातंगहीत्वापुनरागतौहं॥ततःपितामेमहत्तुतं व्रजेजगाद
गोपेक्षसमुत्सुकश्च॥६॥विशमतेनंदमुखात्रजौकसःसमुत्सुकामदसतिप्रगंनु॥क

४० मा०
१९२

राचिरस्मानपिदास्यसकलोकविंकुंरयततोनिकामं॥७॥इहोतिमायामहतीजनेषुविमो
हयंतीनविनेतिकेचित्॥ब्रजोकसोनीहमवापलोकंवेकुंरमासुपरिचितयंती॥८॥वेकु
रलोकाःखलुकोरयश्चेद्वंतिनैवानुलिङ्गकदाचित्॥ब्रजोद्वस्योऽशतेनविप्रद्वयदस
मस्तेश्वरएवसक्रः॥९॥यावन्नलोकोद्युनूयतेवैतावदिरागोननवेत्कदाचित्॥दहा
मिवैकुंरगतिं ब्रजोकसःपश्चादरुचापुनराश्रयिष्ये॥१०॥इहंनिशायांब्रजवासिनो
हंवैकुंरलोकं प्रतिनीतवान्वै॥तेवीर्यहरादखिलेश्वरंमोपुनर्ब्रजं संस्मरुस्सवाश्र
॥११॥सोहंहरिस्तत्रसखाप्रतीतेधेनीचयैः सर्वएव नित्यं॥एतेनसंकीडनमुद्धतंनो
तेवैसमारत्रियनंस्तितास्म॥१२॥पितानपुत्रंपरिलालयेदसौमातायशोदानमुतंप्रपा
ति॥गावश्चनैवाएतएवनिस्मृतासखीनरुहःसहगच्छतीति॥१३॥गोपूःकिलानेन
विहारमुद्यतातवैवनेतकुसुमाकरंच॥नचात्रनानोस्तनयातयानिनमकदास्तेहरिव

शमः
१९२

क्षमावै॥१४॥अयंप्रनुर्इरतएवसेषोवयंनुनत्याइवहरतस्तिता॥कयंबलामोत्रविंकुंरवासे
पुनर्ब्रजं देहिजगन्निवास॥१५॥तदेवमेनारदघोषवासिनोमयाप्रणिताःपुनरेवघोषं॥मद्र
क्तवांछाकिलनिफलाननवेत्कदाचिन्ममनावचावात्॥१६॥एवंकिलासन्नपदंजनाना
मीहाफलानैवकदाचिदेव॥यद्यत्फलंवांछतिमेजनस्तुदहामितन्नत्रियतंमुनेहं॥१७॥इ
सादिपुण्येवंदावनमाहात्मेहरिनारदसंवादेपंचविंशोऽध्यायः॥१८॥गोपाःपुनर्ब्रजं प्राप्य
दृष्ट्वापुरमंतकं॥तत्प्रमादहमनसोगोपश्चातिमुदंगताः॥१९॥श्रीनारदउवाच॥यदस्व
यावरोदन्तो गोपपुत्रीनएवच॥ब्रजंताशुब्रजंवापिमयेमारंस्ययक्षपाः॥२०॥कांसपास्तेफ
यंकीशतानिगयाहिताविनो॥नित्यकीडाश्रुताब्रह्मन्यक्तावदकृपाकरः॥२१॥कयंगो
पकुमार्यश्चिवनेतेतिसमागताः॥पितृमातृसमाजेषुसंस्तुतीणांविनिगमि॥आविनोते
शक्तिरनुलायद्यत्कतुंसमीहते॥करोतिसकलंविष्णोर्नोतिचित्रमिदंमम॥२२॥अहमसुसु

वृ० मा०
१९३

कोन्नतनृतवलीलाकयासं॥ श्रीगोकानितः कृष्णकृपया ब्रह्मविश्वराट्॥ ६॥ रहो विनोदश्च
एतन्नित्यरासोऽवापि॥ मनोमे उमापन्नं नृपतिवृत्तवत्॥ ७॥ अतो ब्रह्मपासिंधो
रासलीलामयात्मनः॥ विस्तरेण मनोमह्यं एव तौ नैव नृपति॥ ८॥ श्रीनगवानुवाच॥ मु
ने वंदावनेरप्ये प्रविष्टो हं यदा निशि॥ तदा स्मृतं कुमारीणां वरदानमनुत्तमं॥ ९॥ मया विचा
रितं किंचित्पितरो मातरः किल॥ तासां प्रवरो धृक्कागे देवनमागव नंकथं॥ १०॥ नवो गे
नहमस्मीति तथा श्राद्धिः॥ आश्रये॥ वारणा य प्रवृत्तानां दर्शयामि गहंगमे॥ ११॥ पित
रो मे यदा सुप्तं दर्शिताः॥ १२॥ स्तितं॥ पर्येकं दर्शयाम्यमोहशक्तिमुपाश्रितः॥ १३॥ यथा
केचिन्नजं नतिमध्वीनां वेपिनांतरे॥ तथा हं प्यकरोद्यं मुत्कंति नो नव॥ १४॥ तदैवो
दुगणेशस्तमत्पीत्येह दुतो नवत्॥ संपूर्णमंडलो यो मि प्रादिशं प्रतिमंडयन्॥ १५॥ खं
डयन्नखिलांस्तासां चर्षणीनामथानितः॥ नचाग्रतो न पूर्वोपिन न्तो न नविष्यति॥ १६॥ तम

रामः
१९३

वलोकासंगं करपंक्तिनि
मिवातिमनोत्तं॥ १६॥
माकं
मदमं नृतमंडलं॥ कानच कमलानलकांतं कुकुमारुण
गलितं च घोषवध्वसुता उरहारी॥ नामकं च नसेस
॥ १७॥ खगमगा कर्षदेनी एव सवस्त्रिनिचयं नि
मय एव मम वेणु रवादे॥ १८॥ ब्रह्मसौख्यमनुलं नकर
॥ प्राब्रवं द्विजनिबोधविहेतु॥ १९॥ नक्तं दनजने एमनीह
॥ सर्वतो निरससंघमतस्तदा तु मेव मुखी गतमासीत्॥ २०॥
ध्वनी हं हितद्यद्यतीर्थनिषेवणोत्तमरतो धर्मात्मके कर्मणि
याति स्वयं नुब्रतां श्रुत्वा नं मपि हतारतमनुलं वेलो मुने
नियमेनोपीह गोपोद्यता योगो नितवानि नुवनेये
मेव प्राणोदिया संस्मृति श्रीसीदेणुरवेण ध

वृ० मा०
१९३

कोब्रह्मन्तवलीलाकयासं॥ श्रीहोकेकानितः
रान्निसरासोअवाटपि॥ मनोमे
रासलीलामयात्मनः॥ विस्तरेण
नेहंदावनेरप्येप्रविष्टोहंयद
रितंकिंचितपितरोमातरः
नहमस्मीतितथाशा
येयदासुप्तंदर्शिताः
तदेकजन्ममवधीत् वेपिभं
यसांमिवाः
यद्विज्ञोऽध्यायः॥ १९३॥

मम
१९३